วิสุทฺธิมคฺคสฺส นาม ปกรณวิเสสสฺส

ปฐโม ภาโค

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

ปญฺหาพฺยากรณวณฺณนา

สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวยํ

อาตาปี นิปโก ภิกฺขุ โส อิมํ วิชฏเย ชฏนฺติ๑ ฯ

อิติ หีทํ วุตฺตํ ฯ กสฺมา ปเนตํ วุตฺตํ ฯ

ภควนฺตํ กิร สาวตฺถิยํ วิหรนฺตํ รตฺติภาเค อญฺญตโร เทวปุตฺโต อุปสงฺกมิตฺวา อตฺตโน สํสยสมุคฺฆาตนตฺถํ

อนฺโตชฏา พหิชฏา ชฏาย ชฏิตา ปชา

ตํ ตํ โคตม ปุจฺฉามิ โก อิมํ วิชฏเย ชฏนฺติ

อิมํ ปญฺหํ ปุจฺฉิ ฯ

ตสฺสายํ สงฺเขปตฺโถ ฯ ชฏาติ ตณฺหาย ชาลินิยา เอตํ อธิวจนํ ฯ สา หิ รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ เหฏฺฐูปริยวเสน ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนโต สํสิพฺพนฏฺเฐน เวฬุคุมฺพาทีนํ สาขาชาลสงฺขาตา ชฏา วิยาติ ชฏา ฯ สา ปเนสา สกปริกฺขารปรปริกฺขาเรสุ สกอตฺตภาวปรอตฺตภาเวสุ อชฺฌตฺติกายตนพาหิรายตเนสุ จ อุปฺปชฺชนโต อนฺโตชฏา พหิชฏาติ วุจฺจติ ฯ ตาย เอวํ อุปฺปชฺชมานาย ชฏาย ชฏิตา ปชา ฯ ยถา

๑. สํ. ส. ๑๕/๒๐ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

นาม เวฬุชฏาทีหิ เวฬุอาทโย เอวํ ตาย ตณฺหาชฏาย สพฺพาปิ อยํ สตฺตนิกายสงฺขาตา ปชา ชฏิตา วินทฺธา สํสิพฺพิตาติ อตฺโถ ฯ ยสฺมา จ เอวํ ชฏิตา ตํ ตํ โคตม ปุจฺฉามีติ ตสฺมา ตํ ปุจฺฉามิ ฯ โคตมาติ ภควนฺตํ โคตฺเตน อาลปติ ฯ โก อิมํ วิชฏเย ชฏนฺติ อิมํ เอวํ เตธาตุกํ ชเฏตฺวา ฐิตํ ชฏํ โก วิชเฏยฺย วิชเฏตุํ โก สมตฺโถติ ปุจฺฉติ ฯ

เอวํ ปุฏฺโฐ ปนสฺส สพฺพธมฺเมสุ อปฺปฏิหตญาณจาโร เทวเทโว เทวานํ อติเทโว สกฺกานํ อติสกฺโก พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมา จตุเวสารชฺชวิสารโท ทสพลธโร อนาวรณญาโณ สมนฺตจกฺขุ ภควา เอตมตฺถํ วิสชฺเชนฺโต

สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวยํ
อาตาปี นิปโก ภิกฺขุ โส อิมํ วิชฏเย ชฏนฺติ

อิมํ คาถมาห ฯ

อิมิสฺสาทานิ คาถาย กถิตาย มเหสินา
วณฺณยนฺโต ยถาภูตํ อตฺถํ สีลาทิเภทนํ
สุทุลฺลภํ ลภิตฺวาน ปพฺพชฺชํ ชินสาสเนต
สีลาทิสงฺคหํ เขมํ อุชุ มคฺคํ วิสุทฺธิยา
ยถาภูตํ อชานนฺตา สุทฺธิกามาปิ เย อิธ
วิสุทฺธึ นาธิคจฺฉนฺติ วายมนฺตาปิ โยคิโน
เตสํ ปามุชฺชกรณํ สุวิสุทฺธวินิจฺฉยํ
มหาวิหารวาสีนํ เทสนานยนิสฺสิตํ

ปญฺหาพฺยากรณวณฺณนา

วิสุทฺธิมคฺคํ ภาสิสฺสํ ตมฺเม สกฺกจฺจ ภาสโต
วิสุทฺธิกามา สพฺเพปิ นิสามยถ สาธโวติ ฯ

ตตฺถ วิสุทฺธีติ สพฺพมลวิรหิตํ อจฺจนฺตปริสุทฺธํ นิพฺพานํ เวทิตพฺพํ ตสฺสา วิสุทฺธิยา มคฺโคติ วิสุทฺธิมคฺโค มคฺโคติ อธิคมุปาโย วุจฺจติ ตํ วิสุทฺธิมคฺคํ ภาสิสฺสามีติ อตฺโถ ฯ

โส ปนายํ วิสุทฺธิมคฺโค กตฺถจิ วิปสฺสนามตฺตวเสเนว เทสิโต ฯ ยถาห ฯ

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยาติ[๑] ฯ

กตฺถจิ ฌานปญฺญาวเสน ฯ ยถาห ฯ

นตฺถิ ฌานํ อปญฺญสฺส นตฺถิ ปญฺญา อฌายิโน
ยมฺหิ ฌานญฺจ ปญฺญา จ ส เว นิพฺพานสนฺติเกติ[๒] ฯ

กตฺถจิ กมฺมาทิวเสน ฯ ยถาห ฯ

กมฺมํ วิชฺชา จ ธมฺโม จ สีลํ ชีวิตมุตฺตมํ
เอเตน มจฺจา สุชฺฌนฺติ น โคตฺเตน ธเนน วาติ[๓] ฯ

กตฺถจิ สีลาทิวเสน ฯ ยถาห ฯ

สพฺพทา สีลสมฺปนฺโน ปญฺญวา สุสมาหิโต
อารทฺธวิริโย ปหิตตฺโต โอฆํ ตรติ ทุตฺตรนฺติ[๔] ฯ

กตฺถจิ สติปฏฺฐานาทิวเสน ฯ ยถาห ฯ เอกายโน อยํ ภิกฺขเว

๑. ขุ. ธ. ๒๕/๕๑ ฯ ๒. ขุ. ธ. ๒๕/๖๕ ฯ ๓. สํ. ส. ๑๕/๓๘ ฯ
๔. สํ. ส. ๑๕/๓๔ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

มคฺโค สตฺตานํ วิสุทฺธิยา ฯเปฯ นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย ยทิทํ จตฺตาโร สติปฏฺฐานาติ[๑] ฯ สมฺมปฺปธานาทีสุปิ เอเสว นโย ฯ อิมสฺมึ ปน ปญฺหาพฺยากรเณ สีลาทิวเสน เทสิโต ฯ ตตฺรายํ สงฺเขปวณฺณนา ฯ

สีเล ปติฏฺฐายาติ สีเล ฐตฺวา ฯ สีลํ ปริปูรยมาโนเยว เจตฺถ สีเล ฐิโตติ วุจฺจติ ตสฺมา สีลปริปูรเณน สีเล ปติฏฺฐหิตฺวาติ อยเมตฺถ อตฺโถ ฯ นโรติ สตฺโต ฯ สปญฺโญติ กมฺมชติเหตุกปฏิสนฺธิปญฺญาย ปญฺญวา ฯ จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวยนฺติ สมาธิญฺเจว วิปสฺสนญฺจ ภาวยมาโน ฯ จิตฺตสีเสน เหตฺถ สมาธิ นิทฺทิฏฺโฐ ปญฺญานาเมน จ วิปสฺสนาติ ฯ อาตาปีติ วิริยวา ฯ วิริยํ หิ กิเลสานํ อาตาปนปริตาปนฏฺเฐน อาตาโปติ วุจฺจติ ตทสฺสตฺถีติ อาตาปี ฯ นิปโกติ เนปกํ วุจฺจติ ปญฺญา ตาย สมนฺนาคโตติ อตฺโถ ฯ อิมินา ปน ปเทน ปาริหาริกปญฺญํ ทสฺเสติ ฯ อิมสฺมึ หิ ปญฺหาพฺยากรเณ ติกฺขตฺตุํ ปญฺญา อาคตา ฯ ตตฺถ ปฐมา สชาติปญฺญา ทุติยา วิปสฺสนาปญฺญา ตติยา สพฺพกิจฺจปริณายิกา ปาริหาริกปญฺญา ฯ ภิกฺขูติ สํสาเร ภยํ อิกฺขตีติ ภิกฺขุ ฯ โส อิมํ วิชฏเย ชฏนฺติ โส อิมินา จ สีเลน อิมินา จ จิตฺตสีเสน นิทฺทิฏฺฐสมาธินา อิมาย จ ติวิธาย ปญฺญาย อิมินา จ อาตาเปนาติ ฉหิ ธมฺเมหิ สมนฺนาคโต ภิกฺขุ เสยฺยถาปิ นาม ปุริโส ปถวิยํ ปติฏฺฐาย สุนิสิตํ สตฺถํ อุกฺขิปิตฺวา มหนฺตํ

๑. ที. มหา. ๑๐/๓๒๕ ฯ

ปญฺหาพฺยากรณวณฺณนา

เวฬุคุมฺพํ วิชเฏยฺย เอวเมว สีลปฐวิยํ ปติฏฺฐาย สมาธิสิลาย สุนิสิตํ วิปสฺสนาปญฺญาสตฺถํ วิริยพลปคฺคหิเตน ปาริหาริกปญฺญา-หตฺเถน อุกฺขิปิตฺวา สพฺพมฺปิ ตํ อตฺตโน สนฺตาเน ปติตํ ตณฺหาชฏํ วิชเฏยฺย สญฺฉินฺเทยฺย สมฺปทาเลยฺย ฯ มคฺคกฺขเณ ปเนส ตํ ชฏํ วิชเฏติ นาม ฯ ผลกฺขเณ วิชฏิตชโฏ สเทวกสฺส โลกสฺส อคฺคทกฺขิเณยฺโย โหติ ฯ เตนาห ภควา

สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวยํ
อาตาปี นิปโก ภิกฺขุ โส อิมํ วิชฏเย ชฏนฺติ ฯ

ตตฺรายํ ยาย ปญฺญาย สปญฺโญติ วุตฺโต ตตฺรสฺส กรณียํ นตฺถิ ฯ ปุริมกมฺมานุภาเวเนว หิสฺส สา สิทฺธา ฯ อาตาปี นิปโกติ เอตฺถ วุตฺตวิริยวเสน ปน เตน สาตจฺจการินา ปญฺญาวเสน จ สมฺปชาน-การินา หุตฺวา สีเล ปติฏฺฐาย จิตฺตปญฺญาวเสน วุตฺตา สมถ-วิปสฺสนา ภาเวตพฺพาติ ฯ อิมมตฺร ภควา สีลสมาธิปญฺญามุเขน วิสุทฺธิมคฺคํ ทสฺเสติ ฯ

เอตฺตาวตา หิ ติสฺโส สิกฺขา ติวิธกลฺยาณํ สาสนํ เตวิชฺช-ตาทีนํ อุปนิสฺสโย อนฺตทฺวยวชฺชนมชฺฌิมปฏิปตฺติเสวนานิ อปายาทิ-สมติกฺกมนุปาโย ตีหากาเรหิ กิเลสปฺปหานํ วีติกฺกมาทีนํ ปฏิปกฺโข สงฺกิเลสตฺตยวิโสธนํ โสตาปนฺนาทิภาวสฺส จ การณํ ปกาสิตํ โหติ ฯ กถํ ฯ เอตฺถ หิ สีเลน อธิสีลสิกฺขา ปกาสิตา โหติ สมาธินา อธิจิตฺตสิกฺขา ปญฺญาย อธิปญฺญาสิกฺขา ฯ สีเลน จ สาสนสฺส อาทิกลฺยาณตา ปกาสิตา โหติ ฯ โก จาทิ กุสลานํ ธมฺมานํ สีลญฺจ

วิสุทฺธิมคฺเค

สุวิสุทฺธนฺติ[๑] หิ วจนโต สพฺพปาปสฺส[๒] อกรณนฺติอาทิวจนโต จ สีลํ สาสนสฺส อาทิ ฯ ตญฺจ กลฺยาณํ อวิปฺปฏิสาราทิคุณาวหตฺตา ฯ สมาธินา มชฺเฌกลฺยาณตา ปกาสิตา โหติ ฯ กุสลสฺส อุปสมฺปทาติอาทิวจนโต หิ สมาธิ สาสนสฺส มชฺเฌ ฯ โส จ กลฺยาโณ อิทฺธิวิธาทิคุณาวหตฺตา ฯ ปญฺญาย ปริโยสานกลฺยาณตา ปกาสิตา โหติ ฯ สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธานสาสนนฺติ[๒] หิ วจนโต ปญฺญุตฺตรโต จ ปญฺญา สาสนสฺสปริโยสานํ ฯ สา จ กลฺยาณา อิฏฺฐานิฏฺเฐสุ ตาทิภาวาวหนโต ฯ

เสโล ยถา เอกฆโน วาเตน น สมีรติ
เอวํ นินฺทาปสํสาสุ น สมิญฺชนฺติ ปณฺฑิตาติ[๓]

หิ วุตฺตํ ฯ ตถา สีเลน เตวิชฺชตาย อุปนิสฺสโย ปกาสิโต โหติ ฯ สีลสมฺปตฺตึ หิ นิสฺสาย ติสฺโส วิชฺชา ปาปุณาติ น ตโต ปรํ ฯ สมาธินา ฉฬภิญฺญตาย อุปนิสฺสโย ปกาสิโต โหติ ฯ สมาธิสมฺปทํ หิ นิสฺสาย ฉฬภิญฺญา ปาปุณาติ น ตโต ปรํ ฯ ปญฺญาย ปฏิสมฺภิทาปเภทสฺส อุปนิสฺสโย ปกาสิโต โหติ ฯ ปญฺญาสมฺปตฺตึ หิ นิสฺสาย จตสฺโส ปฏิสมฺภิทาโย ปาปุณาติ น อญฺเญน การเณน ฯ สีเลน จ กามสุขลฺลิกานุโยคสงฺขาตสฺส อนฺตสฺส วชฺชนํ ปกาสิตํ โหติ ฯ สมาธินา อตฺตกิลมถานุโยคสงฺขาตสฺส อนฺตสฺส วชฺชนํ ฯ ปญฺญาย มชฺฌิมาย ปฏิปตฺติยา เสวนํ ปกาสิตํ โหติ ฯ ตถา สีเลน อปายสมติกฺกมนุปาโย ปกาสิโต โหติ ฯ สมาธินา

๑. สํ. มหาวาร. ๑๙/๒๒๐ ฯ ๒. ที. มหา. ๑๐/๕๗ ฯ ๓. ขุ. ธ. ๒๕/๒๕ ฯ

สีลนิทฺเทโส

กามธาตุสมติกฺกมนุปาโย ฯ ปญฺญาย สพฺพภวสมติกฺกมนุปาโย ฯ
สีเลน จ ตทงฺคปฺปหานวเสน กิเลสปฺปหานํ ปกาสิตํ โหติ ฯ สมาธินา
วิกฺขมฺภนปฺปหานวเสน ฯ ปญฺญาย สมุจฺเฉทปฺปหานวเสน ฯ ตถา
สีเลน กิเลสานํ วีติกฺกมปฏิปกฺโข ปกาสิโต โหติ ฯ สมาธินา
ปริยุฏฺฐานปฏิปกฺโข ฯ ปญฺญาย อนุสยปฏิปกฺโข ฯ สีเลน จ
ทุจฺจริตสงฺกิเลสวิโสธนํ ปกาสิตํ โหติ ฯ สมาธินา ตณฺหาสงฺกิเลส-
วิโสธนํ ฯ ปญฺญาย ทิฏฺฐิสงฺกิเลสวิโสธนํ ฯ ตถา สีเลน
โสตาปนฺนสกทาคามิภาวสฺส การณํ ปกาสิตํ โหติ ฯ สมาธินา
อนาคามิภาวสฺส ฯ ปญฺญาย อรหตฺตสฺส ฯ โสตาปนฺโน หิ สีเลสุ
ปริปูรีการีติ วุตฺโต ฯ ตถา สกทาคามี ฯ อนาคามี ปน สมาธิสฺมึ
ปริปูรีการี อรหา ปน ปญฺญาย ปริปูรีการีติ ฯ เอวํ เอตฺตาวตา
ติสฺโส สิกฺขา ติวิธกลฺยาณํ สาสนํ เตวิชฺชตาทีนํ อุปนิสฺสโย
อนฺตทฺวยวชฺชนมชฺฌิมปฏิปตฺติเสวนานิ อปายาทิสมติกฺกมนุปาโย
ตีหาการหิ กิเลสปฺปหานํ วีติกฺกมาทีนํ ปฏิปกฺโข สงฺกิเลสตฺตยวิโสธนํ
โสตาปนฺนาทิภาวสฺส จ การณนฺติ อิเม นว อญฺเญ จ เอวรูปา
คุณตฺติกา ปกาสิตา โหนฺติ ฯ

สีลนิทฺเทโส

เอวํ อเนกคุณสงฺคาหเกน สีลสมาธิปญฺญามุเขน เทสิโตปิ
ปเนส วิสุทฺธิมคฺโค อติสงฺเขปเทสิโตเยว โหติ ตสฺมา นาลํ สพฺเพสํ
อุปการายาติ วิตฺถารมสฺส ทสฺเสตุํ สีลํ ตาว อารพฺภ อิทํ ปญฺหากมฺมํ
โหติ กึ สีลํ เกนฏฺเฐน สีลํ กานสฺส ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐาน-

วิสุทฺธิมคฺเค

ปทฏฺฐานานิ กิมานิสํสํ สีลํ กติวิธญฺเจตํ สีลํ โก จสฺส สงฺกิเลโส กึ โวทานนฺติ ฯ ตตฺริทํ วิสชฺชนํ ฯ

กึ สีลนฺติ ปาณาติปาตาทีหิ วา วิรมนฺตสฺส วตฺตปฏิปตฺตึ วา ปูเรนฺตสฺส เจตนาทโย ธมฺมา ฯ วุตฺตญฺเหตํ ปฏิสมฺภิทายํ กึ สีลนฺติ เจตนา สีลํ เจตสิกํ สีลํ สํวโร สีลํ อวีติกฺกโม สีลนฺติ[๑] ฯ ตตฺถ เจตนาสีลํ นาม ปาณาติปาตาทีหิ วา วิรมนฺตสฺส วตฺตปฏิปตฺตึ วา ปูเรนฺตสฺส เจตนา ฯ เจตสิกสีลํ นาม ปาณาติปาตาทีหิ วิรมนฺตสฺส วิรติ ฯ อปิจ เจตนาสีลํ นาม ปาณาติปาตาทีนิ ปชหนฺตสฺส สตฺตกมฺมปถเจตนา ฯ เจตสิกสีลํ นาม อภิชฺฌํ ปหาย วิคตาภิชฺเฌน เจตสา วิหรตีติอาทินา[๒] นเยน วุตฺตา อนภิชฺฌาอพฺยาปาทสมฺมาทิฏฺฐิธมฺมา ฯ สํวโร สีลนฺติ เอตฺถ ปญฺจวิเธน สํวโร เวทิตพฺโพ ปาฏิโมกฺขสํวโร สติสํวโร ญาณสํวโร ขนฺติสํวโร วิริยสํวโรติ ฯ ตตฺถ อิมินา ปาฏิโมกฺขสํวเรน อุเปโต โหติ สมุเปโตติ[๓] อยํ ปาฏิโมกฺขสํวโร ฯ รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริยํ จกฺขุนฺทฺริเย สํวรํ อาปชฺชตีติ[๔] อยํ สติสํวโร ฯ

> ยานิ โสตานิ โลกสฺมึ อชิตาติ ภควา
>
> สติ เตสํ นิวารณํ
>
> โสตานํ สํวรํ พฺรูมิ
>
> ปญฺญาเยเต ปิถิยฺยเรติ[๕] อยํ ญาณสํวโร ฯ

๑. ขุ. ป. ๓๑/๖๔ ฯ ๒. ที. สี. ๙/๙๕ ฯ ๓. อภิ. วิ. ๓๕/๓๓๑ ฯ
๔. องฺ. ติก. ๒๐/๑๔๓ ฯ ๕. ขุ. ธ. ๒๕/๕๓๐ ฯ ขุ. จู. ๓๐/๑๖ ฯ

สีลนิทฺเทโส

ปจฺจยปฏิเสวนมฺปิ เอตฺเถว สโมธานํ คจฺฉติ ฯ โย ปนายํ ขโม โหติ สีตสฺส อุณฺหสฺสาติอาทินา[๑] นเยน อาคโต อยํ ขนฺติสํวโร นาม ฯ โย จายํ อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสตีติอาทินา[๒] นเยน อาคโต อยํ วิริยสํวโร นาม ฯ อาชีวปาริสุทฺธิปิ เอตฺเถว สโมธานํ คจฺฉติ ฯ อิติ อยํ ปญฺจวิโธปิ สํวโร ยา จ ปาป-ภีรุกานํ กุลปุตฺตานํ สมฺปตฺตวตฺถุโต วิรติ สพฺพมฺเปตํ สํวรสีลนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ อวีติกฺกโม สีลนฺติ สมาทินฺนสีลสฺส กายิกวาจสิโก อนติกฺกโม ฯ อิทํ ตาว กึ สีลนฺติ ปญฺหสฺส วิสชฺชนํ ฯ

อวเสเสสุ ฯ เกนฏฺเฐน สีลนฺติ สีลนฏฺเฐน สีลํ ฯ กิมิทํ สีลนํ นาม ฯ สมาธานํ วา กายกมฺมาทีนํ สุสีลฺยวเสน อวิปฺป-กิณฺณตาติ อตฺโถ ฯ อุปธารณํ วา กุสลานํ ธมฺมานํ ปติฏฺฐาน-วเสน อาธารภาโวติ อตฺโถ ฯ เอตเทว หิ เอตฺถ อตฺถทฺวยํ สทฺทลกฺขณวิทู อนุชานนฺติ ฯ อญฺเญ ปน สิรฏฺโฐ สีสฏฺโฐ สีตลฏฺโฐ สิวฏฺโฐติ[๓] เอวมาทินาปิ นเยน เอตฺถ อตฺถํ วณฺณยนฺติ ฯ

อิทานิ กานสฺส ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานานีติ เอตฺถ ฯ

สีลนํ ลกฺขณนฺตสฺส ภินฺนสฺสาปิ อเนกธา
สนิทสฺสนตฺตํ รูปสฺส ยถาภินฺนสฺสเนกธา ฯ

ยถา หิ นีลปีตาทิเภเทน อเนกธา ภินฺนสฺสาปิ รูปายตนสฺส สนิ-ทสฺสนตฺตํ ลกฺขณํ นีลาทิเภเทน ภินฺนสฺสาปิ สนิทสฺสนภาวานติกฺกมนโต ตถา สีลสฺส เจตนาทิเภเทน อเนกธา ภินฺนสฺสาปิ ยเทตํ กายกมฺมาทีนํ

๑. ม. มู. ๑๒/๑๘ ฯ ๒. องฺ. ทสก. ๒๔/๑๑๘ ฯ ๓. ม. ยุ. สีลตฺโถ. สี. นตฺถิ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

สมาธานวเสน กุสลานญฺจ ธมฺมานํ ปติฏฺฐานวเสน วุตฺตํ สีลนํ ตเทว ลกฺขณํ เจตนาทิเภเทน อเนกธา ภินฺนสฺสาปิ สมาธานปติฏฺฐานภาวานติกฺกมนโต ฯ เอวํลกฺขณสฺส ปนสฺส

ทุสฺสีลฺยวิทฺธํสนตา อนวชฺชคุโณ ตถา
กิจฺจสมฺปตฺติอฏฺเฐน รโส นาม ปวุจฺจติ

ตสฺมา อิทํ สีลํ นาม กิจฺจฏฺเฐน รเสน ทุสฺสีลฺยวิทฺธํสนรสํ สมฺปตฺติอฏฺเฐน รเสน อนวชฺชรสนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ ลกฺขณาทีสุ หิ กิจฺจเมว สมฺปตฺติ วา รโสติ วุจฺจติ ฯ

โสเจยฺย ปจฺจุปฏฺฐานํ ตยิทํ ตสฺส วิญฺญุหิ
โอตฺตปฺปญฺจ หิรี เจว ปทฏฺฐานนฺติ วณฺณิตํ ฯ

ตํ หีทํ สีลํ กายโสเจยฺยํ วจีโสเจยฺยํ มโนโสเจยฺยนฺติ[๑] เอวํ วุตฺตโสเจยฺยปจฺจุปฏฺฐานํ โสเจยฺยภาเวน ปจฺจุปฏฺฐาติ คหณภาวํ คจฺฉติ ฯ หิโรตฺตปฺปญฺจ ปน ตสฺส วิญฺญูหิ ปทฏฺฐานนฺติ วณฺณิตํ ฯ อาสนฺนการณนฺติ อตฺโถ ฯ หิโรตฺตปฺเป หิ สติ สีลํ อุปฺปชฺชติ เจว ติฏฺฐติ จ อสติ เนว อุปฺปชฺชติ น ติฏฺฐตีติ ฯ เอวํ สีลสฺส ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานานิ เวทิตพฺพานิ ฯ

กิมานิสํสํ สีลนฺติ อวิปฺปฏิสาราทิอเนกคุณปฏิลาภานิสํสํ ฯ วุตฺตญฺเหตํ อวิปฺปฏิสารตฺถานิ โข ปนานนฺท กุสลานิ สีลานิ อวิปฺปฏิสารานิสํสานีติ[๒] ฯ อปรมฺปิ วุตฺตํ ปญฺจิเม คหปตโย อานิสํสา สีลวโต สีลสมฺปทาย กตเม ปญฺจ อิธ คหปตโย

๑. องฺ. ติก. ๒๐/๓๕๐ ฯ ๒. องฺ. ทสก. ๒๔/๑ ฯ

สีลนิทฺเทโส

สีลวา สีลสมฺปนฺโน อปฺปมาทาธิกรณํ มหนฺตํ โภคกฺขนฺธํ อธิคจฺฉติ อยํ ปจโม อานิสํโส สีลวโต สีลสมฺปทาย ปุน จปรํ คหปตโย สีลวโต สีลสมฺปนฺนสฺส กลฺยาโณ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคจฺฉติ อยํ ทุติโย อานิสํโส สีลวโต สีลสมฺปทาย ปุน จปรํ คหปตโย สีลวา สีลสมฺปนฺโน ยญฺญเทว ปริสํ อุปสงฺกมติ ยทิ ขตฺติยปริสํ ยทิ พฺราหฺมณปริสํ ยทิ คหปติปริสํ ยทิ สมณปริสํ วิสารโท อุปสงฺกมติ อมงฺกุภูโต อยํ ตติโย อานิสํโส สีลวโต สีลสมฺปทาย ปุน จปรํ คหปตโย สีลวา สีลสมฺปนฺโน อสมฺมุฬฺโห กาลํ กโรติ อยํ จตุตฺโถ อานิสํโส สีลวโต สีลสมฺปทาย ปุน จปรํ คหปตโย สีลวา สีลสมฺปนฺโน กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ อยํ ปญฺจโม อานิสํโส สีลวโต สีลสมฺปทายาติ[๑] ฯ อปเรปิ อากงฺเขยฺย เจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สพฺรหฺมจารีนํ ปิโย จสฺสํ มนาโป จ ครุ จ ภาวนีโย จาติ สีเลเสฺววสฺส ปริปูรีการีติ-[๒] อาทินา นเยน ปิยมนาปตาทโย อาสวกฺขยปริโยสานา อเนกา สีลานิสํสา วุตฺตา ฯ เอวํ อวิปฺปฏิสาราทิอเนกคุณานิสํสํ สีลํ ฯ อปิจ

สาสเน กุลปุตฺตานํ ปติฏฺฐา นตฺถิ ยํ วินา
อานิสํสํ ปริจฺเฉทํ ตสฺส สีลสฺส โก วเท ฯ
น คงฺคา ยมุนา วาปิ สรภู วา สรสฺสติ[๓]
นินฺนคา วาจิรวตี มหี วาปิ มหานที
สกฺกุณนฺติ วิโสเธตุํ ตํ มลํ อิธ ปาณินํ

๑. ที. มหา. ๑๐/๑๐๒ ฯ ๒. ม. มู. ๑๒/๕๘ ฯ ๓. ม. ยุ. สรสฺวติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

วิโสธยติ สตฺตานํ ยํ เว สีลชลํ มลํ ฯ
น ตํ สชลทา วาตา น จาปิ หริจนฺทนํ
เนว หารา น มณโย น จนฺทกิรณงฺกุรา
สมยนฺตีธ สตฺตานํ ปริฬาหํ สุรกฺขิตํ
ยํ สเมตีทํ อริยํ สีลํ อจฺจนฺตสีตลํ ฯ
สีลคนฺธสโม คนฺโธ กุโต นาม ภวิสฺสติ
โย สมํ อนุวาเต จ ปฏิวาเต จ วายติ ฯ
สคฺคาโรหณโสปาณํ อญฺญํ สีลสมํ กุโต
ทฺวารํ วา ปน นิพฺพาน- นครสฺส ปเวสเน ฯ
โสภนฺเตวนฺน ราชาโน มุตฺตามณิวิภูสิตา
ยถา โสภนฺติ ยติโน สีลภูสนภูสิตา ฯ
อตฺตานุวาทาทิภยํ วิทฺธํสยติ สพฺพโส
ชเนติ กิตฺตึ หาสญฺจ สีลํ สีลวตํ สทา ฯ
คุณานํ มูลภูตสฺส โทสานํ พลฆาติโน
อิติ สีลสฺส วิญฺเญยฺยํ อานิสํสกถามุขนฺติ ฯ

อิทานิ ยํ วุตฺตํ กติวิธญฺเจตํ สีลนฺติ ตตฺริทํ วิสชฺชนํ ฯ สพฺพเมว ตาว อิทํ สีลํ อตฺตโน สีลนลกฺขเณน เอกวิธํ จาริตฺต-วาริตฺตวเสน ทุวิธํ ตถา อภิสมาจาริกอาทิพฺรหฺมจริยกวเสน วิรติอวิรติวเสน นิสฺสิตานิสฺสิตวเสน กาลปริยนฺตอาปาณโกฏิก-วเสน สปริยนฺตาปริยนฺตวเสน โลกิยโลกุตฺตรวเสน จ ติวิธํ หีนมชฺฌิมปณีตวเสน ตถา อตฺตาธิปเตยฺยโลกาธิปเตยฺยธมฺมาธิป-

สีลนิทฺเทโส

เตยฺยวเสน ปรามฏฺฐาปรามฏฺฐปฏิปสฺสทฺธวเสน วิสุทฺธาวิสุทฺธ-
เวมติกวเสน เสขาเสขเนวเสขานาเสขวเสน จ จตุพฺพิธํ หานภาคิย-
ฐิติภาคิยวิเสสภาคิยนิพฺเพธภาคิยวเสน ตถา ภิกฺขุภิกฺขุนีอนุปสมฺปนฺน-
คหฏฺฐสีลวเสน ปกติอาจารธมฺมตาปุพฺพเหตุกสีลวเสน ปาฏิโมกฺข-
สํวรอินฺทฺริยสํวรอาชีวปาริสุทฺธิปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลวเสน จ ปญฺจวิธํ
ปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลาทิวเสน ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ปฏิสมฺภิทายํ[๑] ปญฺจ
สีลานิ ปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ อปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ ปริปุณฺณปาริสุทฺธิสีลํ
อปรามฏฺฐปาริสุทฺธิสีลํ ปฏิปสฺสทฺธิปาริสุทฺธิสีลนฺติ ฯ ตถา ปหาน-
เวรมณีเจตนาสํวราวีติกฺกมวเสน ฯ ตตฺถ เอกวิธโกฏฺฐาเส อตฺโถ
วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺโพ ฯ

ทุวิธโกฏฺฐาเส ฯ ยํ ภควตา อิทํ กตฺตพฺพนฺติ ปญฺญตฺต-
สิกฺขาปทปูรณํ ตํ จาริตฺตํ ยํ อิทํ น กตฺตพฺพนฺติ ปฏิกฺขิตฺตสฺส
อกรณํ ตํ วาริตฺตํ ฯ ตตฺรายํ วจนฏฺโฐ ฯ จรนฺติ ตสฺมึ[๒] สีเลสุ
ปริปูรีการิตาย ปวตฺตนฺตีติ จาริตฺตํ ฯ วาริตํ ตายนฺติ รกฺขนฺติ เตนาติ
วาริตฺตํ ฯ ตตฺถ สทฺธาวิริยสาธนํ จาริตฺตํ สทฺธาสาธนํ
วาริตฺตํ ฯ เอวํ จาริตฺตวาริตฺตวเสน ทุวิธํ ฯ ทุติยทุเก ฯ
อภิสมาจาโรติ อุตฺตมสมาจาโร ฯ อภิสมาจาโรว อภิสมาจาริกํ ฯ
อภิสมาจารํ วา อารพฺภ ปญฺญตฺตํ อภิสมาจาริกํ ฯ อาชีวฏฺฐมกโต
อวเสสสีลสฺเสตํ อธิวจนํ ฯ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภาวภูตนฺติ
อาทิพฺรหฺมจริยกํ ฯ อาชีวฏฺฐมกสีลสฺเสตํ อธิวจนํ ฯ ตํ หิ มคฺคสฺส

๑. ขุ. ป. ๓๑/๖๑ ฯ ๒. ม. ยุ. ตสฺมึ ตํสมงฺคิโน สีเลสุ ปริปูริการิตาย ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

อาทิภาวภูตํ ปุพฺพภาเคเยว ปริโสเธตพฺพโต ฯ เตนาห ปุพฺเพว โข ปนสฺส กายกมฺมํ วจีกมฺมํ อาชีโว สุปริสุทฺโธ โหตีติ[๑] ฯ ยานิ วา สิกฺขาปทานิ ขุทฺทานุขุทฺทกานีติ วุตฺตานิ อิทํ อภิสมาจาริกสีลํ เสสํ อาทิพฺรหฺมจริยกํ ฯ อุภโตวิภงฺคปริยาปนฺนํ วา อาทิพฺรหฺมจริยกํ ขนฺธกวตฺตปริยาปนฺนํ อภิสมาจาริกํ ฯ ตสฺส สมฺปตฺติยา อาทิพฺรหฺมจริยกํ สมฺปชฺชติ ฯ เตเนวาห โส วต ภิกฺขเว ภิกฺขุ อภิสมาจาริกํ ธมฺมํ อปริปูเรตฺวา อาทิพฺรหฺมจริยกํ ธมฺมํ ปริปูเรสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตีติ[๒] ฯ เอวํ อภิสมาจาริก-อาทิพฺรหฺมจริยกวเสน ทุวิธํ ฯ ตติยทุเก ฯ ปาณาติปาตาทีหิ เวรมณีมตฺตํ วิรติสีลํ เสสํ เจตนาทิ อวิรติสีลนฺติ ฯ เอวํ วิรติ-อวิรติวเสน ทุวิธํ ฯ จตุตฺถทุเก ฯ นิสฺสโยติ เทฺว นิสฺสยา ตณฺหา-นิสฺสโย จ ทิฏฺฐินิสฺสโย จ ฯ ตตฺถ ยํ อิมินาหํ สีเลน เทโว วา ภวิสฺสามิ เทวญฺญตโร วาติ เอวํ ภวสมฺปตฺตึ อากงฺขมาเนน ปวตฺติตํ อิทํ ตณฺหานิสฺสิตํ ฯ ยํ สีเลน สุทฺธีติ เอวํ สุทฺธิทิฏฺฐิยา ปวตฺติตํ อิทํ ทิฏฺฐินิสฺสิตํ ฯ ยมฺปน โลกุตฺตรํ โลกิยญฺจ ตสฺเสว สมฺภารภูตํ อิทํ อนิสฺสิตนฺติ เอวํ นิสฺสิตานิสฺสิตวเสน ทุวิธํ ฯ ปญฺจมทุเก ฯ กาลปริจฺเฉทํ กตฺวา สมาทินฺนํ สีลํ กาลปริยนฺตํ ยาวชีวํ สมาทิยิตฺวา ตเถว ปวตฺติตํ อาปาณโกฏิกนฺติ ฯ เอวํ กาลปริยนฺตอาปาณ-โกฏิกวเสน ทุวิธํ ฯ ฉฏฺฐทุเก ฯ ลาภยสญาติองฺคชีวิตวเสน ทิฏฺฐปริยนฺตํ สปริยนฺตํ นาม วิปรีตํ อปริยนฺตํ ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ

๑. ม. อุปริ. ๑๔/๕๒๓ ฯ ๒. องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๑๕ ฯ

สีลนิทฺเทโส

ปฏิสมฺภิทายํ[๑] กตมนฺตํ สีลํ สปริยนฺตํ อตฺถิ สีลํ ลาภปริยนฺตํ อตฺถิ สีลํ ยสปริยนฺตํ อตฺถิ สีลํ ญาติปริยนฺตํ อตฺถิ สีลํ องฺคปริยนฺตํ อตฺถิ สีลํ ชีวิตปริยนฺตํ กตมนฺตํ สีลํ ลาภปริยนฺตํ อิเธกจฺโจ (ปุคฺคโล) ลาภเหตุ ลาภปจฺจยา ลาภการณา ยถาสมาทินฺนํ สิกฺขาปทํ วีติกฺกมติ อิทํ ตํ สีลํ ลาภปริยนฺตนฺติ ฯ เอเตเนว อุปาเยน อิตรานิปิ วิตฺถาเรตพฺพานิ ฯ อปริยนฺตวิสชฺชเนปิ วุตฺตํ กตมนฺตํ สีลํ น ลาภปริยนฺตํ อิเธกจฺโจ (ปุคฺคโล) ลาภเหตุ ลาภปจฺจยา ลาภการณา ยถาสมาทินฺนํ สิกฺขาปทํ วีติกฺกมาย จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทติ กึ โส วีติกฺกมิสฺสติ อิทนฺตํ สีลํ น ลาภปริยนฺตนฺติ[๒] ฯ เอเตเนว อุปาเยน อิตรานิปิ วิตฺถาเรตพฺพานีติ ฯ เอวํ สปริยนฺตาปริยนฺตวเสน ทุวิธํ ฯ สตฺตมทุเก ฯ สพฺพมฺปิ สาสวํ สีลํ โลกิยํ ฯ อนาสวํ โลกุตฺตรํ ฯ ตตฺถ โลกิยํ ภววิเสสาวหํ โหติ ภวนิสฺสรณสฺส จ สมฺภาโร ฯ ยถาห ฯ วินโย สํวรตฺถาย สํวโร อวิปฺปฏิสารตฺถาย อวิปฺปฏิสาโร ปาโมชฺชตฺถาย ปาโมชฺชํ ปีตตฺถาย ปีติ ปสฺสทฺธตฺถาย ปสฺสทฺธิ สุขตฺถาย สุขํ สมาธตฺถาย สมาธิ ยถาภูตญาณทสฺสนตฺถาย ยถาภูตญาณทสฺสนํ นิพฺพิทตฺถาย นิพฺพิทา วิราคตฺถาย วิราโค วิมุตฺตตฺถาย วิมุตฺติ วิมุตฺติญาณทสฺสนตฺถาย วิมุตฺติญาณทสฺสนํ อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถาย เอตทตฺถา กถา เอตทตฺถา มนฺตนา เอตทตฺถา อุปนิสา เอตทตฺถํ โสตาวธานํ ยทิทํ อนุปาทา จิตฺตสฺส วิโมกฺโขติ[๓] ฯ โลกุตฺตรํ

๑. ขุ. ปฺ. ๓๑/๖๒ ฯ ๒. ขุ. ปฺ. ๓๑/๖๓ ฯ ๓. วิ. ป. ๘/๔๐๖ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

ภวนิสฺสรณาวหํ โหติ ปจฺจเวกฺขณญาณสฺส จ ภูมีติ ฯ เอวํ โลกิยโลกุตฺตรวเสน ทุวิธํ ฯ

ติเกสุ ปฐมตฺติเก ฯ หีเนน ฉนฺเทน จิตฺเตน วีริเยน วีมํสาย วา ปวตฺติตํ หีนํ มชฺฌิเมหิ ฉนฺทาทีหิ ปวตฺติตํ มชฺฌิมํ ปณีเตหิ ปณีตํ ฯ ยสกามตาย วา สมาทินฺนํ หีนํ ปุญฺญผลกามตาย มชฺฌิมํ กตฺตพฺพเมวิทนฺติ อริยภาวํ นิสฺสาย สมาทินฺนํ ปณีตํ ฯ อหมสฺมิ สีลสมฺปนฺโน อิเม ปนญฺเญ ภิกฺขู ทุสฺสีลา ปาปธมฺมาติ เอวํ อตฺตุกฺกํสนปรวมฺภนาทีหิ อุปกฺกิลิฏฺฐํ วา หีนํ อนุปกฺกิลิฏฺฐํ โลกิยสีลํ มชฺฌิมํ โลกุตฺตรํ ปณีตํ ฯ ตณฺหาวเสน วา ภวโภคตฺถาย ปวตฺติตํ หีนํ อตฺตโน วิโมกฺขตฺถาย ปวตฺติตํ มชฺฌิมํ สพฺพสตฺตวิโมกฺขตฺถาย ปวตฺติตํ ปารมิตาสีลํ ปณีตนฺติ ฯ เอวํ หีนมชฺฌิมปณีตวเสน ติวิธํ ฯ ทุติยตฺติเก ฯ อตฺตโน อนนุรูปํ ปชหิตุกาเมน อตฺตครุนา อตฺตนิ คารเวน ปวตฺติตํ อตฺตาธิปเตยฺยํ โลกาปวาทํ ปริหริตุกาเมน โลกครุนา โลกคารเวน ปวตฺติตํ โลกาธิปเตยฺยํ ธมฺมมหตฺตํ ปูเชตุกาเมน ธมฺมครุนา ธมฺมคารเวน ปวตฺติตํ ธมฺมาธิปเตยฺยนฺติ ฯ เอวํ อตฺตาธิปเตยฺยาทิวเสน ติวิธํ ฯ ตติยตฺติเก ฯ ยํ ทุเกสุ นิสฺสิตนฺติ วุตฺตํ ตํ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ ปรามฏฺฐตฺตา ปรามฏฺฐํ ปุถุชฺชนกลฺยาณกสฺส มคฺคสมฺภารภูตํ เสขานญฺจ มคฺคสมฺปยุตฺตํ อปรามฏฺฐํ เสขาเสขานญฺจ ผลสมฺปยุตฺตํ ปฏิปสฺสทฺธนฺติ ฯ เอวํ ปรามฏฺฐาทิวเสน ติวิธํ ฯ จตุตฺถตฺติเก ฯ ยํ อาปตฺตึ อนาปชฺชนฺเตน ปูริตํ อาปชฺชิตฺวา วา ปุน กตปฏิกมฺมํ ตํ วิสุทฺธํ อาปตฺตึ

สีลนิทฺเทโส

อาปนฺนสฺส อกตปฏิกมฺมํ อวิสุทฺธํ วตฺถุมฺหิ วา อาปตฺติยา วา อชฺฌาจาเร วา เวมติกสฺส สีลํ เวมติกสีลํ นาม ฯ ตตฺถ โยคินา อวิสุทฺธํ สีลํ โสเธตพฺพํ[๑] เวมติเก วตฺถุชฺฌาจารํ อกตฺวา วิมติ ปฏิวิโนเทตพฺพา อิจฺจสฺส ผาสุ ภวิสฺสตีติ ฯ เอวํ วิสุทฺธาวิสุทฺธาทิ-[๒] วเสน ติวิธํ ฯ ปญฺจมตฺติเก ฯ จตูหิ อริยมคฺเคหิ ตีหิ จ สามญฺญผเลหิ สมฺปยุตฺตํ สีลํ เสขํ อรหตฺตผลสมฺปยุตฺตํ อเสขํ เสสํ เนวเสขานาเสขนฺติ เอวํ เสขาทิวเสน ติวิธํ ฯ ปฏิสมฺภิทา-ยมฺปน ยสฺมา โลเก เตสํ เตสํ สตฺตานํ ปกติปิ สีลนฺติ วุจฺจติ ยํ สนฺธาย อยํ สุขสีโล อยํ ทุกฺขสีโล อยํ กลหสีโล อยํ มณฺฑนสีโลติ ภณนฺติ ตสฺมา เตน ปริยาเยน ตีณิ สีลานิ กุสลสีลํ อกุสลสีลํ อพฺยากตสีลนฺติ[๓] เอวํ กุสลาทิวเสนปิ ติวิธนฺติ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ อกุสลํ อิมสฺมึ อตฺเถ อธิปฺเปตสฺส สีลสฺส ลกฺขณาทีสุ เอเกนปิ น สเมตีติ อิธ น อุปนีตํ ฯ ตสฺมา วุตฺตนเยเนวสฺส ติวิธตา เวทิตพฺพา ฯ

จตุกฺเกสุ ปฐม จตุกฺเก ฯ

โยธ เสวติ ทุสฺสีเล สีลวนฺเต น เสวติ
วตฺถุวีติกฺกเม โทสํ น ปสฺสติ อวินฺทิสุ[๔]
มิจฺฉาสงฺกปฺปพหุโล อินฺทฺริยานิ น รกฺขติ
เอวรูปสฺส เวสีลํ ชายเต หานภาคิยํ ฯ
โย ปนตฺตมโน โหติ สีลสมฺปตฺติยา อิธ

๑. วิโสเธตพฺพํ ฯ ๒. วิสุทฺธาทิวเสน ฯ ๓. ขุ. ป. ๓๑/๖๔ ฯ ๔. อวิทฺทสุ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

กมฺมฏฺฐานานุโยคมฺหิ น อุปฺปาเทติ มานสํ
ตุฏฺฐสฺส สีลมตฺเตน อฆเฏนฺตสฺส อุตฺตรึ
ตสฺส ตํ ฐิติภาคิยํ สีลํ ภวติ ภิกฺขุโน ฯ
สมฺปนฺนสีโล ฆเฏติ สมาธตฺถาย โย ปน
วิเสสภาคิยํ สีลํ โหติ เอตสฺส ภิกฺขุโน ฯ
อตุฏฺโฐ สีลมตฺเตน นิพฺพิทํ โยนุยุญฺชติ
โหติ นิพฺเพธภาคิยํ สีลเมตสฺส ภิกฺขุโนติ ฯ

เอวํ หานภาคิยาทิวเสน จตุพฺพิธํ ฯ ทุติย จตุกฺเก ฯ ภิกฺขู อารพฺภ ปญฺญตฺตสิกฺขาปทานิ ยานิ จ เนสํ ภิกฺขูนํ ปญฺญตฺติโต รกฺขิตพฺพานิ อิทํ ภิกฺขุสีลํ ภิกฺขุนิโย อารพฺภ ปญฺญตฺตสิกฺขาปทานิ ยานิ จ ตาสํ ภิกฺขุนีนํ ปญฺญตฺติโต รกฺขิตพฺพานิ อิทํ ภิกฺขุนีสีลํ สามเณรสามเณรีนํ ทส สีลานิ อนุปสมฺปนฺนสีลํ อุปาสกอุปาสิกานํ นิจฺจสีลวเสน ปญฺจ สิกฺขาปทานิ สติ วา อุสฺสาเห ทส อุโปสถงฺค-วเสน อฏฺฐาติ อิทํ คหฏฺฐสีลนฺติ ฯ เอวํ ภิกฺขุสีลาทิวเสน จตุพฺพิธํ ฯ ตติยจตุกฺเก ฯ อุตฺตรกุรุกานํ มนุสฺสานํ อวีติกฺกโม ปกติสีลํ กุลเทสปาสณฺฑานํ อตฺตโน อตฺตโน มริยาทาจาริตฺตํ อาจารสีลํ ธมฺมตา เอสา อานนฺท ยทา โพธิสตฺโต มาตุกุจฺฉึ โอกฺกนฺโต โหติ น โพธิสตฺตมาตุ ปุริเสสุ มานสํ อุปฺปชฺชติ กามคุณูปสญฺหิตนฺติ[๑] เอวํ วุตฺตํ โพธิสตฺตมาตุ สีลํ ธมฺมตาสีลํ มหากสฺสปาทีนํ ปน สุทฺธสตฺตานํ โพธิสตฺตสฺส จ ตาสุ ตาสุ

๑. ที. มหา. ๑๐/๑๔ ฯ

สีลนิทฺเทโส

ชาตีสุ สีลํ ปุพฺพเหตุกสีลนฺติ ฯ เอวํ ปกติสีลาทิวเสน จตุพฺพิธํ ฯ จตุตฺถ จตุกฺเก ฯ ยํ ภควตา อิธ ภิกฺขุ ปาฏิโมกฺขสํวรสํวุโต วิหรติ อาจารโคจรสมฺปนฺโน อณุมตฺเตสุ วชฺเชสุ ภยทสฺสาวี สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสูติ[๑] เอวํ วุตฺตํ สีลมิทํ ปาฏิโมกฺขสํวร-สีลํ นาม ฯ ยํ ปน โส จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา น นิมิตฺตคฺคาหี โหติ นานุพฺยญฺชนคฺคาหี ยตฺวาธิกรณเมนํ จกฺขุนฺทฺริยํ อสํวุตํ วิหรนฺตํ อภิชฺฌาโทมนสฺสา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อนฺวาสฺสเวยฺยุํ ตสฺส สํวราย ปฏิปชฺชติ รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริยํ จกฺขุนฺทฺริเย สํวรํ อาปชฺชติ โสเตน สทฺทํ สุตฺวา ฯเปฯ ฆาเนน คนฺธํ ฆายิตฺวา ฯเปฯ ชิวฺหาย รสํ สายิตฺวา ฯเปฯ กาเยน โผฏฺฐพฺพํ ผุสิตฺวา ฯเปฯ มนสา ธมฺมํ วิญฺญาย น นิมิตฺตคฺคาหี โหติ ฯเปฯ มนินฺทฺริเย สํวรํ อาปชฺชตีติ[๒] วุตฺตํ อิทํ อินฺทฺริยสํวรสีลํ นาม ฯ ยา ปน อาชีวเหตุ อาชีวการณา ปญฺญตฺตานํ ฉนฺนํ สิกฺขาปทานํ วีติกฺกมสฺส กุหนา ลปนา เนมิตฺติกตา นิปฺเปสิกตา ลาเภน ลาภํ นิชิคีสนตาติ เอวมาทีนญฺจ ปาปธมฺมานํ วเสน ปวตฺตา มิจฺฉาชีวา วิรติ อิทํ อาชีวปาริสุทฺธิสีลํ ฯ ปฏิสงฺขา โยนิโส จีวรํ ปฏิเสวติ ยาวเทว สีตสฺส ปฏิฆาตายาติอาทินา[๓] นเยน วุตฺโต ปฏิสงฺขานปริสุทฺโธ จตุปจฺจยปริโภโค อิทํ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ นาม ฯ ตตฺรายํ อาทิโต ปฏฺฐาย อนุปุพฺพปทวณฺณนาย สทฺธึ วินิจฺฉยกถา ฯ

อิธาติ อิมสฺมึ สาสเน ฯ ภิกฺขูติ สํสาเร ภยํ อิกฺขนตาย วา

๑. อภิ. วิ. ๓๕/๓๒๘ ฯ ๒. องฺ. ติก. ๒๐/๑๔๓ ฯ ๓. ม. มู. ๑๒/๑๗ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

ภินฺนปฏธราทิตาย วา เอวํ ลทฺธโวหาโร สทฺธาปพฺพชิโต กุลปุตฺโต ฯ

ปาฏิโมกฺขสํวรสํวุโตติ เอตฺถ ฯ ปาฏิโมกฺขนฺติ สิกฺขาปทสีลํ ฯ ตํ หิ โย นํ ปาติ รกฺขติ ตํ โมกฺเขติ โมจยติ อาปายิกาทีหิ ทุกฺเขหิ ตสฺมา ปาฏิโมกฺขนฺติ วุจฺจติ ฯ สํวรณํ สํวโร ฯ กายิกวาจสิกสฺส อวีติกฺกมสฺเสตํ นามํ ฯ ปาฏิโมกฺขเมว สํวโร ปาฏิโมกฺขสํวโร ฯ เตน ปาฏิโมกฺขสํวเรน สํวุโต ปาฏิโมกฺขสํวรสํวุโต อุปคโต สมนฺนาคโตติ อตฺโถ ฯ วิหรตีติ อิริยติ ฯ

อาจารโคจรสมฺปนฺโนติอาทีนมตฺโถ ปาลิยํ อาคตนเยเนว เวทิตพฺโพ ฯ วุตฺตญฺเหตํ อาจารโคจรสมฺปนฺโนติ อตฺถิ อาจาโร อตฺถิ อนาจาโร ตตฺถ กตโม อนาจาโร กายิโก วีติกฺกโม วาจสิโก วีติกฺกโม กายิกวาจสิโก วีติกฺกโม อยํ วุจฺจติ อนาจาโร สพฺพมฺปิ ทุสฺสีลฺยํ อนาจาโร อิเธกจฺโจ เวฬุทาเนน วา ปตฺตทาเนน วา ปุปฺผผลสินานทนฺตกฏฺฐทาเนน วา จาฏุกมฺยตาย[๑] วา มุคฺคสูปตาย วา ปาริภฏฺยตาย วา ชงฺฆเปสนิเกน วา อญฺญตรญฺญตเรน วา พุทฺธปฏิกุฏฺเฐน มิจฺฉาชีเวน ชีวิตํ กปฺเปติ อยํ วุจฺจติ อนาจาโร ตตฺถ กตโม อาจาโร กายิโก อวีติกฺกโม วาจสิโก อวีติกฺกโม กายิกวาจสิโก อวีติกฺกโม อยํ วุจฺจติ อาจาโร สพฺโพปิ สีลสํวโร อาจาโร อิเธกจฺโจ น เวฬุทาเนน (วา)[๒] น ปตฺตทาเนน (วา) น ปุปฺผผลสินานทนฺตกฏฺฐทาเนน (วา) น จาฏุกมฺยตาย น มุคฺคสูปตาย น ปาริภฏฺยตาย (วา) น ชงฺฆเปสนิเกน น

๑. ม. ยุ. จาตุกมฺยตาย ฯ ๒. น เวฬุทาเนน วาติอาทีสุ วาสทฺโท อติเรโก วิย ทิสฺสติ ฯ

สีลนิทฺเทโส

อญฺญตรญฺญตเรน (วา) พุทฺธปฏิกุกฺฐฺเฐน มิจฺฉาชีเวน ชีวิตํ กปฺเปติ อยํ วุจฺจติ อาจาโร โคจโรติ อตฺถิ โคจโร อตฺถิ อโคจโร ตตฺถ กตโม อโคจโร อิเธกจฺโจ เวสิยโคจโร วา โหติ วิธวา-ถุลฺลกุมารีปณฺฑกภิกฺขุนีปานาคารโคจโร วา สํสฏฺโฐ วิหรติ ราชูหิ ราชมหามตฺเตหิ ติตฺถิเยหิ ติตฺถิยสาวเกหิ อนนุโลมิเกน คิหิสํสคฺเคน ยานิ วา ปน ตานิ กุลานิ อสฺสทฺธานิ อปฺปสนฺนานิ อกฺโกสกปริภาสกานิ อนตฺถกามานิ อหิตกามานิ อผาสุกกามานิ อโยคกฺเขมกามานิ ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนีนํ อุปาสกานํ อุปาสิกานํ ตถารูปานิ กุลานิ เสวติ ภชติ ปยิรุปาสติ อยํ วุจฺจติ อโคจโร ตตฺถ กตโม โคจโร อิเธกจฺโจ น เวสิยโคจโร โหติฯเปฯ น ปานาคาร โคจโร โหติ อสํสฏฺโฐ วิหรติ ราชูหิฯเปฯ ติตฺถิย-สาวเกหิ อนนุโลมิเกน คิหิสํสคฺเคน ยานิ วา ปน ตานิ กุลานิ สทฺธานิ ปสนฺนานิ โอปานภูตานิ กาสาวปชฺโชตานิ อิสิวาตปฏิวาตานิ อตฺถกามานิฯเปฯ โยคกฺเขมกามานิ ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนีนํ อุปาสกานํ อุปาสิกานํ ตถารูปานิ กุลานิ เสวติ ภชติ ปยิรูปาสติ อยํ วุจฺจติ โคจโร อิติ อิมินา จ อาจาเรน อิมินา จ โคจเรน อุเปโต โหติ สมุเปโต อุปาคโต สมุปาคโต อุปปนฺโน สมุปปนฺโน สมนฺนาคโต เตน วุจฺจติ อาจารโคจรสมฺปนฺโนติ[๑] ฯ

อปิเจตฺถ อิมินาปิ นเยน อาจารโคจรา เวทิตพฺพา ฯ ทุวิโธ หิ อนาจาโร กายิโก จ วาจสิโก จ ตตฺถ กตโม กายิโก

๑. อภิ. วิ. ๓๕/๓๓๑ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

อนาจาโร อิเธกจฺโจ สงฺฆคโตปิ อจิตฺตีการกโต เถเร ภิกฺขู ฆฏฺฏยนฺโตปิ ติฏฺฐติ ฆฏฺฏยนฺโตปิ นิสีทติ ปุรโตปิ ติฏฺฐติ ปุรโตปิ นิสีทติ อุจฺเจปิ อาสเน นิสีทติ สสีสมฺปิ ปารุปิตฺวา นิสีทติ ฐิตโกปิ ภณติ พาหาวิกฺเขปโกปิ ภณติ เถรานํ ภิกฺขูนํ อนุปาหนานํ จงฺกมนฺตานํ สอุปาหโน จงฺกมติ นีเจ จงฺกเม จงฺกมนฺตานํ อุจฺเจ จงฺกเม จงฺกมติ ฉมายํ จงฺกมนฺตานํ จงฺกเม จงฺกมติ เถเร ภิกฺขู อนูปขชฺชาปิ ติฏฺฐติ อนูปขชฺชาปิ นิสีทติ นเวปิ ภิกฺขู อาสเนน ปฏิพาหติ ชนฺตาฆเรปิ เถเร ภิกฺขู อนาปุจฺฉิตฺวา กฏฺฐํ ปกฺขิปติ ทฺวารํ ปิทหติ อุทกติตฺเถปิ เถเร ภิกฺขู ฆฏฺฏยนฺโตปิ โอตรติ ปุรโตปิ โอตรติ ฆฏฺฏยนฺโตปิ นฺหายติ ปุรโตปิ นฺหายติ ฆฏฺฏยนฺโตปิ อุตฺตรติ ปุรโตปิ อุตฺตรติ อนฺตรฆรํ ปวิสนฺโตปิ เถเร ภิกฺขู ฆฏฺฏยนฺโตปิ คจฺฉติ ปุรโตปิ คจฺฉติ โวกฺกมฺม เถรานํ ภิกฺขูนํ ปุรโต ปุรโตปิ คจฺฉติ ยานิปิ ตานิ โหนฺติ กุลานํ โอวรกานิ คุฬฺหานิ จ ปฏิจฺฉนฺนานิ จ ยตฺถ กุลิตฺถิโย กุลกุมาริโย นิสีทนฺติ ตตฺถปิ สหสา ปวิสติ กุมารกสฺสปิ สิรํ ปรามสติ อยํ วุจฺจติ กายิโก อนาจาโร ตตฺถ กตโม วาจสิโก อนาจาโร อิเธกจฺโจ สงฺฆคโตปิ อจิตฺตีการกโต เถเร ภิกฺขู อนาปุจฺฉา ธมฺมํ ภณติ ปญฺหํ วิสชฺเชติ ปาฏิโมกฺขํ อุทฺทิสติ ฐิตโกปิ ภณติ พาหาวิกฺเขปโกปิ ภณติ อนฺตรฆรํ ปวิฏฺโฐปิ อิตฺถึ วา กุมารึ วา เอวมาห อิตฺถนฺนาเม อิตฺถงฺโคตฺเต กึ อตฺถิ ยาคุ อตฺถิ ภตฺตํ[๑] อตฺถิ ขาทนียํ กึ ปิวิสฺสาม กึ ขาทิสฺสาม กึ ภุญฺชิสฺสาม

๑. อตฺถิ ขาทนียํ อตฺถิ ภตฺตนฺติ เอวํ ภวิตพฺพํ ฯ

สีลนิทฺเทโส

กึ วา เม ทสฺสถาติ วิปฺปลปติ อยํ วุจฺจติ วาจสิโก อนาจาโร ฯ ปฏิปกฺขวเสน ปนสฺส อาจาโร เวทิตพฺโพ ฯ อปิจ ภิกฺขุ สคารโว สปฺปติสฺโส หิโรตฺตปฺปสมฺปนฺโน สุนิวตฺโถ สุปารุโต ปาสาทิเกน อภิกฺกนฺเตน ปฏิกฺกนฺเตน อาโลกิเตน วิโลกิเตน สมฺมิญฺชิเตน ปสาริเตน โอกฺขิตฺตจกฺขุ อิริยาปถสมฺปนฺโน อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โภชเน มตฺตญฺญู ชาคริยมนุยุตฺโต สติสมฺปชญฺเญน สมนฺนาคโต อปฺปิจฺโฉ สนฺตุฏฺโฐ อสํสฏฺโฐ อารทฺธวิริโย อภิสมาจาริเกสุ สกฺกจฺจการี ครุจิตฺตีการพหุโล วิหรติ อยํ วุจฺจติ อาจาโร ฯ เอวํ ตาว อาจาโร เวทิตพฺโพ ฯ โคจโร ปน ติวิโธ อุปนิสฺสยโคจโร อารกฺขโคจโร อุปนิพนฺธโคจโรติ ฯ ตตฺถ กตโม อุปนิสฺสยโคจโร ทสกถาวตฺถุคุณสมนฺนาคโต กลฺยาณมิตฺโต ยํ นิสฺสาย อสฺสุตํ สุณาติ สุตํ ปริโยทเปติ กงฺขํ วิตรติ ทิฏฺฐึ อุชฺชํ กโรติ จิตฺตํ ปสาเทติ ยสฺส วา อนุสิกฺขมาโน สทฺธาย วฑฺฒติ สีเลน สุเตน จาเคน ปญฺญาย วฑฺฒติ อยํ วุจฺจติ อุปนิสฺสยโคจโร ฯ กตโม อารกฺขโคจโร อิธ ภิกฺขุ อนฺตรฆรํ ปวิฏฺโฐ วีถึ ปฏิปนฺโน โอกฺขิตฺตจกฺขุ ยุคมตฺตทสฺสาวี สํวุโต คจฺฉติ น หตฺถึ โอโลเกนฺโต น อสฺสํ น รถํ น ปตฺตึ น อิตฺถึ น ปุริสํ โอโลเกนฺโต น อุทฺธํ โอโลเกนฺโต น อโธ โอโลเกนฺโต น ทิสาวิทิสมฺปิ เปกฺขมาโน คจฺฉติ อยํ วุจฺจติ อารกฺขโคจโร ฯ กตโม อุปนิพนฺธโคจโร จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ยตฺถ จิตฺตํ อุปนิพนฺธติ วุตฺตญฺเหตํ ภควตา โก จ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน โคจโร สโก เปตฺติโก วิสโย ยทิทํ จตฺตาโร

วิสุทฺธิมคฺเค

สติปฏฺฐานาติ° อยํ วุจฺจติ อุปนิพนฺธโคจโร ฯ อิติ อิมินา จ อาจาเรน อิมินา จ โคจเรน อุเปโต สมนฺนาคโต เตนปิ วุจฺจติ อาจารโคจรสมฺปนฺโนติ ฯ

อณุมตฺเตสุ วชฺเชสุ ภยทสฺสาวีติ อณุปฺปมาเณสุ อสญฺจิจฺจ อาปนฺนเสขิยอกุสลจิตฺตุปฺปาทาทิเภเทสุ วชฺเชสุ ภยทสฺสนสีโล ฯ สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสูติ ยงฺกิญฺจิ สิกฺขาปเทสุ สิกฺขิตพฺพํ ตํ สพฺพํ สมฺมา อาทาย สิกฺขติ ฯ

เอตฺถ จ ปาฏิโมกฺขสํวรสํวุโตติ เอตฺตาวตา จ ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนาย ปาฏิโมกฺขสํวรสีลํ ทสฺสิตํ ฯ อาจารโคจรสมฺปนฺโนติอาทิ ปน สพฺพํ ยถา ปฏิปนฺนสฺส ตํ สีลํ สมฺปชฺชติ ตํ ปฏิปตฺตึ ทสฺเสตุํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯญ

ยมฺปเนตํ ตทนนฺตรํ โส จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวาติอาทินา นเยน ทสฺสิตํ อินฺทฺริยสํวรสีลํ ตตฺถ ฯ โสติ โส ปาฏิโมกฺขสํวรสีเล ฐิโต ภิกฺขุ ฯ จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวาติ การณวเสน จกฺขูติ ลทฺธโวหาเรน รูปทสฺสนสมตฺเถน จกฺขุวิญฺญาเณน รูปํ ทิสฺวา ฯ โปราณา ปนาหุ จกฺขุ รูปํ น ปสฺสติ อจิตฺตกตฺตา จิตฺตมฺปิ น ปสฺสติ อจกฺขุกตฺตา ทฺวารารมฺมณสงฺฆฏฺเฏ ปน จกฺขุปฺปสาทวตฺถุเกน จิตฺเตน ปสฺสติ อีทิสี ปเนสา ธนุนา วิชฺฌตีติอาทีสุ วิย สสมฺภารกถา นาม โหติ ฯ ตสฺมา จกฺขุวิญฺญาเณน รูปํ ทิสฺวาติ อยเมเวตฺถ อตฺโถติ ฯ น นิมิตฺตคฺคาหีติ อิตฺถีปุริสนิมิตฺตํ วา สุภนิมิตฺตาทิกํ วา กิเลสวตฺถุภูตํ

๑. สํ. มหาวาร. ๑๙/๑๙๘ ฯ

สีลนิทฺเทโส

นิมิตฺตํ น คณฺหาติ ทิฏฺฐมตฺเตเยว สณฺฐาติ ฯ นานุพฺยญฺชนคฺคาหีติ กิเลสานํ อนุพฺยญฺชนโต ปากฏภาวกรณโต อนุพฺยญฺชนนฺติ ลทฺธโวหารํ หตฺถปาทสีสหสิตกถิตลปิตวิโลกิตาทิเภทํ อาการํ น คณฺหาติ ยํ ตตฺถ ภูตํ ตเทว คณฺหาติ เจติยปพฺพตวาสี มหาติสฺสตฺเถโร วิย ฯ

ตํ กิร เจติยปพฺพตา อนุราธปุรํ ปิณฺฑาจารตฺถาย อาคจฺฉนฺตํ อญฺญตรา กุลสุณฺหา สามิเกน สทฺธึ ภณฺฑิตฺวา สุมณฺฑิตปสาธิตา เทวกญฺญา วิย กาลสฺเสว อนุราธปุรโต นิกฺขมิตฺวา ญาติฆรํ คจฺฉนฺตี อนฺตรามคฺเค ทิสฺวา วิปลฺลตฺถจิตฺตา มหาหสิตํ หสิ ฯ เถโรปิ กิเมตนฺติ โอโลเกนฺโต ตสฺสา ทนฺตฏฺฐิเก อสุภสญฺญํ ปฏิลภิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิ ฯ เตน วุตฺตํ

ตสฺสา ทนฺตฏฺฐิเก[๑] ทิสฺวา ปุพฺพสญฺญํ อนุสฺสริ
ตตฺเถว โส ฐิโต เถโร อรหตฺตํ อปาปุณีติ ฯ

สามิโกปิ โข ปนสฺสา อนุมคฺคํ คจฺฉนฺโต เถรํ ทิสฺวา กญฺจิ ภนฺเต อิตฺถึ ปสฺสถาติ ปุจฺฉิ ฯ ตํ เถโร อาห

นาภิชานามิ อิตฺถึ วา ปุริสํ วา อิโต คตํ[๒]
อปิจ อฏฺฐิสงฺฆาโฏ คจฺฉเตส มหาปเถติ ฯ

ยตฺวาธิกรณเมนนฺติอาทิมฺหิ ยํการณา ยสฺส จกฺขุนฺทฺริยาสํวรสฺส เหตุ เอนํ[๓] ปุคฺคลํ สติกวาเฏน จกฺขุนฺทฺริยํ อสํวุตํ อปิทหิตจกฺขุทฺวารํ! หุตฺวา วิหรนฺตํ เอเต อภิชฺฌาทโย ธมฺมา อนฺวาสฺสเวยฺยุํ อนุพนฺเธยฺยุํ ฯ ตสฺส สํวราย ปฏิปชฺชตีติ ตสฺส

๑. ทนฺตฏฺฐิกนฺติปิ ฯ ๒. สี.ม.ยุ. อิตฺถี วา ปุริโส วา อิโต คโต ฯ ๓. ยุ. เอตํ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

จกฺขุนฺทฺริยสฺส สติกวาฏํน ปิทหนตฺถาย ปฏิปชฺชติ ฯ เอวํ ปฏิปชฺชนฺโตเยว จ รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริยํ จกฺขุนฺทฺริเย สํวรํ อาปชฺชตีติปิ วุจฺจติ ฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ จกฺขุนฺทฺริเย สํวโร วา อสํวโร วา นตฺถิ น หิ จกฺขุปฺปสาทํ นิสฺสาย สติ วา มุฏฺฐสจฺจํ วา อุปฺปชฺชติ อปิจ ยทา รูปารมฺมณํ จกฺขุสฺส อาปาถํ อาคจฺฉติ ตถา ภวงฺเค ทฺวิกฺขตฺตุํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺเธ กิริยามโนธาตุ อาวชฺชนกิจฺจํ สาธยมานา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ ตโต จกฺขุวิญฺญาณํ ทสฺสนกิจฺจํ ตโต วิปากมโนธาตุ สมฺปฏิจฺฉนฺนกิจฺจํ ตโต วิปากาเหตุกมโน-วิญฺญาณธาตุ สนฺตีรณกิจฺจํ ตโต กิริยาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุ โวฏฺฐพฺพนกิจฺจํ สาธยมานา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ ตทนนฺตรํ ชวนํ ชวติ ฯ ตตฺราปิ เนว ภวงฺคสมเย น อาวชฺชนาทีนํ อญฺญตร-สมเย สํวโร วา อสํวโร วา อตฺถิ ฯ ชวนกฺขเณ ปน สเจ ทุสฺสีลฺยํ วา มุฏฺฐสจฺจํ วา อญฺญาณํ วา อกฺขนฺติ วา โกสชฺชํ วา อุปฺปชฺชติ อสํวโร โหติ ฯ เอวํ โหนฺโต ปน โส จกฺขุนฺทฺริเย อสํวโรติ วุจฺจติ ฯ กสฺมา ฯ ยสฺมา ตสฺมึ สติ ทฺวารมฺปิ อคุตฺตํ โหติ ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิปิ วีถิจิตฺตานิ ฯ ยถา กึ ฯ ยถา นคเร จตูสุ ทฺวาเรสุ อสํวุเตสุ กิญฺจาปิ อนฺโตฆร-ทฺวารโกฏฺฐกคพฺภาทโย สุสํวุตา โหนฺติ ตถาปิ อนฺโตนคเร สพฺพํ ภณฺฑํ อรกฺขิตํ อโคปิตเมว โหติ นครทฺวาเรน หิ โจรา ปวิสิตฺวา ยทิจฺฉนฺติ ตํ กเรยฺยุํ เอวเมว ชวเน ทุสฺสีลฺยาทีสุ อุปฺปนฺเนสุ ตสฺมึ อสํวเร สติ ทฺวารมฺปิ อคุตฺตํ โหติ ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิปิ

สีลนิทฺเทโส

วีถิจิตฺตานิ ฯ ตสฺมึ ปน สีลาทีสุ อุปฺปนฺเนสุ ทฺวารมฺปิ คุตฺตํ โหติ ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิปิ วีถิจิตฺตานิ ฯ ยถา กึ ฯ ยถา นครทฺวาเรสุ สฺสํวุเตสุ กิญฺจาปิ อนฺโตฆราทโย อสํวุตา โหนฺติ ตถาปิ อนฺโตนคเร สพฺพํ ภณฺฑํ สุรกฺขิตํ สุโคปิตเมว โหติ นครทฺวาเรสุ หิ ปิทหิเตสุ โจรานํ ปเวโส นตฺถิ เอวเมว ชวเน สีลาทีสุ อุปฺปนฺเนสุ ทฺวารมฺปิ คุตฺตํ โหติ ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิปิ วีถิจิตฺตานิ ตสฺมา ชวนกฺขเณ อุปฺปชฺชมาโนปิ สํวโร จกฺขุนฺทฺริเย สํวโรติ วุตฺโต ฯ โสเตน สทฺทํ สุตฺวาติอาทีสุปิ เอเสว นโย ฯ เอวมิทํ สงฺเขปโต รูปาทีสุ กิเลสานุพนฺธนิมิตฺตาทิคฺคาหปริวชฺชน-ลกฺขณํ อินฺทฺริยสํวรสีลนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ

อิทานิ อินฺทฺริยสํวรสีลานนฺตรํ วุตฺเต อาชีวปาริสุทฺธิสีเล ฯ อาชีวเหตุ อาชีวการณา ปญฺญตฺตานํ ฉนฺนํ สิกฺขาปทานนฺติ ยานิ ตานิ อาชีวเหตุ อาชีวการณา ปาปิจฺโฉ อิจฺฉาปกโต อสนฺตํ อภูตํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมํ อุลฺลปติ อาปตฺติ ปาราชิกสฺส อาชีวเหตุ อาชีวการณา สญฺจริตฺตํ สมาปชฺชติ อาปตฺติ สงฺฆาทิเสสสฺส อาชีว-เหตุ อาชีวการณา โย เต วิหาเร วสติ โส ภิกฺขุ อรหาติ ภณติ ปฏิชานนฺตสฺส อาปตฺติ ถุลฺลจฺจยสฺส อาชีวเหตุ อาชีวการณา ภิกฺขุ ปณีตโภชนานิ อคิลาโน อตฺตโน อตฺถาย วิญฺญาเปตฺวา ภุญฺชติ อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส อาชีวเหตุ อาชีวการณา ภิกฺขุนี ปณีตโภชนานิ อคิลานา อตฺตโน อตฺถาย วิญฺญาเปตฺวา ภุญฺชติ อาปตฺติ ปาฏิเทสนียสฺส อาชีวเหตุ อาชีวการณา สูปํ วา

วิสุทฺธิมคฺเค

โอทนํ วา อคิลาโน อตฺตโน อตฺถาย วิญฺญาเปตฺวา ภุญฺชติ อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺสาติ[๑] เอวํ ปญฺญตฺตานิ ฉ สิกฺขาปทานิ อิเมสํ ฉนฺนํ สิกฺขาปทานํ ฯ กุหนาติอาทีสุ อยํ ปาลิ

ตตฺถ กตมา กุหนา ลาภสกฺการสิโลกสนฺนิสฺสิตสฺส ปาปิจฺฉสฺส อิจฺฉาปกตสฺส ยา ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาเตน[๒] วา สามนฺตชปฺปิเตน วา อิริยาปถสฺส วา อฏฺฐปนา ฐปนา สณฺฐปนา ภากุฏิกา ภากุฏิยํ กุหนา กุหายนา กุหิตตฺตํ อยํ วุจฺจติ กุหนา

ตตฺถ กตมา ลปนา ลาภสกฺการสิโลกสนฺนิสฺสิตสฺส ปาปิจฺฉสฺส อิจฺฉาปกตสฺส ยา ปเรสํ อาลปนา ลปนา สลฺลปนา อุลฺลปนา สมุลฺลปนา อุนฺนหนา สมุนฺนหนา อุกฺกาปนา สมุกฺกาปนา อนุปฺปิยภาณิตา จาฏุกมฺยตา มุคฺคสูปตา ปาริภฏฺยตา อยํ วุจฺจติ ลปนา

ตตฺถ กตมา เนมิตฺติกตา ลาภสกฺการสิโลกสนฺนิสฺสิตสฺส ปาปิจฺฉสฺส อิจฺฉาปกตสฺส ยํ ปเรสํ นิมิตฺตํ นิมิตฺตกมฺมํ โอภาโส โอภาสกมฺมํ สามนฺตชปฺปา ปริกถา อยํ วุจฺจติ เนมิตฺติกตา

ตตฺถ กตมา นิปฺเปสิกตา ลาภสกฺการสิโลกสนฺนิสฺสิตสฺส ปาปิจฺฉสฺส อิจฺฉาปกตสฺส ยา ปเรสํ อกฺโกสนา วมฺภนา ครหนา อุกฺเขปนา สมุกฺเขปนา ขิปนา สงฺขิปนา ปาปนา สมฺปาปนา อวณฺณหาริกา ปรปิฏฺฐิมํสิกตา อยํ วุจฺจติ นิปฺเปสิกตา

ตตฺถ กตมา ลาเภน ลาภํ นิชิคึสนตา ลาภสกฺการสิโลก-

๑. วิ. ปริวาร. ๘/๒๕๔ ฯ ๒. สี. ปจฺจยปฏิเสธนสงฺขาเตน ฯ เอวมุปริปิ ฯ

สีลนิทฺเทโส

สนฺนิสฺสิโต ปาปิจฺโฉ อิจฺฉาปกโต อิโต ลทฺธํ อามิสํ อมุตฺร หรติ อมุตฺร วา ลทฺธํ อามิสํ อิธาหรติ ยา เอวรูปา อามิเสน อามิสสฺส เอฏฺฐิ คเวฏฺฐิ ปริเยฏฺฐิ เอสนา คเวสนา ปริเยสนา อยํ วุจฺจติ ลาเภน ลาภํ นิชิคึสนตาติ[๑] ฯ อิมิสฺสา ปน ปาลิยา เอวมตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ

กุหนานิทฺเทเส ตาว ฯ ลาภสกฺการสิโลกสนฺนิสฺสิตสฺสาติ ลาภญฺจ สกฺการญฺจ กิตฺติสทฺทญฺจ สนฺนิสฺสิตสฺส ปฏฺฐยนฺตสฺสาติ อตฺโถ ฯ ปาปิจฺฉสฺสาติ อสนฺตคุณทีปนกามสฺส ฯ อิจฺฉาปกตสฺสาติ อิจฺฉาย อปกตสฺส อุปทฺทูตสฺสาติ อตฺโถ ฯ อิโต ปรํ ยสฺมา ปจฺจยปฏิเสวนสามนฺตชปฺปนอิริยาปถสนฺนิสฺสิตวเสน มหานิทฺเทเส ติวิธํ กุหนวตฺถุํ อาคตํ ตสฺมา ติวิธมฺเปตํ ทสฺเสตุํ ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาเตน วาติ เอวมาทิ อารทฺธํ ฯ

ตตฺถ จีวราทีหิ นิมนฺติตสฺส ตทตฺถิกสฺเสว สโต ปาปิจฺฉตํ นิสฺสาย ปฏิกฺขิปเนน เต จ คหปติเก อตฺตนิ สุปติฏฺฐิตสทฺเธ ญตฺวา ปุน เตสํ อโห อยฺโย อปฺปิจฺโฉ น กิญฺจิ ปฏิคฺคณฺหิตุํ อิจฺฉติ สุลทฺธํ วต โน อสฺส สเจ อปฺปมตฺตกมฺปิ กิญฺจิ ปฏิคฺคณฺเหยฺยาติ นานาวิเธหิ อุปาเยหิ ปณีตานิ จีวราทีนิ อุปเนนฺตานํ ตทนุคฺคหกามตํเยว อาวิกตฺวา ปฏิคฺคหเณน จ ตโต ปภูติ อปิ สกฏภาเรหิ อุปนามนเหตุภูตํ วิมฺหาปนํ ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาตํ กุหนวตฺถุนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ มหานิทฺเทเส[๒] กตมํ

๑. อภิ. วิ. ๓๕/๔๗๕ ฯ ๒. ขุ. มหา. ๒๙/๒๖๘ ฯ

ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาตํ กุหนวตฺถุ อิธ คหปติกา ภิกฺขุํ นิมนฺเตนฺติ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาเรหิ ปาปิจฺโฉ อิจฺฉาปกโต อตฺถิโก จีวร ฯเปฯ ปริกฺขารานํ ภิยฺโยกมฺยตํ อุปาทาย จีวรํ ปจฺจกฺขาติ ปิณฺฑปาตํ เสนาสนํ คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารํ ปจฺจกฺขาติ โส เอวมาห กึ สมณสฺส มหคฺเฆน จีวเรน เอตํ สารุปฺปํ ยํ สมโณ สุสานา วา สงฺการกูฏา วา ปาปณิกา วา นนฺตกานิ อุจฺจินิตฺวา สงฺฆาฏึ กตฺวา ธาเรยฺย กึ สมณสฺส มหคฺเฆน ปิณฺฑปาเตน เอตํ สารุปฺปํ ยํ สมโณ อุญฺฉาจริยาย ปิณฺฑิยา-โลเปน ชีวิตํ กปฺเปยฺย กึ สมณสฺส มหคฺเฆน เสนาสเนน เอตํ สารุปฺปํ ยํ สมโณ รุกฺขมูลิโก วา อสฺส อพฺโภกาสิโก วา กึ สมณสฺส มหคฺเฆน คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาเรน เอตํ สารุปฺปํ ยํ สมโณ ปูติมุตฺเตน วา หรีฏกีขณฺเฑน วา โอสถํ กเรยฺยาติ ตทุปาทาย ลูขํ จีวรํ ธาเรติ ลูขํ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชติ ลูขํ เสนาสนํ ปฏิเสวติ ลูขํ คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารํ ปฏิเสวติ ตเมนํ คหปติกา เอวํ ชานนฺติ อยํ สมโณ อปฺปิจฺโฉ สนฺตุฏฺโฐ ปวิวิตฺโต อสํสฏฺโฐ อารทฺธวิริโย ธุตวาโทติ ภิยฺโย ภิยฺโย นิมนฺเตนฺติ จีวร ฯเปฯ ปริกฺขาเรหิ โส เอวมาห ติณฺณํ สมฺมุขีภาวา สทฺโธ กุลปุตฺโต พหุํ ปุญฺญํ ปสวติ สทฺธาย สมฺมุขีภาวา สทฺโธ กุลปุตฺโต พหุํ ปุญฺญํ ปสวติ เทยฺยธมฺมสฺส ฯเปฯ ทกฺขิเณยฺยานํ สมฺมุขีภาวา สทฺโธ กุลปุตฺโต พหุํ ปุญฺญํ ปสวติ ตุมฺหากญฺเจวายํ สทฺธา อตฺถิ เทยฺยธมฺโม จ สํวิชฺชติ อหญฺจ ปฏิคฺคาหโก

สีลนิทฺเทโส

สจาหํ น ปฏิคฺคณฺหิสฺสามิ เอวํ ตุมฺเห ปุญฺเญน ปริพาหิรา ภวิสฺสถ น มยฺหํ อิมินา อตฺโถ อปิจ ตุมฺหากเมว อนุกมฺปาย ปฏิคฺคณฺหามีติ ตทุปาทาย พหุมฺปิ จีวรํ ปฏิคฺคณฺหาติ พหุมฺปิ ปิณฺฑปาตํ พหุมฺปิ เสนาสนํ พหุมฺปิ เภสชฺชปริกฺขารํ ปฏิคฺคณฺหาติ ยา เอวรูปา ภากุฏิกา ภากุฏิยํ กุหนา กุหายนา กุหิตตฺตํ อิทํ วุจฺจติ ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาตํ กุหนวตฺถุนฺติ ฯ

ปาปิจฺฉสฺเสว ปน สโต อุตฺตริมนุสฺสธมฺมาธิคมปริทีปนวาจาย ตถา ตถา วิมฺหาปนํ สามนฺตชปฺปนสงฺขาตํ กุหนวตฺถุนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ ยถาห ฯ ตตฺถ กตมํ สามนฺตชปฺปนสงฺขาตํ กุหนวตฺถุ อิเธกจฺโจ ปาปิจฺโฉ อิจฺฉาปกโต สมฺภาวนาธิปฺปาโย เอวํ มํ ชโน สมฺภาเวสฺสตีติ อริยธมฺมสนฺนิสฺสิตํ วาจํ ภาสติ โย เอวรูปํ จีวรํ ธาเรติ โส สมโณ มเหสกฺโขติ ภณติ โย เอวรูปํ ปตฺตํ โลหถาลกํ ธมกรกํ ปริสฺสาวนํ กุญฺจิกํ กายพนฺธนํ อุปาหนํ ธาเรติ โส สมโณ มเหสกฺโขติ ภณติ ยสฺส เอวรูโป อุปชฺฌาโย อาจริโย สมานุปชฺฌายโก สมานาจริยโก มิตฺโต สนฺทิฏฺโฐ สมฺภตฺโต สหาโย โย เอวรูเป วิหาเร วสติ อฑฺฒโยเค ปาสาเท หมฺมิเย คุหายํ เลเณ กุฏิยา กูฏาคาเร อฏฺเฏ มาเฬ อุฏฺฏณฺเฑ[๑] อุปฏฺฐานสาลายํ มณฺฑเป รุกฺขมูเล วสติ โส สมโณ มเหสกฺโขติ ภณติ อถวา โกรชิกโกรชิโก ภากุฏิยภากุฏิโย กุหกุโห ลปลโป มุขสมฺภาวิโต อยํ สมโณ อิมาสํ เอวรูปานํ สนฺตานํ วิหาร-

๑ อุทฺทณฺเฑติปิ ปาโฐ ฯ อุฏฺฏณฺโฑ อคพฺภิกา เอกทฺวารา ทีฆสาลาติ วทนฺตีติ ฏีกา ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

สมาปตฺตีนํ ลาภีติ ตาทิสํ คมฺภีรํ คุพฺหํ นิปุณํ ปฏิจฺฉนฺนํ โลกุตฺตรสุญฺญตปฏิสํยุตฺตํ กถํ กเถติ ยา เอวรูปา ภากุฏิกา ภากุฏิยํ กุหนา กุหายนา กุหิตตฺตํ อิทํ วุจฺจติ สามนฺตชปฺปนสงฺขาตํ กุหนวตฺถุนฺติ ฯ

ปาปิจฺฉสฺเสว ปน สโต สมฺภาวนาธิปฺปายกเตน อิริยาปเถน วิมฺหาปนํ อิริยาปถสนฺนิสฺสิตํ กุหนวตฺถุนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ ยถาห ฯ กตมํ อิริยาปถสงฺขาตํ กุหนวตฺถุํ อิเธกจฺโจ ปาปิจฺโฉ อิจฺฉาปกโต สมฺภาวนาธิปฺปาโย เอวํ มํ ชโน สมฺภาเวสฺสตีติ คมนํ สณฺฐเปติ ฐานํ นิสชฺชํ สยนํ สณฺฐเปติ ปณิธาย คจฺฉติ ปณิธาย ติฏฺฐติ ปณิธาย นิสีทติ ปณิธาย เสยฺยํ กปฺเปติ สมาหิโต วิย คจฺฉติ สมาหิโต วิย ติฏฺฐติ สมาหิโต วิย นิสีทติ สมาหิโต วิย เสยฺยํ กปฺเปติ อาปาถกชฺฌายี จ โหติ ยา เอวรูปา อิริยาปถสฺส อฏฺฐปนา ฐปนา สณฺฐปนา ภากุฏิกา ภากุฏิยํ กุหนา กุหายนา กุหิตตฺตํ อิทํ วุจฺจติ อิริยาปถสงฺขาตํ กุหนวตฺถุนฺติ ฯ

ตตฺถ ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาเตนาติ ปจฺจยปฏิเสวนนฺติ เอวํ สงฺขาเตน ปจฺจยปฏิเสวเนน วา สงฺขาเตน ฯ สามนฺตชปฺปิเตนาติ สมีปภณิเตน ฯ อิริยาปถสฺส วาติ จตุอิริยาปถสฺส วา ฯ อฏฺฐปนาติ อาทิโต ฐปนา อาทเรน วา ฐปนา ฯ ฐปนาติ ฐปนากาโร ฯ สณฺฐปนาติ อภิสงฺขรณา ฯ ปาสาทิกภาวกรณนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ ภากุฏิกาติ ปธานปรมฏฺฐิตภาวทสฺสเนน[๑] ภกุฏิกรณํ ฯ มุขสงฺโกโจติ

๑. สี. ยุ. ปธานปริมถิต- ฯ ม. ปฏฺฐานปริมฏฺฐิต- ฯ

สีลนิทฺเทโส

วุตฺตํ โหติ ฯ ภกุฏิกรณํ สีลมสฺสาติ ภากุฏิโก ฯ ภากุฏิกสฺส ภาโว ภากุฏิยํ ฯ กุหนาติ วิมฺหาปนา ฯ กุหสฺส อายนา กุหายนา ฯ กุหิสฺส ภาโว กุหิตตฺตนฺติ ฯ

ลปนานิทฺเทเส ฯ อาลปนาติ วิหารํ อาคเต มนุสฺเส ทิสฺวา กิมตฺถาย โภนฺโต อาคตา กึ ภิกฺขู นิมนฺเตตุํ ยทิ เอวํ คจฺฉถ อหํ ปจฺฉโต ภิกฺขู คเหตฺวา คจฺฉามีติ เอวํ อาทิโตว ลปนา ฯ อถวา อตฺตานํ อุปเนตฺวา อหํ ติสฺโส มยิ ราชา ปสนฺโน มยิ อสุโก จ อสุโก จ ราชมหามตฺโต ปสนฺโนติ เอวํ อตฺตูปนายิกา ลปนา อาลปนา ฯ ลปนาติ ปุฏฺจสฺส สโต วุตฺตปฺปการเมว ลปนํ ฯ สลฺลปนาติ คหปติกานํ อุกฺกณฺจเน ภีตสฺส โอกาสํ ทตฺวา ทตฺวา สุฏฺจุ ลปนา ฯ อุลฺลปนาติ มหากุฏุมฺพิโก มหานาวิโก มหาทานปตีติ เอวํ อุทฺธํ กตฺวา ลปนา ฯ สมุลฺลปนาติ สพฺพโต ภาเคน อุทฺธํ กตฺวา ลปนา ฯ อุนฺนหนาติ อุปาสกา ปุพฺเพ อีทิเส กาเล นวทานํ เทถ อิทานิ กึ น เทถาติ เอวํ ยาว ทสฺสาม ภนฺเต โอกาสํ น ลภามาติอาทีนิ วทนฺติ ตาว อุทฺธํ อุทฺธํ นหนา เวธนาติ วุตฺตํ โหติ ฯ อถวา อุจฺฉุหตฺถํ ทิสฺวา กุโต อาภตํ อุปาสกาติ ปุจฺฉติ ฯ อุจฺฉุกฺเขตฺตโต ภนฺเตติ ฯ กึ ตตฺถ อุจฺฉุ มธุรนฺติ ฯ ขาทิตฺวา ภนฺเต ชานิตพฺพนฺติ ฯ น อุปาสกา ภิกฺขุสฺส อุจฺฉุ เทถาติ วตฺตุํ วฏฺฏตีติ ฯ ยา เอวรูปา นิพฺเพเจนฺตสฺสาปิ เวธนกถา สา อุนฺนหนา ฯ สพฺพโต ภาเคน ปุนปฺปุนํ อุนฺนหนา สมุนฺนหนา ฯ อุกฺกาปนาติ

วิสุทฺธิมคฺเค

เอตํ กุลํ มํเยว ชานาติ สเจ เอตฺถ เทยฺยธมฺโม อุปฺปชฺชติ มยฺหเมว เทตีติ เอวํ อุกฺขิปิตฺวา กาปนา อุกฺกาปนา ฯ อุทฺทีปนาติ วุตฺตํ โหติ ฯ เตลกนฺทริกวตฺถุ[๑] เจตฺถ วตฺตพฺพํ ฯ สพฺพโต ภาเคน ปน ปุนปฺปุนํ อุกฺกาปนา สมุกฺกาปนา ฯ อนุปฺปิยภาณิตาติ สจฺจานุรูปํ ธมฺมานุรูปํ วา อนวโลเกตฺวา[๒] ปุนปฺปุนํ ปิยภณนเมว ฯ จาฏุกมฺยตาติ นีจวุตฺติตา อตฺตานํ เหฏฺฐโต เหฏฺฐโต ฐเปตฺวา วตฺตนํ ฯ มุคฺคสูปตาติ มุคฺคสูปสทิสตา ฯ ยถา หิ มุคฺเคสุ ปจฺจมาเนสุ โกจิเทว น[๓] ปจฺจติ อวเสสา[๔] ปจฺจนฺติ เอวํ ยสฺส ปุคฺคลสฺส วจเน กิญฺจิเทว สจฺจํ โหติ เสสํ อลิกํ อยํ ปุคฺคโล มุคฺคสูโปติ วุจฺจติ ตสฺส ภาโว มุคฺคสูปตา ฯ ปาริภฏฺยตาติ ปาริภฏฺยภาโว ฯ โย หิ กุลทารเก ธาตี วิย องฺเกน วา ขนฺเธน วา ปริภฏติ ธาเรตีติ อตฺโถ ตสฺส ปริภฏสฺส กมฺมํ ปาริภฏฺยํ ฯ ปาริภฏฺยสฺส ภาโว ปาริภฏฺยตาติ ฯ

เนมิตฺติกตานิทฺเทเส ฯ นิมิตฺตนฺติ ยงฺกิญฺจิ ปเรสํ ปจฺจยทาน-สญฺญาชนกํ กายวจีกมฺมํ ฯ นิมิตฺตกมฺมนฺติ ขาทนียํ คเหตฺวา คจฺฉนฺเต ทิสฺวา กึ ขาทนียํ ลภิตฺถาติอาทินา นเยน นิมิตฺตกรณํ ฯ โอภาโสติ ปจฺจยปฏิสํยุตฺตกถา ฯ โอภาสกมฺมนฺติ วจฺฉปาลเก ทิสฺวา กึ อิเม วจฺฉา ขีรโควจฺฉา อุทาหุ ตกฺกโควจฺฉาติ ปุจฺฉิตฺวา ขีรโควจฺฉา ภนฺเตติ วุตฺเต น ขีรโควจฺฉา ยทิ ขีรโควจฺฉา สิยุํ ภิกฺขูปิ ขีรํ ลเภยฺยุนฺติ เอวมาทินา นเยน

๑. เตลกณฺฑริกวตฺถุนฺติปิ ปาโฐ ฯ ๒. ม. อนปโลเกตฺวา ฯ ๓-๔. ปจฺจติ...ปจฺจนฺตีติปิ ฯ

สีลนิทฺเทโส

เตสํ ทารกานํ มาตาปิตูนํ นิเวเทตฺวา ขีรทาปนาทิกํ โอภาสกรณํ ฯ สามนฺตชปฺปาติ สมีปํ กตฺวา ชปฺปนํ ฯ กุลูปกภิกฺขุวตฺถุ เจตฺถ กเถตพฺพํ ฯ

กุลูปโก กิร ภิกฺขุ ภุญฺชิตุกาโม เคหํ ปวิสิตฺวา นิสีทิ ฯ ตํ ทิสฺวา อทาตุกามา ฆรณี ตณฺฑุลา นตฺถีติ ภณนฺตี ตณฺฑุเล อาหริตุกามา วิย ปฏิวิสฺสกฆรํ คตา ฯ ภิกฺขุ อนฺโตคพฺภํ ปวิสิตฺวา โอโลเกนฺโต กวาฏโกเณ อุจฺฉุ ภาชเน คุฬํ ปิฏเก โลณมจฺฉผาเล กุมฺภิยํ ตณฺฑุเล ฆเฏ ฆตํ ทิสฺวา นิกฺขมิตฺวา นิสีทิ ฯ ฆรณี ตณฺฑุเล นาลตฺถนฺติ อาคตา ฯ ภิกฺขุ อุปาสิเก อชฺช ภิกฺขา น สมฺปชฺชิสฺสตีติ ปฏิกจฺเจว นิมิตฺตํ อทฺทสนฺติ อาห ฯ กึ ภนฺเตติ ฯ กวาฏโกเณ นิกฺขิตฺตอุจฺฉุ วิย สปฺปํ อทฺทสํ ตํ ปหริสฺสามีติ โอโลเกนฺโต ภาชเน° ฐปิตคุฬปิณฺฑเกน วิย ปาสาณเลฑฺฑุเกน เตน ปหเฏน° สปฺเปน กตํ ปิฏเก นิกฺขิตฺตโลณมจฺฉผาลสทิสํ ผณํ ตสฺส ตํ เลฑฺฑุทฏ ฑํสิตุกามสฺส กุมฺภิยา ตณฺฑุลสทิเส ทนฺเต อถสฺส กุปิตสฺส ฆเฏ ปกฺขิตฺตฆตสทิสํ มุขโต นิกฺขมนฺตํ วิสมิสฺสกํ เขฬนฺติ ฯ สา น สกฺกา มุณฺฑกํ วญฺเจตุนฺติ อุจฺฉุํ ทตฺวา โอทนํ ปจิตฺวา ฆตคุฬมจฺเฉหิ สทฺธึ อทาสีติ ฯ เอวํ สมีปํ กตฺวา ชปฺปนํ สามนฺตชปฺปาติ เวทิตพฺพํ ฯ ปริกถาติ ยถา ตํ ลภติ ตถา ปริวตฺเตตฺวา ปริวตฺเตตฺวา กถนนฺติ ฯ

นิปฺเปสิกตานิทฺเทเส ฯ อกฺโกสนาติ ทสหิ อกฺโกสวตฺถูหิ อกฺโกสนํ ฯ วมฺภนาติ ปริภวิตฺวา กถนํ ฯ ครหนาติ อสฺสทฺโธ

๑. ภาชเน ฐปิตํ คุฬปิณฺฑํ วิย ปาสาณํ เลฑฺฑุเกน ปหาฏนาติปิ ทิสฺสติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

อปฺปสนฺโนติอาทินา นเยน โทสาโรปนา ฯ อุกฺเขปนาติ มา เอวํ เอตฺถ กเถถาติ วาจาย อุกฺขิปนํ ฯ สพฺพโต ภาเคน สวตฺถุกํ สเหตุกํ กตฺวา อุกฺเขปนา สมุกฺเขปนา ฯ อถวา อเทนฺตํ ทิสฺวา อโห ทานปตีติ เอวํ อุกฺขิปนํ อุกฺเขปนา นาม ฯ อโห มหาทานปตีติ เอวํ สุฏฺฐุ อุกฺเขปนา สมุกฺเขปนา ฯ ขิปนาติ กึ อิมสฺส ชีวิตํ พีชโภชิโนติ เอวํ อุปฺผณฺฑนา ฯ สงฺขิปนาติ กึ อิมํ อทายโกติ ภณถ โย นิจฺจกาลํ สพฺเพสมฺปิ นตฺถีติ วจนํ เทตีติ เอวํ สุฏฺฐุตรํ อุปฺผณฺฑนา ฯ ปาปนาติ อทายกตฺตสฺส อวณฺณสฺส วา ปาปนํ ฯ สพฺพโต ภาเคน ปาปนา สมฺปาปนา ฯ อวณฺณหาริกาติ เอวมฺเม อวณฺณภยาปิ ทสฺสตีติ เคหโต เคหํ คามโต คามํ ชนปทโต ชนปทํ อวณฺณหรณํ ฯ ปรปิฏฺฐิมํสิกตาติ ปุรโต มธุรํ ภณิตฺวา ปรมฺมุเข อวณฺณภาสิตา ฯ เอสา หิ อภิมุขํ โอโลเกตุํ อสกฺโกนฺตสฺส ปรมฺมุขานํ ปิฏฺฐิมํสขาทนมิว โหติ ตสฺมา ปรปิฏฺฐิมํสิกตาติ วุตฺตา ฯ อยํ วุจฺจติ นิปฺเปสิกตาติ อยํ ยสฺมา เวฬุเปสิกาย วิย อพฺภงฺคํ ปรสฺส คุณํ นิปฺเปเสติ นิปฺปุญฺฉติ ยสฺมา วา คนฺธชาตํ นิปฺปีสิตฺวา คนฺธมคฺคนา วิย ปรคุเณ นิปฺปีสิตฺวา วิจุณฺเณตฺวา เอสา ลาภมคฺคนา โหติ ตสฺมา นิปฺเปสิกตา นามาติ วุจฺจตีติ ฯ

ลาเภน ลาภํ นิชิคึสนตานิทฺเทเส ฯ นิชิคึสนตาติ มคฺคนา ฯ อิโต ลทฺธนฺติ อิมมฺหา เคหา ลทฺธํ ฯ อมุตฺราติ อมุกมฺหิ เคเห ฯ เอฏฺฐีติ อิจฺฉนา ฯ คเวฏฺฐีติ มคฺคนา ฯ ปริเยฏฺฐีติ ปุนปฺปุนํ

สีลนิทฺเทโส
มคฺคนา ฯ อาทิโต ปฏฺจาย ลทฺธํ ลทฺธํ ภิกฺขํ ตตฺร ตตฺร กุลทารกานํ ทตฺวา อนฺเต ขีรยาคุํ ลภิตฺวา คตภิกฺขุวตฺถุ เจตฺถ กเถตพฺพํ ฯ เอสนาติอาทีนิ เอฏฺจิอาทีนเมว เววจนานิ ฯ ตสฺมา เอฏฺฐีติ เอสนา คเวฏฺฐีติ คเวสนา ปริเยฏฺฐีติ ปริเยสนา อิจฺเจวเมตฺถ โยชนา เวทิตพฺพา ฯ อยํ กุหนาทีนํ อตฺโถ ฯ

อิทานิ เอวมาทีนญฺจ ปาปธมฺมานนฺติ เอตฺถ ยถา วา ปเนเก โภนฺโต สมณพฺราหฺมณา สทฺธาเทยฺยานิ โภชนานิ ภุญฺชิตฺวา เต เอวรูปาย ติรจฺฉานวิชฺชาย มิจฺฉาชีเวน ชีวิตํ กปฺเปนฺติ ฯ เสยฺยถีทํ ฯ องฺคํ นิมิตฺตํ อุปฺปาตํ สุปินํ ลกฺขณํ มูสิกจฺฉินฺนํ อคฺคิโหมํ ทพฺพิโหมนฺติอาทินา[๑] นเยน พฺรหฺมชาเล วุตฺตานํ อเนเกสํ ปาปธมฺมานํ คหณํ เวทิตพฺพํ ฯ อิติ ยฺวายํ อิเมสํ อาชีวเหตุ ปญฺญตฺตานํ ฉนฺนํ สิกฺขาปทานํ วีติกฺกมวเสน อิเมสญฺจ กุหนา ลปนา เนมิตฺติกตา นิปฺเปสิกตา ลาเภน ลาภํ นิชิคึสนตาติ เอวมาทีนํ ปาปธมฺมานํ วเสน ปวตฺโต มิจฺฉาชีโว ยา ตสฺมา สพฺพปฺปการาปิ มิจฺฉาชีวา วิรติ อิทํ อาชีวปาริสุทฺธิสีลนฺติ ฯ ตตฺรายํ วจนฏฺโจ ฯ เอตํ อาคมฺม ชีวนฺตีติ อาชีโว ฯ โก โส ฯ ปจฺจยปริเยสนวายาโม ฯ ปาริสุทฺธีติ ปริสุทฺธตา ฯ อาชีวสฺส ปาริสุทฺธิ อาชีวปาริสุทฺธิ ฯ

ยมฺปเนตํ ตทนนฺตรํ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ วุตฺตํ ตตฺถ ฯ ปฏิสงฺขา โยนิโสติ อุปาเยน ปเถน ปฏิสงฺขาย ญตฺวา ปจฺจเวกฺขิตฺวาติ อตฺโถ ฯ เอตฺถ จ สีตสฺส ปฏิฆาตายาติอาทินา นเยน วุตฺตํ

๑. ที. สี. ๙/๑๑ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

ปจฺจเวกฺขณเมว โยนิโส ปฏิสงฺขาติ เวทิตพฺพํ ฯ ตตฺถ จีวรนฺติ อนฺตรวาสกาทีสุ ยงฺกิญฺจิ ฯ ปฏิเสวตีติ ปริภุญฺชติ นิวาเสติ วา ปารุปติ วา ฯ ยาวเทวาติ ปโยชนาวธิปริจฺเฉทนิยมวจนํ ฯ เอตฺตกเมว หิ โยคิโน จีวรปฏิเสวเน ปโยชนํ ยทิทํ สีตสฺส ปฏิฆาตายาติ-อาทิ น อิโต ภิยฺโย ฯ สีตสฺสาติ อชฺฌตฺตธาตุกฺโขภวเสน วา พหิทฺธา อุตุปริณามวเสน วา อุปฺปนฺนสฺส ยสฺสกสฺสจิ ฯ ปฏิฆาตายาติ ปฏิหนนตฺถํ ฯ ยถา สรีเร อาพาธํ น อุปฺปาเทติ เอวํ ตสฺส วิโนทนตฺถํ ฯ สีตพฺภาหเต หิ สรีเร วิกฺขิตฺตจิตฺโต โยนิโส ปทหิตุํ น สกฺโกติ ตสฺมา สีตสฺส ปฏิฆาตาย จีวรํ ปฏิเสวิตพฺพนฺติ ภควา อนุญฺญาสิ ฯ เอส นโย สพฺพตฺถ ฯ เกวลญฺเหตฺถ อุณฺหสฺสาติ อคฺคิสนฺตาปสฺส ฯ ตสฺส ปน วนทาหาทีสุ สมฺภโว เวทิตพฺโพ ฯ ฑํสมกสวาตาตปสิรึสปสมฺผสฺสานนฺติ เอตฺถ ปน ฯ ฑํสาติ ฑํสนมกฺขิกา อนฺธมกฺขิกาติปิ วุจฺจนฺติ ฯ มกสาติ มกสาเยว ฯ วาตาติ สรชอรชาทิเภทา วาตา ฯ อาตโปติ สุริยาตโป ฯ สิรึสปาติ เยเกจิ สรนฺตา คจฺฉนฺติ ทีฆชาติกา สปฺปาทโย ฯ เตสํ ทฏฺฐสมฺผสฺโส จ ผุฏฺฐสมฺผสฺโส จาติ ทุวิโธ สมฺผสฺโส ฯ โสปิ จีวรํ ปารุปิตฺวา นิสินฺนํ น พาธติ ฯ ตสฺมา ตาทิเสสุ ฐาเนสุ เตสํ ปฏิฆาตตฺถาย ปฏิเสวติ ฯ ยาวเทวาติ ปุน เอตสฺส วจนํ นิยตปฺปโยชนาวธิปริจฺเฉททสฺสนตฺถํ ฯ หิริโกปีนปฏิจฺฉาทนํ หิ นิยตปฺปโยชนํ ฯ อิตรานิ กทาจิ กทาจิ โหนฺติ ฯ ตตฺถ หิริโกปีนนฺติ ตํ ตํ สมฺพาธฏฺฐานํ ฯ ยสฺมึ ยสฺมึ หิ องฺเค วิวริยมาเน หิริ กุปฺปติ

สีลนิทฺเทโส

วินสฺสติ ตํ ตํ หิริโกปนโต หิริโกปีนนฺติ วุจฺจติ ฯ ตสฺส จ หิริโกปีนสฺส ปฏิจฺฉาทนตฺถนฺติ หิริโกปีนปฏิจฺฉาทนตฺถํ ฯ หิริโกปีนํ ปฏิจฺฉาทนตฺถนฺติปิ ปาโฐ ฯ

ปิณฺฑปาตนฺติ ยงฺกิญฺจิ อาหารํ ฯ โย หิ โกจิ อาหาโร ภิกฺขุโน ปิณฺโฑเลฺยน ปตฺเต ปติตตฺตา ปิณฺฑปาโตติ วุจฺจติ ฯ ปิณฺฑานํ วา ปาโต ปิณฺฑปาโต ฯ ตตฺถ ตตฺถ ลทฺธานํ ภิกฺขานํ สนฺนิปาโต สมูโหติ วุตฺตํ โหติ ฯ เนว ทวายาติ น คามทารกาทโย วิย ทวตฺถํ ฯ กีฬานิมิตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ น มทายาติ น มุฏฺฐิกมลฺลาทโย วิย มทตฺถํ ฯ พลมทนิมิตฺตํ โปริสมทนิมิตฺตญฺจาติ วุตฺตํ โหติ ฯ น มณฺฑนายาติ น อนฺเตปุริกเวสิยาทโย วิย มณฺฑนตฺถํ ฯ องฺคปจฺจงฺคานํ ปีนนภาวนิมิตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ น วิภูสนายาติ น นฏนจฺจกาทโย วิย วิภูสนตฺถํ ฯ ปสนฺนจฺฉวิวณฺณตานิมิตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ เอตฺถ จ เนว ทวายาติ เอตํ โมหุปนิสฺสยปฺปหานตฺถํ วุตฺตํ ฯ น มทายาติ เอตํ โทสุปนิสฺสยปฺปหานตฺถํ ฯ น มณฺฑนาย น วิภูสนายาติ เอตํ ราคุปนิสฺสยปฺปหานตฺถํ ฯ เนว ทวาย น มทายาติ เจตํ อตฺตโน สํโยชนุปฺปตฺติปฏิเสธนตฺถํ ฯ น มณฺฑนาย น วิภูสนายาติ เอตํ ปรสฺสปิ สํโยชนุปฺปตฺติปฏิเสธนตฺถํ ฯ จตูหิปิ เจเตหิ อโยนิโส ปฏิปตฺติยา กามสุขลฺลิกานุโยคสฺส จ ปหานํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ ยาวเทวาติ วุตฺตตฺถเมว ฯ อิมสฺส กายสฺสาติ เอตสฺส จาตุมฺมหาภูติกสฺส รูปกายสฺส ฯ ฐิติยาติ ปพนฺธฏฺฐิตตฺถํ ฯ ยาปนายาติ ปวตฺติยา อวิจฺเฉทตฺถํ จิรกาลฏฺฐิตตฺถํ

วิสุทฺธิมคฺเค

วา ฯ ฆรูปตฺถมฺภมิว หิ ชิณฺณฆรสฺสามิโก อกฺขพฺภญฺชนมิว จ
สากฏิโก กายสฺส ฐิตตฺถํ ยาปนตฺถญฺเจส ปิณฺฑปาตํ ปฏิเสวติ
น ทวมทมณฺฑนวิภูสนตฺถํ ฯ อปิจ ฐิตีติ ชีวิตินฺทฺริยสฺเสตํ อธิวจนํ
ตสฺมา อิมสฺส กายสฺส ฐิติยา ยาปนายาติ เอตฺตาวตา เอตสฺส
กายสฺส ชีวิตินฺทฺริยปฺปวตฺตาปนตฺถนฺติปิ วุตฺตํ โหตีติ เวทิตพฺพํ ฯ
วิหึสุปรติยาติ วิหึสา นาม ชิฆจฺฉา อาพาธนฏฺเฐน ตสฺสา
อุปรมตฺถญฺเจส ปิณฺฑปาตํ ปฏิเสวติ วณาเลปนมิว อุณฺหสีตาทีสุ
ตปฺปฏิการํ วิย จ ฯ พฺรหฺมจริยานุคฺคหายาติ สกลสาสนพฺรหฺมจริยสฺส
มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส จ อนุคฺคหตฺถํ ฯ อยํ หิ ปิณฺฑปาตปฏิเสวน-
ปจฺจยา กายพลํ นิสฺสาย สิกฺขตฺตยานุโยควเสน ภวกนฺตารนิตฺถรณตฺถํ
ปฏิปชฺชนฺโต พฺรหฺมจริยานุคฺคหาย ปฏิเสวติ กนฺตารนิตฺถรณตฺถิกา
ปุตฺตมํสํ วิย นทีนิตฺถรณตฺถิกา กุลฺลํ วิย สมุทฺทนิตฺถรณตฺถิกา
นาวมิว จ ฯ อิติ ปุราณญฺจ เวทนํ ปฏิหงฺขามิ นวญฺจ
เวทนํ น อุปฺปาเทสฺสามีติ เอวํ อิมินา ปิณฺฑปาตปฏิเสวเนน
ปุราณญฺจ ชิฆจฺฉาเวทนํ ปฏิหงฺขามิ นวญฺจ เวทนํ อปริมิต-
โภชนปจฺจยํ อาหรหตฺถกอลํสาฏกตตฺถวฏฺฏกากมาสกภุตฺตวมิตก-
พฺราหฺมณานํ อญฺญตโร วิย น อุปฺปาเทสฺสามีติปิ ปฏิเสวติ เภสชฺชมิว
คิลาโน ฯ อถวา ยา อธุนา อสปฺปายปริมิตโภชนํ นิสฺสาย
ปุราณกมฺมปจฺจยวเสน อุปฺปชฺชนฺโต ปุราณเวทนาติ วุจฺจติ
สปฺปายปริมิตโภชเนน ตสฺสา ปจฺจยํ วินาเสนฺโต ตํ ปุราณญฺจ เวทนํ
ปฏิหงฺขามิ ยาจายํ อธุนา กตํ อยุตฺตปริโภคกมฺมุปจยํ นิสฺสาย

สีลนิทฺเทโส

อายตึ อุปฺปชฺชนโต นววเทนนาติ วุจฺจติ ยุตฺตปริโภควเสน ตสฺสา มูลํ อนิพฺพตฺเตนฺโต ตํ นวญฺจ เวทนํ น อุปฺปาเทสฺสามีติ เอวมฺเปตฺถ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ ฯ เอตฺตาวตา จ ยุตฺตปริโภคสงฺคโห อตฺต-กิลมถานุโยคปฺปหานํ ธมฺมิกสุขาปริจฺจาโค จ ปริทีปิโต โหตีติ เวทิตพฺโพ ฯ ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสตีติ ปริมิตปริโภเคน ชีวิตินฺทฺริยุ-ปจฺเฉทกสฺส อิริยาปถภญฺชนกสฺส วา ปริสฺสยสฺส อภาวโต จิรกาล-คมนสงฺขาตา ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสติ อิมสฺส ปจฺจยายตฺตวุตฺติโน กายสฺสาติปิ ปฏิเสวติ ยาปฺยโรคี วิย ตปฺปจฺจยํ ฯ อนวชฺชตา จ ผาสุวิหาโร จาติ อยุตฺตปริเยสนปฏิคฺคหณปริโภคปริวชฺชเนน อน-วชฺชตา ปริมิตปริโภเคน ผาสุวิหาโร ฯ อสปฺปายาปริมิตโภชนปจฺจยา อรติตนฺทิวิชมฺภิกาวิญฺญูครหาทิโทสาภาเวน วา อนวชฺชตา สปฺปาย-ปริมิตโภชนปจฺจยา กายพลสมฺภเวน ผาสุวิหาโร ฯ ยาวทตฺถอุทรา-วเทหกโภชนปริวชฺชเนน วา เสยฺยสุขปสฺสสุขมิทฺธสุขานํ ปหานโต อนวชฺชตา จตุปญฺจาโลปมตฺตโอนโภชเนน จตุอิริยาปถโยคฺยภาว-ปฏิปาทนโต ผาสุวิหาโร จ เม ภวิสฺสตีติปิ ปฏิเสวติ ฯ วุตฺตมฺปิ เหตํ

จตฺตาโร ปญฺจ อาโลเป อภุตฺวา อุทกํ ปิเว

อลํ ผาสุวิหาราย ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโนติ[๑] ฯ

เอตฺตาวตาว ปโยชนปริคฺคโห มชฺฌิมา จ ปฏิปทา ทีปิตา โหตีติ เวทิตพฺพา ฯ

เสนาสนนฺติ สยนญฺจ อาสนญฺจ ฯ ยตฺถ ยตฺถ หิ เสติ วิหาเร วา อฑฺฒโยคาทิมฺหิ วา ตํ ตํ เสนํ ยตฺถ ยตฺถ อาสติ นิสีทติ

๑. ขุ. เถร. ๒๖/๔๐๑ ฯ

ตํ ตํ อาสนํ ตํ เอกโต กตฺวา เสนาสนนฺติ วุจฺจติ ฯ
อุตุปริสฺสยวิโนทนํ ปฏิสลฺลานารามตฺถนฺติ ปริสหนฏฺเฐน อุตุเยว
อุตุปริสฺสโย อุตุปริสฺสยวิโนทนตฺถญฺจ ปฏิสลฺลานารามตฺถญฺจ ฯ
โย สรีราพาธจิตฺตวิกฺเขปกโร อสปฺปาโย อุตุ เสนาสนปฏิเสวเนน
วิโนเทตพฺโพ โหติ ตสฺส วิโนทนตฺถํ เอกีภาวสุขตฺถญฺจาติ วุตฺตํ
โหติ ฯ กามญฺจ สีตสฺส ปฏิฆาตายาติอาทินาว อุตุปริสฺสยวิโนทนํ
วุตฺตเมว ยถา ปน จีวรปฏิเสวเน หิริโกปีนปฏิจฺฉาทนํ นิยตปฺปโยชนํ
อิตรานิ กทาจิ กทาจิ ภวนฺตีติ วุตฺตํ เอวมิธาปิ นิยตํ อุตุ-
ปริสฺสยวิโนทนํ สนฺธาย อิทํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ อถวา อยํ
วุตฺตปฺปกาโร อุตุ อุตุเยว ฯ ปริสฺสโย ปน ทุวิโธ ปากฏปริสฺสโย จ
ปฏิจฺฉนฺนปริสฺสโย จ ฯ ตตฺถ ปากฏปริสฺสโย สีหพฺยคฺฆาทโย
ปฏิจฺฉนฺนปริสฺสโย (จ)[๑] ราคโทสาทโย ฯ เต ยตฺถ อปริคุตฺติยา
จ อสปฺปายรูปทสฺสนาทินา จ อาพาธํ น กโรนฺติ ตํ เสนาสนํ
เอวํ ชานิตฺวา ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปฏิเสวนฺโต ภิกฺขุ ปฏิสงฺขา โยนิโส
เสนาสนํ ฯเปฯ อุตุปริสฺสยวิโนทนตฺถํ ปฏิเสวตีติ เวทิตพฺโพ ฯ

คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารนฺติ เอตฺถ ฯ โรคสฺส ปฏิอยนฏฺเฐน
ปจฺจโย ปจฺจนีกคมนฏฺเฐนาติ อตฺโถ ฯ ยสฺสกสฺสจิ สปฺปายสฺเสตํ
อธิวจนํ ฯ ภิสกสฺส[๒] กมฺมํ เตน อนุญฺญาตตฺตาติ เภสชฺชํ ฯ
คิลานปจฺจโยว เภสชฺชํ คิลานปจฺจยเภสชฺชํ ฯ ยงฺกิญฺจิ คิลานสฺส
สปฺปายํ ภิสกกมฺมํ เตลมธุผาณิตาทีติ วุตฺตํ โหติ ฯ ปริกฺขาโรติ ปน

๑. อติเรโก วิย ทิสฺสติ ฯ ๒. ภิสกฺก...อิติปิ ปาโฐ ฯ เอวมุปริปิ ฯ

สีลนิทฺเทโส

สตฺตหิ นครปริกฺขาเรหิ สุปริกฺขิตฺตํ โหตีติอาทีสุ[๑] ปริวาโร วุจฺจติ ฯ รโถ สีลปริกฺขาโร ฌานกฺโข จกฺกวีริโยติอาทีสุ[๒] อลงฺกาโร ฯ เยเกจีเม ปพฺพชิเตน ชีวิตปริกฺขารา สมุทาเนตพฺพาติอาทีสุ[๓] สมฺภาโร ฯ อิธ ปน สมฺภาโรปิ ปริวาโรปิ วฏฺฏติ ฯ ตํ หิ คิลานปจฺจยเภสชฺชํ ชีวิตสฺส ปริวาโรปิ โหติ ชีวิตวินาสกาพาธุปฺปตฺติยา อนฺตรํ อทตฺวา รกฺขนโต สมฺภาโรปิ ยถา จิรํ วตฺตติ เอวมสฺส การณภาวโต ตสฺมา ปริกฺขาโรติ วุจฺจติ ฯ เอวํ คิลานปจฺจยเภสชฺชญฺจ ตํ ปริกฺขาโร จาติ คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาโร ฯ ตํ คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารํ ฯ คิลานสฺส ยงฺกิญฺจิ สปฺปายํ ภิสกานุญฺญาตํ เตลมธุผาณิตาทิชีวิต-ปริกฺขารนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ อุปฺปนฺนานนฺติ ชาตานํ ภูตานํ นิพฺพตฺตานํ ฯ เวยฺยาพาธิกานนฺติ เอตฺถ พฺยาพาโธติ ธาตุกฺโขโภ ตํสมุฏฺฐานา จ กุฏฺฐคณฺฑปีฬกาทโย พฺยาพาธโต อุปฺปนฺนตฺตา เวยฺยาพาธิกา ฯ เวทนาติ ทุกฺขเวทนา อกุสลวิปากเวทนา ฯ ตาสํ เวยฺยาพาธิกานํ เวทนานํ ฯ อพฺยาปชฺฌปรมตายาติ นิทฺทุกฺขปรม-ตาย ฯ ยาว ตํ ทุกฺขํ สพฺพํ ปหีนํ โหติ ตาวาติ อตฺโถ ฯ

เอวมิทํ สงฺเขปโต ปฏิสงฺขา โยนิโส ปจฺจยปริโภคลกฺขณํ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ วจนฏฺโฐ ปเนตฺถ ฯ จีวราทโย หิ ยสฺมา เต ปฏิจฺจ นิสฺสาย ปริภุญฺชมานา ปาณิโน อยนฺติ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺติ ตสฺมา ปจฺจยาติ วุจฺจนฺติ ฯ เต ปจฺจเย

๑. องฺ. สตฺตก. ๒๓/๑๐๗ ฯ ปาลิยมฺปน สุปริกฺขตนฺติ ทิสฺสติ ฯ ๒. สํ. มหาวาร. ๑๙/๗ ฯ โปราณโปฏฺฐเก เสตปริกฺขาโรติ ลิขิตํ ฯ ๓. ม. มู. ๑๒/๒๑๓ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

สนฺนิสฺสิตนฺติ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตํ ฯ

เอวเมตสฺมึ จตุพฺพิเธ สีเล สทฺธาย ปาฏิโมกฺขสํวโร สมฺปาเทตพฺโพ ฯ สทฺธาสาธโน หิ โส สาวกวิสยาตีตตฺตา สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา ฯ สิกฺขาปทํปญฺญตฺติยาจนปฏิกฺเขโป เจตฺถ นิทสฺสนํ ฯ ตสฺมา ยถาปญฺญตฺตํ สิกฺขาปทํ อนวเสสํ สทฺธาย สมาทิยิตฺวา ชีวิเตปิ อเปกฺขํ อกโรนฺเตน สาธุกํ สมฺปาเทตพฺพํ ฯ วุตฺตมฺปิ เหตํ

กิกีว อณฺฑํ จมรีว วาลธึ

ปิยํว ปุตฺตํ นยนํว เอกกํ

ตเถว สีลํ อนุรกฺขมานกา

สุเปสลา โหถ สทา สคารวาติ ฯ

อปรมฺปิ วุตฺตํ เสยฺยถาปิ มหาสมุทฺโท ฐิติธมฺโม เวลํ นาติกฺกมติ เอวเมว โข ปหาราท ยํ มยา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ ตํ มม สาวกา ชีวิตเหตุปิ นาติกฺกมนฺตีติ[๑] ฯ อิมสฺมึ จ ปนตฺเถ อฏวิยํ โจเรหิ พนฺธตฺเถรานํ วตฺถูนิ เวทิตพฺพานิ ฯ

มหาวตฺตนิอฏวิยํ กิร เถรํ โจรา กาฬวลฺลีหิ พนฺธิตฺวา นิปชฺชาเปสุํ ฯ เถโร ยถานิปนฺโนว สตฺต ทิวสานิ วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อนาคามิผลํ สมฺปาปุณิตฺวา ตตฺเถว กาลํ กตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติ ฯ อปรมฺปิ เถรํ ตมฺพปณฺณิทีเป ปูติลตาย พนฺธิตฺวา นิปชฺชาเปสุํ ฯ โส ทวทาเห อาคจฺฉนฺเต วลฺลึ อจฺฉินฺทิตฺวาว วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา สมสีสี หุตฺวา ปรินิพฺพายิ ฯ ทีฆภาณกอภยตฺเถโร

๑. องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๒๐๓ ฯ ปาลิยมฺปน เสยฺยถาปิ ปหาราท...ฐิตธมฺโม...อิติ ทิสฺสติ ฯ

สีลนิทฺเทโส

ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ คจฺฉนฺโต ทิสฺวา เถรสฺส สรีรํ ฌาเปตฺวา เจติยํ การาเปสิ ฯ ตสฺมา อญฺโญปิ สทฺโธ กุลปุตฺโต

ปาฏิโมกฺขํ วิโสเธนฺโต อปฺเปว ชีวิตํ ชเห
ปญฺญตฺตํ โลกนาเถน น ภินฺเท สีลสํวรํ ฯ

ยถา จ ปาฏิโมกฺขสํวโร สทฺธาย เอวํ สติยา อินฺทฺริยสํวโร สมฺปาเทตพฺโพ ฯ สติสาธโน หิ โส สติยา อธิฏฺฐิตานํ อินฺทฺริยานํ อภิชฺฌาทีหิ อนนฺวาสฺสวนียโต ฯ ตสฺมา วรํ ภิกฺขเว ตตฺตาย อโยสลากาย อาทิตฺตาย สมฺปชฺชลิตาย สโชติภูตาย จกฺขุนฺทฺริยํ สมฺปลิมฏฺฐํ น เตฺวว จกฺขุวิญฺเญยฺเยสุ รูเปสุ อนุพฺยญฺชนโส นิมิตฺตคฺคาโหติอาทินา[๑] นเยน อาทิตฺตปริยายํ สมนุสฺสริตฺวา รูปาทีสุ วิสเยสุ จกฺขุทฺวาราทิปฺปวตฺตสฺส วิญฺญาณสฺส อภิชฺฌาทีหิ อนฺวาสฺสวนียํ นิมิตฺตาทิคฺคาหํ อปมุฏฺฐาย สติยา นิเสเธนฺเตน เอส สาธุกํ สมฺปาเทตพฺโพ ฯ เอวํ อสมฺปาทิเต หิ เอตสฺมึ ปาฏิโมกฺขสีลมฺปิ อนทฺธนิยํ โหติ อจิรฏฺฐิติกํ อสํวิหิตสาขาปริวารมิว สสฺสํ ฯ หญฺญเต จายํ กิเลสโจเรหิ วิวฏทฺวาโร วิย คาโม ปรสฺส หารีหิ ฯ จิตฺตญฺจสฺส ราโค สมติวิชฺฌติ ทุจฺฉนฺนมคารํ วุฏฺฐิ วิย ฯ วุตฺตํปิ เหตํ

รูเปสุ สทฺเทสุ อโถ รเสสุ
คนฺเธสุ ผสฺเสสุ จ รกฺขตินฺทฺริยํ[๒]
เอเต หิ ทฺวารา วิวฏา อรกฺขิตา
หนนฺติ คามํว ปรสฺส หาริโน ฯ

๑. สํ. สฬายตน. ๑๘/๒๑๐ ฯ ๒. รกฺข อินฺทฺริยนฺติปิ ทิสฺสติ ฯ เอวมุปริปิ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

ยถา อคารํ ทุจฺฉนฺนํ วุฏฺฐิ สมติวิชฺฌติ

เอวํ อภาวิตํ จิตฺตํ ราโค สมติวิชฺฌตีติ[1] ฯ

สมฺปาทิเต ปน ตสฺมึ ปาฏิโมกฺขสีลมฺปิ อทฺธนียํ โหติ จิรฏฺฐิติกํ สุสํวิหิตสาขาปริวารมิว สสฺสํ ฯ น หญฺญเต จายํ กิเลสโจเรหิ สุสํวุตทฺวาโร วิย คาโม ปรสฺส หารีหิ ฯ น จสฺส จิตฺตํ ราโค สมติวิชฺฌติ สุจฺฉนฺนมคารํ วุฏฺฐิ วิย ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ

รูเปสุ สทฺเทสุ อโถ รเสสุ
คนฺเธสุ ผสฺเสสุ จ รกฺขตินฺทฺริยํ
เอเต หิ ทฺวารา ปิทหิตา สุสํวุตา
น หนนฺติ คามํว ปรสฺส หาริโน ฯ

ยถา อคารํ สุจฺฉนฺนํ วุฏฺฐิ น สมติวิชฺฌติ

เอวํ สุภาวิตํ จิตฺตํ ราโค น สมติวิชฺฌตีติ ฯ

อยํ ปน อติอุกฺกฏฺฐเทสนา ฯ

จิตฺตํ นาเมตํ ลหุปริวตฺตํ ตสฺมา อุปฺปนฺนราคํ อสุภมนสิกาเรน วิโนเทตฺวา อินฺทฺริยสํวโร สมฺปาเทตพฺโพ อธุนา ปพฺพชิเตน วงฺคีสตฺเถเรน วิย ฯ

เถรสฺส กิร อธุนา ปพฺพชิตสฺส ปิณฺฑาย จรโต เอกํ อิตฺถึ ทิสฺวา ราโค อุปฺปชฺชิ ฯ ตโต อานนฺทตฺเถรํ อาห

กามราเคน ฑยฺหามิ จิตฺตํ เม ปริฑยฺหติ"

สาธุ นิพฺพาปนํ พฺรูหิ อนุกมฺปาย โคตมาติ ฯ

๑. ขุ. ธ. ๒๕/๑๖ ฯ

สีลนิทฺเทโส

เถโร อาห

สญฺญาย วิปรีเยสา จิตฺตนฺเต ปริทยฺหติ
นิมิตฺตํ ปริวชฺเชหิ สุภํ ราคูปสญฺหิตํ
อสุภาย จิตฺตํ ภาเวหิ เอกคฺคํ สุสมาหิตํ
สงฺขาเร ปรโต ปสฺส ทุกฺขโต โน จ อตฺตโต
นิพฺพาเปหิ มหาราคํ มา ทยฺหิตฺโถ ปุนปฺปุนนฺติ[๑] ฯ

เถโร ราคํ วิโนเทตฺวาว ปิณฺฑาย จริ ฯ

อปิจ อินฺทฺริยสํวรปริปูรเกน ภิกฺขุนา กุรณฺฑกมหาเลณวาสินา จิตฺตคุตฺตตฺเถเรน วิย โจรกมหาวิหารวาสินา มหามิตฺตตฺเถเรน วิย จ ภวิตพฺพํ ฯ กุรณฺฑกมหาเลเณ กิร สตฺตนฺนํ พุทฺธานํ อภินิกฺขมน-จิตฺตกมฺมํ มโนรมํ อโหสิ ฯ สมฺพหุลา ภิกฺขู เสนาสนจาริกํ อาหิณฺฑนฺตา จิตฺตกมฺมํ ทิสฺวา มโนรมํ ภนฺเต จิตฺตกมฺมนฺติ อาหํสุ ฯ เถโร อาห อติเรกสฏฺฐึ เม อาวุโส วสฺสานิ เลเณ วสนฺตสฺส จิตฺตกมฺมํ อตฺถิ นตฺถีติปิ น ชานามิ อชฺชทานิ จกฺขุมนฺเต นิสฺสาย ญาตนฺติ ฯ เถเรน กิร เอตฺตกํ อทฺธานํ วสนฺเตน จกฺขุํ อุมฺมิเลตฺวา เลณํ น อุลฺโลกิตปุพฺพํ ฯ เลณทฺวาเร จสฺส มหานาครุกฺโขปิ อโหสิ ฯ โสปิ เถเรน อุทฺธํ น อุลฺโลกิต-ปุพฺโพ ฯ อนุสํวจฺฉรํ ภูมิยํ เกสรนิปาตํ ทิสฺวาวสฺส ปุปฺผิตภาวํ ชานาติ ฯ ราชา เถรสฺส คุณสมฺปตฺตึ สุตฺวา วนฺทิตุกาโม ติกฺขตฺตุํ เปเสตฺวา อนาคจฺฉนฺเต เถเร ตสฺมึ คาเม ตรุณปุตฺตานํ อิตฺถีนํ

๑. สํ. ส. ๑๕/๒๗๗ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

ถเน พนฺธาเปตฺวา ลญฺฉาเปสิ ตาว ทารกา ถญฺญํ มา ลภึสุ ยาว เถโร น อาคจฺฉตีติ ฯ เถโร ทารกานํ อนุกมฺปาย มหาคามํ อคมาสิ ฯ ราชา สุตฺวา คจฺฉถ ภเณ เถรํ ปเวเสถ สีลานิ คณฺหิสฺสามีติ อนฺเตปุรํ อภิหราเปตฺวา เถรํ วนฺทิตฺวา โภเชตฺวา อชฺช ภนฺเต โอกาโส นตฺถิ เสฺว สีลานิ คเหสฺสามีติ เถรสฺส ปตฺตํ คเหตฺวา โถกํ อนุคนฺตฺวา เทวิยา สทฺธึ วนฺทิตฺวา นิวตฺติ ฯ เถโร ราชา วา วนฺทตุ เทวี วา สุขี โหตุ มหาราชาติ วทติ ฯ เอวํ สตฺต ทิวสา คตา ฯ ภิกฺขู อาหํสุ กึ ภนฺเต ตุมฺเห รญฺเญปิ วนฺทมาเน เทวิยาปิ วนฺทมานาย สุขี โหตุ มหาราช อิจฺเจวํ วทถาติ ฯ เถโร นาหํ อาวุโส ราชาติ วา เทวีติ วา ววฏฺฐานํ กโรมีติ วตฺวา สตฺตาหาติกฺกเม เถรสฺส อิธ วาโส ทุกฺโขติ รญฺญา วิสชฺชิโต กุรณฺฑกมหาเลณํ คนฺตฺวา รตฺติภาเค จงฺกมํ อภิรูหิ ฯ นาครุกฺเข อธิวฏฺฐา เทวตา ทณฺฑทีปกํ คเหตฺวา อฏฺฐาสิ ฯ อถสฺส กมฺมฏฺฐานํ อติปริสุทฺธํ ปากฏํ อโหสิ ฯ เถโร กึ นุ โข เม อชฺช กมฺมฏฺฐานํ อติวิย ปกาสตีติ อตฺตมโน มชฺฌิมยามสมนนฺตรํ สกลปพฺพตํ อุนฺนาทยนฺโต อรหตฺตํ ปาปุณิ ฯ ตสฺมา อญฺโญปิ อตฺถกาโม กุลปุตฺโต

มกฺกโฏว อรญฺญมฺหิ วเน ภนฺโต มิโค วิย
พาโล วิย จ อุตฺรโสฺต น ภเว โลลโลจโน
อโธ ขิเปยฺย จกฺขูนิ ยุคมตฺตทสฺโส สิยา
วนมกฺกฏโลลสฺส น จิตฺตสฺส วสํ วเช ฯ

สีลนิทฺเทโส

มหามิตฺตตฺเถรสฺสาปิ มาตุ วิสคณฺฑโรโค อุปฺปชฺชิ ฯ ธีตาปิสฺสา ภิกฺขุนีสุ ปพฺพชิตา โหติ ฯ สา ตํ อาห คจฺฉ อยฺเย ภาตุ สนฺติกํ คนฺตฺวา มม อผาสุกภาวํ อาโรเจตฺวา เภสชฺชํ อาหราติ ฯ สา คนฺตฺวา อาโรเจสิ ฯ เถโร อาห นาหํ มูลเภสชฺชาทีนิ สํหริตฺวา เภสชฺชํ ปจิตุํ ชานามิ อปิจ เต เภสชฺชํ อาจิกฺขิสฺสํ อหํ ยโต ปพฺพชิโต ตโต ปฏฺฐาย น มยา โลภสหคเตน จิตฺเตน อินฺทฺริยานิ ภินฺทิตฺวา วิสภาครูปํ โอโลกิตปุพฺพํ อิมินา สจฺจวจเนน มาตุยา เม ผาสุ โหตุ คจฺฉ อิทํ วตฺวา อุปาสิกาย สรีรํ ปริมชฺชาติ ฯ สา คนฺตฺวา ตมตฺถํ อาโรเจตฺวา ตถา อกาสิ ฯ อุปาสิกาย ตํขณํเยว คณฺโฑ เผณปิณฺโฑ วิย วิลียิตฺวา อนฺตรธายิ ฯ สา อุฏฺฐหิตฺวา สเจ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ธเรยฺย กสฺมา มม ปุตฺตสทิสสฺส ภิกฺขุโน ชาลวิจิตฺเตน หตฺเถน สีสํ น ปรามเสยฺยาติ อตฺตมนวาจํ นิจฺฉาเรสิ ฯ ตสฺมา

กุลปุตฺตมานี อญฺโญปิ[๑] ปพฺพชิตฺวาน สาสเน
มิตฺตตฺเถโรว ติฏฺเฐยฺย วเร อินฺทฺริยสํวเร ฯ

ยถา ปน อินฺทฺริยสํวโร สติยา ตถา วิริเยน อาชีวปาริสุทฺธิ สมฺปาเทตพฺพา ฯ วิริยสาธนา หิ สา สมฺมาอารทฺธวิริยสฺส มิจฺฉา-ชีวปฺปหานสมฺภวโต ฯ ตสฺมา อเนสนํ อปฺปฏิรูปํ ปหาย วิริเยน ปิณฺฑปาตจริยาทีหิ สมฺมาเอสนาหิ เอสา สมฺปาเทตพฺพา ปริสุทฺธุปฺ-ปาเทเยว ปจฺจเย ปฏิเสวมาเนน อปริสุทฺธุปฺปาเท อาสีวิเส วิย

๑. ม. ยุ. กุลปุตฺโตทานิ อญฺโญ ฯ

ปริวชฺชยตา ฯ ตตฺถ อปริคฺคหิตธุตงฺคสฺส สงฺฆโต วา คณโต วา ธมฺมเทสนาทีหิ จสฺส คุเณหิ ปสนฺนานํ คิหีนํ สนฺติกา อุปฺปนฺนา ปจฺจยา ปริสุทฺธุปฺปาทา นาม ปิณฺฑปาตจริยาทีหิ ปน อติปริสุทฺธุปฺปาทาเยว ฯ ปริคฺคหิตธุตงฺคสฺส ปิณฺฑปาตจริยาทีหิ ธุตงฺคคุเณ จสฺส ปสนฺนานํ สนฺติกา ธุตงฺคนิยมานุโลเมน อุปฺปนฺนา ปริสุทฺธุปฺปาทา ฯ เอกพฺยาธิวูปสมตฺถญฺจสฺส ปูติหรีฏกีจตุมธุเรสุ อุปฺปนฺเนสุ จตุมธุรํ อญฺเญปิ สพฺรหฺมจาริโน ปริภุญฺชิสฺสนฺตีติ จินฺเตตฺวา หรีฏกีขณฺฑเมว ปริภุญฺชมานสฺส ธุตงฺคสมาทานํ ปฏิรูปํ โหติ ฯ เอส หิ อุตฺตมอริยวํสิโก ภิกฺขูติ วุจฺจติ ฯ เย ปเนเต จีวราทโย ปจฺจยา เตสุ ยสฺสกสฺสจิ ภิกฺขุโน อาชีวํ ปริโสเธนฺตสฺส จีวเร ปิณฺฑปาเต จ นิมิตฺโตภาสปริกถาวิญฺญตฺติโย น วฏฺฏนฺติ เสนาสเน ปน อปริคฺคหิตธุตงฺคสฺส นิมิตฺโตภาสปริกถา วฏฺฏนฺติ ฯ ตตฺถ นิมิตฺตํ นาม เสนาสนตฺถํ ภูมิปริกมฺมาทีนิ กโรนฺตสฺส กึ ภนฺเต กยิรติ โก การาเปตีติ คิหีหิ วุตฺเต น โกจีติ ปฏิวจนํ ยํ วา ปนญฺญมฺปิ เอวรูปํ นิมิตฺตกมฺมํ ฯ โอภาโส นาม อุปาสกา ตุมฺเห กุหึ วสถาติ ปาสาเท ภนฺเตติ ภิกฺขูนํ ปน อุปาสกา ปาสาโท น วฏฺฏตีติ วจนํ ยํ วา ปนญฺญมฺปิ เอวรูปํ โอภาสกมฺมํ ฯ ปริกถา นาม ภิกฺขุสงฺฆสฺส เสนาสนํ สมฺพาธนฺติ วจนํ ยา วา ปนญฺญาปิ เอวรูปา ปริยายกถา ฯ เภสชฺเช สพฺพมฺปิ วฏฺฏติ ฯ ตถา อุปฺปนฺนํ ปน เภสชฺชํ โรเค วูปสนฺเต ปริภุญฺชิตุํ น วฏฺฏติ ฯ ตตฺถ วินยธรา ภควตา ทฺวารํ ทินฺนํ ตสฺมา วฏฺฏตีติ วทนฺติ ฯ สุตฺตนฺติกา ปน

สีลนิทฺเทโส

กิญฺจาปิ อาปตฺติ น โหติ อาชีวํ ปน โกเปติ ตสฺมา น วฏฺฏติ อิจฺเจวํ วทนฺติ ฯ โย ปน ภควตา อนุญฺญาตาปิ นิมิตฺโตภาสปริกถา-วิญฺญตฺติโย อกโรนฺโต อปฺปิจฺฉตาทิคุเณเยว นิสฺสาย ชีวิตกฺขเยปิ ปจฺจุปฏฺฐิเต อญฺญเตฺรว โอภาสาทีหิ อุปฺปนฺนปจฺจเย ปฏิเสวติ เอส ปรมสลฺเลขวุตฺตีติ วุจฺจติ เสยฺยถาปิ เถโร สารีปุตฺโต ฯ

โส กิรายสฺมา เอกสฺมึ สมเย ปวิเวกํ พฺรูหยมาโน มหา-โมคฺคลฺลานตฺเถเรน สทฺธึ อญฺญตรสฺมึ อรญฺเญ วิหรติ ฯ อถสฺส เอกสฺมึ ทิวเส อุทรวาตาพาโธ อุปฺปชฺชิตฺวา อติทุกฺขํ ชเนสิ ฯ มหาโมคฺคลฺลานตฺเถโร สายณฺหสมเย ตสฺสายสฺมโต อุปฏฺฐานํ คโต เถรํ นิปนฺนํ ทิสฺวา ตํ ปวตฺตึ ปุจฺฉิตฺวา ปุพฺเพ เต อาวุโส เกน ผาสุ อโหสีติ ปุจฺฉิ ฯ เถโร อาห คิหิกาเล เม อาวุโส มาตา สปฺปิมธุสกฺกราหิ โยเชตฺวา อสมฺภินฺนขีรปายาสํ อทาสิ เตน เม ผาสุ อโหสีติ ฯ โสปิ อายสฺมา โหตุ อาวุโส สเจ มยฺหํ วา ตุยฺหํ วา ปุญฺญํ อตฺถิ อปฺเปวนาม เสฺว ลภิสฺสามาติ อาห ฯ อิมํ ปน เตสํ กถาสลฺลาปํ จงฺกมนโกฏิยํ รุกฺเข อธิวฏฺฐา เทวตา สุตฺวา เสฺว อยฺยสฺส ปายาสํ อุปฺปาเทสฺสามีติ ตาวเทว เถรสฺส อุปฏฺฐากกุลํ คนฺตฺวา เชฏฺฐปุตฺตสฺส สรีรํ อาวิสิตฺวา ปีฬํ ชเนสิ ฯ อถสฺส ติกิจฺฉานิมิตฺตํ สนฺนิปติเต ญาตเก อาห สเจ เสฺว เถรสฺส เอวรูปํ นาม ปายาสํ ปฏิยาเทถ มุญฺจิสฺสามีติ ฯ เต ตยา อวุตฺเตปิ มยํ เถรานํ นิพทฺธํ ภิกฺขํ เทมาติ วตฺวา ทุติยทิวเส ตถารูปํ ปายาสํ ปฏิยาทยึสุ ฯ มหาโมคฺคลฺลานตฺเถโร ปาโตว

วิสุทฺธิมคฺเค

อาคนฺตฺวา อาวุโส ยาวาหํ ปิณฺฑาย จริตฺวา อาคจฺฉามิ ตาว อิเธว โหหีติ วตฺวา คามํ ปาวิสิ ฯ เต มนุสฺสา ปจฺจุคฺคนฺตฺวา เถรสฺส ปตฺตํ คเหตฺวา วุตฺตปฺปการสฺส ปายาสสฺส ปูเรตฺวา อทํสุ ฯ เถโร คมนาการํ ทสฺเสสิ ฯ เต ภุญฺชถ ภนฺเต ตุยฺหํ อปรมฺปิ ทสฺสามาติ เถรํ โภเชตฺวา ปุน ปตฺตปูรํ อทํสุ ฯ เถโร อาคนฺตฺวา หนฺทาวุโส สารีปุตฺต ปริภุญฺชาติ อุปนาเมสิ ฯ เถโรปิ ตํ ทิสฺวา อติมนาโป ปายาโส กถํ นุโข อุปฺปนฺโนติ จินฺเตนฺโต ตสฺสุปฺปตฺติมูลํ ทิสฺวา หราวุโส โมคฺคลฺลาน อปริโภโค ปิณฺฑปาโตติ อาห ฯ โส จายสฺมา มาทิเสน นาม อาภตํ ปิณฺฑปาตํ น ปริภุญฺชตีติ จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทตฺวา เอกวจเนเนว ปตฺตํ มุขวฏฺฏิยํ คเหตฺวา เอกมนฺเต นิกุชฺเชสิ ฯ ปายาสสฺส สห ภูมิยํ ปติฏฺฐานา เถรสฺส อาพาโธ อนฺตรธายิ ฯ ตโต ปฏฺฐาย ปญฺจจตฺตาลีสวสฺสานิ น ปุน อุปฺปชฺชิ ฯ ตโต มหาโมคฺคลฺลานํ อาห อาวุโส วจีวิญฺญตฺตึ นิสฺสาย อุปฺปนฺโน ปายาโส อนฺเตสุ นิกฺขมิตฺวา ภูมิยํ จรนฺเตสุปิ ปริภุญฺชิตุํ อยุตฺตรูโปติ อิมญฺจ อุทานํ อุทาเนสิ

วจีวิญฺญตฺติ วิปฺผารา อุปฺปนฺนํ มธุปายสํ
สเจ ภุตฺโต ภเวยฺยาหํ สาชีโว ครหิโต มม
ยทิปิ เม อนฺตคุณํ นิกฺขมิตฺวา พหี จเร
เนว ภินฺเทยฺยมาชีวํ จชมาโนปิ ชีวิตํ
อาราเธมิ สกํ จิตฺตํ วิวชฺเชมิ อเนสนํ
นาหํ พุทฺธปฏิกฺกุฏฺฐํ กาหามิ จ อเนสนนฺติ ฯ

สีลนิทฺเทโส

จีวร[๑]คุมฺพวาสิกอมฺพขาทกมหาติสฺสตฺเถรวตฺถุปิ เจตฺถ กเถตพฺพํ ฯ เอวํ สพฺพถาปิ

อเนสนาย จิตฺตมฺปิ อชเนตฺวา วิจกฺขโณ
อาชีวํ ปริโสเธยฺย สทฺธาปพฺพชิโต ยตีติ ฯ

ยถา จ วิริเยน อาชีวปาริสุทฺธิ ตถา ปจฺจยสนฺนิสิตสีลํ ปญฺญาย สมฺปาเทตพฺพํ ฯ ปญฺญาสาธนํ หิ ตํ ปญฺญวโต ปจฺจเยสุ อาทีนวานิสํสทสฺสนสมตฺถภาวโต ฯ ตสฺมา ปหาย ปจฺจยเคธํ ธมฺเมน สเมน อุปฺปนฺเน ปจฺจเย ยถาวุตฺเตน วิธินา ปญฺญาย ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชนฺเตน ตํ สมฺปาเทตพฺพํ ฯ ตตฺถ ทุวิธํ ปจฺจเวกฺขณํ ปจฺจยานํ ปฏิลาภกาเล จ ปริโภคกาเล จ ฯ ปฏิลาภกาเลปิ หิ ธาตุวเสน วา ปฏิกูลวเสน วา ปจฺจเวกฺขิตฺวา ฐปิตานิ จีวราทีนิ ตโต อุตฺตรึ ปริภุญฺชนฺตสฺส อนวชฺโชว ปริโภโค ปริโภคกาเลปิ ฯ ตตฺรายํ สนฺนิฏฺฐานกโร วินิจฺฉโย ฯ

จตฺตาโร หิ ปริโภคา เถยฺยปริโภโค อิณปริโภโค ทายชฺชปริโภโค สามิปริโภโคติ ฯ ตตฺถ สงฺฆมชฺเฌปิ นิสีทิตฺวา ปริภุญฺชนฺตสฺส ทุสฺสีลสฺส ปริโภโค เถยฺยปริโภโค นาม ฯ สีลวโต อปจฺจเวกฺขิตปริโภโค อิณปริโภโค นาม ฯ ตสฺมา จีวรํ ปริโภเค ปริโภเค ปจฺจเวกฺขิตพฺพํ ปิณฺฑปาโต อาโลเป อาโลเป ตถา อสกฺโกนฺเตน ปุเรภตฺตปจฺฉาภตฺตปุริมยามมชฺฌิมยามปจฺฉิมยาเมสุ ฯ สจสฺส อปจฺจเวกฺขโตว อรุณํ อุคฺคจฺฉติ อิณปริโภคฏฺฐาเน ติฏฺฐติ ฯ

๑. ม. จิรคุมฺพวาสิก... ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

เสนาสนมฺปิ ปริโภเค ปริโภเค ปจฺจเวกฺขิตพฺพํ ฯ เภสชฺชสฺส ปฏิคฺคหเณปิ ปริโภเคปิ สติปจฺจยตา วฏฺฏติ ฯ เอวํ สนฺเตปิ ปฏิคฺคหเณ สตึ กตฺวา ปริโภเค อกโรนฺตสฺเสว อาปตฺติ ปฏิคฺคหเณ ปน สตึ อกตฺวา ปริโภเค กโรนฺตสฺส อนาปตฺติ ฯ

จตุพฺพิธา หิ สุทฺธิ เทสนาสุทฺธิ สํวรสุทฺธิ ปริเยฏฺฐิสุทฺธิ ปจฺจเวกฺขณสุทฺธีติ ฯ ตตฺถ เทสนาสุทฺธิ นาม ปาฏิโมกฺขสํวรสีลํ ฯ ตํ หิ เทสนาย สุชฺฌนโต เทสนาสุทฺธีติ วุจฺจติ ฯ สํวรสุทฺธิ นาม อินฺทฺริยสํวรสีลํ ฯ ตํ หิ น ปุน เอวํ กริสฺสามีติ จิตฺตาธิฏฺฐาน-สํวเรเนว สุชฺฌนโต สํวรสุทฺธีติ วุจฺจติ ฯ ปริเยฏฺฐิสุทฺธิ นาม อาชีวปาริสุทฺธิสีลํ ฯ ตํ หิ อเนสนํ ปหาย ธมฺเมน สเมน ปจฺจเย อุปฺปาเทนฺตสฺส ปริเยสนาย สุทฺธตฺตา ปริเยฏฺฐิสุทฺธีติ วุจฺจติ ฯ ปจฺจเวกฺขณสุทฺธิ นาม ปจฺจยปริโภคสนฺนิสฺสิตสีลํ ฯ ตํ หิ วุตฺตปฺปกาเรน ปจฺจเวกฺขเณน สุชฺฌนโต ปจฺจเวกฺขณสุทฺธีติ วุจฺจติ ฯ เตน วุตฺตํ ปฏิคฺคหเณ ปน สตึ อกตฺวา ปริโภเค กโรนฺตสฺส อนาปตฺตีติ ฯ

สตฺตนฺนํ เสขานํ ปจฺจยปริโภโค ทายชฺชปริโภโค นาม ฯ เต หิ ภควโต ปุตฺตา ตสฺมา ปิตุ สนฺตกานํ ปจฺจยานํ ทายาทา หุตฺวา เต ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺติ ฯ กึ ปน เต ภควโต ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺติ อุทาหุ คิหีนํ ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺตีติ ฯ คิหีหิ ทินฺนาปิ ภควตา อนุญฺญาตตฺตา ภควโต สนฺตกาว โหนฺติ ตสฺมา ภควโต ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺตีติ เวทิตพฺพา ฯ ธมฺมทายาทสุตฺตํ เจตฺถ สาธกํ ฯ ขีณาสวานํ ปริโภโค สามิปริโภโค นาม ฯ เต

สีลนิทฺเทโส

หิ ตณฺหาทาสพฺยํ อตีตตฺตา สามิโน หุตฺวา ปริภุญฺชนฺติ ฯ

อิเมสุ ปริโภเคสุ สามิปริโภโค จ ทายชฺชปริโภโค จ สพฺเพสํ วฏฺฏติ ฯ อิณปริโภโค จ น วฏฺฏติ ฯ เถยฺยปริโภเค กถาเยว นตฺถิ ฯ โย ปนายํ สีลวโต ปจฺจเวกฺขิตปริโภโค โส อิณปริโภคสฺส ปจฺจนีกตฺตา อานณฺยปริโภโค วา โหติ ทายชฺชปริโภเคเยว วา สงฺคหํ คจฺฉติ ฯ สีลวาปิ หิ อิมาย สิกฺขาย สมนฺนาคตตฺตา เสโขเตฺวว วุจฺจติ ฯ อิเมสุ ปน ปริโภเคสุ ยสฺมา สามิปริโภโค อคฺโค ตสฺมา ตํ ปฏฺฐยมาเนน ภิกฺขุนา วุตฺตปฺปการาย ปจฺจเวกฺขณาย ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชนฺเตน ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ สมฺปาเทตพฺพํ ฯ

เอวํ กโรนฺโต หิ กิจฺจการี โหติ ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ

ปิณฺฑํ วิหารํ สยนาสนญฺจ
อาปญฺจ สงฺฆาฏิรชูปวาหนํ
สุตฺวาน ธมฺมํ สุคเตน เทสิตํ
สงฺขาย เสเว วรปญฺญสาวโก
ตสฺมา หิ ปิณฺเฑ สยนาสเน จ
อาเป จ สงฺฆาฏิรชูปวาหเน
เอเตสุ ธมฺเมสุ อนูปลิตฺโต
ภิกฺขุ ยถา โปกฺขเร วาริวินฺทุ°
กาเลน ลทฺธา ปรโต อนุคฺคหา

๑. ขุ. สุ. ๒๕/๔๐๒ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

ขชฺเชสุ โภชฺเชสุ จ สายเนสุ จ
มตฺตํ โส ชญฺญา สตตํ อุปฏฺฐิโต
วณสฺส อาเลปนรูหเน ยถา

กนฺตาเร ปุตฺตมํสํว อกฺขสฺสพฺภญฺชนํ ยถา
เอวํ อาหริ อาหารํ ยาปนาย อมุจฺฉิโตติ ฯ

อิมสฺส จ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลสฺส ปริปูรีการิตาย ภาคิเนยฺยสงฺฆรกฺขิตสามเณรสฺส วตฺถุํ กเถตพฺพํ ฯ โส หิ สมฺมา ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชิ ฯ ยถาห ฯ

อุปชฺฌาโย มํ ภุญฺชมานํ สาลิกูรํ สุนิพฺพุตํ
มา เหว ตฺวํ สามเณร ชิวฺหํ ฌาเปสิ อสญฺญโต
อุปชฺฌายสฺส วโจ สุตฺวา สํเวคมลภินฺตทา
เอกาสเน นิสีทิตฺวา อรหตฺตํ อปาปุณึ
โสหํ ปริปุณฺณสงฺกปฺโป จนฺโท ปณฺณรโส ยถา
สพฺพาสวปริกฺขีโณ นตฺถิทานิ ปุนพฺภโวติ ฯ
ตสฺมา อญฺโญปิ ทุกฺขสฺส ปฏฺฐยนฺโต ปริกฺขยํ
โยนิโส ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปฏิเสเวถ ปจฺจเยติ ฯ

เอวํ ปาฏิโมกฺขสํวรสีลาทิวเสน จตุพฺพิธํ ฯ

ปญฺจวิธโกฏฺฐาสสฺส ปฐมปญฺจเก ฯ อนุปสมฺปนฺนสีลาทิวเสน อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ วุตฺตญฺเหตํ ปฏิสมฺภิทายํ กตมํ ปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ อนุปสมฺปนฺนานํ ปริยนฺตสิกฺขาปทานํ อิทํ ปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ กตมํ อปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ อุปสมฺปนฺนานํ อปริยนฺตสิกฺขาปทานํ

สีลนิทฺเทโส

อิทํ อปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ กตมํ ปริปุณฺณปาริสุทฺธิสีลํ ปุถุชฺชนกลฺยาณกานํ กุสลธมฺเม ยุตฺตานํ เสขปริยนฺเต ปริปูรีการีนํ กาเย จ ชีวิเต จ อนเปกฺขานํ ปริจฺจตฺตชีวิตานํ อิทํ ปริปุณฺณปาริสุทฺธิสีลํ กตมํถ อปรามฏฺฐปาริสุทฺธิสีลํ สตฺตนฺนํ เสขานํ อิทํ อปรามฏฺฐปาริสุทฺธิสีลํ กตมํ ปฏิปสฺสทฺธิปาริสุทฺธิสีลํ ตถาคตสาวกานํ ขีณาสวานํ ปจฺเจกพุทฺธานํ ตถาคตานํ อรหนฺตานํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ อิทํ ปฏิปสฺสทฺธิปาริสุทฺธิสีลนฺติ[๑] ฯ

ตตฺถ อนุปสมฺปนฺนานํ สีลํ คณนวเสน สปริยนฺตตฺตา สปริยนฺต[๒]ปาริสุทฺธิสีลนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ อุปสมฺปนฺนานํ

นว โกฏิสหสฺสานิ อสีติ สตโกฏิโย
ปญฺญาสสตสหสฺสานิ ฉตฺตึสา จ ปุนาปเร
เอเต สํวรวินยา สมฺพุทฺเธน ปกาสิตา
เปยฺยาลมุเขน นิทฺทิฏฺฐา สิกฺขา วินยสํวเรติ

เอวํ คณนวเสน สปริยนฺตมฺปิ อนวเสสวเสน สมาทานภาวํ ลาภยสญาติองฺคชีวิตวเสน อทิฏฺฐปริยนฺตภาวญฺจ สนฺธาย อปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลนฺติ เวทิตพฺพํ จีวรคุมฺพวาสิกอมฺพขาทกมหาติสฺสตฺเถรสฺส สีลมิว ฯ ตถา หิ โส อายสฺมาจ

ธนํ จเช องฺควรสฺส เหตุ
องฺคํ จเช ชีวิตํ รกฺขมาโน
องฺคํ ธนํ ชีวิตญฺจาปิ สพฺพํ

๑. ขุ. ป. ๓๑/๖๑ ฯ ๒. ปริยนฺต...อิติ ภเวยฺย ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

จเช นโร ธมฺมมนุสฺสรนฺโตติ

อิมํ สปฺปุริสานุสฺสตึ อวิชหนฺโต ชีวิตสํสเยปิ สิกฺขาปทํ อวีติกฺกมฺมตเทว อปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ นิสฺสาย อุปาสกสฺส ปีฏฺจิคโตว อรหตฺตํ ปาปุณิ ฯ

ยถาห ฯ

น ปีตา นปิ เต มาตา   น ญาติ นปิ พนฺธวา
กโรเตตาทิสํ กิจฺจํ   สีลวนฺตสฺส การณา
สํเวคํ ชนยิตฺวาน   สมฺมสิตฺวาน โยนิโส
ตสฺส ปีฏฺจิคโต สนฺโต   อรหตฺตํ อปาปุณีติ ฯ

ปุถุชฺชนกลฺยาณกานํ สีลํ อุปสมฺปทโต ปฏฺจาย สุโธตชาติมณิ วิย สุปริกมฺมกตสุวณฺณํ วิย จ อติปริสุทฺธตฺตา จิตฺตุปฺปาทมตฺตเกนปิ มเลน วิรหิตํ อรหตฺตสฺเสว ปทฏฺฐานํ โหติ ตสฺมา ปริปุณฺณปาริสุทฺธีติ วุจฺจติ มหาสงฺฆรกฺขิตภาคิเนยฺยสงฺฆรกฺขิตตฺเถรานํ วิย ฯ มหาสงฺฆรกฺขิตตฺเถรํ กิร อติกฺกนฺตสฏฺฐิวสฺสํ มรณมญฺจเก นิปนฺนํ ภิกฺขุสงฺโฆ โลกุตฺตราธิคมํ ปุจฺฉิ ฯ เถโร นตฺถิ เม โลกุตฺตรธมฺโมติ อาห ฯ อถสฺส อุปฏฺฐาโก ทหรภิกฺขุ อาห ภนฺเต ตุมฺเห ปรินิพฺพุตาติ สมนฺตา ทฺวาทสโยชนา มนุสฺสา สนฺนิปติตา ตุมฺหากํ ปุถุชฺชนกาลกิริยาย มหาชนสฺส วิปฺปฏิสาโร ภวิสฺสตีติ ฯ อาวุโส อหํ เมตฺเตยฺยํ ภควนฺตํ ปสฺสิสฺสามีติ น วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปสึ เตนหิ มํ นิสีทาเปตฺวา โอกาสํ กโรหีติ ฯ โส เถรํ นิสีทาเปตฺวา พหิ นิกฺขนฺโต ฯ เถโร ตสฺส สห นิกฺขมนาว อรหตฺตํ ปตฺวา

๑. ขุ. ชา. ๒๘/๑๔๗ ฯ

สีลนิทฺเทโส

อจฺฉริกาย สญฺญํ อทาสิ ฯ สงฺโฆ สนฺนิปติตฺวา อาห ภนฺเต เอวรูเป มรณกาเล โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพตฺเตนฺตา ทุกฺกรํ กริตฺถาติ ฯ นาวุโส เอตํ ทุกฺกรํ อปิจ โว ทุกฺกรํ อาจิกฺขิสฺสามิ อหํ อาวุโส ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย อสติยา อญฺญาณปกตํ กมฺมํ นาม น สรามีติ ฯ ภาคิเนยฺโยปิสฺส ปญฺญาสวสฺสกาเล เอวเมว อรหตฺตํ ปาปุณีติ ฯ

อปฺปสฺสุโตปิ เจ โหติ สีเลสุ อสมาหิโต
อุภเยน นํ ครหนฺติ สีลโต จ สุเตน จ ฯ
อปฺปสฺสุโตปิ เจ โหติ สีเลสุ สุสมาหิโต
สีลโต นํ ปสํสนฺติ นาสฺส สมฺปชฺชเต สุตํ ฯ
พหุสฺสุโตปิ เจ โหติ สีเลสุ อสมาหิโต
สีลโต นํ ครหนฺติ ตสฺส สมฺปชฺชเต สุตํ ฯ
พหุสฺสุโตปิ เจ โหติ สีเลสุ สุสมาหิโต
อุภเยน นํ ปสํสนฺติ สีลโต จ สุเตน จ ฯ
พหุสฺสุตํ ธมฺมธรํ สปญฺญํ พุทฺธสาวกํ
เนกฺขํ ชมฺโพนทสฺเสว โก ตํ นินฺทิตุมรหติ
เทวาปิ นํ ปสํสนฺติ พฺรหฺมุนาปิ ปสํสิโตติ[๑] ฯ

เสขานํ ปน สีลํ ทิฏฺฐิวเสน อปรามฏฺฐตฺตา ปุถุชฺชนานํ วา ปน ภววเสน[๒] อปรามฏฺฐสีลํ อปรามฏฺฐปาริสุทฺธีติ เวทิตพฺพํ กุฏุมฺพิยปุตฺตติสฺสตฺเถรสฺส สีลํ วิย ฯ โส หิ อายสฺมา ตถารูปํ

๑. องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๘ ฯ ๒. ม. ราควเสน ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

สีลํ นิสฺสาย อรหตฺเต ปติฏฺฐาตุกาโม เวริเก อาห

อุโภ ปาทานิ ภินฺทิตฺวา สญฺญมิสฺสามิ[๑] โว อหํ
อฏฺฏิยามิ หรายามิ สราคมรณํ อหํ
เอวาหํ จินฺตยิตฺวาน สมฺมสิตฺวาน โยนิโส
สมฺปตฺเต อรุณุคฺคมฺหิ อรหตฺตมปาปุณินฺติ ฯ

อญฺญตโรปิ มหาเถโร พาฬฺหคิลาโน สหตฺถา อาหารมฺปิ ปริภุญฺชิตุํ อสกฺโกนฺโต สเก มุตฺตกรีเส ปลิปนฺโน สมฺปริวตฺตติ ฯ ตํ ทิสฺวา อญฺญตโร ทหโร อโห ทุกฺขา ชีวิตสงฺขาราติ อาห ฯ ตเมนํ มหาเถโร อหํ อาวุโส อิทานิ มิยฺยมาโน สคฺคสมฺปตฺตึ ลภามิ นตฺถิ เม เอตฺถ สํสโย อิมํ ปน สีลํ ภินฺทิตฺวา ลทฺธสมฺปตฺติ นาม สิกฺขํ ปจฺจกฺขาย ปฏิลทฺธคิหิภาวสทิสีติ วตฺวา สีเลเนว สทฺธึ มริสฺสามีติ ตเถว นิปนฺโน ตเมว โรคํ สมฺมสนฺโต อรหตฺตํ ปตฺวา ภิกฺขุสงฺฆสฺส อิมาหิ คาถาหิ พฺยากาสิ

ผุฏฺฐสฺส เม อญฺญตเรน พฺยาธินา
โรเคน พาฬฺหํ ทุขิตสฺส รุปฺปโต
ปริสุสฺสติ ขิปฺปมิทํ กเลวรํ
ปุปฺผํ ยถา ปํสุนิ อาตเป กตํ

อชญฺญํ ชญฺญสงฺขาตํ อสุจึ สุจิสมฺมตํ
นานากุณปปริปูรํ ชญฺญรูปํ อปสฺสโต

๑. ม. ปญฺญาเปสฺสามิ ฯ ยุ. สํยามิสฺสามิ ฯ ฏีกายํ สญฺญมิสฺสามีติ สญฺญตฺตึ กริสฺสามีติ วุตฺตํ ฯ

สีลนิทฺเทโส

ธิรตฺถุมํ อาตุรํ ปูติกายํ
ทุคฺคนฺธิยํ อสุจึ พฺยาธิธมฺมํ
ยตฺถปฺปมตฺตา อธิมุจฺฉิตา ปชา
หาเปนฺติ มคฺคํ สุคตูปปตฺติยาติ ฯ

อรหนฺตาทีนํ ปน สีลํ สพฺพทรถปฏิปสฺสทฺธิยา ปริสุทฺธตฺตา ปฏิปสฺสทฺธิปาริสุทฺธีติ เวทิตพฺพํ ฯ เอวํ ปริยนฺตปาริสุทฺธิอาทิวเสน ปญฺจวิธํ ฯ

ทุติยปญฺจเก ฯ ปาณาติปาตาทีนํ ปหานาทิวเสน อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ วุตฺตญฺเหตํ ปฏิสมฺภิทายํ ปญฺจ สีลานิ ปาณาติปาตสฺส ปหานํ สีลํ เวรมณี สีลํ เจตนา สีลํ สํวโร สีลํ อวีติกฺกโม สีลํ อทินฺนาทานสฺส กาเมสุ มิจฺฉาจารสฺส มุสาวาทสฺส ปิสุณวาจาย ผรุสวาจาย สมฺผปฺปลาปสฺส อภิชฺฌาย พฺยาปาทสฺส มิจฺฉาทิฏฺฐิยา เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺทสฺส อพฺยาปาเทน พฺยาปาทสฺส อาโลกสญฺญาย ถีนมิทฺธสฺส อวิกฺเขเปน อุทฺธจฺจสฺส ธมฺมววฏฺฐาเนน วิจิกิจฺฉาย ญาเณน อวิชฺชาย ปามุชฺเชน อรติยา ปจเมน ฌาเนน นีวรณานํ ทุติเยน ฌาเนน วิตกฺกวิจารานํ ตติเยน ฌาเนน ปีติยา จตุตฺเถน ฌาเนน สุขทุกฺขานํ อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติยา รูปสญฺญาย ปฏิฆสญฺญาย นานตฺตสญฺญาย วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติยา อากาสานญฺจายตนสญฺญาย อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติยา วิญฺญาณญฺจายตนสญฺญาย เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา อากิญฺจญฺญายตนสญฺญาย อนิจฺจานุปสฺสนาย นิจฺจสญฺญาย ทุกฺขานุปสฺสนาย สุขสญฺญาย อนตฺตานุปสฺสนาย อตฺตสญฺญาย นิพฺพิทานุปสฺสนาย นนฺทิยา วิราคานุปสฺสนาย ราคสฺส

วิสุทฺธิมคฺเค

นิโรธานุปสฺสนาย สมุทยสฺส มุญฺจิตุกามฺยตานุปสฺสนาย อมุญฺจิตุ-กามฺยสฺส ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาย อาทานสฺส ขยานุปสฺสนาย ฆนสญฺญาย วยานุปสฺสนาย อายูหนสฺส วิปริณามานุปสฺสนาย ธุวสญฺญาย อนิมิตฺตานุปสฺสนาย นิมิตฺตสฺส อปฺปณิหิตานุปสฺสนาย ปณิธิยา สุญฺญตานุปสฺสนาย อภินิเวสสฺส อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนาย สารา-ทานาภินิเวสสฺส ยถาภูตญาณทสฺสเนน สมฺโมหาภินิเวสสฺส อาทีน-วานุปสฺสนาย อาลยาภินิเวสสฺส ปฏิสงฺขานุปสฺสนาย อปฺปฏิสงฺขาย วิวฏฺฏานุปสฺสนาย สํโยคาภินิเวสสฺส โสตาปตฺติมคฺเคน ทิฏฺเฐกฏฺฐานํ กิเลสานํ สกทาคามิมคฺเคน โอฬาริกานํ กิเลสานํ อนาคามิมคฺเคน อณุสหคตานํ กิเลสานํ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลสานํ ปหานํ สีลํ เวรมณี เจตนา สํวโร อวีติกฺกโม สีลํ เอวรูปานิ สีลานิ จิตฺตสฺส อวิปฺปฏิสาราย สํวตฺตนฺติ ปามุชฺชาย สํวตฺตนฺติ ปีติยา สํวตฺตนฺติ ปสฺสทฺธิยา สํวตฺตนฺติ โสมนสฺสาย สํวตฺตนฺติ อาเสวนาย สํวตฺตนฺติ ภาวนาย สํวตฺตนฺติ พหุลีกมฺมาย สํวตฺตนฺติ อลงฺการาย สํวตฺตนฺติ ปริกฺขาราย สํวตฺตนฺติ ปริวาราย สํวตฺตนฺติ ปาริปูริยา สํวตฺตนฺติ เอกนฺตนิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย อุปสมาย อภิญฺญาย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตนฺตีติ๑ ฯ

เอตฺถ จ ปหานนฺติ โกจิ ธมฺโม นาม นตฺถิ อญฺญตฺร วุตฺตปฺปการานํ ปาณาติปาตาทีนํ อนุปฺปาทมตฺตโต ฯ ยสฺมา ปน ตํ ตํ ปหานํ ตสฺส ตสฺส กุสลธมฺมสฺส ปติฏฺฐานฏฺเฐน อุปธารณํ โหติ

๑. ขุ. ป. ๓๑/๖๗ ฯ

สีลนิทฺเทโส

อวิปฺปกิณฺณภาวกรเณน[๑] จ สมาธานํ ตสฺมา ปุพฺเพ วุตฺเตเนว อุปธารณสมาธานสงฺขาเตน สีลนฏฺเฐน สีลนฺติ วุตฺตํ ฯ อิตเร จตฺตาโร ธมฺมา ตโต ตโต เวรมณีวเสน ตสฺส ตสฺส สํวรวเสน ตทุภยสมฺปยุตฺตเจตนาวเสน ตํ ตํ อวีติกฺกมนฺตสฺส อวีติกฺกมวเสน จ เจตโส ปวตฺติสพฺภาวํ สนฺธาย วุตฺตา ฯ สีลฏฺโฐ ปน เนสํ ปุพฺเพ ปกาสิโตเยวาติ ฯ เอวํ ปหานสีลาทิวเสน ปญฺจวิธํ ฯ

เอตฺตาวตา จ กึ สีลํ เกนฏฺเฐน สีลํ กานสฺส ลกฺขณ-รสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานานิ กิมานิสํสํ สีลํ กติวิธญฺเจตํ สีลนฺติ อิเมสํ ปญฺหานํ วิสชฺชนํ นิฏฺฐิตนฺติ ฯ

ยํ ปน วุตฺตํ โก จสฺส สงฺกิเลโส กึ โวทานนฺติ ตตฺร จ วทาม ฯ ขณฺฑาทิภาโว สีลสฺส สงฺกิเลโส ฯ อขณฺฑาทิภาโว โวทานํ ฯ โส ปน ขณฺฑาทิภาโว ลาภยสาทิเหตุเกน เภเทน จ สตฺตวิธเมถุนสํโยเคน จ สงฺคหิโต ฯ

ตถา หิ ยสฺส สตฺตสุ อาปตฺติกฺขนฺเธสุ อาทิมฺหิ วา อนฺเต วา สิกฺขาปทํ ภินฺนํ โหติ ตสฺส สีลํ ปริยนฺเต ฉินฺนสาฏโก วิย ขณฺฑํ นาม โหติ ยสฺส ปน เวมชฺเฌ ภินฺนํ ตสฺส มชฺเฌ ฉิทฺทสาฏโก วิย ฉิทฺทํ นาม โหติ ฯ ยสฺส ปฏิปาฏิยา เทฺว ตีณิ ภินฺนานิ ตสฺส ปิฏฺฐิยา วา กุจฺฉิยา วา อุฏฺฐิเตน วิสภาค-วณฺเณน กาฬรตฺตาทีนํ อญฺญตรสรีรวณฺณา คาวี วิย สพลํ นาม

๑. ม. วิกมฺปาภาวกรเณน ฯ ยุ. วิกมฺปภาวากรเณน ฯ ฏีกายมฺปิ วิกมฺปภาวากรเณนาติ เอวํ วุตฺตํ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

โหติ ฯ ยสฺส อนฺตรนฺตรา ภินฺนานิ ตสฺส อนฺตรนฺตรา วิสภาควณฺณพินฺทุวิจิตฺรคาวี วิย กมฺมาสํ นาม โหติ ฯ เอวํ ตาว ลาภาทิเหตุเกน ขณฺฑาทิภาโว โหติ ฯ

เอวํ สตฺตวิธเมถุนสํโยควเสน ฯ วุตฺตญฺหิ (ตตฺถ) ภควตา อิธ พฺราหฺมณ เอกจฺโจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา สมฺมา พฺรหฺมจารี ปฏิชานมาโน นเหว โข มาตุคาเมน สทฺธึ ทฺวยทฺวยสมาปตฺตึ[๑] สมาปชฺชติ อปิจ โข มาตุคามสฺส อุจฺฉาทนํ ปริมทฺทนํ นฺหาปนํ สมฺพาหนํ สาทิยติ โส ตทสฺสาเทติ ตํ นิกาเมติ เตน จ วิตฺตึ อาปชฺชติ อิทมฺปิ โข พฺราหฺมณ พฺรหฺมจริยสฺส ขณฺฑมฺปิ ฉิทฺทมฺปิ สพลมฺปิ กมฺมาสมฺปิ อยํ วุจฺจติ พฺราหฺมณ อปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ จรติ สํยุตฺโต เมถุนสํโยเคน น ปริมุจฺจติ ชาติยา ชรามรเณน ฯเปฯ น ปริมุจฺจติ ทุกฺขสฺมาติ วทามิ ปุน จปรํ พฺราหฺมณ อิเธกจฺโจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา สมฺมา พฺรหฺมจารี ปฏิชานมาโน นเหว โข มาตุคาเมน สทฺธึ ทฺวยทฺวยสมาปตฺตึ สมาปชฺชติ นปิ มาตุคามสฺส อุจฺฉาทนํ ฯเปฯ สาทิยติ อปิจ โข มาตุคาเมน สทฺธึ สญฺชคฺฆติ สงฺกีฬติ สงฺเกฬายติ โส ตทสฺสาเทติ ฯเปฯ น ปริมุจฺจติ ทุกฺขสฺมาติ วทามิ ปุน จปรํ พฺราหฺมณ อิเธกจฺโจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา ฯเปฯ

๑. ม. ยุ. ทฺวยํ ทฺวยสมาปตฺตึ ฯ ปาลิยมฺปิ เอวํ มุทฺทิตํ ฯ ฏีกายมฺปน ทฺวยทฺวยสมาปตฺตินฺติ ทฺวีหิ ทฺวีหิ สมาปชฺชิตพฺพํ เมถุนนฺติ อตฺโถติ วุตฺตํ ฯ มโนรถปูรณิยมฺปิ ทฺวยทฺวยสมาปตฺตินฺติ ทฺวีหิ ทฺวีหิ สมาปชฺชิตพฺพภาวนฺติ วุตฺตํ ฯ

สีลนิทฺเทโส

น เหว โข มาตุคาเมน สทฺธึ ทฺวยทฺวยสมาปตฺตึ สมาปชฺชติ นปิ มาตุคามสฺส อุจฺฉาทนํ ฯเปฯ สาทิยติ นปิ มาตุคาเมน สทฺธึ สญฺชคฺฆติ สงฺกีฬติ สงฺเกฬายติ อปิจ โข มาตุคามสฺส จกฺขุนา จกฺขุํ อุปนิชฺฌายติ เปกฺขติ โส ตทสฺสาเทติ ฯเปฯ น ปริมุจฺจติ ทุกฺขสฺมาติ วทามิ ปุน จปรํ พฺราหฺมณ อิเธกจฺโจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา ฯเปฯ น เหว โข มาตุคาเมน นปิ มาตุคามสฺส นปิ มาตุคาเมน นปิ มาตุคามสฺส ฯเปฯ เปกฺขติ ฯ อปิจ โข มาตุคามสฺส สทฺทํ สุณาติ ติโรกุฑฺฑา วา ติโรปาการา วา หสนฺติยา วา ภณนฺติยา วา คายนฺติยา วา โรทนฺติยา วา โส ตทสฺสาเทติ ฯเปฯ น ปริมุจฺจติ ทุกฺขสฺมาติ วทามิ ปุน จปรํ พฺราหฺมณ อิเธกจฺโจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา ฯเปฯ น เหว โข มาตุคาเมน นปิ มาตุคามสฺส นปิ มาตุคาเมน นปิ มาตุคามสฺส นปิ มาตุคามสฺส โรทนฺติยา วา ฯเปฯ อปิจ โข ยานิสฺส ตานิ ปุพฺเพ มาตุคาเมน สทฺธึ หสิตลปิตกีฬิตานิ ตานิ อนุสฺสรติ โส ตทสฺสาเทติ ฯเปฯ น ปริมุจฺจติ ทุกฺขสฺมาติ วทามิ ปุน จปรํ พฺราหฺมณ อิเธกจฺโจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา ฯเปฯ น เหว โข มาตุคาเมน ฯเปฯ นปิ ยานิสฺส ตานิ ปุพฺเพ มาตุคาเมน สทฺธึ หสิตลปิตกีฬิตานิ ตานิ อนุสฺสรติ อปิจ โข ปสฺสติ คหปตึ วา คหปติปุตฺตํ วา ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิตํ สมงฺคีภูตํ ปริจาริยมานํ[๑] โส ตทสฺสาเทติ ฯเปฯ น ปริมุจฺจติ ทุกฺขสฺมาติ วทามิ ปุน จปรํ

๑. ปาลิยมฺปน ปริจารยมานนฺติ ทิสฺสติ ฯ เอวมุปริปิ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

พฺราหฺมณ อิเธกจฺโจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา ฯเปฯ น เหว โข มาตุคาเมน ฯเปฯ นปิ ปสฺสติ คหปตึ วา คหปติปุตฺตํ วา ฯเปฯ ปริจาริยมานํ อปิจ โข อญฺญตรํ เทวนิกายํ ปณิธาย พฺรหฺมจริยํ จรติ อิมินาหํ สีเลน วา วตฺเตน[1] วา ตเปน วา พฺรหฺมจริเยน วา เทโว วา ภวิสฺสามิ เทวญฺญตโร วาติ โส ตทสฺสาเทติ ตํ นิกาเมติ เตน จ วิตฺตึ อาปชฺชติ อิทมฺปิ พฺราหฺมณ พฺรหฺมจริยสฺส ขณฺฑมฺปิ ฉิทฺทมฺปิ สพลมฺปิ กมฺมาสมฺปีติ[2] ฯ

เอวํ ลาภาทิเหตุเกน เภเทน จ สตฺตวิธเมถุนสํโยเคน จ ขณฺฑาทิภาโว สงฺคหิโตติ เวทิตพฺโพ ฯ

อขณฺฑาทิภาโว ปน สพฺพโส สิกฺขาปทานํ อเภเทน ภินฺนานญฺจ สปฺปฏิกมฺมานํ ปฏิกมฺมกรเณน สตฺตวิธเมถุนสํโยคาภาเวน จ อปราย จ โกโธ อุปนาโห มกฺโข ปลาโส อิสฺสา มจฺฉริยํ มายา สาเถยฺยํ ถมฺโภ สารมฺโภ มาโน อติมาโน มโท ปมาโทติอาทีนํ ปาปธมฺมานํ อนุปฺปตฺติยา อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐิตาสลฺเลขตาทีนญฺจ คุณานํ อุปฺปตฺติยา สงฺคหิโต ฯ ยานิ หิ สีลานิ ลาภาทีนมฺปิ อตฺถาย อภินฺนานิ ปมาทโทเสน วา ภินฺนานิปิ ปฏิกมฺมกตานิ เมถุนสํโยเคหิ วา โกธุปนาหาทีหิ วา ปาปธมฺเมหิ อนุปหตานิ ตานิ สพฺพโส อขณฺฑานิ อจฺฉิทฺทานิ อสพลานิ อกมฺมาสานีติ วุจฺจนฺติ ฯ ตานิเยว จ ภุชิสฺสภาวกรณโต ภุชิสฺสานิ วิญฺญูหิ ปสตฺถตฺตา วิญฺญุปสตฺถานิ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อปรามฏฺฐตฺตา

๑. ปาลิยมฺปน วเตนาติ ทิสฺสติ ฯ ๒. องฺ. สตฺตก. ๒๓/๕๖ ฯ

สีลนิทฺเทโส

อปรามฏฺฐานิ อุปจารสมาธึ วา อปฺปนาสมาธึ วา สํวตฺตยนฺตีติ สมาธิสํวตฺตนิกานิ จ โหนฺติ ฯ ตสฺมา เนสํ เอส อขณฺฑาทิภาโว โวทานนฺติ เวทิตพฺโพ ฯ ตํ ปเนตํ โวทานํ ทฺวีหากาเรหิ สมฺปชฺชติ สีลวิปตฺติยา จ อาทีนวทสฺสเนน สีลสมฺปตฺติยา จ อานิสํสทสฺสเนน ฯฏ

ตตฺถ ปญฺจิเม ภิกฺขเว อาทีนวา ทุสฺสีลสฺส สีลวิปตฺติยาติ[๑] เอวมาทิสุตฺตนฺตนเยน สีลวิปตฺติยา อาทีนโว จ ทฏฺฐพฺโพ ฯ อปิจ ทุสฺสีโล ปุคฺคโล ทุสฺสีลฺยเหตุ อมนาโป โหตุ เทวมนุสฺสานํ อนนุสาสนีโย สพฺรหฺมจารีนํ ทุกฺขิโต ทุสฺสีลฺยครหาสุ วิปฺปฏิสารี สีลวตํ ปสํสาสุ ตาย จ ปน ทุสฺสีลฺยตาย สาณสาฏโก วิย ทุพฺพณฺโณ โหติ เย โข ปนสฺส ทิฏฺฐานุคตึ อาปชฺชนฺติ เตสํ ทีฆรตฺตํ อปายทุกฺขาวหนโต ทุกฺขสมฺผสฺโส เยสํ เทยฺยธมฺมํ ปฏิคฺคณฺหาติ เตสํ น มหปฺผลภาวกรณโต อปฺปคฺโฆ อเนกวสฺส-คณิกคูถกูโป วิย ทุพฺพิโสโธ ฉวาลาตมิว อุภโต ปริพาหิโร ภิกฺขุภาวํ ปฏิชานนฺโตปิ อภิกฺขุเยว โคคณํ อนุพนฺธคทฺรโภ วิย สตตุพฺพิคฺโค สพฺพเวริกปุริโส วิย อสํวาสารโห มตกเลวรํ วิย สุตาทิคุณยุตฺโตปิ สพฺรหฺมจารีนํ อปูชารโห สุสานคฺคิ วิย พฺราหฺมณานํ อภพฺโพ วิเสสาธิคเม อนฺโธว รูปทสฺสเน นิราโส สทฺธมฺเม จณฺฑาลกุมาโร วิย รชฺเช สุขิโตสฺมีติ มญฺญมาโนปิ ทุกฺขิโตว อคฺคิกฺขนฺธปริยาเย วุตฺตทุกฺขภาคิตาย ฯ ทุสฺสีลานญฺหิ ปญฺจกามคุณ-

๑. องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๒๘๑ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

ปริโภควนฺทนมานนาทิสุขสฺสาทคธิตจิตฺตานํ ตปฺปจฺจยํ อนุสฺสรณมตฺเตนาปิ หทยสนฺตาปํ ชนยิตฺวา อุณฺหโลหิตุคฺคารปฺปวตฺตนสมตฺถํ อติกฏุกํ ทุกฺขํ เทเสนฺโต สพฺพากาเรน ปจฺจกฺขกมฺมวิปาโก ภควา อาห ปสฺสถ โน ตุมฺเห ภิกฺขเว อมุ มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ อาทิตฺตํ สมฺปชฺชลิตํ สโชติภูตนฺติ[๑] ฯ เอวํ ภนฺเตติ ฯ ตํ กึ มญฺญถ ภิกฺขเว กตมํ นุโข วรํ ยํ อมุ มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ อาทิตฺตํ สมฺปชฺชลิตํ สโชติภูตํ อาลิงฺคิตฺวา อุปนิสีเทยฺย วา อุปนิปชฺเชยฺย วา ยํ ขตฺติยกญฺญํ วา พฺราหฺมณกญฺญํ วา คหปติกญฺญํ วา มุทุตลุนหตฺถปาทํ อาลิงฺคิตฺวา อุปนิสีเทยฺย วา อุปนิปชฺเชยฺย วาติ ฯ เอตเทว ภนฺเต วรํ ยํ ขตฺติยกญฺญํ วา พฺราหฺมณกญฺญํ วา คหปติกญฺญํ วา อาลิงฺคิตฺวา อุปนิสีเทยฺย วา อุปนิปชฺเชยฺย วา ทุกฺขญฺเหตํ ภนฺเต ยํ อมุ มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ ฯเปฯ อุปนิปชฺเชยฺย วาติ ฯ อาโรจยามิ โว ภิกฺขเว ปฏิเวทยามิ โว ภิกฺขเว ยถา เอตเทว ตสฺส วรํ ทุสฺสีลสฺส ปาปธมฺมสฺส อสุจิสงฺกสฺสรสมาจารสฺส ปฏิจฺฉนฺนกมฺมนฺตสฺส อสฺสมณสฺส สมณปฏิญฺญสฺส อพฺรหฺมจาริสฺส พฺรหฺมจาริปฏิญฺญสฺส อนฺโตปูติสฺส อวสฺสุตสฺส กสมฺพุกชาตสฺส ยํ อมุ มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ ฯเปฯ อุปนิปชฺเชยฺย วา ตํ กิสฺส เหตุ ตโตนิทานํ หิ โส ภิกฺขเว มรณํ วา นิคจฺเฉยฺย มรณมตฺตํ วา ทุกฺขํ น เตฺวว ตปฺปจฺจยา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺเชยฺย ยญฺจ โข โส ภิกฺขเว ทุสฺสีโล ปาปธมฺโม อสุจิสงฺกสฺสรสมาจาโร ปฏิจฺฉนฺนกมฺมนฺโต อสฺสมโณ

๑. ปาลิยมฺปน สญฺโชติภูตนฺติ ทิสฺสติ ฯ เอวมปริปิ ฯ

สีลนิทฺเทโส

สมณปฏิญฺโญ อพฺรหฺมจารี พฺรหฺมจาริปฏิญฺโญ อนฺโตปูติ อวสฺสุโต กสมฺพุกชาโต ขตฺติยกญฺญํ วา ฯเปฯ อุปนิปชฺเชยฺย วา ตํ หิ ตสฺส ภิกฺขเว โหติ ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขาย กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชตีติ๑ ฯ เอวํ อคฺคิกฺขนฺธูปมาย อิตฺถีปฏิพทฺธปญฺจกามคุณปริโภคปจฺจยํ ทุกฺขํ ทสฺเสตฺวา เอเตเนว อุปาเยน ตํ กึ มญฺญถ ภิกฺขเว กตมํ นุโข วรํ ยํ พลวา ปุริโส ทฬฺหาย วาลรชฺชุยา อุโภ ชงฺฆา เวเฐตฺวา ฆํเสยฺย สา ฉวึ ฉินฺเทยฺย ฉวึ เฉตฺวา จมฺมํ ฉินฺเทยฺย จมฺมํ เฉตฺวา มํสํ ฉินฺเทยฺย มํสํ เฉตฺวา นฺหารุํ ฉินฺเทยฺย นฺหารุํ เฉตฺวา อฏฺฐึ ฉินฺเทยฺย อฏฺฐึ เฉตฺวา อฏฺฐิมิญฺชํ อาหจฺจ ติฏฺเฐยฺย ยํ ขตฺติยมหาสาลานํ วา พฺราหฺมณมหาสาลานํ วา คหปติมหาสาลานํ วา อภิวาทนํ สาทิเยยฺยาติ ฯเปฯ ตํ กึ มญฺญถ ภิกฺขเว กตมํ นุโข วรํ ยํ พลวา ปุริโส ติณฺหาย สตฺติยา เตลโธตาย ปจฺโจรสฺมึ ปหเรยฺย ยํ ขตฺติยมหาสาลานํ วา พฺราหฺมณมหาสาลานํ วา คหปติมหาสาลานํ วา อญฺชลีกมฺมํ สาทิเยยฺยาติ ฯเปฯ ตํ กึ มญฺญถ ภิกฺขเว กตมํ นุโข วรํ ยํ พลวา ปุริโส ตตฺเตน อโยปฏฺเฏน อาทิตฺเตน สมฺปชฺชลิเตน สโชติภูเตน กายํ สมฺปลิเวเฐยฺย ยํ ขตฺติยมหาสาลานํ วา ฯเปฯ สทฺธาเทยฺยํ จีวรํ ปริภุญฺเชยฺยาติ ฯเปฯ ตํ กึ มญฺญถ ภิกฺขเว กตมํ นุโข วรํ ยํ พลวา ปุริโส ตตฺเตน อโยสงฺกุนา อาทิตฺเตน สมฺปชฺชลิเตน สโชติภูเตน มุขํ วิวริตฺวา

๑. องฺ. สตฺตก. ๒๓/๑๒๙ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

ตตฺตํ โลหคุฬํ อาทิตฺตํ สมฺปชฺชลิตํ สโชติภูตํ มุเข ปกฺขิเปยฺย ตํ ตสฺส โอฏฺฐมฺปิ ทเหยฺย มุขมฺปิ ชิวฺหมฺปิ กณฺฐมฺปิ อุทรมฺปิ ทเหยฺย อนฺตมฺปิ อนฺตคุณมฺปิ อาทาย อโธภาคํ° นิกฺขเมยฺย ยํ ขตฺติยมหาสาลานํ วา ฯเปฯ สทฺธาเทยฺยํ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺเชยฺยาติ ฯเปฯ ตํ กึ มญฺญถ ภิกฺขเว กตมํ นุโข วรํ ยํ พลวา ปุริโส สีเส วา คเหตฺวา ขนฺเธ วา คเหตฺวา ตตฺตํ อโยมญฺจํ วา อโยปีฐํ วา อาทิตฺตํ สมฺปชฺชลิตํ สโชติภูตํ อภินิสีทาเปยฺย วา อภินิปชฺชาเปยฺย วา ยํ ขตฺติยมหาสาลานํ วา ฯเปฯ สทฺธาเทยฺยํ มญฺจํ วา ปีฐํ วา ปริภุญฺเชยฺยาติ ฯเปฯ ตํ กึ มญฺญถ ภิกฺขเว กตมํ นุโข วรํ ยํ พลวา ปุริโส อุทฺธํปาทํ อโธสิรํ คเหตฺวา ตตฺตาย โลหกุมฺภิยา ปกฺขิเปยฺย อาทิตฺตาย สมฺปชฺชลิตาย สโชติภูตาย โส ตตฺถ เผณุทฺเทหกํ ปจฺจมาโน สกิมฺปิ อุทฺธํ คจฺเฉยฺย สกิมฺปิ อโธ คจฺเฉยฺย สกิมฺปิ ติริยํ คจฺเฉยฺย ยํ ขตฺติยมหาสาลานํ วา ฯเปฯ สทฺธาเทยฺยํ วิหารํ ปริภุญฺเชยฺยาติ ฯเปฯ อุปปชฺชตีติ

อิมาหิ วาลรชฺชุติณฺหสตฺติอโยปฏฺฏอโยคุฬอโยมญฺจอโยปีฐอโยกุมฺภีอุปมาหิ อภิวาทนอญฺชลีกมฺมจีวรปิณฺฑปาตมญฺจปีฐวิหารปริโภคปจฺจยํ ทุกฺขํ ทสฺเสสิ ฯ ตสฺมา

> อคฺคิกฺขนฺธาลิงฺคนทุกฺขาธิกทุกฺขกฏุกผลํ
> อวิชหโต กามสุขํ สุขํ กุโต ภินฺนสีลสฺส
> อภิวาทนสาทิยเน กึ นาม สุขํ วิปนฺนสีลสฺส
> ทฬฺหวาลรชฺชุฆํสนทุกฺขาธิกทุกฺขภาคิสฺส

๑. ปาลิยมฺปน อโธภาคาติ ทิสฺสติ ฯ

สีลนิทฺเทโส

สทฺธานํ อญฺชลีกมฺมสาทเน กึ สุขํ อสีลสฺส
สตฺติปฺปหารทุกฺขาธิมตฺตทุกฺขสฺส ยํ เหตุ
จีวรปริโภคสุขํ กึ นาม อสญฺญตสฺส เยน
จิรํ อนุภวิตพฺพา นิรเย ชลิตอโยปฏฺฏสมฺผสฺสา
มธุโรปิ ปิณฺฑปาโต หลาหลวิสูปโม อสีลสฺส
อาทิตฺตา คิลิตพฺพา อโยคุฬา เยน จิรํ รตฺตํ
สุขสมฺมโตปิ ทุกฺโข อสีลิโน มญฺจปีฐปริโภโค
ยํ พาธิสฺสนฺติ จิรํ ชลิตอโยมญฺจปีฐานิ ทุกฺขานิ
ทุสฺสีลสฺส วิหาเร สทฺธาเทยฺยมฺหิ กา นิวาสรติ
ชลิเตสุ นิวสิตพฺพํ เยน อโยกุมฺภิมชฺเฌสุ
สงฺกสฺสรสมาจาโร กสมฺพุกชาโต อวสฺสุโต
ปาโป อนฺโตปูตีติ จ ยํ นินฺทนฺโต อาห โลกครุ
ธิ ชีวิตํ อปญฺญสฺส ตสฺส สมณชนเวสธาริสฺส
อสฺสมณสฺส อุปหตํ ขตมตฺตานํ วหนฺตสฺส
คูถํ วิย กุณปํ วิย มณฺฑนกามา วิวชฺชยนฺตีธ
ยํ นาม สีลวนฺโต สนฺโต กึ ชีวิตํ ตสฺส
สพฺพภเยหิ อมุตฺโต มุตฺโต สพฺเพหิ อธิคมสุเขหิ
สุปิทหิตสคฺคทฺวาโร อปายมคฺคํ สมารุฬฺโห
กรุณาย วตฺถุภูโต การุณิกชนสฺส นาม โก
อญฺโญ ทุสฺสีลสโม ทุสฺสีลตาย อิติ พหุวิธา โทสาติ

เอวมาทินา ปจฺจเวกฺขเณน สีลวิปตฺติยํ อาทีนวทสฺสนํ วุตฺตปฺปการ-

วิปรีตโต สีลสมฺปตฺติยํ อานิสํสทสฺสนญฺจ เวทิตพฺพํ ฯ

อปิจ

ตสฺส ปาสาทิกํ โหติ ปตฺตจีวรธารณํ
ปพฺพชฺชา สผลา ตสฺส ยสฺส สีลํ สุนิมฺมลํ ฯ
อตฺตานุวาทาทิภยํ สุทฺธสีลสฺส ภิกฺขุโน
อนฺธการํ วิย รวิ หทยํ นาวคาหติ ฯ
สีลสมฺปตฺติยา ภิกฺขุ โสภมาโน ตโปวเน
ปภาสมฺปตฺติยา จนฺโท คคเณ วิย โสภติ ฯ
กายคนฺโธปิ ปามุชฺชํ สีลวนฺตสฺส ภิกฺขุโน
กโรติ อปิ เทวานํ สีลคนฺเธ กถาว กา ฯ
สพฺเพสํ คนฺธชาตานํ สมฺปตฺตึ อภิภุยฺยติ
อวิฆาตี ทสทิสา[๑] สีลคนฺโธ ปวายติ ฯ
อปฺปกาปิ กตา การา สีลวนฺเต มหปฺผลา
โหนฺตีติ สีลวา โหติ ปูชาสกฺการภาชนํ ฯ
สีลวนฺตํ น พาเธนฺติ อาสวา ทิฏฺฐธมฺมิกา
สมฺปรายิก ทุกฺขานํ มูลํ ขณติ สีลวา ฯ
ยา มนุสฺเสสุ สมฺปตฺติ ยา จ เทเวสุ สมฺปทา
น สา สมฺปนฺนสีลสฺส อิจฺฉโต โหติ ทุลฺลภา ฯ
อจฺจนฺตสนฺตา ปน ยา อยํ นิพฺพานสมฺปทา
สมฺปนฺนสีลสฺส มโน ตเมว อนุธาวติ ฯ

๑. ม. ทิสา สพฺพา ฯ

ธุตงฺคนิทฺเทโส

สพฺพสมฺปตฺติมูลมฺหิ สีลมฺหิ อิติ ปณฺฑิโต
อเนกาการโวการํ อานิสํสํ วิภาวเยติ ฯ

เอวํ หิ วิภาวยโต (สีลํ) สีลวิปตฺติโต อุพฺพิชฺชิตฺวาน สีลสมฺปตฺตินินฺนํ โหติ มานสํ ฯ ตสฺมา ยถาวุตฺตํ อิมํ สีลวิปตฺติยา อาทีนวํ อิมญฺจ สีลสมฺปตฺติยา อานิสํสํ ทิสฺวา สพฺพาทเรน สีลํ โวทาเปตพฺพนฺติ ฯ

เอตฺตาวตา จ สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญติ อิมิสฺสา คาถาย สีลสมาธิปญฺญามุเขน เทสิเต วิสุทฺธิมคฺเค สีลํ ตาว ปริทีปิตํ โหติ ฯ

อิติ สาธุชนปามุชฺชตฺถาย กเต วิสุทฺธิมคฺเค
สีลนิทฺเทโส นาม ปจโม ปริจฺเฉโท ฯ

ธุตงฺคนิทฺเทโส

อิทานิ เยหิ อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐิตาทีหิ คุเณหิ วุตฺตปฺปการสฺส สีลสฺส โวทานํ โหติ เต คุเณ สมฺปาเทตุํ ยสฺมา สมาทินฺนสีเลน โยคินา ธุตงฺคสมาทานํ กาตพฺพํ เอวํ หิสฺส อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐิตาสลฺเลขตาปวิเวกาปจยวิริยารมฺภสุภรตาทิคุณสลิลวิกฺขาลิตมลํ สีลํ เจว สุปริสุทฺธํ ภวิสฺสติ วตฺตานิ จ สมฺปชฺชิสฺสนฺติ อิติ อนวชฺชสีลพฺพตคุณปริสุทฺธสพฺพสมาจาโร โปราเณ อริยวํสตฺตเย ปติฏฺฐาย จตุตฺถสฺส ภาวนารามตาสงฺขาตสฺส อริยวํสสฺส อธิคมารโห ภวิสฺสติ ตสฺมา ธุตงฺคกถํ อารภิสฺสาม ฯ ภควตา หิ ปริจฺจตฺตโลกามิสานํ กาเย จ ชีวิเต จ อนเปกฺขานํ อนุโลมปฏิปทํเยว

วิสุทฺธิมคฺเค

อาราเธตุกามานํ กุลปุตฺตานํ เตรส ธุตงฺคานิ อนุญฺญาตานิ ฯ เสยฺยถีทํ ฯ ปํสุกูลิกงฺคํ เตจีวริกงฺคํ ปิณฺฑปาติกงฺคํ สปทานจาริกงฺคํ เอกาสนิกงฺคํ ปตฺตปิณฺฑิกงฺคํ ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคํ อารญฺญิกงฺคํ รุกฺขมูลิกงฺคํ อพฺโภกาสิกงฺคํ โสสานิกงฺคํ ยถาสนฺถติกงฺคํ เนสชฺชิกงฺคนฺติ ฯ ตตฺถ

อตฺถโต ลกฺขณาทีหิ สมาทานวิธานโต
ปเภทโต เภทโต จ ตสฺส ตสฺสานิสํสโต
กุสลตฺติกโต เจว ธุตาทีนํ วิภาคโต
สมาสพฺยาสโต จาปิ วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโย ฯ

ตตฺถ อตฺถโต ตาว รถิกาสุสานสงฺการกูฏาทีนํ ยตฺถกตฺถจิ ปํสูนํ อุปริ ฐิตตฺตา อพฺภุคฺคตฏฺเฐน เตสุ เตสุ ปํสุกูลมิวาติ ปํสุกูลํ ฯ อถวา ปํสุ วิย กุจฺฉิตภาวํ อุลตีติ ปํสุกูลํ ฯ กุจฺฉิตภาวํ คจฺฉตีติ วุตฺตํ โหติ ฯ เอวํ ลทฺธนิพฺพจนสฺส ปํสุกูลสฺส ธารณํ ปํสุกูลํ ฯ ปํสุกูลํ สีลมสฺสาติ ปํสุกูลิโก ฯ ปํสุกูลิกสฺส องฺคํ ปํสุกูลิกงฺคํ ฯ องฺคนฺติ การณํ วุจฺจติ ฯ ตสฺมา เยน สมาทาเนน โส ปํสุกูลิโก โหติ ตสฺเสตํ อธิวจนนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ เอเตเนว นเยน สงฺฆาฏิอุตฺตราสงฺคอนฺตรวาสกสงฺขาตํ ติจีวรํ สีลมสฺสาติ เตจีวริโก ฯ เตจีวริกสฺส องฺคํ เตจีวริกงฺคํ ฯ ภิกฺขาสงฺขาตานํ ปน อามิสปิณฺฑานํ ปาโตติ ปิณฺฑปาโต ฯ ปเรหิ ทินฺนานํ ปิณฺฑานํ ปาโตติ ปิณฺฑปาโต ฯ ปเรหิ ทินฺนานํ ปิณฺฑานํ ปตฺเต นิปตนนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ ตํ ปิณฺฑปาตํ อุญฺเฉติ ตํ ตํ

ธุตงฺคนิทฺเทโส

กุลํ อุปสงฺกมนฺโต คเวสตีติ ปิณฺฑปาติโก ฯ ปิณฺฑาย วา ปติตุํ วตฺตเมตสฺสาติ ปิณฺฑปาตี ฯ ปติตุนฺติ จริตุํ ฯ ปิณฺฑปาตีเอว ปิณฺฑปาติโก ฯ ปิณฺฑปาติกสฺส องฺคํ ปิณฺฑปาติกงฺคํ ฯ ทานํ วุจฺจติ อวขณฺฑนํ ฯ อเปตํ ทานโต อปทานํ ฯ อนวขณฺฑนนฺติ อตฺโถ ฯ สห อปทาเนน สปทานํ ฯ อวขณฺเฑน วิรหิตํ อนุฆรนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ สปทานํ จริตุํ อิทมสฺส สีลนฺติ สปทานจารี ฯ สปทานจารีเอว สปทานจาริโก ฯ ตสฺส องฺคํ สปทานจาริกงฺคํ ฯ เอกาสเน โภชนํ เอกาสนํ ฯ ตํ สีลมสฺสาติ เอกาสนิโก ฯ ตสฺส องฺคํ เอกาสนิกงฺคํ ฯ ทุติยภาชนสฺส ปฏิกฺขิตฺตตฺตา เกวลํ เอกสฺมึเยว ปตฺเต ปิณฺโฑ ปตฺตปิณฺโฑ ฯ อิทานิ ปตฺตปิณฺฑคฺคหเณ ปตฺตปิณฺฑสญฺญํ กตฺวา ปตฺตปิณฺโฑ สีลมสฺสาติ ปตฺตปิณฺฑิโก ฯ ตสฺส องฺคํ ปตฺต-ปิณฺฑิกงฺคํ ฯ ขลูติ ปฏิเสธนฏฺเฐ นิปาโต ฯ ปวาริเตน สตา ปจฺฉา ลทฺธํ ภตฺตํ ปจฺฉาภตฺตํ นาม ฯ ตสฺส ปจฺฉาภตฺตสฺส โภชนํ ปจฺฉาภตฺตโภชนํ[1] ฯ ตสฺมึ ปจฺฉาภตฺตโภชเน ปจฺฉาภตฺตสญฺญํ กตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ สีลมสฺสาติ ปจฺฉาภตฺติโก ฯ น ปจฺฉาภตฺติโก ขลุปจฺฉาภตฺติโก ฯ สมาทานวเสน ปฏิกฺขิตฺตาติริตฺตโภชนสฺเสตํ นามํ ฯ อฏฺฐกถายํ ปน วุตฺตํ ขลูติ เอโก สกุโณ โส มุเขน ผลํ คเหตฺวา ตสฺมึ ปติเต ปุน อญฺญํ น ขาทติ ตาทิโส อยนฺติ ขลุปจฺฉาภตฺติโก (ติ)[2] ฯ ตสฺส องฺคํ ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคํ ฯ

๑. ปจฺฉาภตฺตนฺติ ภวิตพฺพํ ฯ ๒. อยํ ติสทฺโท สพฺพตฺถ โปตฺถเกสุ นตฺถิ นุน นฏฺโจ มยา ปกฺขิตฺโต ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

อรญฺเญ นิวาโส อรญฺญํ ฯ ตํ สีลมสฺสาติ อารญฺญิโก ฯ ตสฺส องฺคํ อารญฺญิกงฺคํ ฯ รุกฺขมูเล นิวาโส รุกฺขมูลํ ตํ สีลมสฺสาติ รุกฺขมูลิโก ฯ ตสฺส รุกฺขมูลิกสฺส องฺคํ รุกฺขมูลิกงฺคํ ฯ อพฺโภกาสิก-โสสานิกงฺเคสุปิ เอเสว นโย ฯ ยเถว สนฺถตํ ยถาสนฺถตํ ฯ อิทํ ตุยฺหํ ปาปุณาตีติ เอวํ ปฐมํ อุทฺทิฏฺฐเสนาสนสฺเสตํ อธิวจนํ ฯ ตสฺมึ ยถาสนฺถเต วิหริตุํ สีลมสฺสาติ ยถาสนฺถติโก ฯ ตสฺส องฺคํ ยถาสนฺถติกงฺคํ ฯ สยนํ ปฏิกฺขิปิตฺวา นิสชฺชาย วิหริตุํ สีลมสฺสาติ เนสชฺชิโก ฯ ตสฺส องฺคํ เนสชฺชิกงฺคํ ฯ สพฺพาเนว ปเนตานิ เตน เตน สมาทาเนน ธุตกิเลสตฺตา ธุตสฺส ภิกฺขุโน องฺคานิ กิเลสธุนนโต วา ธุตนฺติ ลทฺธโวหารํ ญาณํ องฺคํ เอเตสนฺติ ธุตงฺคานิ ฯ อถวา ธุตานิ จ ตานิ ปฏิปกฺขานํ ธุนนโต องฺคานิ จ ปฏิปตฺติยาติ ธุตงฺคานิ ฯ เอวํ ตาเวตฺถ อตฺถโต วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโย ฯ

สพฺพาเนว เจตานิ สมาทานเจตนาลกฺขณานิ ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ โย สมาทิยติ โส ปุคฺคโล เยน สมาทิยติ จิตฺตเจตสิกา เอเต ธมฺมา ยา สมาทานเจตนา ตํ ธุตงฺคํ ยํ ปฏิกฺขิปติ ตํ วตฺถุนฺติ ฯ สพฺพาเนว จ โลลุปฺปวิทฺธํสนรสานิ นิลฺโลลุปฺปภาว-ปจฺจุปฏฺฐานานิ อปฺปิจฺฉตาทิอริยธมฺมปทฏฺฐานานิ ฯ เอวเมตฺถ ลกฺขณาทีหิ เวทิตพฺโพ วินิจฺฉโย ฯ

สมาทานวิธานโตติอาทีสุ ปน ปญฺจสุ ฯ สพฺพาเนว ธุตงฺคานิ

๑. สี. ม. ยุ. ยเทว ฯ

ธุตงฺคนิทฺเทโส

ธรมาเน ภควติ ภควโต สนฺติเก สมาทาตพฺพานิ ปรินิพฺพุเต มหาสาวกสฺส สนฺติเก ตสฺมึ อสติ ขีณาสวสฺส อนาคามิสฺส สกทาคามิสฺส โสตาปนฺนสฺส ติปิฏกสฺส ทฺวิปิฏกสฺส เอกปิฏกสฺส เอกสงฺคีติกสฺส อฏฺฐกถาจริยสฺส ตสฺมึ อสติ ธุตงฺคธรสฺส ตสฺมิมฺปิ อสติ เจติยงฺคณํ สมฺมชฺชิตฺวา อุกฺกุฏิกํ นิสีทิตฺวา สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สนฺติเก วทนฺเตน วิย สมาทาตพฺพานิ ฯ อปิจ สยมฺปิ สมาทาตุํ วฏฺฏติเอว ฯ เอตฺถ จ เจติยปพฺพเต เทฺวภาติกตฺเถรานํ เชฏฺฐก ภาตุ ธุตงฺคอปฺปิจฺฉตาย วตฺถุ กเถตพฺพํ ฯ อยํ ตาว สาธารณ-กถา ฯ อิทานิ เอเกกสฺส สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํเส วณฺณยิสฺสาม ฯ

ปํสุกูลิกงฺคํ ตาว คหปติทานจีวรํ ปฏิกฺขิปามิ ปํสุกูลิกงฺคํ สมาทิยามีติ อิเมสุ ทฺวีสุ วจเนสุ อญฺญตเรน สมาทินฺนํ โหติ ฯ อิทํ ตาเวตฺถ สมาทานํ ฯ เอวํ สมาทินฺนธุตงฺเคน ปน เตน โสสานิกํ ปาปณิกํ รถิยโจฬํ สงฺการโจฬํ โสตฺถิยํ นฺหานโจฬํ ติตฺถโจฬํ คตปจฺจาคตํ อคฺคิทฑฺฒํ โคขายิตํ อุปจิกาขายิตํ อุนฺทูรขายิตํ อนฺตจฺฉินฺนํ ทสจฺฉินฺนํ ธชาหฏํ ถูปจีวรํ สมณจีวรํ อาภิเสกิกํ อิทฺธิมยํ ปนฺถิกํ วาตาหฏํ เทวทตฺติยํ สามุทฺทิยนฺติ เอเตสุ อญฺญตรํ จีวรํ คเหตฺวา ผเลตฺวา ทุพฺพลฏฺฐานํ ปหาย ถิรฏฺฐานานิ โธวิตฺวา จีวรํ กตฺวา โปราณกํ คหปติจีวรํ อปเนตฺวา ปริภุญฺชิตพฺพํ ฯ ตตฺถ โสสานิกนฺติ สุสาเน ปติตกํ ฯ ปาปณิกนฺติ อาปณทฺวาเร ปติตกํ ฯ รถิยโจฬนฺติ ปุญฺญตฺถิเกหิ วาตปานนฺตเรน

รถิกาย ฉฑฺฑิตโจฬกํ ฯ สงฺการโจฬนฺติ สงฺการฏฺฐาเน ฉฑฺฑิต-
โจฬกํ ฯ โสตฺถิยนฺติ คพฺภมลํ ปุญฺฉิตฺวา ฉฑฺฑิตวตฺถํ ฯ ติสฺสา-
มจฺจมาตา กิร สตสหสฺสคฺฆนเกน วตฺเถน คพฺภมลํ ปุญฺฉาเปตฺวา
ปํสุกูลิกา คณฺหิสฺสนฺตีติ ตาลเวฬิมคฺเค ฉฑฺฑาเปสิ ฯ ภิกฺขู
ชิณฺณกฏฺฐานตฺถเมว คณฺหนฺติ ฯ นฺหานโจฬนฺติ ยํ ภูตเวชฺเชหิ
สสีสํ นฺหาปิตา กาลกณฺณิโจฬนฺติ ฉฑฺเฑตฺวา คจฺฉนฺติ ฯ ติตฺถ-
โจฬนฺติ สินานติตฺเถ[1] ฉฑฺฑิตปิโลติกา[2] ฯ คตปจฺจาคตนฺติ ยํ มนุสฺสา
สุสานํ คนฺตฺวา ปจฺจาคตา นฺหาตฺวา ฉฑฺเฑนฺติ ฯ อคฺคิทฑฺฒนฺติ
อคฺคินา ทฑฺฒปฺปเทสํ ฯ ตญฺหิ มนุสฺสา ฉฑฺเฑนฺติ ฯ โคขายิตาทีนิ
ปากฏานิเยว ฯ ตาทิสานิปิ หิ มนุสฺสา ฉฑฺเฑนฺติ ฯ ธชาหฏนฺติ
นาวํ อภิรุยฺหนฺตา ธชํ พนฺธิตฺวา อารุยฺหนฺติ ฯ ตํ เตสํ ทสฺสนา-
ติกฺกเม คเหตุํ วฏฺฏติ ฯ ยมฺปิ ยุทฺธภูมิยํ ธชํ พนฺธิตฺวา ฐปิตํ
ตํ ทฺวินฺนมฺปิ เสนานํ คตกาเล คเหตุํ วฏฺฏติ ฯ ถูปจีวรนฺติ
วมฺมิกํ ปริกฺขิปิตฺวา พลิกมฺมํ กตํ ฯ สมณจีวรนฺติ ภิกฺขุสนฺตกํ ฯ
อาภิเสกิกนฺติ รญฺโญ อภิเสกฏฺฐาเน ฉฑฺฑิตจีวรํ ฯ อิทฺธิมยนฺติ
เอหิภิกฺขุจีวรํ ฯ ปนฺถิกนฺติ อนฺตรามคฺเค ปติตกํ ฯ ยํ ปน สามิกานํ
สติสมฺโมเสน ปติตํ ตํ โถกํ รกฺขิตฺวา คเหตพฺพํ ฯ วาตาหฏนฺติ
วาเตน ปหริตฺวา ทูเร ปาติตํ ฯ ตํ ปน สามิเก อปสฺสนฺเตน[3]
คเหตุํ วฏฺฏติ ฯ เทวทตฺติยนฺติ ยํ อนุรุทฺธตฺเถรสฺส วิย เทวตาหิ
ทินฺนกํ ฯ สามุทฺทิยนฺติ สมุทฺทวีจีหิ ถเล อุสฺสาทิตํ ฯ ยํ ปน

๑. ม. นฺหานติตฺเถ ฯ ๒. สี. ฉฑฺฑิตปิโลติกํ ฯ ๓. ยุ. อปสฺสนฺเต ฯ

ธุตงฺคนิทฺเทโส

สงฺฆสฺส เทมาติ ทินฺนํ โจฬกภิกฺขาย วา จรมาเนหิ ลทฺธํ น ตํ ปํสุกูลํ ฯ ภิกฺขุทตฺติเยปิ ฯ ยํ วสฺสคฺเคน คาเหตฺวา วา ทิยฺยติ เสนาสนจีวรํ วา โหติ น ตํ ปํสุกูลํ โน คาเหตฺวา ทินฺนเมว ปํสุกูลํ ฯ ตตฺราปิ ยํ ทายเกหิ ภิกฺขุสฺส ปาทมูเล นิกฺขิตฺตํ เตน ปน ภิกฺขุนา ปํสุกูลิกสฺส หตฺเถ ฐเปตฺวา ทินฺนํ ตํ เอกโต-สุทฺธิกํ นาม ฯ ยํ ภิกฺขุโน หตฺเถ ฐเปตฺวา ทินฺนํ เตน ปน ปาทมูเล ฐปิตํ ตมฺปิ เอกโตสุทฺธิกํ ฯ ยํ ภิกฺขุโนปิ ปาทมูเล ฐปิตํ เตนาปิ ตเถว ทินฺนํ ตํ อุภโตสุทฺธิกํ ฯ ยํ หตฺเถ ฐเปตฺวา ลทฺธํ หตฺเถเยว ฐปิตํ ตํ อนุกฺกฏฺฐจีวรํ นาม ฯ อิติ อิมํ ปํสุกูลเภทํ ญตฺวา ปํสุกูลิเกน จีวรํ ปริภุญฺชิตพฺพนฺติ ฯ อิทเมตฺถ วิธานํ ฯ

อยํ ปน ปเภโท ฯ ตโย ปํสุกูลิกา อุกฺกฏฺโฐ มชฺฌิโม มุทูติ ฯ ตตฺถ โสสานิกํเยว คณฺหนฺโต อุกฺกฏฺโฐ โหติ ฯ ปพฺพชิโต คณฺหิสฺสตีติ ฐปิตกํ คณฺหนฺโต มชฺฌิโม ฯ ปาทมูเลล ฐเปตฺวา ทินฺนกํ คณฺหนฺโต มุทูติ ฯ

เตสุ ยสฺสกสฺสจิ อตฺตโน รุจิยา ขนฺติยา คิหีหิ ทินฺนกํ สาทิตกฺขเณ ธุตงฺคํ ภิชฺชติ ฯ อยเมตฺถ เภโท ฯ

อยํ ปน อานิสํโส ปํสุกูลจีวรํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชาติ[๑] วจนโต นิสฺสยานุรูปปฏิปตฺติสพฺภาโว ปฐเม อริยวํเส ปติฏฺฐานํ อารกฺข-ทุกฺขาภาโว อปรายตฺตวุตฺติตา โจรภเยน อภยตา ปริโภค-ตณฺหาย อภาโว สมณสารุปฺปปริกฺขารตา อปฺปานิ เจว สุลภานิ

๑. วิ. มหา. ๔/๑๐๖ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

จ ตานิ จ อนวชฺชานีติ๑ ภควตา สํวณฺณิตปจฺจยตา ปาสาทิกตา อปฺปิจฺฉตาทีนํ ผลนิปฺผตฺติ สมฺมาปฏิปตฺติยา อนุพฺรูหนํ ปจฺฉิมาย ชนตาย ทิฏฺฐานุคติอาปาทนนฺติ ฯ

มารเสนํ วิฆาตาย ปํสุกูลธโร ยติ
สนฺนทฺธกวโจ ยุทฺเธ ขตฺติโย วิย โสภติ
ปหาย กาสิกาทีนิ วรวตฺถานิ ธาริตํ
ยํ โลกครุนา โก ตํ ปํสุกูลํ น ธารเย
ตสฺมา หิ อตฺตโน ภิกฺขุ ปฏิญฺญํ สมนุสฺสรํ
โยคาจารานุกูลมฺหิ ปํสุกูเล รโต สิยาติ ฯ

อยํ ตาว ปํสุกูลิกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนา ฯ

ตทนนฺตรํ ปน เตจีวริกงฺคํ จตุตฺถกจีวรํ ปฏิกฺขิปามิ เตจีวริกงฺคํ สมาทิยามีติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติ ฯ เตน ปน เตจีวริเกน จีวรทุสฺสํ ลภิตฺวา ยาว อผาสุกภาเวน กาตุํ วา น สกฺโกติ วิจารณกมฺมํ วา น ลภติ สูจิอาทีสุ วา ยงฺกิญฺจิ น สมฺปชฺชติ ตาว นิกฺขิปิตพฺพํ ฯ นิกฺขิตฺตปจฺจยา โทโส นตฺถิ ฯ รชิตกาลโต ปน ปฏฺฐาย นิกฺขิปิตุํ น วฏฺฏติ ฯ ธุตงฺคโจโร นาม โหติ ฯ อิทมสฺส วิธานํ ฯ

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติ ฯ ตตฺถ อุกฺกฏฺเฐน รชนกาเล ปฐมํ อนฺตรวาสกํ วา อุตฺตราสงฺคํ วา รชิตฺวา ตํ นิวาเสตฺวา อิตรํ รชิตพฺพํ ฯ ตํ ปารุปิตฺวา สงฺฆาฏิ รชิตพฺพา ฯ

๑. องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๓๔ ฯ

ธุตงฺคนิทฺเทโส

สงฺฆาฏึ ปน นิวาเสตุํ น วฏฺฏติ ฯ อิทมสฺส คามนฺตเสนาสเน วตฺตํ ฯ อารญฺญิเกน ปน เทฺว เอกโต โธวิตฺวา รชิตุํ วฏฺฏติ ฯ ยถา ปน กญฺจิ ทิสฺวา สกฺโกติ กาสาวํ อากฑฺฒิตฺวา อุปริ กาตุํ เอวํ อาสนฺนฏฺฐาเน นิสีทิตพฺพํ ฯ มชฺฌิมสฺส ปน รชนสาลายํ รชนกาสาวํ นาม โหติ ตํ นิวาเสตฺวา วา ปารุปิตฺวา วา รชนกมฺมํ กาตุํ วฏฺฏติ ฯ มุทุกสฺส สภาคภิกฺขูนํ จีวรานิ นิวาเสตฺวา วา ปารุปิตฺวา วา รชนกมฺมํ กาตุํ วฏฺฏติ ฯ ตตฺรฏฺฐกปจฺจตฺถรณมฺปิ ตสฺส วฏฺฏติ ฯ ปริหริตุํ ปน น วฏฺฏติ ฯ น[1] สภาคภิกฺขูนํ จีวรมฺปิ อนฺตรนฺตรา ปริภุญฺชิตุํ วฏฺฏติ ฯ เตจีวริกสฺส ปน จตุตฺถํ วฑฺฒมานํ[2] อํสกาสาวเมว วฏฺฏติ ฯ ตํ จ โข วิตฺถารโต วิทตฺถิ ทีฆโต ติหตฺถเมว วฏฺฏติ ฯ

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ จตุตฺถกจีวรํ สาทิตกฺขเณเยว ธุตงฺคํ ภิชฺชติ ฯ อยเมตฺถ เภโท ฯ

อยํ ปน อานิสํโส เตจีวริโก ภิกฺขุ สนฺตุฏฺโฐ โหติ กายปริหาริเกน จีวเรน เตนสฺส ปกฺขิโน วิย สมาทาเยว คมนํ อปฺปสมารมฺภตา วตฺถสนฺนิธิปริวชฺชนํ สลฺลหุกวุตฺติตา อติเรกจีวร-โลลุปฺปปฺปหานํ กปฺปิเย มตฺตการิตา สลฺเลขวุตฺติตา อปฺปิจฺฉตาทีนํ ผลนิปฺผตฺตีติ เอวมาทโย คุณา สมฺปชฺชนฺตีติ ฯ

อติเรกวตฺถตณฺหํ ปหาย สนฺนิธิวิวชฺชิโต ธีโร
สนฺโตสสุขรสญฺญู ติจีวรธโร ภวติ โยคี

๑. สี. ยุ. นตฺถิ ฯ ๒. ม. ยุ. วตฺตมานํ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

ตสฺมา สปฺปตฺตจรโณ ปกฺขีว สจีวโรว โยคิวโร
สุขมนุวิจริตุกาโม จีวรนิยเม รตึ กยิราติ ฯ

อยํ เตจีวริกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนา ฯ

ปิณฺฑปาติกงฺคมฺปิ อติเรกลาภํ ปฏิกฺขิปามิ ปิณฺฑปาติกงฺคํ สมาทิยามีติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติ ฯ เตน ปน ปิณฺฑปาติเกน สงฺฆภตฺตํ อุทฺเทสภตฺตํ นิมนฺตนํ สลากภตฺตํ ปกฺขิกํ อุโปสถิกํ ปาฏิปทิกํ อาคนฺตุกภตฺตํ คมิกภตฺตํ คิลานภตฺตํ คิลานุปฏฺฐากภตฺตํ วิหารภตฺตํ ธุรภตฺตํ วารภตฺตนฺติ เอตานิ จุทฺทส ภตฺตานิ น สาทิตพฺพานิ ฯ สเจ ปน สงฺฆภตฺตํ คณฺหถาติ-อาทินา นเยน อวตฺวา อมฺหากํ เคเห สงฺโฆ ภิกฺขํ คณฺหตุ ตุมฺเหปิ ภิกฺขํ คณฺหถาติ วตฺวา ทินฺนานิ โหนฺติ ตานิ สาทิตุํ วฏฺฏติ ฯ สงฺฆโต นิรามิสสลากาปิ วิหาเร ปกฺกภตฺตมฺปิ วฏฺฏติเยวาติ ฯ อิทมสฺส วิธานํ ฯ

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติ ฯ ตตฺถ อุกฺกฏฺโฐ ปุรโตปิ ปจฺฉโตปิ อาหฏภิกฺขมฺปิ คณฺหติ ปรทฺวาเร ฐตฺวา ปตฺตํ คณฺหนฺ-ตานมฺปิ เทติ ปฏิกฺกมเน[๑] อาหริตฺวา ทินฺนภิกฺขมฺปิ คณฺหติ ตํทิวสํ ปน นิสีทิตฺวา ภิกฺขํ น คณฺหติ ฯ มชฺฌิโม ตํทิวสํ นิสีทิตฺวาปิ คณฺหติ สฺวาตนาย ปน นาธิวาเสติ ฯ มุทุโก สฺวาตนายปิ ปุนทิวสายปิ ภิกฺขํ อธิวาเสติ ฯ เต อุโภปิ เสริวิหารสุขํ น ลภนฺติ ฯ อุกฺกฏฺโฐว ลภติ ฯ เอกสฺมึ กิร คาเม อริยวํโส โหติ ฯ

๑. ปฏิกฺกมนํ ฯ

ธุตงฺคนิทฺเทโส

อุกฺกฏฺโจ อิตเร อาห อายามาวุโส ธมฺมสฺสวนายาติ ฯ เตสุ เอโก เอเกนมฺหิ ภนฺเต มนุสฺเสน นิสีทาปิโตติ อาห ฯ อปโร มยาปิ ภนฺเต สฺวาตนาย เอกสฺส ภิกฺขา อธิวาสิตาติ ฯ เอวํ เต อุโภ ปริหีนา ฯ อิตโร ปาโตว ปิณฺฑาย จริตฺวา คนฺตฺวา ธมฺมรสํ ปฏิสํเวเทสิ ฯ

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ สงฺฆภตฺตาทิอติเรกลาภํ สาทิตกฺขเณเยว ธุตงฺคํ ภิชฺชติ ฯ อยเมตฺถ เภโท ฯ

อยํ ปน อานิสํโส ปิณฺฑิยาโลปโภชนํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชาติ[1] วจนโต นิสฺสยานุรูปปฏิปตฺติสพฺภาโว ทุติเย อริยวํเส ปติฏฺฐานํ อปรายตฺตวุตฺติตา อปฺปานิ เจว สุลภานิ จ ตานิ จ อนวชฺชานีติ[2] ภควตา สํวณฺณิตปจฺจยตา โกสชฺชนิมฺมถนตา ปริสุทฺธาชีวตา เสขิยปฏิปตฺติปูรณํ อปรโปสิตา ปรานุคฺคหกิริยา มานปฺปหานํ รสตณฺหานิวารณํ คณโภชนปรมฺปรโภชนจาริตฺตสิกฺขาปเทหิ อนาปตฺติตา อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตา สมฺมาปฏิปตฺติพฺรูหนํ ปจฺฉิมาชนตานุกมฺปนนฺติ ฯ

ปิณฺฑิยาโลปสนฺตุฏฺโจ อปรายตฺตชีวิโก
ปหีนาหารโลลุปฺโป โหติ จาตุทฺทิโส ยติ
วิโนทยติ โกสชฺชํ อาชีวสฺส วิสุชฺฌติ
ตสฺมา หิ นาติมญฺเญยฺย ภิกฺขาจารํ สุเมธโส ฯ

เอวรูปสฺส หิ ปิณฺฑปาติกสฺส ภิกฺขุโน อตฺตภรสฺส อนญฺญโปสิโน เทวา ปิหยนฺติ ตาทิโน โน เจ ลาภสิโลกสนฺนิสฺสิโตติ ฯ อยํ

๑. วิ. มหาวคฺค. ๔/๑๐๖ ฯ ๒. องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๓๔ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

ปิณฺฑปาติกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนา ฯ

สปทานจาริกงฺคมฺปิ โลลุปฺปจารํ ปฏิกฺขิปามิ สปทานจาริกงฺคํ สมาทิยามีติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติ ฯ เตน ปน สปทานจาริเกน คามทฺวาเร ฐตฺวา ปริสฺสยาภาโว สลฺลกฺเขตพฺโพ ฯ ยสฺสา รจฺฉาย วา คาเม วา ปริสฺสโย โหติ ตํ ปหาย อญฺญตฺถ จริตุํ วฏฺฏติ ฯ ยสฺมึ ฆรทฺวาเร วา รจฺฉาย วา คาเม วา กิญฺจิ น ลภติ อคามสญฺญํ กตฺวา อญฺญตฺถ คนฺตพฺพํ ฯ ยตฺถ กิญฺจิ ลภติ ตํ ปหาย คนฺตุํ น วฏฺฏติ ฯ อิมินา จ ภิกฺขุนา กาลตรํ ปวิสิตพฺพํ เอวํ หิ อผาสุกฏฺฐานํ ปหาย อญฺญตฺถ คนฺตุํ สกฺขิสฺสติ ฯ สเจ ปนสฺส วิหาเร ทานํ เทนฺตา อนฺตรามคฺเค วา อาคจฺฉนฺตา มนุสฺสา ปตฺตํ คเหตฺวา ปิณฺฑปาตํ เทนฺติ วฏฺฏติ ฯ อิมินา จ มคฺคํ คจฺฉนฺเตนาปิ ภิกฺขาจารเวลายํ สมฺปตฺตคามํ อนติกฺกมิตฺวา จริตพฺพเมว ฯ ตตฺถ อลภิตฺวา วา โถกํ ลภิตฺวา วา คามปฏิปาฏิยา จริตพฺพนฺติ ฯ อิทมสฺส วิธานํ ฯ

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติ ฯ ตตฺถ อุกฺกฏฺโฐ ปุรโต อาหฏภิกฺขมฺปิ ปจฺฉโต อาหฏภิกฺขมฺปิ ปฏิกฺกมเน อาหริตฺวา ทิยฺยมานมฺปิ น คณฺหติ ปรทฺวาเร ปน ปตฺตํ วิสชฺเชติ ฯ อิมสฺมึ หิ ธุตงฺเค มหากสฺสปตฺเถเรน สทิโส นาม นตฺถิ ฯ ตสฺสาปิ ปตฺตวิสฏฺฐฏฺฐานเมว ปญฺญายติ ฯ มชฺฌิโม ปุรโต วา ปจฺฉโต วา อาหฏมฺปิ ปฏิกฺกมเน อาหฏมฺปิ คณฺหติ ปรทฺวาเรปิ ปตฺตํ วิสชฺเชติ ฯ น ปน ภิกฺขํ อาคมยมาโน นิสีทติ ฯ เอวํ โส อุกฺกฏฺฐปิณฺฑปาติกสฺส

ธุตงฺคนิทฺเทโส

อนุโลเมติ ฯ มุทุโก ตํทิวสํ นิสีทิตฺวา อาคเมติ ฯ

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ โลลุปฺปจาเร อุปฺปนฺนมตฺเต ธุตงฺคํ ภิชฺชติ ฯ อยเมตฺถ เภโท ฯ

อยํ ปน อานิสํโส กุเลสุ นิจฺจนวกตา จนฺทุปมตา กุลมจฺเฉรปฺปหานํ สมานุกมฺปิตา กุลุปกาทีนวาภาโว อวฺหานานภินนฺทนา อภิหาเรน อนตฺถิกตา อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตาติ ฯ

จนฺทูปโม นิจฺจนโว กุเลสุ
อมจฺฉรี สพฺพสมานุกมฺโป
กุลูปกาทีนววิปฺปมุตฺโต
โหตีธ ภิกฺขุ สปทานจารี
โลลุปฺปจารํ ปชหาย ตสฺมา
โอกฺขิตฺตจกฺขุ ยุคมตฺตทสฺสี
อากงฺขมาโน ภุวิ เสริจารํ
จเรยฺย ธีโร สปทานจารนฺติ ฯ

อยํ สปทานจาริกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํส วณฺณนา ฯ

เอกาสนิกงฺคมฺปิ นานาสนโภชนํ ปฏิกฺขิปามิ เอกาสนิกงฺคํ สมาทิยามีติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติ ฯ เตน ปน เอกาสนิเกน อาสนสาลายํ นิสีทนฺเตน เถราสเน อนิสีทิตฺวา อิทํ มยฺหํ ปาปุณิสฺสตีติ ปฏิรูปํ อาสนํ สลฺลกฺเขตฺวา นิสีทิตพฺพํ สเจสฺส วิปฺปกเต โภชเน อาจริโย วา อุปชฺฌาโย วา อาคจฺฉติ อุฏฺฐาย วตฺตํ กาตุํ วฏฺฏติ ฯ ติปิฏกจูฬาภยตฺเถโร ปนาห อาสนํ วา

วิสุทฺธิมคฺเค

รกฺเขยฺย โภชนํ วา อยญฺจ วิปฺปกตโภชโน ตสฺมา วตฺตํ กโรตุ โภชนํ ปน มา ภุญฺชตูติ ฯ อิทมสฺส วิธานํ ฯ

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติ ฯ ตตฺถ อุกฺกฏฺโฐ อปฺปํ วา โหตุ พหุํ วา ยมฺหิ โภชเน หตฺถํ โอตาเรติ ตโต อญฺญํ คณฺหิตุํ น ลภติ ฯ สเจปิ มนุสฺสา เถเรน น[๑] กิญฺจิ ภุตฺตนฺติ ฯ สปฺปิอาทีนิ อาหรนฺติ เภสชฺชตฺถเมว วฏฺฏนฺติ น อาหารตฺถํ ฯ มชฺฌิโม ยาว ปตฺเต ภตฺตํ น ขียติ ตาว อญฺญํ คณฺหิตุํ ลภติ ฯ อยํ หิ โภชนปริยนฺติโก นาม โหติ ฯ มุทุโก ยาว อาสนา น วุฏฺฐาติ ตาว ภุญฺชิตุํ ลภติ ฯ โส หิ อุทกปริยนฺติโก วา โหติ ยาว ปตฺตโธวนํ น คณฺหติ ตาว ภุญฺชนโต อาสนปริยนฺติโก วา ยาว น วุฏฺฐาติ ตาว ภุญฺชนโต ฯ

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ นานาสนโภชนํ ภุตฺตกฺขเณ ธุตงฺคํ ภิชฺชติ ฯ อยเมตฺถ เภโท ฯ

อยํ ปน อานิสํโส อปฺปาพาธตา อปฺปาตงฺกตา ลหุฏฺฐานํ พลํ ผาสุวิหาโร อนติริตฺตปจฺจยา อนาปตฺติ รสตณฺหาวิโนทนํ อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตาติ ฯ

เอกาสนโภชเน รตํ น ยตึ โภชนปจฺจยา รุชา
วิสหนฺติ รเส อโลลุปฺโป ปริหาเปติ น กมฺมมตฺตโน
อิติ ผาสุวิหารการเณ สุจิสลฺเลขรตูปเสวิเต
ชนเยถ วิสุทฺธมานโส รติเมกาสนโภชเน ยตีติ ฯ

๑. กตฺถจิ นตฺถิ ฯ

ธุตงฺคนิทฺเทโส

อยํ เอกาสนิกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนา ฯ

ปตฺตปิณฺฑิกงฺคมฺปิ ทุติยภาชนํ ปฏิกฺขิปามิ ปตฺตปิณฺฑิกงฺคํ สมาทิยามีติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติ ฯ เตน ปน ปตฺตปิณฺฑิเกน ยาคุปานกาเล ภาชเน ฐเปตฺวา พฺยญฺชเน ลทฺเธ พฺยญฺชนํ วา ปฐมํ ขาทิตพฺพํ ยาคุ วา ปาตพฺพา ฯ สเจ ปน ยาคุยํ ปกฺขิปติ ปูติมจฺฉกาทิมฺหิ พฺยญฺชเน ปกฺขิตฺเต ยาคุ ปฏิกูลา โหติ ฯ อปฺปฏิกูลเมว จ กตฺวา ภุญฺชิตุํ วฏฺฏติ ฯ ตสฺมา ตถารูปํ พฺยญฺชนํ สนฺธาย อิทํ วุตฺตํ ฯ ยํ ปน มธุสกฺกราทิกํ อปฺปฏิกูลํ โหติ ตํ ปกฺขิปิตพฺพํ ฯ คณฺหนฺเตน จ ปมาณยุตฺตเมว คณฺหิตพฺพํ ฯ อามกํ[๑] สากมูลกํ หตฺเถน คเหตฺวา ขาทิตุํ วฏฺฏติ ฯ ตถา ปน อกตฺวา ปตฺเตเยว ปกฺขิปิตพฺพํ ฯ ทุติยภาชนสฺส ปน ปฏิกฺขิตฺตตฺตา อญฺญํ รุกฺขปณฺณมฺปิ น วฏฺฏตีติ ฯ อิทมสฺส วิธานํ ฯ

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติ ฯ ตตฺถ อุกฺกฏฺฐสฺส อญฺญตฺร อุจฺฉุขาทนกาลา กจวรมฺปิ ฉฑฺเฑตุํ น วฏฺฏติ ฯ โอทน-ปิณฺฑมจฺฉมํสปูเวปิ ภินฺทิตฺวา ขาทิตุํ น วฏฺฏติ ฯ มชฺฌิมสฺส เอเกน หตฺเถน ภินฺทิตฺวา ขาทิตุํ วฏฺฏติ ฯ หตฺถโยคี นาเมส ฯ มุทุโก ปน ปตฺตโยคี นาม โหติ ฯ ตสฺส ยํ สกฺกา โหติ ปตฺเต ปกฺขิปิตุํ ตํ สพฺพํ หตฺเถน วา ทนฺเตหิ วา ภินฺทิตฺวา ขาทิตุํ วฏฺฏติ ฯ

๑. อามกสากํ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ ทุติยภาชนํ สาทิตกฺขเณ ธุตงฺคํ ภิชฺชติ ฯ อยเมตฺถ เภโท ฯ

อยํ ปน อานิสํโส นานารสตณฺหาวิโนทนํ อตฺริจฺฉตาย ปหานํ อาหาเร ปโยชนมตฺตทสฺสิตา ถาลกาทิปริหรณเขทาภาโว อวิกฺขิตฺต-โภชิตา อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตาติ ฯ

นานาภาชนวิกฺเขปํ หิตฺวา โอกฺขิตฺตโลจโน
ขณนฺโต วิย มูลานิ รสตณฺหาย สุพฺพโต
สรูปํ วิย สนฺตุฏฺฐึ ธารยนฺโต สุมานโส
ปริภุญฺเชยฺย อาหารํ โก อญฺโญ ปตฺตปิณฺฑิโกติ ฯ

อยํ ปตฺตปิณฺฑิกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนา ฯ

ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคมฺปิ อติริตฺตโภชนํ ปฏิกฺขิปามิ ขลุปจฺฉา-ภตฺติกงฺคํ สมาทิยามีติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติ ฯ เตน ปน ขลุปจฺฉาภตฺติเกน ปวาเรตฺวา ปุน โภชนํ กปฺปิยํ กาเรตฺวา น ภุญฺชิตพฺพํ ฯ อิทมสฺส วิธานํ ฯ

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติ ฯ ตตฺถ อุกฺกฏฺโฐ ยสฺมา ปฐมปิณฺเฑ ปวารณา นาม นตฺถิ ตสฺมึ ปน อชฺโฌหริยมาเน อญฺญํ ปฏิกฺขิปโต โหติ ตสฺมา เอวํ ปวาริโต ปฐมปิณฺฑํ อชฺโฌ-หริตฺวา ทุติยปิณฺฑํ น ภุญฺชติ ฯ มชฺฌิโม ยสฺมึ โภชเน ปวาริโต ตเทว ภุญฺชติ ฯ มุทุโก ยาว อาสนา น วุฏฺฐาติ ตาว ภุญฺชติ ฯ

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ ปวาริตานํ กปฺปิยํ กาเรตฺวา ภุตฺตกฺขเณ ธุตงฺคํ ภิชฺชติ ฯ อยเมตฺถ เภโท ฯ

ธุตงฺคนิทฺเทโส

อยํ ปน อานิสํโส อนติริตฺตโภชนาปตฺติยา ทูรีภาโว โอทริกตฺตาภาโว นิรามิสสนฺนิธิตา ปุน ปริเยสนาย อภาโว อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตาติ ฯ

ปริเยสนาย เขทํ น ยาติ น กโรติ สนฺนิธึ ธีโร
โอทริกตฺตํ ปชหติ ขลุปจฺฉาภตฺติโก โยคี
ตสฺมา สุคตปฺปสตฺถํ สนฺโตสคุณาทิวุฑฺฒิสญฺชนนํ
โทเส วิธุนิตุกาโม ภเชยฺย โยคี ธุตงฺคมิทนฺติ ฯ

อยํ ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนา ฯ

อารญฺญิกงฺคมฺปิ คามนฺตเสนาสนํ ปฏิกฺขิปามิ อารญฺญิกงฺคํ สมาทิยามีติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติ ฯ เตน ปน อารญฺญิเกน คามนฺตเสนาสนํ ปหาย อรญฺเญ อรุณํ อุฏฺฐาเปตพฺพํ ฯ ตตฺถ สทฺธึ อุปจาเรน คาโมเยว คามนฺตเสนาสนํ ฯ คาโม นาม โย โกจิ เอกกุฏิโก วา อเนกกุฏิโก วา ปริกฺขิตฺโต วา อปริกฺขิตฺโต วา สมนุสฺโส วา อมนุสฺโส วา อนฺตมโส อติเรกจาตุมาสนิวิฏฺโฐ โยโกจิ สตฺโถปิ ฯ คามูปจาโร นาม ปริกฺขิตฺตสฺส คามสฺส สเจ อนุราธปุรสฺเสว เทฺว อินฺทขีลา โหนฺติ อพฺภนฺตริเม อินฺทขีเล ฐิตสฺส ถามมชฺฌิมสฺส ปุริสสฺส เลฑฺฑุปาโต[๑] ฯ ตสฺส ลกฺขณมฺปิ ยถา ตรุณมนุสฺสา อตฺตโน พลํ ทสฺเสนฺตา พาหุํ ปสาเรตฺวา เลฑฺฑุํ ขิปนฺติ เอวํ ขิตฺตสฺส เลฑฺฑุสฺส ปตนฏฺฐานพฺภนฺตรนฺติ วินยธรา ฯ สุตฺตนฺติกา ปน กากวารณนิยเมน ขิตฺตสฺสาติ

๑. เลฑฺฑุปาโต ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

วทนฺติ ฯ อปริกฺขิตฺเต คาเม ยํ สพฺพปจฺจนฺติมสฺส ฆรสฺส ทฺวาเร
ฐิโต มาตุคาโม ภาชเนน อุทกํ ฉฑฺเฑติ ตสฺส ปตนฏฺฐานํ
ฆรูปจาโร ฯ ตโต วุตฺตนเยน เอโก เลฑฺฑุปาโต คาโม ฯ
ทุติโย คามูปจาโร ฯ อรญฺญํ ปน วินยปริยาเยน ตาว ฐเปตฺวา
คามญฺจ คามูปจารญฺจ สพฺพเมตํ อรญฺญนฺติ[๑] วุตฺตํ ฯ
อภิธมฺมปริยาเยน นิกฺขมิตฺวา พหิ อินฺทขีลา สพฺพเมตํ อรญฺญนฺติ[๒] วุตฺตํ ฯ
อิมสฺมึ ปน สุตฺตนฺติกปริยาเยน อารญฺญกํ นาม เสนาสนํ
ปญฺจธนุสติกํ ปจฺฉิมนฺติ[๓] อิทํ ลกฺขณํ ฯ ตํ อาโรปิเตน อาจริยธนุนา
ปริกฺขิตฺตสฺส คามสฺส อินฺทขีลโต อปริกฺขิตฺตสฺส ปฐมเลฑฺฑุปาตโต
ปฏฺฐาย ยาว วิหารปริกฺเขปา มินิตฺวา ววฏฺฐเปตพฺพํ ฯ สเจ ปน
วิหาโร อปริกฺขิตฺโต โหติ ยํ สพฺพปฐมํ เสนาสนํ วา ภตฺตสาลา
วา ธุวสนฺนิปาตฏฺฐานํ วา โพธิ วา เจติยํ วา ทูเร เจปิ เสนาสนโต
โหติ ตํ ปริจฺเฉทํ กตฺวา มินิตพฺพนฺติ วินยฏฺฐกถาสุ วุตฺตํ ฯ
มชฺฌิมฏฺฐกถายํ ปน วิหารสฺสาปิ คามสฺเสว อุปจารํ นีหริตฺวา
อุภินฺนํ เลฑฺฑุปาตานํ อนฺตรา มินิตพฺพนฺติ วุตฺตํ ฯ อิทเมตฺถ ปมาณํ ฯ
สเจปิ อาสนฺเน คาโม โหติ วิหาเร ฐิเตหิ มานุสฺสกานํ สทฺโท
สุยฺยติ ปพฺพตนทีอาทีหิ ปน อนฺตริตตฺตา น สกฺกา อุชุ คนฺตุํ
โย ตสฺส ปกติมคฺโค โหติ สเจปิ นาวาย สญฺจริตพฺโพ เตน
มคฺเคน ปญฺจธนุสติกํ คเหตพฺพํ ฯ โย ปน อาสนฺนคามสฺส
องฺคสมฺปาทนตฺถํ ตโต ตโต มคฺคํ ปิทหติ อยํ ธุตงฺคโจโร โหติ ฯ

๑. วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๘๕ ฯ ๒. อภิ. วิ. ๓๕/๓๓๘ ฯ ๓. วิ. มหาวิภงฺค. ๒/๑๔๖ ฯ

ธุตงฺคนิทฺเทโส

สเจ ปน อารญฺญิกสฺส ภิกฺขุโน อุปชฺฌาโย วา อาจริโย วา คิลาโน โหติ เตน อรญฺเญ สปฺปายํ อลภนฺเตน คามนฺตเสนาสนํ เนตฺวา อุปฏฺฐาตพฺโพ ฯ กาลสฺเสว ปน นิกฺขมิตฺวา องฺคยุตฺเต ฐาเน อรุณํ อุฏฺฐาเปตพฺพํ ฯ สเจ อรุณุฏฺฐานเวลายํ เตสํ อาพาโธ วฑฺฒติ เตสํเยวกิจฺจํ กาตพฺพํ น ธุตงฺคสุทฺธิเกนภวิตพฺพนฺติ ฯ อิทมสฺสวิธานํ ฯ

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติ ฯ ตตฺถ อุกฺกฏฺฐเจน สพฺพกาลํ อรญฺเญ อรุณํ อุฏฺฐาเปตพฺพํ ฯ มชฺฌิโม จตฺตาโร วสฺสิเก มาเส คามนฺเต วสิตุํ ลภติ ฯ มุทุโก เหมนฺติเกปิ ฯ

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ ยถาปริจฺฉินฺเน กาเล อรญฺญโต อาคนฺตฺวา คามนฺตเสนาสเน ธมฺมํ สุณนฺตานํ อรุเณ อุฏฺฐิเตปิ ธุตงฺคํ น ภิชฺชติ ฯ สุตฺวา คจฺฉนฺตานํ อนฺตรามคฺเค อุฏฺฐิเตปิ น ภิชฺชติ ฯ สเจ ปน อุฏฺฐิเตปิ ธมฺมกถิเก มุหุตฺตํ นิปชฺชิตฺวา คมิสฺสามาติ นิทฺทายนฺตานํ อรุณํ อุฏฺฐหติ อตฺตโน วา รุจิยา คามนฺตเสนาสเน อรุณํ อุฏฺฐาเปนฺตานํ[๑] ธุตงฺคํ ภิชฺชตีติ อยเมตฺถ เภโท ฯ

อยํ ปน อานิสํโส ฯ อารญฺญิโก ภิกฺขุ อรญฺญสญฺญํ มนสิกโรนฺโต ภพฺโพ อลทฺธํ วา สมาธึ ปฏิลทฺธุํ ลทฺธํ วา รกฺขิตุํ สตฺถาปิสฺส อตฺตมโน โหติ ฯ ยถาห ฯ เตนาหํ นาคิต ตสฺส ภิกฺขุโน อตฺตมโน โหมิ อรญฺญวิหาเรนาติ[๒] ฯ ปนฺตเสนาสนวาสิโน จสฺส อสปฺปายรูปาทโย จิตฺตํ น วิกฺขิปนฺติ ฯ

๑. ม. อุฏฺฐเปนฺติ ฯ ๒. องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๓๕๖ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

วิคตสนฺตาโส โหติ ชีวิตนิกนฺตึ ปชหติ ปวิเวกสุขรสํ อสฺสาเทติ ปํสุกูลิกาทิภาโวปิ จสฺส ปฏิรูโป โหตีติ ฯ

ปวิวิตฺโต อสํสฏฺโจ ปนฺตเสนาสเน รโต
อาราธยนฺโต นาถสฺส วนวาเสน มานสํ
เอโก อรญฺเญ นิวสํ ยํ สุขํ ลภเต ยติ
รสํ ตสฺส น วินฺทนฺติ อปิ เทวา สอินฺทกา ฯ
ปํสุกูลญฺจ เอโสว กวจํ วิย ธารยํ
อรญฺญสงฺคามคโต อวเสสธุตายุโธ
สมตฺโถ นจิรสฺเสว เชตุํ มารํ สพาหนํ
ตสฺมา อรญฺญวาสมฺหิ รตึ กยิราถ[๑] ปณฺฑิโตติ ฯ

อยํ อารญฺญิกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนา ฯ

รุกฺขมูลิกงฺคมฺปิ ฉนฺนํ ปฏิกฺขิปามิ รุกฺขมูลิกงฺคํ สมาทิยามีติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติ ฯ เตน ปน รุกฺขมูลิเกน สีมนฺตริกรุกฺขํ เจติยรุกฺขํ นิยฺยาสรุกฺขํ ผลรุกฺขํ ปุปฺผรุกฺขํ วคฺคุลิรุกฺขํ สุสิรรุกฺขํ วิหารมชฺเฌ ฐิตรุกฺขนฺติ อิเม รุกฺเข วิวชฺเชตฺวา วิหารปจฺจนฺเต ฐิตรุกฺโข คเหตพฺโพติ ฯ อิทมสฺส วิธานํ ฯ

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติ ฯ ตตฺถ อุกฺกฏฺโจ ยถารุจิตํ รุกฺขํ คเหตฺวา ปฏิชคฺคาเปตุํ น ลภติ ปาเทน ปณฺณสฏฺํ[๒] อปเนตฺวา วสิตพฺพํ ฯ มชฺฌิโม ตํ ฐานํ สมฺปตฺเตหิเยว ปฏิชคฺคาเปตุํ ลภติ ฯ มุทุเกน อารามิกสมณุทฺเทเส ปกฺโกสิตฺวา โสธาเปตฺวา

๑. กเรยฺยาติ ภวิตพฺพํ ฯ ๒. ม. ปณฺณกสฏฺํ ฯ

ธุตงฺคนิทฺเทโส

สมํ การาเปตฺวา วาลุกํ โอกีราเปตฺวา ปาการปริกฺเขปํ การาเปตฺวา ทฺวารํ โยฺาเปตฺวาว วสิตพฺพํ ฯ มหทิวเส ปน รุกฺขมูลิเกน ตตฺถ อนิสีทิตฺวา อญฺญตฺถ ปฏิจฺฉนฺเน ฐาเน นิสีทิตพฺพํ ฯ

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ ฉนฺเน วาสํ กปฺปิตกฺขเณ ธุตงฺคํ ภิชฺชติ ฯ ชานิตฺวา ฉนฺเน อรุณํ อุฏฺฐาปิตมตฺเตติ องฺคุตฺตร-ภาณกา ฯ อยเมตฺถ เภโท ฯ

อยํ ปน อานิสํโส รุกฺขมูลเสนาสนํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชาติ[1] วจนโต นิสฺสยานุรูปปฏิปตฺติสพฺภาโว อปฺปานิ เจว สุลภานิ จ ตานิ จ อนวชฺชานีติ[2] ภควตา สํวณฺณิตปจฺจยตา อภิณฺหํ ตรุปณฺณวิการทสฺสเนน อนิจฺจสญฺญาสมุฏฺฐาปนตา เสนาสนมจฺเฉร-กมฺมารามตานํ อภาโว เทวตาหิ สหวาสิตา อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลม-วุตฺติตาติ ฯ

วณฺณิโต พุทฺธเสฏฺเฐน นิสฺสโยติ จ ภาสิโต
นิวาโส ปวิวิตฺตสฺส รุกฺขมูลสโม กุโต
อาวาสมจฺเฉรหเร เทวตาปริปาลิเต
ปวิวิตฺเต วสนฺโต หิ รุกฺขมูลมฺหิ สุพฺพโต
อภิรตฺตานิ นีลานิ ปณฺฑูนิ ปติตานิ จ
ปสฺสนฺโต ตรุปณฺณานิ นิจฺจสญฺญํ ปนูทติ
ตสฺมา หิ พุทฺธทายชฺชํ ภาวนาภิรตาลยํ
วิวิตฺตํ นาติมญฺเญยฺย รุกฺขมูลํ วิจกฺขโณติ ฯ

๑. วิ. มหาวคฺค. ๔/๑๐๖ ฯ ๒. องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๓๔ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

อยํ รุกฺขมูลิกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนา ฯ

อพฺโภกาสิกงฺคมฺปิ ฉนฺนญฺจ รุกฺขมูลญฺจ ปฏิกฺขิปามิ อพฺโภกาสิกงฺคํ สมาทิยามีติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติ ฯ ตสฺส ปน อพฺโภกาสิกสฺส ธมฺมสฺสวนาย วา อุโปสถตฺถาย วา อุโปสถาคารํ ปวิสิตุํ วฏฺฏติ ฯ สเจ ปวิฏฺฐสฺส เทโว วสฺสติ เทเว วสฺสมาเน อนิกฺขมิตฺวา วสฺสุปรเม นิกฺขมิตพฺพํ ฯ โภชนสาลํ วา อคฺคิสาลํ วา ปวิสิตฺวา วตฺตํ กาตุํ โภชนสาลายํ เถเร ภิกฺขู ภตฺเตน อาปุจฺฉิตุํ อุทฺทิสนฺเตน วา อุทฺทิสาเปนฺเตน วา ฉนฺนมฺปิ ปวิสิตุํ พหิ ทุนฺนิกฺขิตฺตานิ มญฺจปีฐาทีนิ อนฺโต ปเวเสตุญฺจ วฏฺฏติ ฯ สเจ มคฺคํ คจฺฉนฺเตน วุฑฺฒตรานํ ปริกฺขาโร คหิโต โหติ เทเว วสฺสนฺเต มคฺคมชฺเฌ ฐิตสาลํ ปวิสิตุํ วฏฺฏติ ฯ สเจ น กิญฺจิ คหิตํ โหติ สาลายํ วสามีติ เวเคน คนฺตุํ น วฏฺฏติ ฯ ปกติคติยา คนฺตฺวา ปวิฏฺเฐน ปน ยาว วสฺสุปรมา ฐตฺวา คนฺตพฺพนฺติ ฯ อิทมสฺส วิธานํ ฯ รุกฺขมูลิกสฺสาปิ เอเสว นโย ฯ

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติ ฯ ตตฺถ อุกฺกฏฺฐสฺส รุกฺขํ วา ปพฺพตํ วา เคหํ วา อุปนิสฺสาย วสิตุํ น วฏฺฏติ อพฺโภกาเสเยว จีวรกุฏึ กตฺวา วสิตพฺพํ ฯ มชฺฌิมสฺส รุกฺขปพฺพตเคหานิ อุปนิสฺสาย อนฺโต อปวิสิตฺวา วสิตุํ วฏฺฏติ ฯ มุทุกสฺส อจฺฉนฺนมริยาทปพฺภารมฺปิ สาขามณฺฑโปปิ ปีฐจปโฏปิ[๑] เขตฺตรกฺขกาทีหิ ฉฑฺฑิตา ตตฺรฏฺฐกกุฏิกาปิ วฏฺฏตีติ ฯ

๑. ม. ปีฐปโฏปิ ฯ

ธุตงฺคนิทฺเทโส

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ วาสตฺถาย ฉนฺนญฺจ รุกฺขมูลญฺจ ปวิฏฺฐกฺขเณ ธุตงฺคํ ภิชฺชติ ฯ ชานิตฺวา ตตฺถ อรุณํ อฏฺฐาปิตมตฺเตติ องฺคุตฺตรภาณกา ฯ อยเมตฺถ เภโท ฯ

อยํ ปน อานิสํโส อาวาสปลิโพธุปจฺเฉโท ถีนมิทฺธปฺปนูทนํ มิคกา วิย อสงฺคจาริโน อนิเกตา วิหรนฺติ ภิกฺขโวติ[๑] ปสํสาย อนุรูปตา นิสฺสงฺคตา จาตุทฺทิสตา อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตาติ ฯ

อนคาริยภาวสฺส อนุรูเป อทุลฺลเภ
ตารามณิวิตานมฺหิ จนฺททีปปฺปภาสิเต
อพฺโภกาเส วสํ ภิกฺขุ มิคภูเตน เจตสา
ถีนมิทฺธํ วิโนเทตฺวา ภาวนารามตํ สิโต
ปวิเวกรสสฺสาทํ นจิรสฺเสว วินฺทติ
ยสฺมา ตสฺมา หิ สปฺปญฺโญ อพฺโภกาเส รโต สิยาติ ฯ

อยํ อพฺโภกาสิกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนา ฯ

โสสานิกงฺคมฺปิ นสฺสานํ ปฏิกฺขิปามิ โสสานิกงฺคํ สมาทิยามีติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติ ฯ เตน ปน โสสานิเกน ยํ มนุสฺสา คามํ นิเวเสนฺตา อิทํ สุสานนฺติ ววฏฺฐเปนฺติ น ตตฺถ วสิตพฺพํ ฯ น หิ มตกสรีเร อชฺฌาปิเต ตํ สุสานํ นาม โหติ ฯ ฌาปิตกาลโต ปน ปฏฺฐาย สเจปิ ทฺวาทส วสฺสานิ ฉฑฺฑิตํ สุสานเมว ฯ ตสฺมึ ปน วสนฺเตน จงฺกมมณฺฑปาทีนิ กาเรตฺวา มญฺจปีฐํ ปญฺญเปตฺวา ปานียํ โภชนียํ อุปฏฺฐเปตฺวา ธมฺมํ

๑. สํ. ส. ๑๕/๒๙๓ ฯ ตตฺถ ปน มกฏฺฐา วิย สงฺฆจาริโน...อิติ ทิสฺสติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

วาเจนฺเตน น วสิตพฺพํ ฯ ครุกํ หิ อิทํ ธุตงฺคํ ฯ ตสฺมา อุปฺปนฺนปริสฺสยวิฆาตตฺถาย สงฺฆตฺเถรํ วา ราชยุตฺตกํ วา ชานาเปตฺวาอปฺปมตฺเตนวสิตพฺพํ ฯ จงฺกมนฺเตนอฑฺฒกฺขิเกน อาฬาหนํ โอโลเกนฺเตน จงฺกมิตพฺพํ ฯ สุสานํ คจฺฉนฺเตนาปิ มหาปถา โอกฺกมฺม อุปฺปถมคฺเคน คนฺตพฺพํ ฯ ทิวาเยว อารมฺมณํ ววฏฺฐเปตพฺพํ ฯ เอวํ หิสฺส ตํ รตฺตึ ภยานกํ น ภวิสฺสติ ฯ อมนุสฺสา รตฺตึ วิรวิตฺวา วิรวิตฺวา อาหิณฺฑนฺตาปิ น เกนจิ ปหริตพฺพา ฯ เอกทิวสมฺปิ สุสานํ อคนฺตุํ น วฏฺฏติ ฯ มชฺฌิมยามํ สุสาเน เขเปตฺวา ปจฺฉิมยาเม ปฏิกฺกมิตุํ วฏฺฏตีติ องฺคุตฺตรภาณกา ฯ อมนุสฺสานํ ปิยํ ติลปิฏฺฐมาสภตฺตมจฺฉมํสขีรเตลคุฬาทิขชฺชโภชฺชํ น เสวิตพฺพํ ฯ กุลเคหํ น ปวิสิตพฺพนฺติ ฯ อิทมสฺส วิธานํ ฯ

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติ ฯ ตตฺถ อุกฺกฏฺเฐน ยตฺถ ธุวทาหธุวกุณปธุวโรทนานิ อตฺถิ ตตฺเถว วสิตพฺพํ ฯ มชฺฌิมสฺส ตีสุ เอกสฺมิมฺปิ สติ วฏฺฏติ ฯ มุทุกสฺส วุตฺตนเยน สุสานลกฺขณํ ปตฺตมตฺเต วฏฺฏติ ฯ

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ นสุสานมฺหิ วาสกปฺปเนน ธุตงฺคํ ภิชฺชติ ฯ สุสานํ อคตทิวเสติ องฺคุตฺตรภาณกา ฯ อยเมตฺถ เภโท ฯ

อยํ ปน อานิสํโส มรณสฺสติปฏิลาโภ อปฺปมาทวิหาริตา อสุภนิมิตฺตาธิคโม กามราควิโนทนํ อภิณฺหํ กายสภาวทสฺสนํ สํเวคพหุลตา อาโรคฺยมทาทิปฺปหานํ ภยเภรวสหนตา อมนุสฺสานํ ครุภาวนียตา อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตาติ ฯ

ธุตงฺคนิทฺเทโส

โสสานิกญฺหิ มรณานุสติปฺปภาวา
นิทฺทาคตมฺปิ น ผุสนฺติ ปมาทโทสา
สมฺปสฺสโต จ กุณปานิ พหูนิ ตสฺส
กามานุราควสคมฺปิ น โหติ จิตฺตํ
สํเวคเมติ วิปุลํ น มทํ อุเปติ
สมฺมา อโถ ฆฏติ นิพฺพุติเมสมาโน
โสสานิกงฺคมิติเนกคุณาวหตฺตา
นิพฺพานนินฺนหทเยน นิเสวิตพฺพนฺติ ฯ

อยํ โสสานิกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนา ฯ

ยถาสนฺถติกงฺคมฺปิ เสนาสนโลลุปฺปํ ปฏิกฺขิปามิ ยถาสนฺถติกงฺคํ สมาทิยามีติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติ ฯ เตน ปน ยถาสนฺถติเกน ยทสฺส เสนาสนํ อิทํ ตุยฺหํ ปาปุณาตีติ คาหิตํ โหติ เตเนว โตฏฺฐพฺพํ ฯ น อญฺโญ อุฏฺฐาเปตพฺโพ ฯ อิทมสฺส วิธานํ ฯ

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติ ฯ ตตฺถ อุกฺกฏฺโฐ อตฺตโน ปตฺตเสนาสนํ ทูเรติ วา อจฺจาสนฺเนติ วา อมนุสฺสทีฆชาติกาทีหิ อุปทฺทูตนฺติ วา อุณฺหนฺติ วา สีตนฺติ วา ปุจฺฉิตุํ น ลภติ ฯ มชฺฌิโม ปุจฺฉิตุํ ลภติ คนฺตฺวา ปน โอโลเกตุํ น ลภติ ฯ มุทุโก คนฺตฺวา โอโลเกตฺวา สจสฺส ตํ น รุจฺจติ อญฺญํ คเหตุํ ลภติ ฯ

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ เสนาสนโลลุปฺเป อุปฺปนฺนมตฺเต ธุตงฺคํ ภิชฺชตีติ ฯ อยเมตฺถ เภโท ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

อยํ ปน อานิสํโส ยํ ลทฺธํ เตน ตุฏฺฐจพฺพนฺติ[1] วุตฺโตวาทกรณํ สพฺรหฺมจาริหิเตสิตา หีนปฺปณีตวิกปฺปปริจฺจาโค อนุโรธวิโรธปฺปหานํ อตฺริจฺฉตาย ทฺวารปิทหนํ อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตาติ ฯ

ยํ ลทฺธํ เตน สนฺตุฏฺโฐ ยถาสนฺถติโก ยติ
นิพฺพิกปฺโป สุขํ เสติ ติณสนฺถรเกสุปิ
น โส รชฺชติ เสฏฺฐมฺหิ หีนํ ลทฺธา น กุปฺปติ
พฺรหฺมจารินวเก หิเตน อนุกมฺปติ
ตสฺมา อริยตาจิณฺณํ มุนิปุงฺคววณฺณิตํ
อนุยุญฺเชถ เมธาวี ยถาสนฺถตรามตนฺติ ฯ

อยํ ยถาสนฺถติกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนา ฯ

เนสชฺชิกงฺคมฺปิ เสยฺยํ ปฏิกฺขิปามิ เนสชฺชิกงฺคํ สมาทิยามีติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติ ฯ เตน ปน เนสชฺชิเกน รตฺติยา ตีสุ ยาเมสุ เอกํ ยามํ อุฏฺฐาย จงฺกมิตพฺพํ ฯ อิริยาปเถสุ หิ นิปชฺชิตุเมว น วฏฺฏติ ฯ อิทมสฺส วิธานํ ฯ

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติ ฯ ตตฺถ อุกฺกฏฺฐสฺส เนว อปสฺเสนํ น ทุสฺสปลฺลตฺถิกา น อาโยคปโฏ วฏฺฏติ ฯ มชฺฌิมสฺส อิเมสุ ตีสุ ยงฺกิญฺจิ วฏฺฏติ ฯ มุทุกสฺส อปสฺเสนมฺปิ ทุสฺส-ปลฺลตฺถิกาปิ อาโยคปโฏปิ พิมฺโพหนมฺปิ ปญฺจงฺโคปิ สตฺตงฺโคปิ วฏฺฏติ ฯ ปญฺจงฺโค นาม ปิฏฺฐิอปสฺสเยน สทฺธึ กโต ฯ สตฺตงฺโค นาม ปิฏฺฐิอปสฺสเยน จ อุภโต ปสฺเสสุ อปสฺสเยหิ จ สทฺธึ กโต ฯ ตํ กิร ติปิฏกจูฬาภยตฺเถรสฺส[2] มนุสฺสา อกํสุ ฯ เถโร อนาคามี

๑. ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๔๔ ฯ ๒. ม. มิฬาภยตฺเถรสฺส ฯ

ธุตงฺคนิทฺเทโส

หุตฺวา ปรินิพฺพายิ ฯ อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ เสยฺยํ กปฺปิตมตฺเต ธุตงฺคํ ภิชฺชตีติ ฯ อยเมตฺถ เภโท ฯ

อยํ ปน อานิสํโส เสยฺยสุขํ ปสฺสสุขํ มิทฺธสุขํ อนนุยุตฺโต วิหรตีติ¹ วุตฺตสฺส เจตโส วินิพนฺธสฺส อุปจฺเฉทนํ สพฺพกมฺมฏฺฐานานุโยคสปฺปายตา ปาสาทิกอิริยาปถตา วิริยารมฺภานุกูลตา สมฺมาปฏิปตฺติยา สมุปพฺรูหนาติ ฯ

อาภุชิตฺวาน ปลฺลงฺกํ ปณิธาย อุชุ ตนน
นิสีทนฺโต วิกมฺเปติ มารสฺส หทยํ ยติ
เสยฺยสุขํ มิทฺธสุขํ หิตฺวา อารทฺธวีริโย
นิสชฺชาภิรโต ภิกฺขุ โสภยนฺโต ตโปวนํ
นิรามิสํ ปีติสุขํ ยสฺมา สมธิคจฺฉติ
ตสฺมา สมนุยุญฺเชยฺย ธีโร เนสชฺชิกํ วตนฺติ ฯ

อยํ เนสชฺชิกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนา ฯ

อิทานิ

กุสลตฺติกโต เจว ธุตาทีนํ วิภาคโต
สมาสพฺยาสโต จาปิ วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยติ

อิมิสฺสา คาถาย วเสน วณฺณนา โหติ ฯ

ตตฺถ กุสลตฺติกโตติ สพฺพาเนว หิ ธุตงฺคานิ เสขปุถุชฺชนขีณาสวานํ วเสน สิยา กุสลานิ สิยา อพฺยากตานิ นตฺถิ ธุตงฺคํ อกุสลนฺติ ฯ โย ปน วเทยฺย ปาปิจฺโฉ อิจฺฉาปกโต อารญฺญิโก

๑. ม. มู. ๑๒/๒๐๗ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

โหตีติอาทิวจนโต๑ อกุสลมฺปิ ธุตงฺคนฺติ โส วตฺตพฺโพ น มยํ อกุสลจิตฺเตน อรญฺเญ น วสตีติ วทาม ยสฺส หิ อรญฺเญ นิวาโส โส อารญฺญิโก โส จ ปาปิจฺโฉ วา ภเวยฺย อปฺปิจฺโฉ วา อิมานิ ปน เตน เตน สมาทาเนน ธุตกิเลสตฺตา ธุตสฺส ภิกฺขุโน องฺคานิ กิเลสธุนนโต วา ธุตนฺติ ลทฺธโวหารํ ญาณํ องฺคเมเตสนฺติ ธุตงฺคานิ อถวา ธุตานิ จ ตานิ ปฏิปกฺขนิทฺธุนนโต องฺคานิ จ ปฏิปตฺติยาติปิ ธุตงฺคานีติ วุตฺตํ น จ อกุสเลน โกจิ ธุโต นาม โหติ ยสฺเสตานิ องฺคานิ ภเวยฺยุํ น จ อกุสลํ กิญฺจิ ธุนาติ เยสํ ตํ องฺคนฺติ กตฺวา ธุตงฺคานีติ วุจฺเจยฺยุํ นาปิ อกุสลํ จีวรโลลุปฺปาทีนิ เจว นิทฺธุนติ น ปฏิปตฺติยา จ องฺคํ โหติ ตสฺมา สุวุตฺตมิทํ นตฺถิ อกุสลํ ธุตงฺคนฺติ เยสมฺปิ กุสลตฺติกวินิมุตฺตํ ธุตงฺคํ เตสํ อตฺถโต ธุตงฺคเมว นตฺถิ ฯ อสนฺตํ กสฺส ธุนนโต ธุตงฺคํ นาม ภวิสฺสติ ธุตคุเณ สมาทาย วตฺตตีติ วจนวิโรโธปิ จ เนสํ อาปชฺชติ ตสฺมา ตํ น คเหตพฺพนฺติ ฯ อยํ ตาว กุสลตฺติกโต วณฺณนา ฯ

ธุตาทีนํ วิภาคโตติ ธุโต เวทิตพฺโพ ธุตวาโท เวทิตพฺโพ ธุตธมฺมา เวทิตพฺพา ธุตงฺคานิ เวทิตพฺพานิ กสฺส ธุตงฺคเสวนา สปฺปายาติ เวทิตพฺพา ฯ

ตตฺถ ธุโตติ ธุตกิเลโส วา ปุคฺคโล กิเลสธุนโน วา ธมฺโม ฯ

ธุตวาโทติ เอตฺถ ปน อตฺถิ ธุโต น ธุตวาโท อตฺถิ

๑. องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๒๔๕ ฯ

ธุตงฺคนิทฺเทโส

น ธุโต ธุตวาโท อตฺถิ เนว ธุโต น ธุตวาโท อตฺถิ ธุโต เจว ธุตวาโท จ ฯ ตตฺถ โย ธุตงฺเคน อตฺตโน กิเลเส ธุนิ ปรํ ปน ธุตงฺเคน น โอวทติ นานุสาสติ พากุลตฺเถโร[๑] วิย อยํ ธุโต น ธุตวาโท ฯ ยถาห ฯ ตยิทํ อายสฺมา พากุโล ธุโต น ธุตวาโทติ ฯ โย ปน น ธุตงฺเคน อตฺตโน กิเลเส ธุนิ เกวลํ อญฺเญ ธุตงฺเคน โอวทติ อนุสาสติ อุปนนฺทตฺเถโร วิย อยํ น ธุโต ธุตวาโท ฯ ยถาห ฯ ตยิทํ อายสฺมา อุปนนฺโท สกฺยปุตฺโต น ธุโต ธุตวาโทติ ฯ โย อุภยวิปนฺโน โลฬุทายิ วิย อยํ เนว ธุโต น ธุตวาโท ฯ ยถาห ฯ ตยิทํ อายสฺมา โลฬุทายิ เนว ธุโต น ธุตวาโทติ ฯ โย ปน อุภยสมฺปนฺโน ธมฺมเสนาปติ วิย อยํ ธุโต เจว ธุตวาโท จ ฯ ยถาห ฯ ตยิทํ อายสฺมา สารีปุตฺโต ธุโต เจว ธุตวาโท จาติ ฯ

ธุตธมฺมา เวทิตพฺพาติ อปฺปิจฺฉตา สนฺตุฏฺฐิตา สลฺเลขตา ปวิเวกตา อิทมตฺถิตาติ อิเม ธุตงฺคเจตนาย ปริวารกา ปญฺจ ธมฺมา อปฺปิจฺฉํเยว นิสฺสายาติอาทิวจนโต[๒] ธุตธมฺมา นาม ฯ ตตฺถ อปฺปิจฺฉตา จ สนฺตุฏฺฐิตา จ อโลเภ สลฺเลขตา จ ปวิเวกตา จ ทฺวีสุ ธมฺเมสุ อนุปตนฺติ อโลเภ จ อโมเห จ อิทมตฺถิตา ญาณเมว ฯ ตตฺถ อโลเภน ปฏิกฺเขปวตฺถูสุ โลภํ อโมเหน เตสฺวว อาทีนวปฏิจฺฉาทกํ โมหํ ธุนาติ ฯ อโลเภน จ อนุญฺญาตานํ ปฏิเสวนมุเขน ปวตฺตํ กามสุขานุโยคํ อโมเหน ธุตงฺเคสุ

๑ พกฺกุลตฺเถโรติปิ ฯ ๒ ขุ.มหา. ๒๔/๒๘๕ ฯ อปฺปิจฺฉตญฺเญว นิสฺสายาติปิ ทิสฺสติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

อติสลฺเลขมฺเขน ปวตฺตํ อตฺตกิลมถานุโยคํ ธุนาติ ตสฺมา อิเม ปญฺจ ธมฺมา ธุตธมฺมาติ เวทิตพฺพา ฯ

ธุตงฺคานิ เวทิตพฺพานีติ เตรส ธุตงฺคานิ เวทิตพฺพานิ ปํสุกูลิกงฺคํ ฯเปฯ เนสชฺชิกงฺคนฺติ ฯ ตานิ อตฺถโต ลกฺขณาทีหิ จ วุตฺตาเนว ฯ

กสฺส ธุตงฺคเสวนา สปฺปายาติ ราคจริตสฺส เจว โมหจริตสฺส จ ฯ กสฺมา ฯ ธุตงฺคเสวนา หิ ทุกฺขาปฏิปทา เจว สลฺเลขวิหาโร จ ฯ ทุกฺขาปฏิปทญฺจ นิสฺสาย ราโค วูปสมติ สลฺเลขํ นิสฺสาย อปฺปมตฺตสฺส โมโห ปหียติ อารญฺญิกงฺครุกฺขมูลิกงฺคปฏิเสวนา วา เอตฺถ โทสจริตสฺสาปิ สปฺปายา ฯ ตตฺถปิ หิสฺส อสงฺฆฏฺฏิยมานสฺส วิหรโต โทโสปิ วูปสมตีติ ฯ อยํ ธุตาทีนํ วิภาคโต วณฺณนา ฯ

สมาสพฺยาสโตติ อิมานิ ปน ธุตงฺคานิ สมาสโต ตีณิ สีสงฺคานิ ปญฺจ อสมฺภินฺนงฺคานีติ อฏฺเฐว โหนฺติ ฯ ตตฺถ สปทาน-จาริกงฺคํ เอกาสนิกงฺคํ อพฺโภกาสิกงฺคนฺติ อิมานิ ตีณิ สีสงฺคานิ ฯ สปทานจาริกงฺคํ หิ รกฺขนฺโต ปิณฺฑปาติกงฺคมฺปิ รกฺขิสฺสติ ฯ เอกาส-นิกงฺคญฺจ รกฺขโต ปตฺตปิณฺฑิกงฺคขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคานิปิ สุรกฺขนียานิ ภวิสฺสนฺติ ฯ อพฺโภกาสิกงฺคํ รกฺขนฺตสฺส กึ อตฺถิ รุกฺขมูลิกงฺค-ยถาสนฺถติกงฺเคสุ รกฺขิตพฺพํ นาม ฯ อิติ อิมานิ ตีณิ สีสงฺคานิ อารญฺญิกงฺคํ ปํสุกูลิกงฺคํ เตจีวริกงฺคํ เนสชฺชิกงฺคํ โสสานิกงฺคนฺติ อิมานิ ปญฺจ อสมฺภินฺนงฺคานิ จาติ อฏฺเฐว โหนฺติ ฯ ปุน เทฺว จีวรปฏิสํยุตฺตานิ ปญฺจ ปิณฺฑปาตปฏิสํยุตฺตานิ ปญฺจ เสนาสน-

ธุตงฺคนิทฺเทโส

ปฏิสํยุตฺตานิ เอกํ วิริยปฏิสํยุตฺตนฺติ เอวํ จตฺตาโรว โหนฺติ ฯ ตตฺถ เนสชฺชิกงฺคํ วิริยปฏิสํยุตฺตํ ฯ อิตรานิ ปากฏาเนว ฯ ปุน สพฺพาเนว นิสฺสยวเสน เทฺว โหนฺติ ปจฺจยนิสฺสิตานิ ทฺวาทส วิริย-นิสฺสิตํ เอกนฺติ ฯ เสวิตพฺพาเสวิตพฺพวเสนาปิ เทฺวเยว โหนฺติ ฯ ยสฺส หิ ธุตงฺคํ เสวนฺตสฺส กมฺมฏฺฐานํ วฑฺฒติ เตน เสวิตพฺพานิ ฯ ยสฺส เสวโต หายติ เตน น เสวิตพฺพานิ ฯ ยสฺส ปน เสวโตปิ อเสวโตปิ วฑฺฒเตว น หายติ เตนาปิ ปจฺฉิมํ ชนตํ อนุกมฺปนฺเตน เสวิตพฺพานิ ฯ ยสฺสาปิ เสวโตปิ อเสวโตปิ น วฑฺฒติ เตนาปิ เสวิตพฺพานิเยว อายตึ วาสนตฺถายาติ ฯ เอวํ เสวิตพฺพาเสวิตพฺพ-วเสน ทุวิธานิปิ ฯ สพฺพาเนว เจตนาวเสน เอกวิธานิ โหนฺติ เอกาเยว หิ ธุตงฺคสมาทานเจตนาติ อฏฺฐกถาสุปิ วุตฺตํ ฯ ยา เจตนา ตํ ธุตงฺคนฺติ วทนฺตีติ ฯ

พฺยาสโต ปน ภิกฺขูนํ เตรส ภิกฺขุนีนํ อฏฺฐ สามเณรานํ ทฺวาทส สิกฺขมานาสามเณรีนํ สตฺต อุปาสกอุปาสิกานํ เทฺวติ เทฺวจตฺตาลีส ธุตงฺคานิ โหนฺติ ฯ สเจ หิ อพฺโภกาเส อารญฺญิกงฺค-สมฺปนฺนํ สุสานํ โหติ เอโกปิ ภิกฺขุ เอกปฺปหาเรน สพฺพธุตงฺคานิ ปริภุญฺชิตุํ สกฺโกติ ฯ ภิกฺขุนีนํ ปน อารญฺญิกงฺคํ ขลุปจฺฉา-ภตฺติกงฺคํ จ เทฺวปิ สิกฺขาปเทเนว ปฏิกฺขิตฺตานิ ฯ อพฺโภกาสิกงฺคํ รุกฺขมูลิกงฺคํ โสสานิกงฺคนฺติ อิมานิ ตีณิ ทุปฺปริหารานิ ฯ ภิกฺขุนิยา หิ ทุติยิกํ วินา วสิตุํ น วฏฺฏติ ฯ เอวรูเป จ ฐาเน สมานจฺฉนฺทา ทุติยิกา ทุลฺลภา ฯ สเจปิ ลเภยฺย สํสฏฺฐวิหารโต

วิสุทฺธิมคฺเค

น มุจฺเจยฺย ฯ เอวํ สติ ยสฺสตฺถาย ธุตงฺคํ เสเวยฺย เสฺววสฺสา อตฺโถ น สมฺปชฺเชยฺย ฯ เอวํ ปริภุญฺชิตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย ปญฺจ หาเปตฺวา ภิกฺขุนีนํ อฏฺเฐว โหนฺตีติ เวทิตพฺพานิ ฯ ยถาวุตฺเตสุ ปน ฐเปตฺวา เตจีวริกงฺคํ เสสานิ ทฺวาทส สามเณรานํ สตฺต สิกฺขมานาสามเณรีนํ เวทิตพฺพานิ ฯ อุปาสกอุปาสิกานํ ปน เอกาสนิกงฺคํ ปตฺตปิณฺฑิกงฺคนฺติ อิมาเนว ปฏิรูปานิ เจว สกฺกา จ ปริภุญฺชิตุนฺติ เทฺว ธุตงฺคานีติ ฯ เอวํ พฺยาสโต เทฺวจตฺตาลีส โหนฺตีติ ฯ อยํ สมาสพฺยาสโต วณฺณนา ฯ

เอตฺตาวตา จ สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญติ อิมิสฺสา คาถาย สีลสมาธิปญฺญามุเขน เทสิเต วิสุทฺธิมคฺเค เยหิ อปฺปิจฺฉตา-สนฺตุฏฺฐิตาทีหิ คุเณหิ วุตฺตปฺปการสฺส สีลสฺส โวทานํ โหติ เตสํ สมฺปาทนตฺถํ สมาทาตพฺพธุตงฺคกถา กถิตา โหติ ฯ

อิติ สาธุชนปามุชฺชตฺถาย กเต วิสุทฺธิมคฺเค
ธุตงฺคนิทฺเทโส นาม ทุติโย ปริจฺเฉโท ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทโส

อิทานิ ยสฺมา เอวํ ธุตงฺคปริหรณสมฺปาทิเตหิ อปฺปิจฺฉตาทีหิ คุเณหิ ปริโยทาเต อิมสฺมึ สีเล ปติฏฺฐิเตน โยคาวจเรน สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวยนฺติ วจนโต จิตฺตสีเสน นิทฺทิฏฺโฐ สมาธิ ภาเวตพฺโพ โส จ อติสงฺเขปเทสิตตฺตา วิญฺญาตุมฺปิ ตาว น สุกโร ปเคว ภาเวตุํ ตสฺมา ตสฺส

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทโส

สมาธิสฺส วิตฺถารญฺจ ภาวนานยญฺจ ทสฺเสตุํ อิทํ ปญฺหากมฺมํ โหติ
โก สมาธิ เกนฏฺเฐน สมาธิ กานสฺส ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐาน-
ปทฏฺฐานานิ กติวิโธ สมาธิ โก จสฺส สงฺกิเลโส กึ โวทานํ
กถํ ภาเวตพฺโพ สมาธิ ภาวนาย โก อานิสํโสติ ฯ ตตฺริทํ
วิสชฺชนํ ฯ

โก สมาธีติ สมาธิ พหุวิโธ นานปฺปการโก ฯ ตํ สพฺพํ
วิภาวยิตุมารพฺภมานํ วิสชฺชนํ อธิปฺเปตญฺจ อตฺถํ น สาเธยฺย
อุตฺตริญฺจ วิกฺเขปาย สํวตฺเตยฺย ตสฺมา อิธาธิปฺเปตเมว สนฺธาย
วทาม กุสลจิตฺเตกคฺคตา สมาธีติ ฯ

เกนฏฺเฐน สมาธีติ สมาธานฏฺเฐน สมาธิ ฯ กิมิทํ สมาธานํ
นาม ฯ เอการมฺมเณ จิตฺตเจตสิกานํ สมํ สมฺมา จ อาธานํ
ฐปนนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ ตสฺมา ยสฺส ธมฺมสฺสานุภาเวน เอการมฺมเณ
จิตฺตเจตสิกา สมํ สมฺมา จ อวิกฺขิปมานา อวิปฺปกิณฺณา จ หุตฺวา
ติฏฺฐนฺติ อิทํ สมาธานนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ

กานสฺส ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานานีติ เอตฺถ ปน ฯ
อวิกฺเขปลกฺขโณ สมาธิ วิกฺเขปวิทฺธํสนรโส อวิกมฺปน-
ปจฺจุปฏฺฐาโน สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยตีติ[๑] วจนโต ปน สุขมสฺส
ปทฏฺฐานํ ฯ กติวิโธ สมาธีติ อวิกฺเขปลกฺขเณน ตาว เอกวิโธ
อุปจารปฺปนาวเสน ทุวิโธ ตถา โลกิยโลกุตฺตรวเสน สปฺปีติก-

๑. ที. ปาฏิ. ๑๑/๒๕๔ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

นิปฺปีติกวเสน สุขสหคตอุเปกฺขาสหคตวเสน จ ติวิโธ หีนมชฺฌิม-ปณีตวเสน ตถา สวิตกฺกสวิจาราทิวเสน ปีติสหคตาทิวเสน ปริตฺต-มหคฺคตปฺปมาณวเสน จ จตุพฺพิโธ ทุกฺขาปฏิปทาทนฺธาภิญฺญาทิ-วเสน ตถา ปริตฺตปริตฺตารมฺมณาทิวเสน จตุกฺกชฺฌานงฺควเสน หานภาคิยาทิวเสน กามาวจราทิวเสน อธิปติวเสน จ ปญฺจวิโธ ปญฺจกนเย ปญฺจกชฺฌานงฺควเสนาติ ฯ ตตฺถ เอกวิธโกฏฺฐาโส อุตฺตานตฺโถเยว ฯ

ทุวิธโกฏฺฐาเส ฯ ฉนฺนํ อนุสฺสติฏฺฐานานํ มรณสฺสติยา อุปสมานุสฺสติยา อาหาเร ปฏิกูลสญฺญาย จตุธาตุววฏฺฐานสฺสาติ อิเมสํ วเสน ลทฺธจิตฺเตกคฺคตา ยา จ อปฺปนาสมาธีนํ ปุพฺพภาเค เอกคฺคตา อยํ อุปจารสมาธิ ปฐมสฺส ฌานสฺส ปริกมฺมํ ปฐมสฺส ฌานสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโยติอาทิวจนโต[๑] ปน ยา ปริกมฺมานนฺตรา เอกคฺคตา อยํ อปฺปนาสมาธีติ ฯ เอวํ อุปจารปฺปนาวเสน ทุวิโธ ฯ ทุติยทุเก ฯ ตีสุ ภูมีสุ กุสลจิตฺเตกคฺคตา โลกิโย สมาธิ อริยมคฺคสมฺปยุตฺตา เอกคฺคตา โลกุตฺตโร สมาธีติ ฯ เอวํ โลกิยโลกุตฺตรวเสน ทุวิโธ ฯ ตติยทุเก ฯ จตุกฺกนเย ทฺวีสุ ปญฺจกนเย ตีสุ ฌาเนสุ เอกคฺคตา สปฺปีติโก สมาธิ อวเสเสสุ ทฺวีสุ ฌาเนสุ เอกคฺคตา นิปฺปีติโก สมาธิ อุปจารสมาธิ ปน สิยา สปฺปีติโก สิยา นิปฺปีติโกติ ฯ เอวํ สปฺปีติกนิปฺปีติก วเสน ทุวิโธ ฯ จตุตฺถ ทุเก ฯ จตุกฺกนเย ตีสุ ปญฺจกนเย จตูสุ

๑. อภิ. ป. ๔๓/๔๕๖ ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทโส

ฌาเนสุ เอกคฺคตา สุขสหคโต สมาธิ อวเสสสฺมึ อุเปกฺขาสหคโต สมาธิ อุปจารสมาธิ ปน สิยา สุขสหคโต สิยา อุเปกฺขาสหคโตติ ฯ เอวํ สุขสหคตอุเปกฺขาสหคตวเสน ทุวิโธ ฯ

ติเกสุ (ปน) ปฐมตฺติเก ฯ ปฏิลทฺธมตฺโต หีโน นาติสุภาวิโต มชฺฌิโม สุภาวิโต วสิปฺปตฺโต ปณีโตติ ฯ เอวํ หีนมชฺฌิมปณีตวเสน ติวิโธ ฯ ทุติยตฺติเก ฯ ปฐมชฺฌานสมาธิ สทฺธึ อุปจารสมาธินา สวิตกฺกสวิจาโร ปญฺจกนเย ทุติยชฺฌาน-สมาธิ อวิตกฺกวิจารมตฺโต โย หิ วิตกฺกมตฺเตเยว อาทีนวํ ทิสฺวา วิจาเร อทิสฺวา เกวลํ วิตกฺกปฺปหานมตฺตํ อากงฺขมาโน ปฐมชฺฌานํ อติกฺกมติ โส อวิตกฺกวิจารมตฺตํ สมาธึ ปฏิลภติ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ จตุกฺกนเย ปน ทุติยาทีสุ ปญฺจกนเย จ ตติยาทีสุ ตีสุ ฌาเนสุ เอกคฺคตา อวิตกฺกอวิจาโร สมาธีติ ฯ เอวํ สวิตกฺกสวิจาราทิวเสน ติวิโธ ฯ ตติยตฺติเก ฯ จตุกฺกนเย อาทิโต ทฺวีสุ ปญฺจกนเย จ ตีสุ ฌาเนสุ เอกคฺคตา ปีติสหคโต สมาธิ เตเสฺวว ตติเย จ จตุตฺเถ จ ฌาเน เอกคฺคตา สุขสหคโต สมาธิ อวสาเน อุเปกฺขาสหคโต อุปจารสมาธิ ปน ปีติสุขสหคโต วา โหติ อุเปกฺขาสหคโต วาติ ฯ เอวํ ปีติสหคตาทิวเสน ติวิโธ ฯ จตุตฺถตฺติเก ฯ อุปจารภูมิยํ เอกคฺคตา ปริตฺโต สมาธิ รูปาวจรา-รูปาวจรกุสเลสุ เอกคฺคตา มหคฺคโต สมาธิ อริยมคฺคสมฺปยุตฺตา เอกคฺคตา อปฺปมาโณ สมาธีติ ฯ เอวํ ปริตฺตมหคฺคตปฺปมาณวเสน ติวิโธ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

จตุกฺเกสุ ปฐมจตุกฺเก ฯ อตฺถิ สมาธิ ทุกฺขาปฏิปโท ทนฺธาภิญฺโญ อตฺถิ ทุกฺขาปฏิปโท ขิปฺปาภิญฺโญ อตฺถิ สุขาปฏิปโท ทนฺธาภิญฺโญ อตฺถิ สุขาปฏิปโท ขิปฺปาภิญฺโญติ ฯ ตตฺถ ปฐมสมนฺนาหารโต ปฏฺฐาย ยาว ตสฺส ตสฺส ฌานสฺส อุปจารํ อุปฺปชฺชติ ตาว ปวตฺตา สมาธิภาวนา ปฏิปทาติ วุจฺจติ ฯ อุปจารโต ปน ปฏฺฐาย ยาว อปฺปนา ตาว ปวตฺตา ปญฺญา อภิญฺญาติ วุจฺจติ ฯ สา ปเนสา ปฏิปทา เอกจฺจสฺส ทุกฺขา โหติ นีวรณาทิปจฺจนีกธมฺมสมุทาจารคฺคหณตาย กิจฺฉา อสุขาเสวนาติ อตฺโถ ฯ เอกจฺจสฺส ตทภาเวน สุขา ฯ อภิญฺญาปิ เอกจฺจสฺส ทนฺธา โหติ มนฺทา อสีฆปฺปวตฺตี เอกจฺจสฺส ขิปฺปา อมนฺทา สีฆปฺปวตฺตี ฯ ตตฺถ ยานิ ปรโต สปฺปายาสปฺปายานิ จ ปลิโพธุปจฺเฉทาทีนิ ปุพฺพกิจฺจานิ จ อปฺปนาโกสลฺลานิ จ วณฺณยิสฺสาม เตสุ โย อสปฺปายเสวี โหติ ตสฺส ทุกฺขาปฏิปทา ทนฺธา จ อภิญฺญา โหติ ฯ สปฺปายเสวิโน สุขาปฏิปทา ขิปฺปา จ อภิญฺญา ฯ โย ปน ปุพฺพภาเค อสปฺปายํ เสวิตฺวา อปรภาเค สปฺปายเสวี โหติ ปุพฺพภาเค วา สปฺปายํ เสวิตฺวา อปรภาเค อสปฺปายเสวี ตสฺส โวมิสฺสกตา เวทิตพฺพา ฯ ตถา ปลิโพธุปจฺเฉทาทิกํ ปุพฺพกิจฺจํ อสมฺปาเทตฺวา ภาวนมนุยุตฺตสฺส ทุกฺขาปฏิปทา โหติ วิปริยาเยน สุขา ฯ อปฺปนาโกสลฺลานิ ปน อสมฺปาเทนฺตสฺส ทนฺธาภิญฺญา โหติ สมฺปาเทนฺตสฺส ขิปฺปา ฯ อปิจ ตณฺหาอวิชฺชาวเสน สมถวิปสฺสนาธิการวเสน จาปิ เอตาสํ ปเภโท เวทิตพฺโพ ฯ ตณฺหา

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทโส

ภิภูตสฺส หิ ทุกฺขาปฏิปทา โหติ อนภิภูตสฺส สุขา ฯ อวิชฺชา-ภิภูตสฺส จ ทนฺธาภิญฺญา โหติ อนภิภูตสฺส ขิปฺปา ฯ โย จ สมเถ อกตาธิกาโร ตสฺส ทุกฺขาปฏิปทา โหติ กตาธิการสฺส สุขา ฯ โย ปน วิปสฺสนาย อกตาธิกาโร โหติ ตสฺส ทนฺธา-ภิญฺญา โหติ กตาธิการสฺส ขิปฺปา ฯ กิเลสินฺทฺริยวเสน จาปิ เอตาสํ ปเภโท เวทิตพฺโพ ฯ ติพฺพกิเลสสฺส หิ มุทินฺทฺริยสฺส ทุกฺขาปฏิปทา โหติ ทนฺธา จ อภิญฺญา ติกฺขินฺทฺริยสฺส ปน ขิปฺปาภิญฺญา ฯ มนฺทกิเลสสฺส จ มุทินฺทฺริยสฺส สุขาปฏิปทา โหติ ทนฺธา จ อภิญฺญา ติกฺขินฺทฺริยสฺส ปน ขิปฺปา อภิญฺญาติ ฯ อิติ อิมาสุ ปฏิปทาภิญฺญาสุ โย ปุคฺคโล ทุกฺขาย ปฏิปทาย ทนฺธาย จ อภิญฺญาย สมาธึ ปาปุณาติ ตสฺส โส สมาธิ ทุกฺขาปฏิปโท ทนฺธาภิญฺโญติ วุจฺจติ ฯ เอส นโย เสสตฺตเยปีติ ฯ เอวํ ทุกฺขาปฏิปทาทนฺธาภิญฺญาทิวเสน จตุพฺพิโธ ฯ

ทุติยจตุกฺเก ฯ อตฺถิ สมาธิ ปริตฺโต ปริตฺตารมฺมโณ อตฺถิ ปริตฺโต อปฺปมาณารมฺมโณ อตฺถิ อปฺปมาโณ ปริตฺตารมฺมโณ อตฺถิ อปฺปมาโณ อปฺปมาณารมฺมโณติ ฯ ตตฺถ โย สมาธิ อปฺปคุโณ อุปริชฺฌานสฺส ปจฺจโย ภวิตุํ น สกฺโกติ อยํ ปริตฺโต โย ปน อวฑฺฒิเต อารมฺมเณ ปวตฺโต อยํ ปริตฺตารมฺมโณ ฯ โย ปคุโณ สุภาวิโต อุปริชฺฌานสฺส ปจฺจโย ภวิตุํ สกฺโกติ อยํ อปฺปมาโณ โย จ วฑฺฒิเต อารมฺมเณ ปวตฺโต อยํ อปฺปมาณารมฺมโณ ฯ วุตฺตลกฺขณโวมิสฺสกตาย ปน โวมิสฺสกนโย

วิสุทฺธิมคฺเค

เวทิตพฺโพติ ฯ เอวํ ปริตฺตปริตฺตารมฺมณาทิวเสน จตุพฺพิโธ ฯ
ตติยจตุกฺเก ฯ วิกฺขมฺภิตนีวรณานํ วิตกฺกวิจารปีติสุขสมาธีนํ วเสน
ปญฺจงฺคิกํ ปฐมชฺฌานํ ตโต วูปสนฺตวิตกฺกวิจารํ ติวงฺคิกํ ทุติยํ
ตโต วิรตฺตปฺปีติกํ ทุวงฺคิกํ ตติยํ ตโต ปหีนสุขํ อุเปกฺขาเวทนา-
สหิตสฺส สมาธิโน วเสน ทุวงฺคิกํ จตุตฺถํ ฯ อิติ อิเมสํ จตุนฺนํ
ฌานานํ องฺคภูตา จตฺตาโร สมาธี โหนฺติ ฯ เอวํ จตุกฺกชฺฌานงฺค-
วเสน จตุพฺพิโธ ฯ จตุตฺถจตุกฺเก ฯ อตฺถิ สมาธิ หานภาคิโย
อตฺถิ ฐิติภาคิโย อตฺถิ วิเสสภาคิโย อตฺถิ นิพฺเพธภาคิโย ฯ
ตตฺถ ปจฺจนีกสมุทาจารวเสน หานภาคิยตา ตทนุธมฺมตาย สติยา
สณฺฐานวเสน ฐิติภาคิยตา อุปริวิเสสาธิคมวเสน วิเสสภาคิยตา
นิพฺพิทาสหคตสญฺญามนสิการสมุทาจารวเสน นิพฺเพธภาคิยตา จ
เวทิตพฺพา ฯ ยถาห ฯ ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาภึ กามสหคตา สญฺญา-
มนสิการา สมุทาจรนฺติ หานภาคินี ปญฺญา ตทนุธมฺมตา สติ
สนฺติฏฺฐติ ฐิติภาคินี ปญฺญา อวิตกฺกสหคตา สญฺญามนสิการา
สมุทาจรนฺติ วิเสสภาคินี ปญฺญา นิพฺพิทาสหคตา สญฺญามนสิการา
สมุทาจรนฺติ วิราคุปสญฺหิตา นิพฺเพธภาคินี ปญฺญาติ[๑] ฯ ตาย
ปน ปญฺญาย สมฺปยุตฺตา สมาธีปิ จตฺตาโร โหนฺตีติ ฯ เอวํ
หานภาคิยาทิวเสน จตุพฺพิโธ ฯ

ปญฺจมจตุกฺเก ฯ กามาวจโร สมาธิ รูปาวจโร อรูปาวจโร
อปริยาปนฺโนติ เอวํ จตฺตาโร สมาธิ ฯ ตตฺถ สพฺพาปิ อุปจาเร-

๑. อภิ. วิ. ๓๕/๔๔๗ ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทโส

กคฺคตา กามาวจโร สมาธิ นาม รูปาวจราทิกุสลจิตฺเตกคฺคตา อิตเร ตโยติ ฯ เอวํ กามาวจราทิวเสน จตุพฺพิโธ ฯ ฉฏฺฐจตุกฺเก ฯ ฉนฺทํ เจ ภิกฺขุ อธิปตึ กริตฺวา ลภติ สมาธึ ลภติ จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อยํ วุจฺจติ ฉนฺทสมาธิ วิริยํ เจ ภิกฺขุ ฯเปฯ จิตฺตํ เจ ภิกฺขุ ฯเปฯ วีมํสํ เจ ภิกฺขุ อธิปตึ กริตฺวา ลภติ สมาธึ ลภติ จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อยํ วุจฺจติ วีมํสาสมาธีติ[๑] เอวํ อธิปติวเสน จตุพฺพิโธ ฯ

ปญฺจเก ฯ ยํ จตุกฺเก วุตฺตํ ทุติยชฺฌานํ ตํ วิตกฺกมตฺตา-ติกฺกเมน ทุติยํ วิตกฺกวิจาราติกฺกเมน ตติยนฺติ เอวํ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา ปญฺจ ฌานานิ เวทิตพฺพานิ เตสํ องฺคภูตา ปญฺจ สมาธีติ ฯ เอวํ ปญฺจกชฺฌานงฺควเสน ปญฺจวิธตา เวทิตพฺพา ฯ

โก จสฺส สงฺกิเลโส กึ โวทานนฺติ เอตฺถ ปน วิสชฺชนํ วิภงฺเค วุตฺตเมว ฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ สงฺกิเลสนฺติ หานภาคิโย ธมฺโม โวทานนฺติ วิเสสภาคิโย ธมฺโมติ[๒] ฯ ตตฺถ ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาภึ กามสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ หานภาคินี ปญฺญาติ[๓] อิมินา นเยน หานภาคิยธมฺโม เวทิตพฺโพ ฯ อวิตกฺกสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิเสสภาคินี ปญฺญาติ[๔] อิมินา นเยน วิเสสภาคิยธมฺโม เวทิตพฺโพ ฯ

กถํ ภาเวตพฺโพติ เอตฺถ ปน ฯ โย ตาว อยํ โลกิย-โลกุตฺตรวเสน ทุวิโธติอาทีสุ อริยมคฺคสมฺปยุตฺโต สมาธิ วุตฺโต

๑. อภิ. วิ. ๓๕/๒๙๖ ฯ ๒. อภิ. วิ. ๓๕/๔๖๕ ฯ ๓. อภิ. วิ. ๓๕/๔๔๗ ฯ ๔. อภิ. วิ. ๓๕/๔๔๘ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

ตสฺส ภาวนานโย ปญฺญาภาวนานเยเนว สงฺคหิโต ฯ ปญฺญาย หิ ภาวิตาย โส ภาวิโตว โหติ ฯ ตสฺมา ตํ สนฺธาย เอวํ ภาเวตพฺโพติ น กิญฺจิ วิสุํ วทาม ฯ โย ปนายํ โลกิโย โส วุตฺตนเยน สีลานิ วิโสเธตฺวา สุปริสุทฺเธ สีเล ปติฏฺฐิเตน ยฺวาสฺส ทสสุ ปลิโพเธสุ ปลิโพโธ อตฺถิ ตํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา กมฺมฏฺฐานทายกํ กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา อตฺตโน จริยานุกูลํ จตฺตาลีสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ อญฺญตรํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา สมาธิภาวนาย อนนุรูปํ วิหารํ ปหาย อนุรูเป วิหาเร วิหรนฺเตน ขุทฺทกปลิโพธุปจฺเฉทํ กตฺวา สพฺพํ ภาวนาวิธานํ อปริหาเปนฺเตน ภาเวตพฺโพติ อยเมตฺถ สงฺเขโป ฯ อยํ ปน วิตฺถาโร ฯ

ยํ ตาว วุตฺตํ ยฺวาสฺส ทสสุ ปลิโพเธสุ ปลิโพโธ อตฺถิ ตํ อุปจฺฉินฺทิตฺวาติ เอตฺถ ฯ

อาวาโส จ กุลํ ลาโภ คโณ กมฺมญฺจ ปญฺจมํ
อทฺธานํ ญาติ อาพาโธ คนฺโถ อิทฺธีติ เต ทสาติ

อิเม ทส ปลิโพธา นาม ฯ ตตฺถ อาวาโสเยว อาวาสปลิโพโธ ฯ เอเสว นโย กุลาทีสุ ฯ

ตตฺถ อาวาโสติ เอโกปิ โอวรโก วุจฺจติ เอกมฺปิ ปริเวณํ สกโลปิ สงฺฆาราโม ฯ สฺวายํ น สพฺพสฺเสว ปลิโพโธ โหติ ฯ โย ปเนตฺถ นวกมฺมาทีสุ อุสฺสุกฺกํ วา อาปชฺชติ พหุภณฺฑสนฺนิจโย วา โหติ เยนเกนจิ วา การเณน อเปกฺขวา ปฏิพทฺธจิตฺโต ตสฺเสว ปลิโพโธ โหติ ฯ น อิตรสฺส ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทโส

ตตฺริทํ วตฺถุ ฯ

เทฺว กิร กุลปุตฺตา อนุราธปุรา นิกฺขมิตฺวา อนุปุพฺเพน ถูปาราเม ปพฺพชึสุ ฯ เตสํ เอโก เทฺว มาติกา ปคุณา กตฺวา ปญฺจวสฺสิโก หุตฺวา ปวาเรตฺวา ปาจีนขณฺฑราชึ นาม คโต ฯ เอโก ตตฺเถว วสติ ฯ ปาจีนขณฺฑราชิคโต ตตฺถ จิรํ วสิตฺวา เถโร หุตฺวา จินฺเตสิ ปฏิสลฺลานสารุปฺปมิทํ ฐานํ หนฺท นํ สหายกสฺสาปิ อาโรเจมีติ ตโต นิกฺขมิตฺวา อนุปุพฺเพน ถูปารามํ ปาวิสิ ฯ ปวิสนฺตํเยว นํ ทิสฺวา สมานวสฺสิกตฺเถโร ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ปตฺตจีวรํ ปฏิคฺคเหตฺวา วตฺตํ อกาสิ ฯ อาคนฺตุกตฺเถโร เสนาสนํ ปวิสิตฺวา จินฺเตสิ อิทานิ เม สหาโย สปฺปึ วา ผาณิตํ วา ปานกํ วา เปเสสฺสติ อยํ หิ อิมสฺมึ นคเร จิรนิวาสีติ ฯ โส รตฺตึ อลทฺธา ปาโตว จินฺเตสิ อิทานิ อุปฏฺฐาเกหิ ปหิตํ ยาคุขชฺชกํ เปเสสฺสตีติ ฯ ตมฺปิ อทิสฺวา ปหิตํ นาม นตฺถิ ปวิฏฺฐสฺส มญฺเญ ทสฺสนฺตีติ ปาโตว เตน สทฺธึ นครํ ปาวิสิ ฯ เต เอกวีถิยํ จริตฺวา อุฬุงฺกมตฺตํ ยาคุํ ลภิตฺวา อาสนสาลายํ นิสีทิตฺวา ปิวึสุ ฯ ตโต อาคนฺตุโก จินฺเตสิ นิพทฺธยาคุ มญฺเญ นตฺถิ ภตฺตกาเลทานิ มนุสฺสา ปณีตภตฺตํ ทสฺสนฺตีติ ฯ ตโต ภตฺตกาเลปิ ปิณฺฑาย จริตฺวา ลทฺธเมว ภุญฺชิตฺวา อิตโร อาห กึ ภนฺเต สพฺพกาลํ เอวํ ยาเปถาติ ฯ อาม อาวุโสติ ฯ ภนฺเต ปาจีนขณฺฑราชิ ผาสุกา ตตฺถ คจฺฉามาติ ฯ เถโร นครโต ทกฺขิณทฺวาเรน นิกฺขมนฺโต กุมฺภการคามมคฺคํ ปฏิปชฺชิ ฯ อิตโร อาห กึ ภนฺเต อิมํ มคฺคํ

วิสุทฺธิมคฺเค

ปฏิปชฺชถาติ ฯ นนุ ตฺวํ อาวุโส ปาจีนขณฺฑราชิยา วณฺณํ อภาสีติ ฯ กึ ปน ภนฺเต ตุมฺหากํ เอตฺตกํ กาลํ วสิตฏฺฐาเน น โกจิ อติเรกปริกฺขาโร อตฺถีติ ฯ อาม อาวุโส มญฺจปีฐํ สงฺฆิกํ ตํ ปฏิสามิตเมว อญฺญํ กิญฺจิ นตฺถีติ ฯ มยฺหํ ปน ภนฺเต กตฺตรทณฺโฑ เตลนาฬิอุปาหนตฺถวิกา จ ตตฺเถวาติ ฯ ตยา อาวุโส เอกทิวสํ วสิตฺวา เอตฺตกํ ฐปิตนฺติ ฯ อาม ภนฺเตติ ฯ โส ปสนฺนจิตฺโต เถรํ วนฺทิตฺวา ตุมฺหาทิสานํ ภนฺเต สพฺพตฺถ อรญฺญวาโสเยว ถูปาราโม จตุนฺนํ พุทฺธานํ ธาตุนิธานฏฺฐานํ โลหปาสาเท สปฺปายธมฺมสฺสวนํ มหาเจติยทสฺสนํ เถรทสฺสนญฺจ ลพฺภติ พุทฺธกาโล วิย วตฺตติ อิเธว จ ตุมฺเห วสถาติ ทุติยทิวเส ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา สยเมว อคมาสีติ ฯ อีทิสสฺส อาวาโส น ปลิโพโธ โหติ ฯ

กุลนฺติ ญาติกุลํ วา อุปฏฺฐากกุลํ วา ฯ เอกจฺจสฺส หิ อุปฏฺฐากกุลมฺปิ สุขิเต สุขิโตติอาทินา นเยน สํสฏฺฐสฺส วิหรโต ปลิโพโธ โหตีติ ฯ โส กุลมานุสฺสเกหิ วินา ธมฺมสฺสวนาย สามนฺตวิหารมฺปิ น คจฺฉติ ฯ เอกจฺจสฺส มาตาปิตโรปิ ปลิโพธา น โหนฺติ โกรนฺทกวิหารวาสิติสฺสตฺเถรสฺส ภาคิเนยฺยสฺส ทหรภิกฺขุโน วิย ฯ

โส กิร อุทฺเทสตฺถํ โรหณํ อคมาสิ ฯ เถรสฺส ภคินีปิ อุปาสิกา สทา เถรํ ตสฺส ปวุตฺตึ ปุจฺฉิ ฯ เถโร เอกทิวสํ ทหรํ อาเนสฺสามีติ โรหณาภิมุโข ปายาสิ ฯ ทหโรปิ จิรํ เม อิธ วุฏฺฐํ อุปชฺฌายนฺทานิ ปสฺสิตฺวา อุปาสิกาย จ ปวุตฺตึ ญตฺวา

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทโส

อาคมิสฺสามีติ โรหณโต นิกฺขมิ ฯ เต อุโภปิ คงฺคาตีเร สมาคจฺฉึสุ ฯ โส อญฺญตรสฺมึ รุกฺขมูเล เถรสฺส วตฺตํ กตฺวา กุหึ ยาสีติ ปุจฺฉิโต ตมตฺถํ อาโรเจสิ ฯ เถโร สุฏฺฐุ เต กตํ อุปาสิกาปิ สทา ปุจฺฉติ อหมฺปิ เอตทตฺถเมว อาคโต คจฺฉ ตฺวํ อหํ ปน อิเธว อิมํ วสฺสํ วสิสฺสามีติ ตํ อุยฺโยเชสิ ฯ โส วสฺสูปนายิกทิวเสเยว ตํ วิหารํ ปตฺโต ฯ เสนาสนมฺปิสฺส ปิตรา การิตเมว ปตฺตํ ฯ อถสฺส ปิตา ทุติยทิวเส อาคนฺตฺวา กสฺส ภนฺเต อมฺหากํ เสนาสนํ ปตฺตนฺติ ปุจฺฉนฺโต อาคนฺตุกทหรสฺสาติ สุตฺวา นํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา อาห ภนฺเต อมฺหากํ เสนาสเน วสฺสํ อุปคตสฺส วตฺตํ อตฺถีติ ฯ กึ อุปาสกาติ ฯ เตมาสํ อมฺหากํเยว ฆเร ภิกฺขํ คเหตฺวา ปวาเรตฺวา คมนกาเล อาปุจฺฉิ-ตพฺพนฺติ ฯ โส ตุณฺหีภาเวน อธิวาเสสิ ฯ อุปาสโกปิ ฆรํ คนฺตฺวา อมฺหากํ อาวาเส เอโก อาคนฺตุโก อยฺโย อุปคโต สกฺกจฺจํ อุปฏฺ-ฐาตพฺโพติ อาห ฯ อุปาสิกา สาธูติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ปณีตํ ขาทนียํ โภชนียํ ปฏิยาเทสิ ฯ ทหโรปิ ภตฺตกาเล ญาติฆรํ อคมาสิ ฯ น ตํ โกจิ สญฺชานิ ฯ โส เตมาสมฺปิ ตตฺถ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา วสฺสํ วุฏฺโฐ อหํ คจฺฉามีติ อาปุจฺฉิ ฯ อถสฺส ญาตกา เสฺว ภนฺเต คมิสฺสถาติ ทุติยทิวเส ฆเรเยว โภเชตฺวา เตลนาฬึ ปูเรตฺวา เอกคุฬปิณฺฑํ นวหตฺถญฺจ สาฏกํ ทตฺวา คจฺฉถ ภนฺเตติ อาหํสุ ฯ โส อนุโมทนํ กตฺวา โรหณาภิมุโข ปายาสิ ฯ อุปชฺฌาโยปิสฺส ปวาเรตฺวา ปฏิปถํ อาคจฺฉนฺโต ปุพฺเพ ทิฏฺฐฏฺฐาเนเยว ตํ อทฺทส ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

เถรํ วนฺทิตฺวา โส อญฺญตรสฺมึ รุกฺขมูเล เถรสฺส วตฺตํ อกาสิ ฯ อถ นํ เถโร ปุจฺฉิ กึ ภทฺทมุข ทิฏฺฐา เต อุปาสกาติ ฯ โส อาม ภนฺเตติ สพฺพํ ปวุตฺตึ อาโรเจตฺวา เตน เตเลน เถรสฺส ปาเท มกฺเขตฺวา คุเฬน ปานกํ กตฺวา ตมฺปิ สาฏกํ เถรสฺเสว ทตฺวา เถรํ วนฺทิตฺวา มยฺหํ ภนฺเต โรหณํเยว สปฺปายนฺติ อคมาสิ ฯ เถโรปิ วิหารํ อาคนฺตฺวา ทุติยทิวเส โกรนฺทกคามํ ปาวิสิ ฯ อุปาสิกาปิ มยฺหํ ภาตา มม ปุตฺตํ คเหตฺวา อิทานิ อาคจฺฉตีติ สทา มคฺคํ โอโลกยมานาว ติฏฺฐติ ฯ สา ตํ เอกเมว อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา มโต เม มญฺเญ ปุตฺโต อยํ เถโร เอโกว อาคจฺฉตีติ ฯ เถรสฺส ปาทมูเล นิปติตฺวา ปริเทวมานา ปโรทิ ฯ เถโร นนุ ทหโร อปฺปิจฺฉตาย อตฺตานํ อชานาเปตฺวาว คโตติ ตํ สมสฺสาเสตฺวา สพฺพํ ปวุตฺตึ อาโรเจตฺวา ปตฺตตฺถวิกโต ตํ สาฏกํ นีหริตฺวา ทสฺเสสิ ฯ อุปาสิกา ปสีทิตฺวา ปุตฺเตน คตทิสาภิมุขา อุเรน นิปชฺชิตฺวา นมสฺสมานา อาห มยฺหํ ปุตฺตสทิสํ วต มญฺเญ ภิกฺขุํ กายสกฺขึ กตฺวา ภควา รถวินีตปฏิปทํ นาลกปฏิปทํ ตุวฏฺฏกปฏิปทํ จตุปจฺจยสนฺโตสภาวนารามตาทีปกํ มหาอริยวํส-ปฏิปทญฺจ เทเสสิ วิชาตมาตุยา นาม เคเห เตมาสํ ภุญฺชมาโนปิ อหนฺเต ปุตฺโต ตฺวํ มาตาติ น วกฺขติ อโห อจฺฉริยมนุสฺโสติ ฯ เอวรูปสฺส มาตาปิตโรปิ ปลิโพธา น โหนฺติ ปเคว อญฺญํ อุปฏฺฐากกุลนฺติ ฯ

ลาโภติ จตฺตาโร ปจฺจยา ฯ เต กถํ ปลิโพธา โหนฺติ ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทโส

ปุญฺญวนฺตสฺส หิ ภิกฺขุโน คตคตฏฺฐาเน มนุสฺสา มหาปริวาเร ปจฺจเย เทนฺติ ฯ โส เตสํ อนุโมเทนฺโต ธมฺมํ เทเสนฺโต สมณธมฺมํ กาตุํ โอกาสํ น ลภติ ฯ อรุณุคฺคมนโต ปฏฺฐาย ยาว ปฐมยาโม ตาว มนุสฺสสํสคฺโค น อุปจฺฉิชฺชติ ฯ ปุน พลวปจฺจูเสเยว พาหุลฺลิก-ปิณฺฑปาติกา อาคนฺตฺวา ภนฺเต อสุโก อุปาสโก อุปาสิกา อมจฺโจ อมจฺจปุตฺโต อมจฺจธีตา ตุมฺหากํ ทสฺสนกามาติ วทนฺติ ฯ โส คณฺหาวุโส ปตฺตจีวรนฺติ คมนสชฺโชว โหติ นิจฺจพฺยาวโฏ ฯ ตสฺเสวนฺเต ปจฺจยา ปลิโพธา โหนฺติ ฯ เตน คณํ ปหาย ยตฺถ นํ น ชานนฺติ ตตฺถ เอกเกน จริตพฺพํ ฯ เอวํ โส ปลิโพโธ อุปจฺฉิชฺชติ ฯ

คโณติ สุตฺตนฺติกคโณ วา อาภิธมฺมิกคโณ วา ฯ โย ตสฺส อุทฺเทสํ วา ปริปุจฺฉํ วา เทนฺโต สมณธมฺมสฺส โอกาสํ น ลภติ ตสฺส คโณ ปลิโพโธ โหติ ฯ เตน โส เอวํ อุปจฺฉินฺทิตพฺโพ ฯ สเจ เตสํ ภิกฺขูนํ พหุํ กตํ โหติ อปฺปํ อวสิฏฺฐํ ตํ นิฏฺฐาเปตฺวา อรญฺญํ ปวิสิตพฺพํ ฯ สเจ อปฺปํ กตํ พหุํ อวสิฏฺฐํ โยชนโต ปรํ อคนฺตฺวา อนฺโตโยชนปริจฺเฉเท อญฺญํ คณวาจกํ อุปสงฺกมิตฺวา อิเม อายสฺมา อุทฺเทสาทีหิ สงฺคณฺหตูติ วตฺตพฺพํ ฯ เอวมฺปิ อลภมาเนน มยฺหํ อาวุโส เอกํ กิจฺจํ อตฺถิ ตุมฺเห ยถา-ผาสุกฏฺฐานานิ คจฺฉถาติ คณํ ปหาย อตฺตโน กมฺมํ กตฺตพฺพํ ฯ

กมฺมนฺติ นวกมฺมํ ฯ ตํ กโรนฺเตน วฑฺฒกิอาทีหิ ลทฺธาลทฺธํ ชานิตพฺพํ กตากเต อุสฺสุกฺกํ อาปชฺชิตพฺพนฺติ สพฺพถาปิ ปลิโพโธ โหติ ฯ โสปิ เอวํ อุปจฺฉินฺทิตพฺโพ ฯ สเจ อปฺปํ อวสิฏฺฐํ โหติ

วิสุทฺธิมคฺเค

นิฏฺฐาเปตพฺพํ ฯ สเจ พหุํ สงฺฆิกญฺเจ นวกมฺมํ สงฺฆสฺส วา ภารหารกภิกฺขูนํ วา นิยฺยาเทตพฺพํ อตฺตโน สนฺตกญฺเจ อตฺตโน ภารหารกานํ นิยฺยาเทตพฺพํ ฯ ตาทิเส อลภนฺเตน สงฺฆสฺส ปริจฺจชิตฺวา คนฺตพฺพํ ฯ

อทฺธานนฺติ มคฺคคมนํ ฯ ยสฺส หิ กตฺถจิ ปพฺพชฺชาเปกฺโข วา โหติ ปจฺจยชาตํ วา กิญฺจิ ลทฺธพฺพํ โหติ ฯ สเจ ตํ อลภนฺโต น สกฺโกติ อธิวาเสตุํ ฯ อรญฺญํ ปวิสิตฺวา สมณธมฺมํ กโรนฺตสฺสาปิ คมิกจิตฺตํ นาม ทุปฺปฏิวิโนทนียํ โหติ ฯ ตสฺมา คนฺตฺวา ตํ กิจฺจํ ตีเรตฺวาว สมณธมฺเม อุสฺสุกฺกํ กาตพฺพํ ฯ

ญาตีติ วิหาเร อาจริยุปชฺฌายสทฺธิวิหาริกอนฺเตวาสิก สมา-นุปชฺฌายกสมานาจริยกา ฆเร มาตา ปิตา ภคินี ภาตาติ เอวมาทิกา ฯ เต คิลานา อิมสฺส ปลิโพธา โหนฺติ ฯ ตสฺมา โส ปลิโพโธ อุปฏฺฐหิตฺวา เตสํ ปากติกกรเณน อุปจฺฉินฺทิตพฺโพ ฯ ตตฺถ อุปชฺฌาโย ตาว คิลาโน สเจ ลหุํ น วุฏฺฐาติ ยาวชีวมฺปิ ปฏิชคฺคิตพฺโพ ฯ ตถา ปพฺพชฺชาจริโย อุปสมฺปทาจริโย สทฺธิวิหาริโก อุปสมฺปาทิต-ปพฺพชิต- อนฺเตวาสิกสมานุปชฺฌายกา จ ฯ นิสฺสยาจริยอุทฺเทสาจริย-นิสฺสยนฺเตวาสิกอุทฺเทสนฺเตวาสิกสมานาจริยกา ปน ยาว นิสฺสย-อุทฺเทสา อนุปจฺฉินฺนา ตาว ปฏิชคฺคิตพฺพา ฯ ปโหนฺเตน ตโต อุทฺธมฺปิ ปฏิชคฺคิตพฺพาเอว ฯ มาตาปิตูสุ อุปชฺฌาเย วิย ปฏิชคฺคิ-ตพฺพํ ฯ สเจปิ หิ เต รชฺเช ฐิตา โหนฺติ ปุตฺตโต จ อุปฏฺฐานํ ปจฺจาสึสนฺติ กาตพฺพเมว ฯ อถ เตสํ เภสชฺชํ นตฺถิ อตฺตโน

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทโส

สนฺตกํ ทาตพฺพํ อสติ ภิกฺขาจริยาย ปริเยสิตฺวาปิ ทาตพฺพเมว ฯ ภาติกภคินีนํ ปน เตสํ สนฺตกเมว โยเชตฺวา ทาตพฺพํ สเจ นตฺถิ อตฺตโน สนฺตกํ ตาวกาลิกํ ทตฺวา ปจฺฉา ลภนฺเตน คณฺหิตพฺพํ อลภนฺเตน น โจเทตพฺพํ ฯ อญฺญาตกสฺส ภคินี-สามิกสฺส เภสชฺชํ เนว กาตุํ น ทาตุํ วฏฺฏติ ฯ ตุยฺหํ สามิกสฺส เทหีติ วตฺวา ปน ภคินิยา ทาตพฺพํ ฯ ภาตุชายายปิ เอเสว นโย ฯ เตสํ ปน ปุตฺตา อิมสฺส ญาตกาเยวาติ เตสํ กาตุํ วฏฺฏติ ฯ

อาพาโธติ โย โกจิ โรโค ฯ โส พาธมาโน ปลิโพโธ นาม โหติ ฯ ตสฺมา เภสชฺชกรเณน อุปจฺฉินฺทิตพฺโพ ฯ สเจ ปน กติปาหํ เภสชฺชํ กโรนฺตสฺสาปิ น วูปสมติ นาหํ ตุยฺหํ ทาโส น ภติโก ตํเยว หิ โปเสนฺโต อนมตคฺเค สํสารวฏฺเฏ ทุกฺขํ ปตฺโตติ อตฺตภาวํ ครหิตฺวา สมณธมฺโม กาตพฺโพ ฯ

คนฺโถติ ปริยตฺติปริหรณํ ฯ ตํ สชฺฌายาทีหิ นิจฺจํ พฺยาวฏสฺเสว ปลิโพโธ โหติ ฯ น อิตรสฺส ฯ ตตฺริมานิ วตฺถูนิ ฯ

มชฺฌิมภาณกเทวตฺเถโร กิร มลยวาสิเทวตฺเถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา กมฺมฏฺฐานํ ยาจิ ฯ เถโร กีทิโสสิ อาวุโส ปริยตฺติยนฺติ ปุจฺฉิ ฯ มชฺฌิโม เม ภนฺเต ปคุโณติ ฯ อาวุโส มชฺฌิโม นาเมโส ทุปฺปริหาโร มูลปณฺณาสกํ สชฺฌายนฺตสฺส มชฺฌิม-ปณฺณาสโก อาคจฺฉติ ตํ สชฺฌายนฺตสฺส อุปริปณฺณาสโก กุโต ตุยฺหํ กมฺมฏฺฐานนฺติ ฯ ภนฺเต ตุมฺหากํ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ ลภิตฺวา

วิสุทฺธิมคฺเค

ปุน น โอโลเกสฺสามีติ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา เอกูนวีสติวสฺสานิ สชฺฌายํ อกตฺวา วีสติเม วสฺเส อรหตฺตํ ปตฺวา สชฺฌายตฺถาย อาคตานํ ภิกฺขูนํ วีสติ เม อาวุโส วสฺสานิ ปริยตฺตึ อโนโลเกนฺตสฺส อปิจ โข กตปริจโย อหํ เอตฺถ อารภถาติ วตฺวา อาทิโต ปฏฺฐาย ยาว ปริโยสานา เอกพฺยญฺชเนปิสฺส กงฺขา นาโหสิ ฯ

กุรุนฺธิยคิริวาสี๑ นาคตฺเถโรปิ อฏฺฐารส วสฺสานิ ปริยตฺตึ ฉฑฺเฑตฺวา ภิกฺขูนํ ธาตุกถํ อุทฺทิสิ ฯ เตสํ คามวาสิกตฺเถเรหิ สทฺธึ สํสนฺเทนฺตานํ เอกปญฺโหปิ อุปฺปฏิปาฏิยา อาคโต นาโหสิ ฯ

มหาวิหาเรปิ ติปิฏกจูฬาภยตฺเถโร นาม อฏฺฐกถํ อนุคฺคเหตฺวาว ปญฺจนิกายมณฺฑเล ตีณิ ปิฏกานิ ปริวตฺเตสฺสามีติ สุวณฺณเภรึ ปหราเปสิ ฯ ภิกฺขุสงฺโฆ กตมาจริยานํ อุคฺคโห อตฺตโน อาจริยุคฺคหญฺเญว วทตุ อิตรถา วตฺตุํ น เทมาติ อาห ฯ อุปชฺฌาโยปิ นํ อตฺตโน อุปฏฺฐานมาคตํ ปุจฺฉิ ตฺวํ อาวุโส เภรึ ปหราเปสีติ ฯ อาม ภนฺเตติ ฯ กึการณาติ ฯ ปริยตฺตึ ภนฺเต ปริวตฺเตสฺสามีติ ฯ อาวุโส อภย อาจริยา อิมํ ปทํ กถํ วทนฺตีติ ฯ เอวํ วทนฺติ ภนฺเตติ ฯ เถโร หหหุนฺติ ปฏิพาหิ ฯ ปุน โส อญฺเญนญฺเญน ปริยาเยน เอวํ วทนฺติ ภนฺเตติ ติกฺขตฺตุํ อาห ฯ เถโร สพฺพํ หหหุนฺติ ปฏิพาหิตฺวา อาวุโส ตยา ปฐมํ กถิโตเยว อาจริยมคฺโค อาจริยมุขโต ปน อนุคฺคหิตตฺตา เอวํ อาจริยา วทนฺตีติ สณฺฐาตุํ นาสกฺขิ คจฺฉ อตฺตโน อาจริยานํ สนฺติเก สุณาหีติ ฯ กุหึ ภนฺเต คจฺฉามีติ ฯ คงฺคาย ปรโต โรหณชนปเท

๑. ยุ. การพิยคิริวาสิ... ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทโส

ตุลาธารปพฺพตวิหาเร สพฺพปริยตฺติโก มหาธมฺมรกฺขิตตฺเถโร นาม ปฏิวสติ ตสฺส สนฺติกํ คจฺฉาติ ฯ สาธุ ภนฺเตติ เถรํ วนฺทิตฺวา ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ เถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา นิสีทิ ฯ เถโร กสฺมา อาคโตสีติ ปุจฺฉิ ฯ ธมฺมํ โสตุํ ภนฺเตติ ฯ อาวุโส อภย ทีฆมชฺฌิเมสุ มํ กาเลน กาลํ ปุจฺฉนฺติ อวเสสํ ปน เม ตึสมตฺตานิ วสฺสานิ น โอโลกิตปุพฺพํ อปิจ ตฺวํ รตฺตึ มม สนฺติเก ปริวตฺเตหิ อหนฺเต ทิวา กถยิสฺสามีติ ฯ โส สาธุ ภนฺเตติ ตถา อกาสิ ฯ ปริเวณทฺวาเร มหามณฺฑปํ กาเรตฺวา คามวาสิโน ทิวเส ทิวเส ธมฺมสฺสวนาย อาคจฺฉนฺติ ฯ เถโร รตฺตึ ปริวตฺติตํ ทิวา กถยนฺโต อนุปุพฺเพน อวสานํ นิฏฺฐาเปตฺวา อภยตฺเถรสฺส สนฺติเก ตฏฺฏิกาย นิสีทิตฺวา อาวุโส มยฺหํ กมฺมฏฺฐานํ กเถหีติ อาห ฯ ภนฺเต กึ ภณถ นนุ มยา ตุมฺหากเมว สนฺติเก สุตํ กิมหํ ตุมฺเหหิ อญฺญาตํ กเถสฺสามีติ ฯ ตโต นํ เถโร อญฺโญ เอส อาวุโส คตกสฺส มคฺโค นามาติ อาห ฯ อภยตฺเถโร กิร ตทา โสตาปนฺโน โหติ ฯ อถสฺส โส กมฺมฏฺฐานํ ทตฺวา อาคนฺตฺวา โลหปาสาเท ธมฺมํ ปริวตฺเตนฺโต เถโร ปรินิพฺพุโตติ อสฺโสสิ สุตฺวา อาหรถ อาวุโส จีวรนฺติ จีวรํ ปารุปิตฺวา อนุจฺฉวิโก อาวุโส อมฺหากํ อาจริยสฺส อรหตฺตมคฺโค อาจริโย โน อาวุโส อุชุ อาชานีโย โส อตฺตโน ธมฺมนฺเตวาสิกสฺส สนฺติเก ตฏฺฏิกายํ นิสีทิตฺวา มยฺหํ กมฺมฏฺฐานํ กเถหีติ อาห อนุจฺฉวิโก อาวุโส เถรสฺส อรหตฺตมคฺโคติ ฯ เอวรูปานํ

คนฺโถ ปลิโพโธ น โหติ ฯ

อิทฺธีติ โปถุชฺชนิกา อิทฺธิ ฯ สา หิ อุตฺตานเสยฺยกทารโก วิย ตรุณสสฺสํ วิย จ ทุปฺปริหารา โหติ อปฺปมตฺตเกเนว ภิชฺชติ ฯ สา ปน วิปสฺสนาย ปลิโพโธ โหติ น สมาธิสฺส สมาธึ ปตฺวา ปตฺตพฺพโต ฯ ตสฺมา หิ วิปสฺสนตฺถิเกน อิทฺธิปลิโพโธ อุปจฺฉินฺทิตพฺโพ อิตเรน อวเสสาติ ฯ อยํ ตาว ปลิโพธกถาย วิตฺถาโร เวทิตพฺโพ ฯ

กมฺมฏฺฐานทายกํ กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวาติ เอตฺถ ปน ฯ ทุวิธํ กมฺมฏฺฐานํ สพฺพตฺถกกมฺมฏฺฐานํ ปาริหาริยกมฺมฏฺฐานญฺจ ฯ ตตฺถ สพฺพตฺถกกมฺมฏฺฐานํ นาม ภิกฺขุสงฺฆาทีสุ เมตฺตา มรณสฺสติ จ ฯ อสุภสญฺญาติปิ เอเก ฯ กมฺมฏฺฐานิเกน หิ ภิกฺขุนา ปฐมํ ตาว ตํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา สีมฏฺฐกภิกฺขุสงฺเฆ สุขิตา ภวนฺตุ อพฺยาปชฺฌาติ เมตฺตา ภาเวตพฺพา ตโต สีมฏฺฐกเทวตาสุ ตโต โคจรคามมฺหิ อิสฺสรชเน ตโต ตตฺถ มนุสฺเส อุปาทาย สพฺพสตฺเตสุ ฯ โส หิ ภิกฺขุสงฺเฆ เมตฺตาย สหวาสีนํ มุทุจิตฺตตํ ชเนติ ฯ อถสฺส เต สุขสํวาสา โหนฺติ ฯ สีมฏฺฐกเทวตาสุ เมตฺตาย มุทุกตจิตฺตาหิ เทวตาหิ ธมฺมิกาย รกฺขาย สุสํวิหิตารกฺโข โหติ ฯ โคจรคามมฺหิ อิสฺสรชเน เมตฺตาย มุทุกตจิตฺตสนฺตาเนหิ อิสฺสรชเนหิ ธมฺมิกาย รกฺขาย สุรกฺขิตปริกฺขาโร โหติ ฯ ตตฺถ มนุสฺเสสุ เมตฺตาย ปสาทิตจิตฺเตหิ เตหิ อปริภูโต หุตฺวา วิจรติ ฯ สพฺพสตฺเตสุ เมตฺตาย สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตจาโร โหติ ฯ มรณสฺสติยา ปน อวสฺสํ มยา

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทโส

มริตพฺพนฺติ จินฺเตนฺโต อเนสนํ ปหาย อุปรูปริวฑฺฒมานสํเวโค อโนลีนวุตฺติโก โหติ ฯ อสุภสญฺญาปริจิตฺตสฺส ปนสฺส ทิพฺพานิปิ อารมฺมณานิ โลภวเสน จิตฺตํ น ปริยาทิยนฺติ ฯ เอวํ พหูปการตฺตา สพฺพตฺถ อตฺถยิตพฺพํ อิจฺฉิตพฺพนฺติ จ อธิปฺเปตสฺส โยคานุโยคกมฺมสฺส ฐานนฺติ จ สพฺพตฺถกกมฺมฏฺฐานนฺติ วุจฺจติ ฯ จตฺตาลีสาย ปน กมฺมฏฺฐาเนสุ ยํ ยสฺส จริยานุกุลํ[1] ตํ ตสฺส นิจฺจํ ปริหริตพฺพตฺตา อุปริมสฺส จ ภาวนากมฺมสฺส ปทฏฺฐานตฺตา ปาริหาริยกมฺมฏฺฐานนฺติ วุจฺจติ ฯ อิติ อิมํ ทุวิธมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ โย เทติ อยํ กมฺมฏฺฐานทายโก นาม ฯ ตํ กมฺมฏฺฐานทายกํ ฯ

กลฺยาณมิตฺตนฺติ

ปิโย ครุภาวนีโย วตฺตา จ วจนกฺขโม

คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา โน จฏฺฐาเน นิโยชเยติ

เอวมาทิคุณสมนฺนาคตํ เอกนฺตหิเตสึ วุฑฺฒิปกฺเข ฐิตํ กลฺยาณมิตฺตํ ฯ มมญฺหิ อานนฺท กลฺยาณมิตฺตํ อาคมฺม ชาติธมฺมา สตฺตา ชาติยา[2] ปริมุจฺจนฺตีติอาทิวจนโต ปน สมฺมาสมฺพุทฺโธเยว สพฺพาการสมฺปนฺโน กลฺยาณมิตฺโต ฯ ตสฺมา ตสฺมึ สติ ตสฺเสว ภควโต สนฺติเก คหิตํ กมฺมฏฺฐานํ สุคฺคหิตํ โหติ ปรินิพฺพุเต ปน ตสฺมึ อสีติยา มหาสาวเกสุ โย ธรติ ตสฺส สนฺติเก คเหตุํ วฏฺฏติ ตสฺมิมฺปิ อสติ ยํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตุกาโม โหติ ตสฺเสว วเสน จตุกฺกปญฺจกชฺฌานานิ นิพฺพตฺเตตฺวา ฌานปทฏฺฐานํ วิปสฺสนํ

๑. ยุ. จริตานุกูลํ ฯ ๒. สํ. ส. ๑๕/๑๒๘ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

วฑฺเฒตฺวา อาสวกฺขยปฺปตฺตสฺส ขีณาสวสฺส สนฺติเก คเหตพฺพํ ฯ กึ ปน ขีณาสโว อหํ ขีณาสโวติ อตฺตานํ ปกาเสตีติ ฯ กึ วตฺตพฺพํ การกภาวํ หิ ชานิตฺวา ปกาเสติ นนุ อสฺสคุตฺตตฺเถโร อารทฺธํ อิมสฺส ภิกฺขุโน กมฺมฏฺฐานํ การโก อยนฺติ ชานิตฺวา อากาเส จมฺมขณฺฑํ ปญฺญเปตฺวา ตตฺถ ปลฺลงฺเกน นิสินฺโน กมฺมฏฺฐานํ กเถสีติ ฯ ตสฺมา สเจ ขีณาสวํ ลภติ อิจฺเจตํ กุสลํ โน เจ ลภติ อนาคามิสกทาคามิโสตาปนฺนชฺฌานลาภิปุถุชฺชน-ติปิฏกธรทฺวิปิฏกธรเอกปิฏกธเรสุ ปุริมสฺส ปุริมสฺส สนฺติเก เอกปิฏกธเรปิ อสติ ยสฺส เอกสงฺคีติปิ อฏฺฐกถาย สทฺธึ ปคุณา สยญฺจ ลชฺชี โหติ ตสฺส สนฺติเก คเหตพฺพํ ฯ เอวรูโป หิ ตนฺติธโร วํสานุรกฺขิโต[๑] ปเวณิปาลโก อาจริโย อาจริยมติโกว โหติ น อตฺตโน มติโก ฯ เตเนว โปราณกตฺเถรา ลชฺชี รกฺขิสฺสติ ลชฺชี รกฺขิสฺสติ ลชฺชี รกฺขิสฺสตีติ ติกฺขตฺตุํ อาหํสุ ฯ ปุพฺเพ วุตฺต-ขีณาสวาทโย เจตฺถ อตฺตโน อธิคตมคฺคเมว อาจิกฺขนฺติ ฯ พหุสฺสุโต ปน ตํ ตํ อาจริยํ อุปสงฺกมิตฺวา อุคฺคหปริปุจฺฉานํ วิโสธิตตฺตา อิโต จิโต จ สุตฺตญฺจ การณญฺจ สลฺลกฺเขตฺวา สปฺปายาสปฺปายํ โยเชตฺวา คหณฏฺฐาเน[๒] คจฺฉนฺโต มหาหตฺถี วิย มหามคฺคํ ทสฺเสนฺโต กมฺมฏฺฐานํ กถยิสฺสติ ฯ ตสฺมา เอวรูปํ กมฺมฏฺฐานทายกํ กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ตสฺเสว วตฺตปฏิปตฺตึ กตฺวา กมฺมฏฺฐานํ คเหตพฺพํ ฯ สเจ ปน ตํ เอกวิหาเรเยว ลภติ อิจฺเจตํ กุสลํ โน เจ ลภติ ยตฺถ โส วสติ ตตฺถ คนฺตพฺพํ ฯ คจฺฉนฺเตน

๑. ยุ. วํสานุรกฺขโก ฯ ๒. คหนฏฺฐาเน ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทโส

ปน โธตมกฺขิเตหิ ปาเทหิ อุปาหนา อารูหิตฺวา ฉตฺตํ คเหตฺวา เตลนาฬิมธุผาณิตาทีนิ คาหาเปตฺวาอนฺเตวาสิกปริวุเตน น คนฺตพฺพํ ฯ คมิกวตฺตํ ปน ปูเรตฺวา อตฺตโน ปตฺตจีวรํ สยเมว คเหตฺวา อนฺตรามคฺเค ยํ ยํ วิหารํ ปวิสติ สพฺพตฺถ วตฺตปฏิปตฺตึ กุรุมาเนน สลฺลหุกปริกฺขาเรน ปรมสลฺเลขวุตฺตินา หุตฺวา คนฺตพฺพํ ฯ ตํ วิหารํ ปวิสนฺเตน อนฺตรามคฺเคเยว ทนฺตกฏฺฐํ กปฺปิยํ การาเปตฺวา คเหตฺวา ปวิสิตพฺพํ ฯ น จ มุหุตฺตํ วิสฺสมิตฺวา ปาทโธวนมกฺขนาทีนิ กตฺวา อาจริยสฺส สนฺติกํ คมิสฺสามีติ อญฺญํ ปริเวณํ ปวิสิตพฺพํ ฯ กสฺมา ฯ สเจ หิสฺส ตตฺร อาจริยสฺส วิสภาคา ภิกฺขู ภเวยฺยุํ เต อาคมนการณํ ปุจฺฉิตฺวา อาจริยสฺส อวณฺณํ ปกาเสตฺวา นฏฺโฐสิ สเจ ตสฺส สนฺติกํ อาคโตติ วิปฺปฏิสารํ อุปฺปาเทยฺยุํ เยน ตโต ปฏินิวตฺเตยฺย ตสฺมา อาจริยสฺส วสนฏฺฐานํ ปุจฺฉิตฺวา อุชุกํ ตตฺเถว คนฺตพฺพํ ฯ สเจ อาจริโย ทหรตโร โหติ ปตฺตจีวรปฏิคฺคหณาทีนิ น สาทิตพฺพานิ ฯ สเจ วุฑฺฒตโร คนฺตฺวา อาจริยํ วนฺทิตฺวา ฐาตพฺพํ ฯ นิกฺขิปาวุโส ปตฺตจีวรนฺติ วุตฺเตน นิกฺขิปิตพฺพํ ฯ ปานียํ ปิวาหีติ วุตฺเตน สเจ อิจฺฉติ ปาตพฺพํ ฯ ปาเท โธวาติ วุตฺเตน น ตาว ปาทา โธวิตพฺพา ฯ สเจ หิ อาจริเยน อาภตํ อุทกํ ภเวยฺย น สารุปฺปํ สิยา ฯ โธวาวุโส น มยา อาภตํ อญฺเญหิ อาภตนฺติ วุตฺเตน ปน ยตฺถ อาจริโย น ปสฺสติ เอวรูเป ปฏิจฺฉนฺเน วา โอกาเส อพฺโภกาเส วิหารสฺสาปิ วา เอกมนฺเต นิสีทิตฺวา ปาทา โธวิตพฺพา ฯ สเจ

วิสุทฺธิมคฺเค

อาจริโย เตลนาฬึ อาหรติ อุฏฺฐหิตฺวา อุโภหิ หตฺเถหิ สกฺกจฺจํ คเหตพฺพา ฯ สเจ หิ นํ น คณฺเหยฺย อยํ ภิกฺขุ อิโตเอว ปฏฺฐาย สมฺโภคํ โกเปตีติ อาจริยสฺส อญฺญถตฺตํ ภเวยฺย ฯ คเหตฺวา ปน อาทิโตว ปาทา น มกฺเขตพฺพา ฯ สเจ หิ ตํ อาจริยสฺส คตฺตพฺภญฺชนเตลํ ภเวยฺย น สารุปฺปํ สิยา ฯ ตสฺมา ปฐมํ สีสํ มกฺเขตฺวา ขนฺธาทีนิ มกฺเขตพฺพานิ ฯ สพฺพปาริหาริยเตลมิทํ อาวุโส ปาเทปิ มกฺเขหีติ วุตฺเตน ปน โถกํ สีเส กตฺวา ตโต ปาเท มกฺเขตฺวา อิมํ เตลนาฬึ ฐเปมิ ภนฺเตติ วตฺวา อาจริเย คณฺหนฺเต ทาตพฺพา ฯ อาคตทิวสโต ปฏฺฐาย กมฺมฏฺฐานํ เม ภนฺเต กเถถาติ อิจฺเจวํ น วตฺตพฺพํ ฯ ทุติยทิวสโต ปน ปฏฺฐาย สเจ อาจริยสฺส ปกติอุปฏฺฐาโก อตฺถิ ตํ ยาจิตฺวา วตฺตํ กาตพฺพํ ฯ สเจ ยาจิโตปิ น เทติ โอกาเส ลทฺเธเยว กาตพฺพํ ฯ กโรนฺเตน จ ขุทฺทกมชฺฌิมมหนฺตานิ ตีณิ ทนฺตกฏฺฐานิ อุปนาเมตพฺพานิ ฯ สีตํ อุณฺหนฺติ ทุวิธํ มุขโธวนอุทกญฺจ นฺหาโนทกญฺจ ปฏิยาเทตพฺพํ ฯ ตโต ยํ อาจริโย ตีณิ ทิวสานิ ปริภุญฺชติ ตาทิสเมว นิจฺจํ อุปฏฺฐเปตพฺพํ[1] ฯ นิยมํ อกตฺวา ยํ วา ตํ วา ปริภุญฺชนฺตสฺส ยถาลทฺธํ อุปนาเมตพฺพํ ฯ กึ พหุนา วุตฺเตน ฯ ยนฺตํ ภควตา อนฺเตวาสิเกน ภิกฺขเว อาจริยมฺหิ สมฺมาวตฺติตพฺพํ ตตฺรายํ สมฺมาวตฺตนา กาลสฺเสว อุฏฺฐาย อุปาหนา โอมุญฺจิตฺวา เอกํสํ อุตฺตราสงฺคํ กริตฺวา ทนฺตกฏฺฐํ

[1] ม. อุปนาเมตพฺพํ ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทโส

ทาตพฺพํ มุโขทกํ ทาตพฺพํ อาสนํ ปณฺณเปตพฺพํ สเจ ยาคุ โหติ ภาชนํ โธวิตฺวา ยาคุ อุปนาเมตพฺพาติอาทิกํ[๑] มหาขนฺธเก สมฺมาวตฺตํ ปณฺณตฺตํ ตํ สพฺพมฺปิ กาตพฺพํ ฯ เอวํ วตฺตสมฺปตฺติยา ครุ อาราธยมาเนน สายํ วนฺทิตฺวา ยาหีติ วิสชฺชิเตน คนฺตพฺพํ ฯ ยทา โส กิสฺสาคโตสีติ ปุจฺฉติ ตทา อาคมนการณํ กเถตพฺพํ ฯ สเจ โส เนว ปุจฺฉติ วตฺตํ ปน สาทิยติ ทสาเห[๒] วา ปกฺเข วา วีติวตฺเต เอกทิวสํ วิสชฺชิเตนาปิ อคนฺตฺวา โอกาสํ กาเรตฺวา อาคมนการณํ อาโรเจตพฺพํ ฯ อกาเล วา คนฺตฺวา กิมตฺถํ อาคโตสีติ ปุฏฺเฐน อาโรเจตพฺพํ ฯ สเจ โส ปาโตว อาคจฺฉาติ วทติ ปาโตว คนฺตพฺพํ ฯ สเจ ปนสฺส ตาย เวลาย ปิตฺตาพาเธน วา กุจฺฉิ ปริทยฺหติ อคฺคิมนฺทตาย วา ภตฺตํ น ชีรติ อญฺโญ วา โกจิ โรโค พาธติ ตํ ยถาภูตํ อาวีกตฺวา อตฺตโน สปฺปายเวลํ อาโรเจตฺวา ตาย เวลาย อุปสงฺกมิตพฺพํ ฯ อสปฺปายเวลายํ หิ วุจฺจมานมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ น สกฺกา โหติ มนสิกาตุนฺติ ฯ อยํ กมฺมฏฺฐานทายกํ กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอตฺถ วิตฺถาโร ฯ

อิทานิ อตฺตโน จริยานุกูลนฺติ เอตฺถ ฯ จริยาติ ฉ จริยา ราคจริยา โทสจริยา โมหจริยา สทฺธาจริยา พุทฺธิจริยา วิตกฺก-จริยาติ ฯ เกจิ ปน ราคาทีนํ สํสคฺคสนฺนิปาตวเสน อปราปิ จตสฺโส ตถา สทฺธาทีนนฺติ อิมาหิ อฏฺฐหิ สทฺธึ จุทฺทส อิจฺฉนฺติ ฯ

๑. วิ. มหาวคฺค. ๔/๑๑๒ ฯ ๒. ม. มาเส ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

เอวํ ปน ปเภเท วุจฺจมาเน ราคาทีนํ สทฺธาทีหิปิ สํสคฺคํ กตฺวา อเนกา จริยา โหนฺติ ตสฺมา สงฺเขเปน ฉเฬว จริยา เวทิตพฺพา ฯ จริยา ปกติ อุสฺสนฺนตาติ อตฺถโต เอกํ ฯ ตาสํ วเสน ฉเฬว ปุคฺคลา โหนฺติ ราคจริโต โทสจริโต โมหจริโต สทฺธาจริโต พุทฺธิจริโต วิตกฺกจริโตติ ฯ ตตฺถ ยสฺมา ราคจริตสฺส กุสลปฺปวตฺติสมเย สทฺธา พลวตี โหติ ราคสฺส อาสนฺนคุณตฺตา ยถา หิ อกุสลปกฺเข ราโค สินิทฺโธ นาติลูโข เอวํ กุสลปกฺเข สทฺธา ยถา ราโค วตฺถุกาเม ปริเยสติ เอวํ สทฺธา สีลาทิคุเณ ปริเยสติ ยถา ราโค อหิตํ น ปริจฺจชติ เอวํ สทฺธา หิตํ น ปริจฺจชติ ตสฺมา ราคจริตสฺส สทฺธาจริโต สภาโค ฯ ยสฺมา ปน โทสจริตสฺส กุสลปฺปวตฺติสมเย ปญฺญา พลวตี โหติ โทสสฺส อาสนฺนคุณตฺตา ยถา หิ อกุสลปกฺเข โทโส นิสฺสิเนโห[๑] น อารมฺมณํ อลฺลียติ เอวํ กุสลปกฺเข ปญฺญา ยถา จ โทโส อภูตมฺปิ โทสเมว ปริเยสติ เอวํ ปญฺญา ภูตํ โทสเมว ปริเยสติ ยถา โทโส สตฺตปริวชฺชนากาเรน ปวตฺตติ เอวํ ปญฺญา สงฺขารปริวชฺชนากาเรน ตสฺมา โทสจริตสฺส พุทฺธิจริโต สภาโค ฯ ยสฺมา ปน โมหจริตสฺส อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทาย วายมมานสฺส เยภุยฺเยน อนฺตรายกรา วิตกฺกา อุปฺปชฺชนฺติ โมหสฺส อาสนฺนลกฺขณตฺตา ยถา หิ โมโห ปริพฺยากุลตาย อนวฏฺฐิโต เอวํ วิตกฺโก นานปฺปการวิตกฺกนตาย ยถา จ โมโห อปริโยคาหณตาย

๑. ม. สินิทฺโธ ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทโส

จญฺจโล ตถา วิตกฺโก ลหุปริกปฺปนตาย ตสฺมา โมหจริตสฺส วิตกฺกจริโต สภาโคติ ฯ อปเร ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสน อปราปิ ติสฺโส จริยาติ วทนฺติ ฯ ตตฺถ ตณฺหา ราโคเยว มาโน จ ตํสมฺปยุตฺโตติ ตทุภยํ ราคจริยํ นาติวตฺตติ ฯ โมหนิทานตฺตา จ ทิฏฺฐิยา ทิฏฺฐิจริยา โมหจริยเมว อนุปตติ ฯ

ตา ปเนตา จริยา กึนิทานา กถญฺจ ชานิตพฺพํ อยํ ปุคฺคโล ราคจริโต อยํ โทสาทีสุ อญฺญตรจริโตติ กึจริตสฺส จ ปุคฺคลสฺส กึ สปฺปายนฺติ ฯ ตตฺร ปุริมา ตาว ติสฺโส จริยา ปุพฺพาจิณฺณนิทานา ธาตุโทสนิทานา จาติ เอกจฺเจ วทนฺติ ฯ ปุพฺเพ กิร อิฏฺฐปฺปโยคสุภกมฺมพหุโล ราคจริโต โหติ สคฺคา วา จวิตฺวา อิธุปปนฺโน ปุพฺเพ เฉทนเภทนวธพนฺธเวรกมฺมพหุโล โทสจริโต โหติ นิรยนาคโยนีหิ วา จวิตฺวา อิธุปปนฺโน ปุพฺเพ มชฺชปานพหุโล สุตปริปุจฺฉาวิหีโน จ โมหจริโต โหติ ติรจฺฉานโยนิยา วา จวิตฺวา อิธุปปนฺโนติ เอวํ ปุพฺพาจิณฺณนิทานาติ วทนฺติ ฯ ทฺวินฺนํ ปน ธาตูนํ อุสฺสนฺนตฺตา ปุคฺคโล โมหจริโต โหติ ปถวีธาตุยา จ อาโปธาตุยา จ อิตราสํ ทฺวินฺนํ อุสฺสนฺนตฺตา โทสจริโต สพฺพาสํ สมตฺตา ราคจริโตติ โทเสสุ จ เสมฺหาธิโก ราคจริโต โหติ วาตาธิโก โมหจริโต เสมฺหาธิโก วา โมหจริโต วาตาธิโก ราคจริโตติ เอวํ ธาตุโทสนิทานาติ วทนฺติ ฯ ตตฺถ ยสฺมา ปุพฺเพ อิฏฺฐปฺปโยคสุภกมฺมพหุลาปิ สคฺคา จวิตฺวา อิธุปปนฺนาปิ จ น สพฺเพ ราคจริตาเยว โหนฺติ อิตเร วา โทสโมหจริตาเอว

ธาตูนญฺจ ยถาวุตฺเตเนว นเยน อุสฺสทนิยโม นาม นตฺถิ โทสนิยเม จ ราคโมหทฺวยเมว วุตฺตํ ตมฺปิ ปุพฺพาปรวิรุทฺธเมว สทฺธาจริยาทีสุ จ เอกิสฺสาปิ นิทานํ น วุตฺตเมว ตสฺมา สพฺพเมตํ อปริจฺฉินฺนวจนํ ฯ อยํ ปเนตฺถ อฏฺฐกถาจริยานํ มตานุสาเรน วินิจฺฉโย ฯ

วุตฺตญฺเหตํ อุสฺสทกิตฺตเน อิเม สตฺตา ปุพฺพเหตุนิยาเมน โลภุสฺสทา โทสุสฺสทา โมหุสฺสทา อโลภุสฺสทา อโทสุสฺสทา อโมหุสฺสทา จ โหนฺติ ยสฺส หิ กมฺมายูหนกฺขเณ โลโภ พลวา โหติ อโลโภ มนฺโท อโทสาโมหา พลวนฺโต โทสโมหา มนฺทา ตสฺส มนฺโท อโลโภ โลภํ ปริยาทาตุํ น สกฺโกติ อโทสาโมหา ปน พลวนฺโต โทสโมเห ปริยาทาตุํ สกฺโกนฺติ ตสฺมา โส เตน กมฺเมน ทินฺนปฏิสนฺธิวเสน นิพฺพตฺโต ลุทฺโธ โหติ สุขสีโล อกฺโกธโน ปญฺญวา วชิรูปมญาโณ ยสฺส ปน กมฺมายูหนกฺขเณ โลภโทสา พลวนฺโต โหนฺติ อโลภาโทสา มนฺทา อโมโห จ พลวา โมโห มนฺโท โส ปุริมนเยเนว ลุทฺโธ เจว โหติ ทุฏฺโฐ จ ปญฺญวา ปน โหติ วชิรูปมญาโณ ทตฺตาภยตฺเถโร วิย ยสฺส กมฺมายูหนกฺขเณ โลภโมหา พลวนฺโต โหนฺติ อิตเร มนฺทา โส ปุริมนเยเนว ลุทฺโธ เจว โหติ ทนฺโธ จ สีลโก ปน โหติ อกฺโกธโน [๑] ตถา ยสฺส กมฺมายูหนกฺขเณ ตโยปิ โลภโทสโมหา พลวนฺโต โหนฺติ อโลภาทโย มนฺทา โส ปุริมนเยเนว ลุทฺโธ เจว

๑. ม. พากุลตฺเถโร วิย ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทโส

โหติ ทุฏฺโจ จ มุฬฺโห จ ยสฺส ปน° กมฺมายูหนกฺขเณ อโลภ-
โทสโมหา พลวนฺโต โหนฺติ อิตเร มนฺทา โส ปุริมนเยเนว
อลุทฺโธ เจว อปฺปกิเลโส จ โหติ ทิพฺพารมฺมณมฺปิ ทิสฺวา นิจฺจโล
ทุฏฺโจ ปน โหติ ทนฺธปญฺโญ จ ยสฺส กมฺมายูหนกฺขเณ อโลภา-
โทสโมหา พลวนฺโต โหนฺติ อิตเร มนฺทา โส ปุริมนเยเนว อลุทฺโธ
เจว โหติ สีลโก จ ทนฺโธ ปน โหติ ตถา ยสฺส กมฺมา-
ยูหนกฺขเณ อโลภโทสาโมหา พลวนฺโต โหนฺติ อิตเร มนฺทา โส
ปุริมนเยเนว อลุทฺโธ เจว โหติ ปญฺญวา จ ทุฏฺโจ ปน โหติ
โกธโน ยสฺส ปน กมฺมายูหนกฺขเณ ตโยปิ อโลภาทโย พลวนฺโต
โหนฺติ โลภาทโย มนฺทา โส [๒] มหาสงฺฆรกฺขิตตฺเถโร วิย อลุทฺโธ
อทุฏฺโจ ปญฺญวา จ โหตีติ ฯ เอตฺถ จ โย ลุทฺโธติ วุตฺโต
อยํ ราคจริโต ฯ ทุฏฺฐทนฺธา ปน โทสโมหจริตา ฯ ปญฺญวา
พุทฺธิจริโต ฯ อลุทฺธาทุฏฺฐา ปสนฺนปกติตาย สทฺธาจริตา ฯ ยถา
วา อโมหปริวาเรน กมฺมุนา นิพฺพตฺโต พุทฺธิจริโต เอวํ พลว-
สทฺธาปริวาเรน กมฺมุนา นิพฺพตฺโต สทฺธาจริโต กามวิตกฺกาทิ-
ปริวาเรน กมฺมุนา นิพฺพตฺโต วิตกฺกจริโต โลภาทินา โวมิสฺส-
ปริวาเรน กมฺมุนา นิพฺพตฺโต โวมิสฺสจริโตติ เอวํ โลภาทีสุ
อญฺญตรญฺญตรปริวารํ ปฏิสนฺธิชนกกมฺมํ จริยานํ นิทานนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ

ยํ ปน วุตฺตํ กถญฺจ ชานิตพฺพํ อยํ ปุคฺคโล ราคจริโตติอาทิ
ตตฺรายํ นโย

๑. ม. นตฺถิ ฯ ๒. ม. ยุ. ปุริมนเยเนว ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

อิริยาปถโต กิจฺจา โภชนา ทสฺสนาทิโต
ธมฺมปฺปวตฺติโต เจว จริยาโย วิภาวเยติ ฯ

อิริยาปถโตติ ฯ ราคจริโต หิ ปกติคมเนน คจฺฉนฺโต จาตุริเยน คจฺฉติ สนิกํ[1] ปาทํ นิกฺขิปติ สมํ นิกฺขิปติ สมํ อุทฺธรติ ฯ อุกฺกุฏิกญฺจสฺส ปทํ โหติ ฯ โทสจริโต ปาทคฺเคหิ ขณนฺโต[2] วิย คจฺฉติ สหสา ปาทํ นิกฺขิปติ สหสา อุทฺธรติ ฯ อนุกฑฺฒิตญฺจสฺส ปทํ โหติ ฯ โมหจริโต ปริพฺยากุลาย คติยา คจฺฉติ ฉมฺภิโต วิย ปาทํ นิกฺขิปติ ฉมฺภิโต วิย ปาทํ อุทฺธรติ ฯ สหสานุปีฬิตญฺจสฺส ปทํ โหติ ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ มาคณฺฑิยสุตฺตุปฺปตฺติยํ

รตฺตสฺส หิ อุกฺกุฏิกํ ปทํ ภเว ทุฏฺฐสฺส โหติ อนุกฑฺฒิตํ ปทํ
มุฬฺหสฺส โหติ สหสานุปีฬิตํ วิวฏฺฏจฺฉทสฺส อิทมีทิสํ ปทนฺติ ฯ

ฐานมฺปิ ราคจริตสฺส ปาสาทิกํ โหติ มธุรากาเรํ โทสจริตสฺส ถทฺธาการํ โมหจริตสฺส อากุลาการํ ฯ นิสชฺชายปิ เอเสว นโย ฯ ราคจริโต จ อตรมาโน สมํ เสยฺยํ ปญฺญเปตฺวา สนิกํ นิปชฺชิตฺวา องฺคปจฺจงฺคานิ สโมธาย ปาสาทิเกน อากาเรน สยติ วุฏฺฐาปิยมาโน จ น สีฆํ วุฏฺฐาย สงฺกิโต วิย สนิกํ ปฏิวจนํ เทติ ฯ โทสจริโต ตรมาโน ยถา วา ตถา วา เสยฺยํ ปญฺญเปตฺวา ปกฺขิตฺตกาโย ภกุฏึ กตฺวา สยติ วุฏฺฐาปิยมาโน จ สีฆํ วุฏฺฐาย กุปิโต วิย ปฏิวจนํ เทติ ฯ โมหจริโต ทุสฺสณฺฐานํ เสยฺยํ ปญฺญเปตฺวา วิกฺขิตฺตกาโย พหุลํ อโธมุโข สยติ วุฏฺฐาปิยมาโน จ หหการํ กโรนฺโต ทนฺธํ

๑. สณิกนฺติปิ ฯ ๒. ขนนฺโตติปิ ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทโส

วุฏฺฐาติ ฯ สทฺธาจริตาทโย ปน ยสฺมา ราคจริตาทีนํ สภาคา ตสฺมา เตสมฺปิ ตาทิโสว อิริยาปโถ โหตีติ ฯ เอวํ ตาว อิริยาปถโต จริยาโย วิภาวเย ฯ

กิจฺจาติ ฯ สมฺมชฺชนาทีสุ จ กิจฺเจสุ ราคจริโต สาธุกํ สมฺมชฺชนึ คเหตฺวา อตรมาโน วาลิกํ อวิปฺปกิรนฺโต สินฺธุวารกุสุมสนฺถรมิว สนฺถรนฺโต สุทฺธํ สมํ สมฺมชฺชติ ฯ โทสจริโต คาฬฺหํ สมฺมชฺชนึ คเหตฺวา ตรมานรูโป อุภโต วาลิกํ อุสฺสาเทนฺโต ขเรน สทฺเทน สุทฺธํ วิสมํ สมฺมชฺชติ ฯ โมหจริโต สิถิลํ สมฺมชฺชนึ คเหตฺวา สมฺปริวตฺตกํ อาโลฬยมาโน อสุทฺธํ วิสมํ สมฺมชฺชติ ฯ ยถา จ สมฺมชฺชเน เอวํ จีวรโธวนรชนาทีสุปิ สพฺพกิจฺเจสุ ฯ นิปุณมธุร-สมสกฺกจฺจการี ราคจริโต ฯ คาฬฺหถทฺธวิสมการี โทสจริโต ฯ อนิปุณพฺยากุลวิสมาปริจฺฉินฺนการี โมหจริโต ฯ จีวรธารณมฺปิ จ ราคจริตสฺส นาติคาฬฺหํ นาติสิถิลํ โหติ ปาสาทิกํ ปริมณฺฑลํ ฯ โทสจริตสฺส อติคาฬฺหํ อปริมณฺฑลํ ฯ โมหจริตสฺส สิถิลํ ปริพฺยากุลํ ฯ สทฺธาจริตาทโยปิ เตสํเยวานุสาเรน เวทิตพฺพา ตํสภาคตฺตาติ ฯ เอวํ กิจฺจโต จริยาโย วิภาวเย ฯ

โภชนาติ ฯ ราคจริโต สินิทฺธมธุรโภชนปฺปิโย โหติ ฯ ภุญฺชมาโน จ นาติมหนฺตํ ปริมณฺฑลํ อาโลปํ กตฺวา รสปฏิสํเวที[๑] อตรมาโน ภุญฺชติ กิญฺจิเทว สาธุํ[๒] ลภิตฺวา โสมนสฺสํ อาปชฺชติ ฯ โทสจริโต ลูขอมฺพิลโภชนปฺปิโย โหติ ฯ ภุญฺชมาโน จ มุขปูรกํ

๑. ม. นานารสปฏิสํเวที ฯ ๒. ยุ. สาทุํ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

อาโลปํ กตฺวา อรสปฏิสํเวที ตรมาโน ภุญฺชติ กิญฺจิเทว อสาธุํ[๑] ลภิตฺวา โทมนสฺสํ อาปชฺชติ ฯ โมหจริโต อนิยตรุจิโก โหติ ภุญฺชมาโน จ อปริมณฺฑลํ ปริตฺตมาโลปํ กตฺวา ภาชเน สิตฺถานิ ฉฑฺเฑนฺโต มุขํ มกฺเขนฺโต วิกฺขิตฺตจิตฺโต ตํ ตํ วิตกฺเกนฺโต ภุญฺชติ ฯ สทฺธาจริตาทโยปิ เตสํเยวานุสาเรน เวทิตพฺพา ตํสภาคตฺตาติ ฯ เอวํ โภชนโต จริยาโย วิภาวเย ฯ

ทสฺสนาทิโตติ ฯ ราคจริโต อีสกมฺปิ มโนรมํ รูปํ ทิสฺวา วิมฺหยชาโต วิย จิรํ โอโลเกติ ปริตฺเตปิ คุเณ สชฺชติ ภูตมฺปิ โทสํ น คณฺหติ ปกฺกมนฺโตปิ อมุจฺจิตุกาโมว[๒] หุตฺวา สาเปกฺโข ปกฺกมติ ฯ โทสจริโต อีสกมฺปิ อมโนรมํ รูปํ ทิสฺวา กิลนฺตรูโป วิย น จิรํ โอโลเกติ ปริตฺเตปิ โทเส ปฏิหญฺญติ ภูตมฺปิ คุณํ น คณฺหติ ปกฺกมนฺโตปิ มุญฺจิตุกาโมว หุตฺวา อนเปกฺโข ปกฺกมติ ฯ โมหจริโต ยงฺกิญฺจิ รูปํ ทิสฺวา ปรปจฺจยิโก โหติ ปรํ นินฺทนฺตํ สุตฺวา นินฺทติ ปรํ ปสํสนฺตํ สุตฺวา ปสํสติ สยํ ปน อญฺญาณุเปกฺขาย อุเปกฺขโกว โหติ ฯ เอส นโย สทฺทสวนาทีสุปิ ฯ สทฺธาจริตาทโย ปน เตสํเยวานุสาเรน เวทิตพฺพา ตํสภาคตฺตาติ ฯ เอวํ ทสฺสนาทิโต จริยาโย วิภาวเย ฯ

ธมฺมปฺปวตฺติโต เจวาติ ฯ ราคจริตสฺส ปน มายา สาเถยฺยํ มาโน ปาปิจฺฉตา มหิจฺฉตา อสนฺตุฏฺฐิตา สิงฺคํ จาปลฺยนฺติ เอวมาทโย ธมฺมา พหุลํ ปวตฺตนฺติ ฯ โทสจริตสฺส โกโธ อุปนาโห มกฺโข ปลาโส อิสฺสา มจฺฉริยนฺติ เอวมาทโย ฯ โมหจริตสฺส ถีนํ มิทฺธํ

๑. ยุ. อสาทุํ ฯ ๒. ยุ. อมุญฺจิตุกาโมว ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทโส

อุทฺธจฺจํ กุกฺกุจฺจํ วิจิกิจฺฉา อาทานคฺคาหิตา ทุปฺปฏินิสฺสคฺคิตาติ เอวมาทโย ฯ สทฺธาจริตสฺส มุตฺตจาคตา อริยานํ ทสฺสนกามตา สทฺธมฺมํ โสตุกามตา ปาโมชฺชพหุลตา อสฐตา อมายาวิตา ปสาทนีเยสุ ฐาเนสุ ปสาโททิ เอวมาทโย ฯ พุทฺธิจริตสฺส โสวจสฺสตา กลฺยาณมิตฺตตา โภชเน มตฺตญฺญุตา สติสมฺปชญฺญํ ชาคริยานุโยโค สํเวชนีเยสุ ฐาเนสุ สํเวโค สํวิคฺคสฺส โยนิโส ปธานนฺติ เอวมาทโย ฯ วิตกฺกจริตสฺส ภสฺสพหุลตา คณารามตา กุสลานุโยเค อรติ อนวฏฺฐิตกิจฺจตา รตฺติธุมายนา ทิวาปชฺชลนา หุราหุรํ ธาวนาติ เอวมาทโย ธมฺมา พหุลํ ปวตฺตนฺตีติ ฯ เอวํ ธมฺมปฺปวตฺติโต จริยาโย วิภาวเย ฯ

ยสฺมา ปน อิทํ จริยาวิภาวนวิธานํ สพฺพากาเรน เนว ปาลิยํ น อฏฺฐกถายํ อาคตํ เกวลํ อาจริยมตานุสาเรน วุตฺตํ ตสฺมา น สารโต ปจฺเจตพฺพํ ฯ ราคจริตสฺส หิ วุตฺตานิ อิริยาปถาทีนิ โทสจริตาทโยปิ อปฺปมาทวิหาริโน กาตุํ สกฺโกนฺติ ฯ สํสฏฺฐจริตสฺส จ ปุคฺคลสฺส เอกสฺเสว ภินฺนลกฺขณา อิริยาปถาทโย น อุปฺปชฺชนฺตีติ ฯ ยํ ปเนตํ อฏฺฐกถาสุ จริยาวิภาวนวิธานํ วุตฺตํ ตเทว สารโต ปจฺเจตพฺพํ ฯ วุตฺตญฺเหตํ เจโตปริยญาณสฺส ลาภ อาจริโย จริยํ ญตฺวา กมฺมฏฺฐานํ กเถสฺสติ อิตเรน อนฺเตวาสิโก ปุจฺฉิตพฺโพติ ฯ ตสฺมา เจโตปริยญาเณน วา ตํ ปุคฺคลํ วา ปุจฺฉิตฺวา ชานิตพฺพํ อยํ ปุคฺคโล ราคจริโต อยํ โทสาทีสุ อญฺญตรจริโตติ ฯ

กึจริตสฺส จ ปุคฺคลสฺส กึ สปฺปายนฺติ เอตฺถ ปน ฯ เสนาสนํ ตาว ราคจริตสฺส อโธตเวทิกํ ภุมฺมฏฺฐกํ อกฏปพฺภารํ ติณกุฏิ-

วิสุทฺธิมคฺเค

ปณฺณสาลาทีนํ อญฺญตรํ รโชกิณฺณํ ชตุกาภริตํ โอลุคฺควิลุคฺคํ[1] อติอุจฺจํ วา อตินีจํ วา อุชฺชงฺคลํ สาสงฺกํ อสุจิวิสมมคฺคํ[2] ยตฺถ มญฺจปีฐมฺปิ มงฺกุณภริตํ[3] ทุรูปํ ทุพฺพณฺณํ ยํ โอโลเกนฺตสฺเสว ชิคุจฺฉา อุปฺปชฺชติ ตาทิสํ สปฺปายํ นิวาสนปารุปนํ อนฺตจฺฉินฺนํ โอลมฺพวิลมฺพสุตฺตกากิณฺณํ ชาลปูวสทิสํ สาณิ วิย ขรสมฺผสฺสํ กิลิฏฺฐํ ภาริกํ กิจฺฉปริหรณํ สปฺปายํ ปตฺโตปิ ทุพฺพณฺโณ มตฺติกา-ปตฺโต วา อาณิคณฺฐิกาหโต อโยปตฺโต วา ครุโก ทุสฺสณฺฐาโน สีสกปาลมิว เชคุจฺโฉ วฏฺฏติ ภิกฺขาจารมคฺโคปิ อมนาโป อนา-สนฺนคาโม วิสโม วฏฺฏติ ภิกฺขาจารคาโมปิ ยตฺถ มนุสฺสา อปสฺสนฺตา วิย วิจรนฺติ ยตฺถ เอกกุเลปิ ภิกฺขํ อลภิตฺวา นิกฺขมนฺตํ เอหิ ภนฺเตติ อาสนสาลํ ปเวเสตฺวา ยาคุภตฺตํ ทตฺวา คจฺฉนฺตา คาวี วิย วเช ปเวเสตฺวา อนวโลเกนฺตา คจฺฉนฺติ ตาทิโส วฏฺฏติ ปริวิสกมนุสฺสาปิ ทาสา วา กมฺมกรา วา ทุพฺพณฺณา ทุทฺทสฺสิกา กิลิฏฺฐวสนา ทุคฺคนฺธา เชคุจฺฉาเยว อจิตฺตีกาเรน ยาคุภตฺตํ ฉฑฺเฑนฺตา วิย ปริวิสนฺติ ตาทิสา สปฺปายา ยาคุภตฺตขชฺชกมฺปิ ลูขํ ทุพฺพณฺณํ สามากกุทฺรูสกกณาชกาทิมยํ ปูติตกฺกวิลงฺคชิณฺณสากสูเปยฺยํ[4] ยงฺกิญฺจิเทว เกวลํ อุทรปูรมตฺตํ วฏฺฏติ อิริยาปโถปิสฺส ฐานํ วา จงฺกโม วา วฏฺฏติ อารมฺมณํ นีลาทีสุ วณฺณกสิเณสุ ยงฺกิญฺจิ อปริสุทฺธวณฺณนฺติ อิทํ ราคจริตสฺส สปฺปายํ ฯ

๑. โอลุตวิลุตนฺติปิ ฯ ๒. ม. ยุ. อสุจึ ฯ ๓. ม. ยุ. มงฺคุลาภริตํ ฯ
๔. ม. ยุ. ปูติตกฺกํ พิลงฺคํ ชิณฺณสากสูเปยฺยํ ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทโส

โทสจริตสฺส เสนาสนํ นาติอุจฺจํ นาตินีจํ ฉายูทกสมฺปนฺนํ สุวิภตฺตภิตฺติถมฺภโสปาณํ สุปรินิฏฺฐิตมาลากมฺมลตากมฺมํ นานาวิธ- จิตฺตกมฺมสมุชฺชลํ สมสินิทฺธมุทุภูมิตลํ พฺรหฺมวิมานมิว กุสุมทาม- วิจิตฺร- วณฺณเจลวิตานสมลงฺกตํ สุปญฺญตฺตํ[๑] สุจิมโนรมตฺถรณมญฺจปีฐํ ตตฺถ ตตฺถ วาสตฺถาย นิกฺขิตฺตกุสุมวาสคนฺธสุคนฺธํ ยํ ทสฺสนมตฺเตเนว ปีติปาโมชฺชํ ชนยติ เอวรูปํ สปฺปายํ ตสฺส ปน เสนาสนสฺส มคฺโคปิ สพฺพปริสฺสยวิมุตฺโต สุจิสมตโล อลงฺกต ปฏิยตฺโต วฏฺฏติ เสนาสนปริกฺขาโร เจตฺถ กีฏมงฺกุณทีฆชาติมูสิกานํ นิสฺสย ปริจฺ- ฉินฺทนตฺถํ นาติพหุโก เอกมญฺจปีฐมตฺตเมว วฏฺฏติ นิวาสนปารุปนมฺปิสฺส จีนปฏโสมารปฏโกเสยฺยกปฺปาสิกสุขุมโขมสุขุมาทีนํ ยํ ยํ ปณีตํ เตน เตน เอกปฏฺฏํ วา ทุปฏฺฏํ วา สลฺลหุกํ สมณสารุปฺปเปน สุรตฺตํ สุปริสุทฺธวณฺณํ วฏฺฏติ ปตฺโตปิ อุทกพุพฺพุลมิว[๒] สุสณฺฐาโน มณิ วิย สุมฏฺโฐ นิมฺมโล สมณสารุปฺปเปน สุปกฺโก สุปริสุทฺธวณฺโณ อโยมโย วฏฺฏติ ภิกฺขาจารมคฺโค ปริสฺสยวิมุตฺโต สโม มนาโป นาติทูรนาจฺจาสนฺนคาโม วฏฺฏติ ภิกฺขาจารคาโมปิ ยตฺถ มนุสฺสา อิทานิ อยฺโย อาคมิสฺสตีติ สิตฺตสมฺมฏฺเฐ[๓] ปเทเส อาสนํ ปญฺญา- เปตฺวา ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ปตฺตํ อาทาย ฆรํ ปเวเสตฺวา ปญฺญตฺตาสเน นิสีทาเปตฺวา สกฺกจฺจํ สหตฺถา ปริวิสนฺติ ตาทิโส วฏฺฏติ ปริเวสกา ปนสฺส เย โหนฺติ อภิรูปา ปาสาทิกา สุนฺหาตา สุวิลิตฺตา ธูป[๔]-

๑. ยุ. สุปญฺญตฺตสุจิมโน... ฯ ๒. ยุ. อุทกพุพฺพุฬมิว ฯ ๓. โปราณโปตฺถเก สิตฺตสมฏฺเฐติ ลิขิตํ ฯ ๔. ม. ยุ. ธูมวาส... ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

วาสกุสุมคนฺธสุรภิโน นานาวิราคสุจิมนุญฺญวตฺถาภรณปฏิมณฺฑิตา สกฺกจฺจการิโน ตาทิสา สปฺปายา ยาคุภตฺตขชฺชกมฺปิ วณฺณ คนฺธ-รสสมฺปนฺนํ โอชวนฺตํ มโนรมํ สพฺพาการปณีตํ ยาวทตฺถํ วฏฺฏติ อิริยาปโถปิสฺส เสยฺยา วา นิสชฺชา วา วฏฺฏติ อารมฺมณํ นีลาทีสุ วณฺณกสิเณสุ ยงฺกิญฺจิ สุปริสุทฺธวณฺณนฺติ อิทํ โทสจริตสฺส สปฺปายํ ฯ

โมหจริตสฺส เสนาสนํ ทิสามุขํ อสมฺพาธํ วฏฺฏติ ยตฺถ นิสินฺนสฺส วิวฏา ทิสาปิ ขายนฺติ อิริยาปเถสุ จงฺกโม วฏฺฏติ อารมฺมณํ ปนสฺส ปริตฺตํ สุปฺปมตฺตํ วา สราวมตฺตํ วา น วฏฺฏติ ฯ สมฺพาธสฺมึ หิ โอกาเส จิตฺตํ ภิยฺโย สมฺโมหมาปชฺชติ ตสฺมา วิปุลํ มหากสิณํ วฏฺฏติ ฯ เสสํ โทสจริตสฺส วุตฺตสทิสเมวาติ อิทํ โมหจริตสฺส สปฺปายํ ฯ

สทฺธาจริตสฺส สพฺพมฺปิ โทสจริตมฺหิ วุตฺตวิธานํ สปฺปายํ อารมฺมเณสุ จสฺส อนุสฺสติกมฺมฏฺฐานมฺปิ วฏฺฏติ ฯ พุทฺธิจริตสฺส เสนาสนาทีสุ อิทํ นาม อสปฺปายนฺติ นตฺถิ ฯ วิตกฺกจริตสฺส เสนาสนํ วิวฏํ ทิสามุขํ ยตฺถ นิสินฺนสฺส อารามวนโปกฺขรณีรามเณยฺยกานิ คามนิคมชนปทปฏิปาฏิโย นีโลภาสา จ ปพฺพตา ปญฺญายนฺติ ตํ น วฏฺฏติ ฯ ตํ หิ วิตกฺกวิธาวนสฺเสว ปจฺจโย โหติ ฯ ตสฺมา คมฺภีเร ทริมุเข วนปฏิจฺฉนฺเน หตฺถิกุจฺฉิปพฺภารมหินฺทคุหาสทิเส เสนาสเน วสิตพฺพํ ฯ อารมฺมณมฺปิสฺส วิปุลํ น วฏฺฏติ ฯ ตาทิสํ หิ วิตกฺกวเสน สนฺธาวนาย[๑] ปจฺจโย โหติ ฯ ปริตฺตํ ปน วฏฺฏติ ฯ

๑. ม. สนฺธาวนสฺส ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทโส

เสสํ ราคจริตสฺส วุตฺตสทิสเมวาติ อิทํ วิตกฺกจริตสฺส สปฺปายํ ฯ อยํ อตฺตโน จริยานุกูลนฺติ เอตฺถ อาคตจริยานํ ปเภทนิทานวิภาวนสปฺปายปริจฺเฉทโต วิตฺถาโร ฯ

น จ ตาว จริยานุกูลํ กมฺมฏฺฐานํ สพฺพากาเรน อาวีกตํ ฯ ตญฺหิ อนนฺตรสฺส มาติกาปทสฺส วิตฺถาเรน[๑] สยเมว อาวีภวิสฺสติ ฯ ตสฺมา ยํ วุตฺตํ จตฺตาลีสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ อญฺญตรํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวาติ เอตฺถ สงฺขาตนิทฺเทสโต อุปจารปฺปนาวหโต ฌานปฺปเภทโต สมติกฺกมโต วฑฺฒนาวฑฺฒนโต อารมฺมณโต ภูมิโต คหณโต ปจฺจยโต จริยานุกูลโตติ อิเมหิ ตาว ทสหิ อากาเรหิ กมฺมฏฺฐาเน วินิจฺฉโย เวทิตพฺโพ ฯ

ตตฺถ สงฺขาตนิทฺเทสโตติ ฯ จตฺตาลีสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ อิติ หีทํ วุตฺตํ ตตฺริมานิ จตฺตาลีส กมฺมฏฺฐานานิ ทส กสิณานิ ทส อสุภา ทส อนุสฺสติโย จตฺตาโร พฺรหฺมวิหารา จตฺตาโร อารุปฺปา เอกา สญฺญา เอกํ ววฏฺฐานนฺติ[๒] ฯ ตตฺถ ปจวีกสิณํ อาโปกสิณํ เตโชกสิณํ วาโยกสิณํ นีลกสิณํ ปีตกสิณํ โลหิตกสิณํ โอทาตกสิณํ อาโลกกสิณํ ปริจฺฉินฺนากาสกสิณนฺติ อิเม ทส กสิณา ฯ อุทฺธุมาตกํ วินีลกํ วิปุพฺพกํ วิจฺฉิทฺทกํ วิกฺขายิตกํ วิกฺขิตฺตกํ หตวิกฺขิตฺตกํ โลหิตกํ ปุฬุวกํ อฏฺฐิกนฺติ อิเม ทส อสุภา ฯ พุทฺธานุสฺสติธมฺมสงฺฆสีลจาคเทวตานุสฺสติ มรณานุสฺสติ กายคตาสติ อานาปานสฺสติ อุปสมานุสฺสตีติ อิมา ทส อนุสฺสติโย ฯ เมตฺตา

๑. วิตฺถาเรติปิ ฯ ๒. โปราณโปตฺถเก ววตฺถานนฺติ ลิขิตํ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

กรุณา มุทิตา อุเปกฺขาติ อิเม จตฺตาโร พฺรหฺมวิหารา ฯ อากาสา-นญฺจายตนํ วิญฺญาณญฺจายตนํ อากิญฺจญฺญายตนํ เนวสญฺญานา-สญฺญายตนนฺติ อิเม จตฺตาโร อารุปฺปา ฯ อาหาเร ปฏิกูลสญฺญา เอกา สญฺญา นาม ฯ จตุธาตุววฏฺฐานํ เอกํ ววฏฺฐานนฺติ ฯ เอวํ สงฺขาตนิทฺเทสโต วินิจฺฉโย เวทิตพฺโพ ฯ

อุปจารปฺปนาวหโตติ ฯ ฐเปตฺวา กายคตาสติญฺจ อานา-ปานสฺสติญฺจ อวเสสา อฏฺฐ อนุสฺสติโย อาหาเร ปฏิกูลสญฺญา จตุธาตุววฏฺฐานนฺติ อิมาเนว เหตฺถ ทส กมฺมฏฺฐานานิ อุปจาราวหานิ เสสานิ อปฺปนาวหานีติ ฯ เอวํ อุปจารปฺปนาวหโต ฯ

ฌานปฺปเภทโตติ ฯ อปฺปนาวเหสุ เจตฺถ อานาปานสฺสติยา สทฺธึ ทส กสิณา จตุกฺกชฺฌานิกา โหนฺติ ฯ กายคตาสติยา สทฺธึ ทส อสุภา ปฐมชฺฌานิกา ฯ ปุริมา ตโย พฺรหฺมวิหารา ติกชฺฌานิกา ฯ จตุตฺถพฺรหฺมวิหาโร จตฺตาโร จ อารุปฺปา จตุตฺถชฺฌานิกาติ ฯ เอวํ ฌานปฺปเภทโต ฯ

สมติกฺกมโตติ ฯ เทฺว สมติกฺกมา องฺคสมติกฺกโม จ อารมฺมณสมติกฺกโม จาติ ฯ ตตฺถ สพฺเพสุปิ ติกจตุกฺกชฺฌานิเกสุ กมฺมฏฺฐาเนสุ องฺคสมติกฺกโม โหติ วิตกฺกวิจาราทีนิ ฌานงฺคานิ สมติกฺกมิตฺวา เตเสฺววารมฺมเณสุ ทุติยชฺฌานาทีนํ ปตฺตพฺพโต ฯ ตถา จตุตฺถพฺรหฺมวิหาเร ฯ โสปิ หิ เมตฺตาทีนํเยว อารมฺมเณ โสมนสฺสํ สมติกฺกมิตฺวา ปตฺตพฺโพติ ฯ จตูสุ ปน อารุปฺเปสุ อารมฺมณสมติกฺกโม โหติ ฯ ปุริเมสุ หิ นวสุ กสิเณสุ อญฺญตรํ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทโส

สมติกฺกมิตฺวา อากาสานญฺจายตนํ ปตฺตพฺพํ ฯ อากาสาทีนิ จ สมติกฺกมิตฺวา วิญฺญาณญฺจายตนาทีนิ ฯ เสเสสุ สมติกฺกโม นตฺถีติ ฯ เอวํ สมติกฺกมโต ฯ

วฑฺฒนาวฑฺฒนโตติ ฯ อิเมสุ จตฺตาลีสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ ทส กสิณาเนว วฑฺเฒตพฺพานิ ฯ ยตฺตกญฺหิ โอกาสํ กสิเณน ผรติ ตทพฺภนฺตเร ทิพฺพาย โสตธาตุยา สทฺทํ โสตุํ ทิพฺเพน จกฺขุนา รูปานิ ปสฺสิตุํ ปรสตฺตานญฺจ เจตสา จิตฺตมญฺญาตุํ สมตฺโถ โหติ ฯ กายคตาสติ ปน อสุภานิ จ น วฑฺเฒตพฺพานิ ฯ กสฺมา ฯ โอกาเสน ปริจฺฉินฺนตฺตา อานิสํสาภาวา จ ฯ สา ปเนสา[๑] โอกาเสน ปริจฺฉินฺนตา ภาวนานเยน[๒] อาวีภวิสฺสติ ฯ เตสุ ปน วฑฺฒิเตสุ กุณปราสิเยว วฑฺฒติ ฯ น โกจิ อานิสํโส อตฺถิ ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ โสปากปญฺหาพฺยากรเณ วิภูตา ภควา รูปสญฺญา อวิภูตา อฏฺฐิกสญฺญาติ ฯ ตตฺร หิ นิมิตฺตวฑฺฒนวเสน รูปสญฺญา วิภูตาติ วุตฺตา ฯ อฏฺฐิกสญฺญา อวฑฺฒนวเสน อวิภูตาติ ฯ ยํ ปเนตํ เกวลํ อฏฺฐิกสญฺญาย อผรึ ปชวึ อิมนฺติ วุตฺตํ ตํ ลาภิสฺส สโต อุปฏฺฐานาการวเสน วุตฺตํ ฯ ยเถว หิ ธมฺมาโสกกาเล กรวีกสกุโณ สมนฺตา อาทาสภิตฺตีสุ อตฺตโน ฉายํ ทิสฺวา สพฺพทิสาสุ กรวีกสญฺญี หุตฺวา มธุรํ คิรํ นิจฺฉาเรสิ เอวํ เถโรปิ อฏฺฐิกสญฺญาย ลาภิตฺตา สพฺพทิสาสุ อุปฏฺฐิตํ นิมิตฺตํ ปสฺสนฺโต เกวลาปิ ปชวี อฏฺฐิกภริตาติ จินฺเตสีติ ฯ ยทิ เอวํ ยา อสุภชฺฌานานํ

๑. ม. ยุ. สา จ เนสํ ฯ ๒. ม. ยุ. ภาวนานเย ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

อปฺปมาณารมฺมณตา วุตฺตา สา วิรุชฺฌตีติ ฯ สา จ น วิรุชฺฌติ เอกจฺโจ หิ อุทฺธุมาตเก วา อฏฺฐิเก วา มหนฺเต นิมิตฺตํพ คณฺหติ เอกจฺโจ อปฺปเก อิมินา ปริยาเยน เอกจฺจสฺส ปริตฺตารมฺมณํ ฌานํ โหติ เอกจฺจสฺส อปฺปมาณารมฺมณนฺติ ฯ โย วา เอตํ วฑฺฒเน อาทีนวํ อปสฺสนฺโต วฑฺฒยติ ตํ สนฺธาย อปฺปมาณารมฺมณนฺติ วุตฺตํ ฯ อานิสํสาภาวา ปน น วฑฺเฒตพฺพานีติ ฯ ยถา จ เอตานิ เอวํ เสสานิปิ น วฑฺเฒ-พฺพานีติ ฯ กสฺมา ฯ เตสุ หิ อานาปานนิมิตฺตํ ตาว วฑฺฒยโต วาตราสิเยว วฑฺฒติ โอกาเสน จ ปริจฺฉินฺนํ ฯ อิติ สาทีนวตฺตา โอกาเสน จ ปริจฺฉินฺนตฺตา น วฑฺเฒตพฺพํ ฯ พฺรหฺมวิหารา สตฺตา-มฺมณา ฯ เตสํ นิมิตฺตํ วฑฺฒยโต สตฺตราสิเยว วฑฺเฒยฺย ฯ น จ เตน อตฺโถ อตฺถิ ฯ ตสฺมา ตมฺปิ น วฑฺเฒตพฺพํ ฯ ยํ ปน วุตฺตํ เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวาติอาทิ ตํ ปริคฺคหวเสน วุตฺตํ ฯ เอกาวาสทฺวิอาวาสาทินา หิ อนุกฺกเมน เอกิสฺสา ทิสาย สตฺเต ปริคฺคเหตฺวา ภาเวนฺโต เอกํ ทิสํ ผริตฺวาติ วุตฺโต น นิมิตฺตํ วฑฺเฒนฺโต ฯ ปฏิภาคนิมิตฺตเมว เจตฺถ นตฺถิ ยทยํ วฑฺเฒยฺย ฯ ปริตฺตอปฺปมาณารมฺมณตา เจตฺถ ปริคฺคห-วเสเนว เวทิตพฺพา ฯ อารุปฺปารมฺมเณสุปิ อากาสํ กสิณุคฺฆาฏิ-มตฺตา[๑] ฯ ตํ หิ กสิณาปคมวเสเนว มนสิกาตพฺพํ ฯ ตโต ปรํ วฑฺฒยโต น กิญฺจิ โหติ ฯ วิญฺญาณํ สภาวธมฺมตฺตา ฯ น หิ

๑. สี. กสิณุคฺฆาฏิมตฺตตฺตา ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทโส

สกฺกา สภาวธมฺมํ วฑฺเฒตุํ ฯ วิญฺญาณาปคโม วิญฺญาณสฺส อภาว-ตฺตตฺตา ฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนารมฺมณํ สภาวธมฺมตฺตาเยว น วฑฺเฒตพฺพํ ฯ เสสานิ อนิมิตฺตตฺตา ฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ หิ วฑฺเฒตพฺพํ นาม ภเวยฺย ฯ พุทฺธานุสฺสติอาทีนญฺจ เนว ปฏิภาค-นิมิตฺตํ อารมฺมณํ โหติ ฯ ตสฺมา ตํ น วฑฺเฒตพฺพนฺติ ฯ เอวํ วฑฺฒนาวฑฺฒนโต ฯ

อารมฺมณโตติ ฯ อิเมสุ จ จตฺตาลีสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ ทส กสิณา ทส อสุภา อานาปานสฺสติ กายคตาสตีติ อิมานิ ทฺวาวีสติ ปฏิภาคนิมิตฺตารมฺมณานิ เสสานิ น ปฏิภาคนิมิตฺตารมฺมณานิ ฯ ตถา ทสสุ อนุสฺสตีสุ ฐเปตฺวา อานาปานสฺสติญฺจ กายคตาสติญฺจ อวเสสา อฏฺฐ อนุสฺสติโย อาหาเร ปฏิกูลสญฺญา จตุธาตุววฏฺฐานํ วิญฺญาณญฺจายตนํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนนฺติ อิมานิ ทฺวาทส สภาวธมฺมารมฺมณานิ ฯ ทส กสิณา ทส อสุภา อานาปานสฺสติ กายคตาสตีติ อิมานิ ทฺวาวีสติ นิมิตฺตารมฺมณานิ ฯ เสสานิ ฉ นวตฺตพฺพารมฺมณานิ ฯ ตถา วิปุพฺพกํ โลหิตกํ ปุฬุวกํ อานาปานสฺสติ อาโปกสิณํ เตโชกสิณํ วาโยกสิณํ ยญฺจ อาโลกกสิเณ สุริยาทีนํ โอภาสมณฺฑลารมฺมณนฺติ อิมานิ อฏฺฐ จลิตารมฺมณานิ ฯ ตานิ จ โข ปุพฺพภาเค ฯ ปฏิภาคํ ปน สนฺนิสินฺนเมว โหติ ฯ เสสานิ นจลิตารมฺมณานีติ ฯ เอวํ อารมฺมณโต ฯ

ภูมิโตติ ฯ เอตฺถ จ ทส อสุภา กายคตาสติ อาหาเร ปฏิกูล-สญฺญาติ อิมานิ ทฺวาทส เทเวสุ นปฺปวตฺตนฺติ ฯ ตานิ ทฺวาทส

วิสุทฺธิมคฺเค

อานาปานสฺสติ จาติ อิมานิ เตรส พฺรหฺมโลเก นปฺปวตฺตนฺติ ฯ อรูปภเว ปน ฐเปตฺวา จตฺตาโร อารุปฺเป อญฺญํ นปฺปวตฺตติ ฯ มนุสฺเสสุ สพฺพานิปิ ปวตฺตนฺตีติ ฯ เอวํ ภูมิโต ฯ

คหณโตติ ฯ ทิฏฺฐผุฏฺฐสุตคฺคหณโต เจตฺถ วินิจฺฉโย เวทิตพฺโพ ฯ ตตฺร ฐเปตฺวา วาโยกสิณํ เสสา นว กสิณา ทส อสุภาติ อิมานิ เอกูนวีสติ ทิฏฺเฐน คเหตพฺพานิ ฯ ปุพฺพภาเค จกฺขุนา โอโลเกตฺวา นิมิตฺตํ เนสํ คเหตพฺพนฺติ อตฺโถ ฯ กายคตาสติยํ ตจปญฺจกํ ทิฏฺเฐน เสสํ สุเตนาติ เอวํ ตสฺสารมฺมณํ ทิฏฺฐสุเตน คเหตพฺพํ ฯ อานาปานสฺสติ ผุฏฺเฐน ฯ วาโยกสิณํ ทิฏฺฐผุฏฺเฐน ฯ เสสานิ อฏฺฐารส สุเตน คเหตพฺพานิ ฯ อุเปกฺขาพฺรหฺมวิหาโร จตฺตาโร อารุปฺปาติ อิมานิ เจตฺถ น อาทิกมฺมิเกน คเหตพฺพานิ ฯ เสสานิ ปญฺจตฺตึส คเหตพฺพานีติ ฯ เอวํ คหณโต ฯ

ปจฺจยโตติ ฯ อิเมสุ ปน กมฺมฏฺฐาเนสุ ฐเปตฺวา อากาสกสิณํ เสสา นว กสิณา อารุปฺปานํ ปจฺจยา โหนฺติ ฯ ทสาปิ กสิณา อภิญฺญานํ ฯ ตโย พฺรหฺมวิหารา จตุตฺถพฺรหฺมวิหารสฺส ฯ เหฏฺฐิมํ เหฏฺฐิมํ อารุปฺปํ อุปริมสฺส อุปริมสฺส ฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ นิโรธสมาปตฺติยา ฯ[๑] สพฺพานิปิ สุขวิหารสฺส วิปสฺสนา ภวสมฺปตฺตีนนฺติ[๑] ฯ เอวํ ปจฺจยโต ฯ

จริยานุกูลโตติ ฯ จริยานํ อนุกูลโต เจตฺถ วินิจฺฉโย เวทิตพฺโพ ฯ เสยฺยถีทํ ฯ ราคจริตสฺส ตาเวตฺถ ทสอสุภากายคตาสตีติ เอกาทส กมฺมฏฺฐานานิ อนนุกูลานิ ฯ โทสจริตสฺส จตฺตาโร พฺรหฺม-

๑-๑. ยุ. สพฺพานิปิ สุขวิหารวิปสฺสนาภวสมฺปตฺตีนนฺตีติ ทิสฺสติ ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทโส

วิหารา จตฺตาริ วณฺณกสิณานีติ อฏฺฐ ฯ โมหจริตสฺส จ วิตกฺก-
จริตสฺส จ เอกํ อานาปานสฺสติกมฺมฏฺฐานเมว ฯ สทฺธาจริตสฺส
ปุริมา ฉ อนุสฺสติโย ฯ พุทฺธิจริตสฺส มรณสฺสติ อุปสมานุสฺสติ
จตุธาตุววฏฺฐานํ อาหาเร ปฏิกูลสญฺญาติ จตฺตาริ ฯ เสสกสิณานิ
จตฺตาโร จ อารุปฺปา สพฺพจริตานํ อนุกูลานิ ฯ กสิเณสุ จ
ยงฺกิญฺจิ ปริตฺตํ วิตกฺกจริตสฺส อปฺปมาณํ โมหจริตสฺสาติ ฯ
เอวเมตฺถ จริยานุกูลโต วินิจฺฉโย เวทิตพฺโพติ ฯ

สพฺพํ เจตํ อุชุวิปจฺจนีกวเสน จ อติสปฺปายวเสน จ วุตฺตํ ฯ
ราคาทีนํ ปน อวิกฺขมฺภิกา สทฺธาทีนํ วา อนุปการา กุสลภาวนา
นาม นตฺถิ ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ เมฆิยสุตฺเต จตฺตาโร ธมฺมา อุตฺตรึ
ภาเวตพฺพา อสุภา ภาเวตพฺพา ราคสฺส ปหานาย เมตฺตา
ภาเวตพฺพา พฺยาปาทสฺส ปหานาย อานาปานสฺสติ ภาเวตพฺพา วิตกฺกุ-
ปจฺเฉทาย อนิจฺจสญฺญา ภาเวตพฺพา อสฺมิมานสมุคฺฆาตายาติ[๑] ฯ
ราหุลสุตฺเตปิ เมตฺตํ ราหุล ภาวนํ ภาเวหีติอาทินา[๒] นเยน เอกสฺเสว
สตฺต กมฺมฏฺฐานานิ วุตฺตานิ ฯ ตสฺมา วจนมตฺเต อภินิเวสํ อกตฺวา
สพฺพตฺถ อธิปฺปาโย ปริเยสิตพฺโพติ ฯ อยํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวาติ
เอตฺถ กมฺมฏฺฐานกถาวินิจฺฉโย ฯ

คเหตฺวาติ อิมสฺส ปน ปทสฺส อยํ อตฺถปริทีปนา ฯ เตน
โยคินา กมฺมฏฺฐานทายกํ กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวาติ เอตฺถ
วุตฺตนเยเนว วุตฺตปฺปการํ กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา พุทฺธสฺส วา

๑. ขุ. อุ. ๒๕/๑๒๘ ฯ ม. ม. ๑๓/๑๔๐ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

ภควโต อาจริยสฺส วา อตฺตานํ นิยฺยาเตตฺวา[๑] สมฺปนฺนชฺฌาสเยน สมฺปนฺนาธิมุตฺตินา จ หุตฺวา กมฺมฏฺฐานํ ยาจิตพฺพํ ฯ ตตฺร[๒] อิมาหํ ภควา อตฺตภาวํ ตุมฺหากํ ปริจฺจชามีติ เอวํ พุทฺธสฺส ภควโต อตฺตา นิยฺยาเตตพฺโพ ฯ เอวญฺหิ อนิยฺยาเตตฺวา ปนฺเตสุ เสนาสเนสุ วิหรนฺโต เภรวารมฺมเณ อาปาถมาคเต สนฺถมฺภิตุํ อสกฺโกนฺโต คามนฺตํ โอสริตฺวา คิหิสํสฏฺโฐ หุตฺวา อเนสนํ อาปชฺชิตฺวา อนยพฺยสนํ ปาปุเณยฺย ฯ นิยฺยาติตตฺตภาวสฺส ปนสฺส เภรวารมฺมเณ อาปาถมาคเตปิ ภยํ น อุปฺปชฺชติ ฯ นนุ ตยา ปณฺฑิต ปุริมทิวสเมว อตฺตา พุทฺธานํ นิยฺยาติโตติ ปจฺจเวกฺขโต ปนสฺส โสมนสฺสเมว อุปฺปชฺชติ ฯ ยถา หิ ปุริสสฺส อุตฺตมํ กาสิกวตฺถํ ภเวยฺย ตสฺส ตสฺมึ มูสิกาย วา กีเฏหิ วา ขายิเต[๓] อุปฺปชฺเชยฺย โทมนสฺสํ สเจ ปน ตํ อจีวรกสฺส ภิกฺขุโน ทเทยฺย อถสฺส ตํ เตน ภิกฺขุนา ขณฺฑาขณฺฑํ กริยมานํ ทิสฺวาปิ โสมนสฺสเมว อุปฺปชฺเชยฺย เอวํ สมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํ ฯ อาจริยสฺส นิยฺยาเตนฺเตนาปิ อิมาหํ ภนฺเต อตฺตภาวํ ตุมฺหากํ ปริจฺจชามีติ วตฺตพฺพํ ฯ เอวํ อนิยฺยาติตตฺตภาโว หิ อตชฺชนีโย วา โหติ ทุพฺพโจ วา อโนวาทกโร เยน กามงฺคโม วา อาจริยํ อนาปุจฺฉาว ยตฺถิจฺฉติ ตตฺถ คนฺตฺวา ตเมนํ อาจริโย อามิเสน วา ธมฺเมน วา น สงฺคณฺหาติ คุฬฺหํ คนฺถํ น สิกฺขาเปติ ฯ โส อิมํ ทุวิธํ สงฺคหํ อลภนฺโต สาสเน ปติฏฺฐํ น ลภติ นจิรสฺเสว ทุสฺสีลฺยํ วา

๑. นิยฺยาเทตฺวาติปิ ฯ ๒. สี. ยุ. ตตฺถ ฯ ๓. ยุ. ขาทิเต ฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทโส

คิหิภาวํ วา ปาปุณาติ ฯ นิยฺยาติตตฺตภาโว ปน เนว อตชฺชนีโย โหติ น เยน กามงฺคโม สุพฺพโจ อาจริยายตฺตวุตฺติเยว โหติ ฯ โส อาจริยโต ทุวิธํ สงฺคหํ ลภนฺโต สาสเน วุฑฺฒึ วิรุฬฺหึ เวปุลฺลํ ปาปุณาติ จูฬปิณฺฑปาติกติสฺสตฺเถรสฺส อนฺเตวาสิกา วิย ฯ

เถรสฺส กิร สนฺติกํ ตโย ภิกฺขู อาคมํสุ ฯ เตสุ เอโก อหํ ภนฺเต ตุมฺหากํ อตฺถายาติ วุตฺเต สตโปริเส ปปาเต ปติตุํ อุสฺสเหยฺยนฺติ อาห ฯ ทุติโย อหํ ภนฺเต ตุมฺหากํ อตฺถายาติ วุตฺเต อิมํ อตฺตภาวํ ปณฺหิโต ปฏฺฐาย ปาสาณปิฏฺเฐ ฆํสนฺโต[๑] นิรวเสสํ เขเปตุํ อุสฺสเหยฺยนฺติ อาห ฯ ตติโย อหํ ภนฺเต ตุมฺหากํ อตฺถายาติ วุตฺเต อสฺสาสปสฺสาเส สนฺนิรุมฺภิตฺวา[๒] กาลกิริยํ กาตุํ อุสฺสเหยฺยนฺติ อาห ฯ เถโร ภพฺพา วติเม ภิกฺขูติ กมฺมฏฺฐานํ กเถสิ ฯ เต ตสฺส โอวาเท ฐตฺวา ตโยปิ อรหตฺตํ ปาปุณึสูติ ฯ อยมานิสํโส อตฺตนิยฺยาตเน ฯ เตน วุตฺตํ พุทฺธสฺส วา ภควโต อาจริยสฺส วา อตฺตานํ นิยฺยาเตตฺวาติ ฯ

สมฺปนฺนชฺฌาสเยน สมฺปนฺนาธิมุตฺตินา จ หุตฺวาติ เอตฺถ ปน ฯ เตน โยคินา อโลภาทีนํ วเสน ฉหากาเรหิ สมฺปนฺนชฺฌาสเยน ภวิตพฺพํ ฯ เอวํ สมฺปนฺนชฺฌาสโย หิ ติสฺสนฺนํ โพธีนํ อญฺญตรํ ปาปุณาติ ฯ ยถาห ฯ ฉอชฺฌาสยาว[๓] โพธิสตฺตา โพธิปริปากาย สํวตฺตนฺติ อโลภชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา โลเภ โทสทสฺสาวิโน อโทสชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา โทเส โทสทสฺสาวิโน อโมหชฺฌาสยา

๑. ม. ฆํเสนฺโต ฯ ๒. ม. อุปรุมฺภิตฺวา ฯ ๓. ยุ. ฉ อชฺฌาสยา โพธิสตฺตานํ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

จ โพธิสตฺตา โมเห โทสทสฺสาวิโน เนกฺขมฺมชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา ฆราวาเส โทสทสฺสาวิโน ปวิเวกชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา สงฺคณิกาย โทสทสฺสาวิโน นิสฺสรณชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา สพฺพภวคตีสุ โทสทสฺสาวิโนติ ฯ เย หิ เกจิ อตีตานาคต- ปจฺจุปฺปนฺนา โสตาปนฺนสกทาคามิอนาคามิขีณาสวปจฺเจกพุทฺธ- สมฺมาสมฺพุทฺธา สพฺเพ เต อิเมเหว ฉหิ อากาเรหิ อตฺตนา อตฺตนา ปตฺตพฺพํ วิเสสํ ปตฺตา ฯ ตสฺมา อิเมหิ ฉหากาเรหิ สมฺปนฺนชฺฌา- สเยน ภวิตพฺพํ ฯ ตทธิมุตฺตตาย ปน อธิมุตฺติสมฺปนฺเนน ภวิตพฺพํ ฯ สมาธาธิมุตฺเตน สมาธิครุเกน สมาธิปพฺภาเรน นิพฺพานาธิมุตฺเตน นิพฺพานครุเกน นิพฺพานปพฺภาเรน จ ภวิตพฺพนฺติ อตฺโถ ฯ เอวํ สมฺปนฺนชฺฌาสยาธิมุตฺติโน ปนสฺส กมฺมฏฺฐานํ ยาจโต เจโตปริย- ญาณลาภินา อาจริเยน จิตฺตวารํ[๑] โอโลเกตฺวา จริยา ชานิตพฺพา ฯ อิตเรน กึจริโตสิ เก วา เต ธมฺมา พหุลํ สมุทาจรนฺติ กึ วา เต มนสิกโรโต ผาสุ โหติ กตรสฺมึ วา เต กมฺมฏฺฐาเน จิตฺตํ นมตีติ เอวมาทีหิ นเยหิ ปุจฺฉิตฺวา ชานิตพฺพา ฯ เอวํ ญตฺวา จริยานุกูลํ กมฺมฏฺฐานํ กเถตพฺพํ ฯ กเถนฺเตน จ ติวิเธน กเถตพฺพํ ฯ ปกติยา อุคฺคหิตกมฺมฏฺฐานสฺส เอกํ เทฺว นิสชฺชา[๒] สชฺฌายํ กาเรตฺวา ทาตพฺพํ ฯ สนฺติเก วสนฺตสฺส อาคตาคตกฺขเณ กเถตพฺพํ ฯ อุคฺคเหตฺวา อญฺญตฺร คนฺตุกามสฺส นาติสงฺขิตฺตํ นาติวิตฺถาริกํ กตฺวา กเถตพฺพํ ฯ ตตฺถ ปฐวีกสิณํ ตาว กเถนฺเตน

๑. ม. จิตฺตาจารํ ฯ ๒. โปราณโปตฺถเก ทิวสานีติ ลิขิตํ ฯ ม. ยุ. นิสชฺชานิ ฯ

ปฐวีกสิณนิทฺเทโส

จตฺตาโร กสิณโทสา กสิณกรณํ กตสฺส ภาวนานโย ทฺวิธํ นิมิตฺตํ ทฺวิโธ สมาธิ สตฺตวิธํ สปฺปายาสปฺปายํ ทสวิธํ อปฺปนาโกสลฺลํ วิริยสมตา อปฺปนาวิธานนฺติ อิเม นว อาการา กเถตพฺพา ฯ เสสกมฺมฏฺฐาเนสุปิ ตสฺส ตสฺส อนุรูปํ กเถตพฺพํ ฯ ตํ สพฺพํ เตสํ ภาวนาวิธาเน อาวีภวิสฺสติ ฯ เอวํ กถิยมาเน ปน กมฺมฏฺฐาเน เตน โยคินา นิมิตฺตํ คเหตฺวา โสตพฺพํ ฯ นิมิตฺตํ คเหตฺวาติ อิทํ เหฏฺฐิมปทํ อิทํ อุปริมปทํ อยมสฺส อตฺโถ อยมธิปฺปาโย อิทํ โอปมฺมนฺติ เอวํ ตนฺตํ อาการํ อุปนิพนฺธิตฺวาติ อตฺโถ ฯ เอวํ นิมิตฺตํ คเหตฺวา สกฺกจฺจํ สุณนฺเตน หิ กมฺมฏฺฐานํ สุคฺคหิตํ โหติ ฯ อถสฺส ตํ นิสฺสาย วิเสสาธิคโม สมฺปชฺชติ น อิตรสฺสาติ ฯ อยํ คเหตฺวาติ อิมสฺส ปทสฺส อตฺถปริทีปนา ฯ

เอตฺตาวตา กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา อตฺตโน จริยานุกูลํ จตฺตาลีสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ อญฺญตรํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวาติ อิมานิ ปทานิ สพฺพากาเรน วิตฺถาริตานิ โหนฺตีติ ฯ

อิติ สาธุชนปามุชฺชตฺถาย กเต วิสุทฺธิมคฺเค สมาธิภาวนาธิกาเร กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิทฺเทโส นาม ตติโย ปริจฺเฉโท ฯ

ปฐวีกสิณนิทฺเทโส

อิทานิ ยํ วุตฺตํ สมาธิภาวนาย อนนุรูปํ วิหารํ ปหาย อนุรูเป วิหาเร วิหรนฺเตนาติ เอตฺถ ฯ ยสฺส ตาว อาจริเยน สทฺธึ เอกวิหาเร วสโต ผาสุ โหติ เตน ตตฺเถว กมฺมฏฺฐาน

วิสุทฺธิมคฺเค

ปริโสเธนฺเตน วสิตพฺพํ สเจ ตตฺถ ผาสุ น โหติ โย อญฺโญ คาวุเต วา อฑฺฒโยชเน วา โยชนมตฺเตปิ วา สปฺปาโย วิหาโร โหติ ตตฺถ วสิตพฺพํ ฯ เอวํ หิ สติ กมฺมฏฺฐานสฺส กิสฺมิญฺจิเทว ฐาเน สนฺเทเห วา สติ สติสมฺโมเห[๑] วา ชาเต กาลสฺเสว วิหาเร วตฺตํ กตฺวา อนฺตรามคฺเค ปิณฺฑาย จริตฺวา ภตฺตกิจฺจ-ปริโยสาเนเยว อาจริยสฺส วสนฏฺฐานํ คนฺตฺวา ตํทิวสํ อาจริยสฺส สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ โสเธตฺวา ทุติยทิวเส อาจริยํ วนฺทิตฺวา นิกฺขมิตฺวา อนฺตรามคฺเค ปิณฺฑาย จริตฺวา อกิลมนฺโตเยว อตฺตโน วสนฏฺฐานํ อาคนฺตุํ สกฺขิสฺสติ ฯ โย ปน โยชนปฺปมาเณปิ ผาสุกฏฺฐานํ น ลภติ เตน กมฺมฏฺฐาเน สพฺพํ คณฺฐิฏฺฐานํ ฉินฺทิตฺวา สุวิสุทฺธํ อาวชฺชนปฏิพทฺธํ กมฺมฏฺฐานํ กตฺวา ทูรมฺปิ คนฺตฺวา สมาธิภาวนาย อนนุรูปํ วิหารํ ปหาย อนุรูเป วิหาเร วิหาตพฺพํ ฯ

ตตฺถ อนนุรูโป นาม อฏฺฐารสนฺนํ โทสานํ อญฺญตเรน สมนฺนาคโต ฯ ตตฺริเม อฏฺฐารส โทสา มหนฺตตฺตํ[๒] นวตฺตํ ชิณฺณตฺตํ ปนฺถสนฺนิสฺสิตตฺตํ โสณฺฑี ปณฺณํ ปุปฺผํ ผลํ ปฏฺฐนียตา[๓] นครสนฺนิสฺสิตตา ทารุสนฺนิสฺสิตตา เขตฺตสนฺนิสฺสิตตา วิสภาคานํ ปุคฺคลานํ อตฺถิตา ปฏฺฏนสนฺนิสฺสิตตา ปจฺจนฺตสนฺนิสฺสิตตา รชฺชสีมนฺตรสนฺนิสฺสิตตา อสปฺปายตา กลฺยาณมิตฺตานํ อลาโภติ ฯ อิเมสํ อฏฺฐารสนฺนํ อญฺญตเรน โทเสน สมนฺนาคโต อนนุรูโป นาม น ตตฺถ วิหาตพฺพํ ฯ กสฺมา ฯ มหาวิหาเร ตาว พหู ภิกฺขู นานาฉนฺทา

๑. ม. สติสมฺโมเส ฯ ๒. ม. มหตฺตํ ฯ ๓. ยุ. ปตฺถนียตา ฯ

ปธวีกสิณนิทฺเทโส

สนฺนิปตนฺติ ฯ เต อญฺญมญฺญํ ปฏิวิรุทฺธตาย วตฺตํ น กโรนฺติ ฯ โพธิยงฺคณาทีนิ อสมฺมฏฺฐาเนว โหนฺติ อนุปฏฺฐาปิตํ ปานีย-ปริโภชนียํ ฯ ตตฺรายํ โคจรคาเม ปิณฺฑาย จริสฺสามีติ ปตฺตจีวรํ อาทาย นิกฺขมนฺโต สเจ ปสฺสติ วตฺตํ วา อกตํ ปานียฆฏํ วา ริตฺตํ อถาเนน วตฺตํ กาตพฺพํ โหติ ปานียํ อุปฏฺฐาเปตพฺพํ อกโรนฺโต วตฺตเภเท ทุกฺกฏํ อาปชฺชติ ฯ ตํ กโรนฺตสฺส กาโล อติกฺกมติ ฯ อติทิวา ปวิฏฺโฐ นิฏฺฐิตาย ภิกฺขาย กิญฺจิ น ลภติ ฯ ปฏิสลฺลาน-คโตปิ สามเณรทหรภิกฺขูนํ อุจฺจาสทฺเทน สงฺฆฏฺฏนกมฺเมหิ[๑] จ วิกฺขิปติ ฯ ยตฺถ ปน สพฺพํ วตฺตํ กตเมว โหติ อวเสสาปิ จ สงฺฆฏฺฏนา นตฺถิ เอวรูเป มหาวิหาเรปิ วิหาตพฺพํ[๒] ฯ นววิหาเร พหุํ นวกมฺมํ โหติ ฯ อกโรนฺตํ อุชฺฌายนฺติ ฯ ยตฺร[๓] ปน ภิกฺขู เอวํ วทนฺติ อายสฺมา ยถาสุขํ สมณธมฺมํ กโรตุ มยํ นวกมฺมํ กริสฺสามาติ เอวรูเป วิหาตพฺพํ ฯ ชิณฺณวิหาเร ปน พหุํ ปฏิ-ชคฺคิตพฺพํ โหติ ฯ อนฺตมโส อตฺตโน เสนาสนมตฺตมฺปิ อปฺปฏิชคฺคนฺตํ อุชฺฌายนฺติ ฯ ปฏิชคฺคนฺตสฺส กมฺมฏฺฐานํ ปริหายติ ฯ ปนฺถสนฺนิสฺสิเต มหาปถวิหาเร รตฺตินฺทิวํ อาคนฺตุกา สนฺนิปตนฺติ ฯ วิกาเล อาคตานํ อตฺตโน เสนาสนํ ทตฺวา รุกฺขมูเล วา ปาสาณ-ปิฏฺเฐ วา วสิตพฺพํ โหติ ปุนทิวสมฺปิ[๔] เอวเมวาติ กมฺมฏฺฐานสฺส โอกาโส น โหติ ฯ ยตฺถ ปน เอวรูโป อาคนฺตุกสมฺพาโธ น โหติ ตตฺถ วิหาตพฺพํ ฯ โสณฺฑิ นาม ปาสาณโปกฺขรณี โหติ

๑. ยุ. ม. สงฺฆกมฺเมหิ ฯ ๒. ม. น วิหาตพฺพํ ฯ ๓. สี. ยุ. ยตฺถ ฯ ๔. สี. ยุ. ปุนทิวเสปิ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

ตตฺถ ปานียตฺถํ มหาชโน สโมสรติ ฯ นครวาสีนํ ราชกุลุปกตฺเถรานํ อนฺเตวาสิกา รชนกมฺมตฺถาย อาคจฺฉนฺติ ฯ เตสํ ภาชนทารุ-โทณิกาทีนิ ปุจฺฉนฺตานํ อสุเก จ อสุเก จ ธาเนติ ทสฺเสตพฺพานิ โหนฺติ ฯ เอวํ สพฺพกาลมฺปิ นิจฺจพฺยาวโฏ โหติ ฯ ยตฺถ นานาวิธํ สากปณฺณํ โหติ ตตฺถสฺส กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ทิวาวิหารํ นิสินฺนสฺสาปิ สนฺติเก สากหาริกา คายมานา ปณฺณํ อุจฺจินนฺติโย วิสภาคสทฺทสงฺฆฏฺฏเนน กมฺมฏฺฐานนฺตรายํ กโรนฺติ ฯ ยตฺถ ปน นานาวิธา มาลาคจฺฉา สุปุปฺผิตา โหนฺติ ตตฺราปิ ตาทิโสเยว อุปทฺทโว ฯ ยตฺถ นานาวิธํ อมฺพชมฺพุปนสาทิผลํ โหติ ตตฺถ ผลตฺถิกา อาคนฺตฺวา ยาจนฺติ อเทนฺตสฺส กุชฺฌนฺติ พลกฺกาเรน วา คณฺหนฺติ สายณฺหสมเย วิหารมชฺเฌ จงฺกมนฺเตน เต ทิสฺวา กึ อุปาสกา เอวํ กโรถาติ วุตฺตา ยถารุจึ อกฺโกสนฺติ อนาวาสายปิสฺส[๑] ปรกฺกมนฺติ ฯ ปฏฺฐนีเย ปน โลกสมฺมเต ทกฺขิณาคิริหตฺถิกุจฺฉิเจติยคิริจิตฺตลปพฺพตสทิเส วิหาเร วิหรนฺตํ อยํ อรหาติ สมฺภาเวตฺวา วนฺทิตุกามา มนุสฺสา สมนฺตา โอสรนฺติ เตนสฺส ผาสุ น โหติ ฯ ยสฺส ปน ตํ สปฺปายํ โหติ เตน ทิวา อญฺญตฺร คนฺตฺวา รตฺตึ วสิตพฺพํ ฯ นครสนฺนิสฺสิเต วิสภาคา-รมฺมณานิ อาปาถํ อาคจฺฉนฺติ กุมฺภทาสิโยปิ ฆเฏหิ นิฆํสนฺติโย คจฺฉนฺติ โอกฺกมิตฺวา มคฺคํ น เทนฺติ อิสฺสรมนุสฺสาปิ วิหารมชฺเฌ สาณึ ปริกฺขิปิตฺวา นิสีทนฺติ ฯ ทารุสนฺนิสฺสิเต ปน

๑. ม. อวาสาย ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทโส
ยตฺถ กฏฺจานิ จ ทพฺพุปกรณรุกฺขา จ สนฺติ ตตฺถ กฏฺจหาริกา ปุพฺเพ วุตฺตสากปุปฺผหาริกา วิย อผาสุํ กโรนฺติฯ เย[๑] วิหาเร รุกฺขา สนฺติ เต ฉินฺทิตฺวา ฆรานิ กริสฺสามาติ มนุสฺสา อาคนฺตฺวา ฉินฺทนฺติ สเจ สายณฺหสมเย ปธานฆรา นิกฺขมิตฺวา วิหารมชฺเฌ จงฺกมนฺโต เต ทิสฺวา กึ อุปาสกา เอวํ กโรถาติ วทติ ยถารุจึ อกฺโกสนฺติ อนาวาสายปิสฺส ปรกฺกมนฺติฯ โย ปน เขตฺตสนฺนิสฺสิโต โหติ สมนฺตา เขตฺเตหิ ปริวาริโต ตตฺถ มนุสฺสา วิหารมชฺเฌเยว ขลํ กตฺวา ธญฺญํ มทฺทนฺติ ปมุเข สุสฺสยนฺติ[๒] อญฺญมฺปิ พหุํ อผาสุํ กโรนฺติฯ ยตฺราปิ มหาสงฺฆโภโค โหติ อารามิกานํ[๓] กุลานํ คาโว รุนฺธนฺติ อุทกธารํ[๔] ปฏิเสเธนฺติ มนุสฺสา วีหิสีสํ คเหตฺวา ปสฺสถ ตุมฺหากํ อารามิกานํ กมฺมนฺติ สงฺฆสฺส ทสฺเสนฺติ เตน เตน การเณน ราชราชมหามตฺตานํ ฆรทฺวารํ คนฺตพฺพํ โหติ อยมฺปิ เขตฺตสนฺนิสฺสิเตเนว สงฺคหิโตฯ วิสภาคานํ ปุคฺคลานํ อตฺถิตาติ ยตฺถ อญฺญมญฺญํ วิสภาคา เวรี ภิกฺขู วิหรนฺติ เย กลหํ กโรนฺตา มา ภนฺเต เอวํ กโรถาติ นิวาริยมานา เอตสฺส ปํสุกูลิกสฺส อาคตกาลโต ปฏฺจาย นฏฺฐมฺหาติ วตฺตาโร ภวนฺติฯ โยปิ อุทกปฏฺฏนํ วา ถลปฏฺฏนํ วา นิสฺสิโต โหติ ตตฺถ อภิณฺหํ นาวาหิ จ สตฺเถหิ จ อาคตมนุสฺสา โอกาสํ เทถ ปานียํ เทถ โลณํ เทถาติ ฆฏฺฏยนฺตา อผาสุํ กโรนฺติฯ ปจฺจนฺตนิสฺสิเต ปน มนุสฺสา พุทฺธาทีสุ อปฺปสนฺนา โหนฺติฯ

๑. กตฺถจิ นตฺถิฯ ๒. ยุ. โสสยนฺติฯ ๓. อารามิกาติปิฯ ๔. ยุ. อุทกวารํฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

รชฺชสีมนฺตรฺสนฺนิสฺสิเต[1] ราชภยํ โหติ ฯ ตํ หิ ปเทสํ เอโก ราชา น มยฺหํ วเส วตฺตตีติ ปหรติ ฯ อิตโรปิ น มยฺหํ วเส วตฺตตีติ ฯ ตตฺรายํ ภิกฺขุ กทาจิ อิตรสฺส รญฺโญ วิชิเต วิจรติ ฯ กทาจิ เอตสฺส[2] ฯ อถ นํ จารปุริโส อยนฺติ มญฺญมานา อนยพฺยสนํ ปาเปนฺติ ฯ อสปฺปายตาติ วิสภาครูปาทิอารมฺมณ-สโมสรเณน วา อมนุสฺสปริคฺคหิตตาย วา อสปฺปายตา ฯ ตตฺริทํ วตฺถุํ ฯ

เอโก กิร เถโร อรญฺเญ วสติ ฯ อถสฺส เอกา ยกฺขินี ปณฺณสาลทฺวาเร ฐตฺวา คายิ ฯ โส นิกฺขมิตฺวา ทฺวาเร อฏฺฐาสิ ฯ สา คนฺตฺวา จงฺกมนสีเส คายิ ฯ เถโร จงฺกมนสีสํ อคมาสิ ฯ สา สตโปริสปปาเต ฐตฺวา คายิ ฯ เถโร ปฏินิวตฺติ ฯ อถ นํ สา เวเคน คเหตฺวา มยา ภนฺเต น เอโก น เทฺว ตุมฺหาทิสา ขาทิตาติ อาห ฯ

กลฺยาณมิตฺตานํ อลาโภติ ยตฺถ น สกฺกา โหติ อาจริยํ วา อาจริยสมํ วา อุปชฺฌายํ วา อุปชฺฌายสมํ วา กลฺยาณมิตฺตํ ลทฺธุํ ตตฺถ โส กลฺยาณมิตฺตานํ อลาโภ มหาโทโสเยวาติ ฯ อิเมสํ อฏฺฐารสนฺนํ โทสานํ อญฺญตเรน สมนฺนาคโต อนนุรูโปติ เวทิตพฺโพ ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ อฏฺฐกถาสุ

มหาวาสํ นวาวาสํ ชราวาสํ จ ปนฺถนึ
โสณฺฑึ ปณฺณญฺจ ปุปฺผญฺจ ผลํ ปฏฺฐิตเมว[3] จ

๑. ม. รชฺชสีมสนฺนิสฺสิเต ฯ ๒. ม. ยุ. เอกสฺส ฯ ๓. ยุ. ปตฺถิตเมว ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทโส

นครํ ทารุนา เขตฺตํ วิสภาเคน ปฏฺฏนํ
ปจฺจนฺตสีมาสปฺปายํ ยตฺถ มิตฺโต น ลพฺภติ
อฏฺฐารเสตานิ ฐานานิ อิติ วิญฺญาย ปณฺฑิโต
อารกา ปริวชฺเชยฺย มคฺคํ ปฏิภยํ ยถาติ ฯ

โย ปน โคจรคามโต นาติทูรนาจฺจาสนฺนตาทีหิ ปญฺจหิ องฺเคหิ สมนฺนาคโต อยํ อนุรูโป นาม ฯ วุตฺตญฺเหตํ ภควตา กถญฺจ ภิกฺขเว เสนาสนํ ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ โหติ อิธ ภิกฺขเว เสนาสนํ นาติทูรํ โหติ นาจฺจาสนฺนํ คมนาคมนสมฺปนฺนํ ทิวา อปฺปกิณฺณํ[๑] รตฺตึ อปฺปสทฺทํ อปฺปนิคฺโฆสํ อปฺปฑํสมกสวาตาตปสิรึสปสมฺผสฺสํ โข[๒] ปน โหติ[๒] ตสฺมึ โข ปน เสนาสเน วิหรนฺตสฺส อกสิเรเนว[๓] อุปฺปชฺชนฺติ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารา ตสฺมึ โข ปน เสนาสเน เถรา ภิกฺขู วิหรนฺติ พหุสฺสุตา อาคตาคมา ธมฺมธรา วินยธรา มาติกาธรา เต กาเลน กาลํ อุปสงฺกมิตฺวา ปริปุจฺฉติ ปริปญฺหติ อิธ[๔] ภนฺเต กถํ อิมสฺส โก อตฺโถติ ตสฺส เต อายสฺมนฺโต อวิวฏํ เจว วิวรนฺติ อนุตฺตานีกตญฺจ อุตฺตานึ กโรนฺติ[๕] อเนกวิหิเตสุ จ กงฺขฏฺฐานีเยสุ ธมฺเมสุ กงฺขํ ปฏิวิโนเทนฺติ เอวํ โข ภิกฺขเว เสนาสนํ ปญฺจงฺค-สมนฺนาคตํ โหตีติ[๖] ฯ อยํ สมาธิภาวนาย อนนุรูปํ วิหารํ ปหาย อนุรูเป วิหาเร วิหรนฺเตนาติ เอตฺถ วิตฺถาโร ฯ

ขุทฺทกปลิโพธุปจฺเฉทํ กตฺวาติ เอตฺถ ฯ เอวํ ปฏิรูเป วิหาเร

๑. อปฺปากิณฺณนฺติปิ ฯ ๒-๒. ปาลิยํ นตฺถิ ฯ ๓. อปฺปกสิเรเนว ฯ ๔. อิทํ ฯ
๕. อุตฺตานีกโรนฺติ ฯ ๖. องฺ. ทสก. ๒๔/๑๗ ฯ

วิหรนฺเตน เยปิสฺส เต โหนฺติ ขุทฺทกา ปลิโพธา เตปิ อุปจฺ-
ฉินฺทิตพฺพา ฯ เสยฺยถีทํ ฯ ทีฆานิ เกสนขโลมานิ ฉินฺทิตพฺพานิ
ชิณฺณจีวเรสุ ทฬฺหีกมฺมํ วา ตุนฺนกมฺมํ วา กาตพฺพํ กิลิฏฺฐานิ วา
รชิตพฺพานิ สเจ ปตฺเต มลํ โหติ ปตฺโต ปจิตพฺโพ มญฺจ-
ปีฐาทีนิ โสเธตพฺพานีติ ฯ อยํ ขุทฺทกปลิโพธุปจฺเฉทํ กตฺวาติ
เอตฺถ วิตฺถาโร ฯ

อิทานิ สพฺพํ ภาวนาวิธานํ อปริหาเปนฺเตน๑ ภาเวตพฺโพติ
เอตฺถ อยํ ปฐวีกสิณํ อาทึ กตฺวา สพฺพกมฺมฏฺฐานวเสน วิตฺถารกถา
โหติ ฯ เอวํ อุปจฺฉินฺนขุทฺทกปลิโพเธน หิ ภิกฺขุนา ปจฺฉาภตฺตํ
ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺเตน ภตฺตสมฺมทํ ปฏิวิโนเทตฺวา ปวิวิตฺเต โอกาเส
สุขนิสินฺเนน กตาย วา อกตาย วา ปฐวิยา นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพํ ฯ
วุตฺตญฺเหตํ ปฐวีกสิณํ อุคฺคณฺหนฺโต ปฐวิยํ นิมิตฺตํ คณฺหติ
กเต วา อกเต วา สานฺตเก โน อนนฺตเก สโกฏิเย โน
อโกฏิเย สวฏฺฏุเม โน อวฏฺฏุเม สปริยนฺเต โน อปริยนฺเต
สุปฺปมตฺเต วา สราวมตฺเต วา โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กโรติ
สูปธาริตํ อุปธาเรติ สุววฏฺฐิตํ ววฏฺฐเปติ โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ
กตฺวา สูปธาริตํ อุปธาเรตฺวา สุววฏฺฐิตํ ววฏฺฐเปตฺวา อานิสํส-
ทสฺสาวี รตนสญฺญี หุตฺวา จิตฺตีการํ อุปฏฺฐเปตฺวา สปฺปิยายมาโน
ตสฺมึ อารมฺมเณ จิตฺตํ อุปนิพนฺธติ อทฺธา อิมาย ปฏิปทาย
ชรามรณมฺหา มุจฺจิสฺสามีติ โส วิวิจฺเจว กาเมหิ ฯเปฯ ปฐมํ

๑. อหาเปนฺเตน ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทโส

ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตีติ ฯ ตตฺถ เยน อตีตภเวปิ สาสเน วา อิสิปพฺพชฺชาย วา ปพฺพชิตฺวา ปจวีกสิเณ จตุกฺกปญฺจกชฺฌานานิ นิพฺพตฺติตปุพฺพานิ เอวรูปสฺส ปุญฺญวโต อุปนิสฺสยสมฺปนฺนสฺส อกตาย ปรวิยา กสิตฏฺฐาเน วา ขลมณฺฑเล วา นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ มลฺลกตฺเถรสฺส วิย ฯ

ตสฺส กิรายสฺมโต กสิตฏฺฐานํ โอโลเกนฺตสฺส ตณฺฐานปฺปมาณเมว นิมิตฺตํ อุทปาทิ ฯ โส ตํ วฑฺเฒตฺวา ปญฺจกชฺฌานานิ นิพฺพตฺเตตฺวา ฌานปทฏฺฐานํ วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิ ฯ

โย ปน เอวํ อกตาธิกาโร โหติ เตน อาจริยสฺส สนฺติเก อุคฺคหิตํ กมฺมฏฺฐานวิธานํ อวิราเธตฺวา จตฺตาโร กสิณโทเส ปริหรนฺเตน กสิณํ กาตพฺพํ ฯ นีลปีตโลหิโตทาตสมฺเภทวเสน หิ จตฺตาโร ปจวีกสิณโทสา ฯ ตสฺมา นีลาทิวณฺณํ มตฺติกํ อคฺคเหตฺวา คงฺคาวเห มตฺติกาสทิสาย อรุณวณฺณาย มตฺติกาย กสิณํ กาตพฺพํ ฯ ตญฺจ โข วิหารมชฺเฌ สามเณราทีนํ สญฺจรณฏฺฐาเน น กาตพฺพํ ฯ วิหารปจฺจนฺเต ปน ปฏิจฺฉนฺนฏฺฐาเน ปพฺภาเร วา ปณฺณสาลาย วา สํหาริมํ วา ตตฺรฏฺฐกํ วา กาตพฺพํ ฯ ตตฺร สํหาริมํ จตูสุ ทณฺฑเกสุ ปิโลติกํ วา จมฺมํ วา กฏสารกํ วา พนฺธิตฺวา ตตฺร อปนีตติณมูลสกฺขรวาลิกาย สุมทฺทิตาย มตฺติกาย วุตฺตปฺปมาณํ วฏฺฏํ ลิมฺปิตฺวา กาตพฺพํ ฯ ตํ ปริกมฺมกาเล ภูมิยํ อตฺถริตฺวา โอโลเกตพฺพํ ฯ ตตฺรฏฺฐกํ ภูมิยํ ปทุมกณฺณิกากาเรน ขาณุเก อาโกเฏตฺวา วลฺลีหิ วินทฺธิตฺวา กาตพฺพํ ฯ ยทิ สา มตฺติกา

วิสุทฺธิมคฺเค

นปฺปโหติ อโธ อณฺณํ ปกฺขิปิตฺวา อุปริภาเค สุปริโสธิตาย อรุณวณฺณาย มตฺติกาย วิทตฺถิจตุรงฺคุลวิตฺถารวฏฺฏํ กาตพฺพํ ฯ เอตเทว หิ ปมาณํ สนฺธาย สุปฺปมตฺตํ วา สราวมตฺตํ วาติ วุตฺตํ ฯ สานฺตเก โน อนนฺตเกติอาทิ ปนสฺส ปริจฺเฉทตฺถาย วุตฺตํ ฯ ตสฺมา เอวํ วุตฺตปฺปมาณํ ปริจฺเฉทํ กตฺวา รุกฺขปาณิกาย วิสภาควณฺณํ สมุฏฺฐาเปติ ฯ ตสฺมา ตํ อคฺคเหตฺวา ปาสาณ-ปาณิกาย ฆํสิตฺวา สมํ เภริตลสทิสํ กตฺวา ตํ ฐานํ สมฺมชฺชิตฺวา นฺหาตฺวา อาคนฺตฺวา กสิณมณฺฑลโต อฑฺฒเตยฺยหตฺถนฺตเร ปเทเส ปญฺญตฺเต วิทตฺถิจตุรงฺคุลปาทเก สุอตฺถเต ปีเฐ นิสีทิตพฺพํ ฯ ตโต ทูรตเร นิสินฺนสฺส หิ กสิณํ น อุปฏฺฐาติ ฯ อาสนฺนตเร กสิณโทสา ปญฺญายนฺติ ฯ อุจฺจตเร นิสินฺเนน จ คีวํ โอนมิตฺวา โอโลเกตพฺพํ โหติ ฯ นีจตเร ชนฺนุกานิ รุชฺชนฺติ ฯ ตสฺมา วุตฺตนเยเนว นิสีทิตฺวา อปฺปสฺสาทา กามาติอาทินา นเยน กาเมสุ อาทีนวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา กามนิสฺสรเณ สพฺพทุกฺขสมติกฺกมสฺส อุปายภูเต เนกฺขมฺเม ชาตาภิลาเสน พุทฺธธมฺมสงฺฆคุณานุสฺสรเณน ปีติปาโมชฺชํ ชนยิตฺวา อยนฺทานิ สา สพฺพพุทฺธปจฺเจกพุทฺธอริย-สาวเกหิ ปฏิปนฺนา เนกฺขมฺมปฏิปทาติ ปฏิปตฺติยา สญฺชาตคารเวน อทฺธา อิมาย ปฏิปตฺติยา ปวิเวกสุขรสสฺส ภาคี ภวิสฺสามีติ อุสฺสาหํ ชนยิตฺวา สเมน อากาเรน จกฺขูนิ อุมฺมีลิตฺวา[1] นิมิตฺตํ คณฺหนฺเตน ภาเวตพฺพํ ฯ อติอุมฺมีลยโต หิ จกฺขุ กิลมติ มณฺฑลญฺจ อติวิภูตํ โหติ ฯ เตนสฺส นิมิตฺตํ นุปฺปชฺชติ ฯ อติมนฺทํ อุมฺมีลยโต มณฺฑลํ

๑. ยุ. อุมฺมีเลตฺวา ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทโส

อวิภูตํ โหติ จิตฺตญฺจ ลีนํ โหติ เอวมฺปิ นิมิตฺตํ นุปฺปชฺชติ ฯ ตสฺมา อาทาสตเล มุขนิมิตฺตํ ทสฺสินา วิย สเมน อากาเรน จกฺขูนิ อุมฺมีลิตฺวา นิมิตฺตํ คณฺหนฺเตน ภาเวตพฺพํ ฯ น วณฺโณ ปจฺจเวกฺขิตพฺโพ ฯ น ลกฺขณํ มนสิกาตพฺพํ ฯ อปิจ วณฺณํ อมุญฺจิตฺวา นิสฺสยสวณฺณํ กตฺวา อุสฺสทวเสน ปณฺณตฺติธมฺเม จิตฺตํ จเปตฺวา มนสิกาตพฺพํ ฯ ปจวี มหี เมทนี ภูมิ วสุธา วสุนฺธราติ- อาทีสุ ปจวีนาเมสุ ยํ อิจฺฉติ ยทสฺส สญฺญานุกุลํ โหติ ตํ วตฺตพฺพํ ฯ อปิจ ปจวีติ เอตเทว นามํ ปากฏํ ฯ ตสฺมา ปากฏวเสเนว ปจวี ปจวีติ ภาเวตพฺพํ ฯ กาเลน อุมฺมีลิตฺวา กาเลน นิมฺมีลิตฺวา อาวชฺชิตพฺพํ ฯ ยาว อุคฺคหนิมิตฺตํ นุปฺปชฺชติ ตาว กาลสตมฺปิ กาลสหสฺสมฺปิ ตโต ภิยฺโยปิ เอเตเนว นเยน ภาเวตพฺพํ ฯ ตสฺเสวํ ภาวยโต ยทา นิมฺมีลิตฺวา อาวชฺชนฺตสฺส อุมฺมีลิตกาเล วิย อาปาถํ อาคจฺฉติ ตทา อุคฺคหนิมิตฺตํ ชาตํ นาม โหติ ฯ ตสฺส ชาตกาลโต ปฏฺฐาย น ตสฺมึ ฐาเน นิสีทิตพฺพํ ฯ อตฺตโน วสนฏฺฐานํ ปวิสิตฺวา ตตฺถ นิสินฺเนน ภาเวตพฺพํ ฯ ปาทโธวนปปญฺจปริหารตฺถํ ปนสฺส เอกปฏลิกุปาหนา จ กตฺตรทณฺโฑ จ อิจฺฉิตพฺโพ ฯ อถาเนน สเจ ตรุโณ สมาธิ เกนจิเทว อสปฺปายการเณน นสฺสติ อุปาหนา อารุยฺห กตฺตรทณฺฑํ คเหตฺวา ตํ ฐานํ คนฺตฺวา นิมิตฺตํ อาทาย อาคนฺตฺวา สุขนิสินฺเนน ภาเวตพฺพํ ปุนปฺปุนํ สมนฺนาหริตพฺพํ ตกฺกาหตํ วิตกฺกาหตํ กาตพฺพํ ฯ ตสฺส เอวํ กโรนฺตสฺส อนุกฺกเมน นีวรณานิ วิกฺขมฺภนฺติ กิเลสา สนฺนิสีทนฺติ อุปจารสมาธินา จิตฺตํ สมาธิยติ

วิสุทฺธิมคฺเค

ปฏิภาคนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ ฯ

ตตฺรายํ ปุริมสฺส จ อุคฺคหนิมิตฺตสฺส อิมสฺส จ วิเสโส ฯ อุคฺคหนิมิตฺเต กสิณโทโส ปญฺญายติ ฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ ถวิกโต นีหฏาทาสมณฺฑลํ วิย สุโธตสงฺขถาลํ วิย พลาหกนฺตรา นิกฺขนฺตจนฺทมณฺฑลํ วิย เมฆมุเข พลากา วิย อุคฺคหนิมิตฺตํ ปทาลยิตฺวา นิกฺขนฺตมิว ตโต สตคุณํ สหสฺสคุณํ สุปริสุทฺธํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ ฯ ตญฺจ โข เนว วณฺณวนฺตํ น สณฺฐานวนฺตํ ฯ ยทิ หิ ตํ เอทิสํ ภเวยฺย จกฺขุวิญฺเญยฺยํ สิยา โอฬาริกํ สมฺมสนุปคํ ติลกฺขณพฺภาหตํ ฯ น ปเนตํ ตาทิสํ ฯ เกวลํ หิ สมาธิลาภิโน อุปฏฺฐานาการมตฺตํ สญฺญชเมตนฺติ ฯ อุปฺปนฺนกาลโต จ ปนสฺส ปฏฺฐาย นีวรณานิ วิกฺขมฺภิตาเนว โหนฺติ กิเลสา สนฺนิสินฺนาว ฯ อุปจารสมาธินา จิตฺตํ สมาหิตเมวาติ ฯ

ทุวิโธ หิ สมาธิ อุปจารสมาธิ จ อปฺปนาสมาธิ จ ฯ ทฺวีหากาเรหิ จิตฺตํ สมาธิยติ อุปจารภูมิยํ วา ปฏิลาภภูมิยํ วา ฯ ตตฺถ อุปจารภูมิยํ นีวรณปฺปหาเนน จิตฺตํ สมาหิตํ โหติ ฯ ปฏิลาภภูมิยํ องฺคปาตุภาเวน ฯ ทฺวินฺนํ ปน สมาธีนํ อิทํ นานากรณํ ฯ อุปจาเร องฺคานิ น ถามชาตานิ โหนฺติ ฯ องฺคานํ อถามชาตตฺตา ยถา นาม ทหโร กุมารโก อุกฺขิปิตฺวา ฐปิยมาโน ปุนปฺปุนิ ภูมิยํ ปตติ เอวเมว อุปจาเร อุปฺปนฺเน จิตฺตํ กาเลน นิมิตฺตํ อารมฺมณํ กโรติ กาเลน ภวงฺคํ โอตรติ ฯ อปฺปนายํ ปน องฺคานิ ถามชาตานิ โหนฺติ ฯ เตสํ ถามชาตตฺตา ยถา นาม พลิกปุริโส

ปจวีกสิณนิทฺเทโส

อาสนา อุฏฺฐาย ทิวสมฺปิ ติฏฺเจยฺย เอวเมว อปฺปนาสมาธิมฺหิ อุปฺปนฺเน จิตฺตํ สกึ ภวงฺควารํ ฉินฺทิตฺวา เกวลมฺปิ รตฺตึ เกวลมฺปิ ทิวสํ ติฏฺฐติ กุสลชวนปฏิปาฏิวเสเนว ปวตฺตตีติ ฯ

ตตฺร ยเทตํ อุปจารสมาธินา สทฺธึ ปฏิภาคนิมิตฺตํ อุปฺปนฺนํ ตสฺส อุปฺปาทนํ นาม อติทุกฺกรํ ฯ ตสฺมา สเจ เตเนว ปลฺลงฺเกน ตํ นิมิตฺตํ วฑฺเฒตฺวา อปฺปนํ อธิคนฺตุํ สกฺโกติ สุนฺทรํ โน เจ สกฺโกติ อถาเนน ตํ นิมิตฺตํ อปฺปมตฺเตน จกฺกวตฺติคพฺโภ วิย รกฺขิตพฺพํ ฯ เอวํ หิ นิมิตฺตํ[๑] รกฺขโต ลทฺธปริหานิ น วิชฺชติ ฯ อารกฺขมฺหิ อสนฺตมฺหิ ลทฺธํ ลทฺธํ วินสฺสติ[๑] ฯ ตตฺรายํ รกฺขณาวิธิ ฯ

อาวาโส โคจโร ภสฺสํ ปุคฺคโล โภชนํ อุตุ
อิริยาปโถติ สตฺเตเต อสปฺปาเย วิวชฺชเย
สปฺปาเย สตฺต เสเวถ เอวญฺหิ ปฏิปชฺชโต
นจิเรเนว กาเลน โหติ กสฺสจิ อปฺปนาติ ฯ

ตตฺรสฺส ยสฺมึ อาวาเส วสนฺตสฺส อนุปฺปนฺนํ วา นิมิตฺตํ นุปฺปชฺชติ อุปฺปนฺนํ วา วินสฺสติ อนุปฏฺฐิตา จ สติ น อุปฏฺฐาติ อสมาหิตญฺจ จิตฺตํ น สมาธิยติ อยํ อสปฺปาโย ฯ ยตฺถ นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ เจว ถาวรญฺจ โหติ สติ อุปฏฺฐาติ จิตฺตํ สมาธิยติ นาคปพฺพตวาสิปธานิยติสฺสตฺเถรสฺส วิย อยํ สปฺปาโย ฯ ตสฺมา ยสฺมึ วิหาเร พหู อาวาสา โหนฺติ ตตฺถ เอกเมกสฺมึ ตีณิ ตีณิ ทิวสานิ วสิตฺวา ยตฺถสฺส จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ ตตฺถ วสิตพฺพํ ฯ อาวาสสปฺปายตาย หิ ตมฺพปณฺณิทีปมฺหิ จูฬนาคเลเณ วสนฺตา

๑-๑. ยุ. คาถาวเสน ทิสฺสติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

ตตฺเถว กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ปญฺจสตา ภิกฺขู อรหตฺตํ ปาปุณึสุ ฯ โสตาปนฺนาทีนํ ปน อญฺญตฺถ อริยภูมึ ปตฺวา ตตฺถ อรหตฺตํ ปตฺตานญฺจ คณนา นตฺถิ ฯ เอวํ อญฺเญสุปิ จิตฺตลปพฺพตวิหาราทีสุ ฯ โคจรคาโม ปน โย เสนาสนโต อุตฺตเรน วา ทกฺขิเณน วา นาติทูเร นาจฺจาสนฺเน ทิยฑฺฒโกสพฺภนฺตเร โหติ สุลภสมฺปนฺนภิกฺโข โส สปฺปาโย ฯ วิปรีโต อสปฺปาโย ฯ ภสฺสนฺติ ทฺวตฺตึสติรจฺฉานกถาปริยาปนฺนํ อสปฺปายํ ฯ ตญฺหิสฺส นิมิตฺตนฺตรธานาย สํวตฺตติ ฯ ทส กถาวตฺถุนิสฺสิตํ สปฺปายํ ฯ ตมฺปิ มตฺตาย ภาสิตพฺพํ ฯ ปุคฺคโลปิ อติรจฺฉานกถิโก สีลาทิคุณสมฺปนฺโน ยํ นิสฺสาย อสมาหิตํ วา จิตฺตํ สมาธิยติ สมาหิตํ วา จิตฺตํ ถิรตรํ โหติ เอวรูโป สปฺปาโย ฯ กายทฬฺหีพหุโล[๑] ปน ติรจฺฉานกถิโก อสปฺปาโย ฯ โส หิ ตํ กทฺทโมทกมิว อจฺฉํ อุทกํ มลีนเมว กโรติ ฯ ตาทิสญฺจ อาคมฺม โกฏิปพฺพตวาสิทหรสฺเสว สมาปตฺติ วินสฺสติ ฯ ปเคว นิมิตฺตํ ฯ โภชนํ ปน กสฺสจิ มธุรํ กสฺสจิ อมฺพิลํ สปฺปายํ โหติ ฯ อุตุปิ กสฺสจิ สีโต กสฺสจิ อุณฺโห สปฺปาโย โหติ ฯ ตสฺมา ยํ โภชนํ วา อุตุํ วา เสวนฺตสฺส ผาสุ โหติ อสมาหิตํ วา จิตฺตํ สมาธิยติ สมาหิตํ วา ถิรตรํ โหติ ตํ โภชนํ โส จ อุตุ สปฺปาโย ฯ อิตรํ โภชนํ อิตโร จ อุตุ อสปฺปาโย ฯ อิริยาปเถสุปิ กสฺสจิ จงฺกโม สปฺปาโย โหติ กสฺสจิ สยนฏฺฐานนิสชฺชานํ อญฺญตโร ฯ ตสฺมา ตํ อาวาสํ วิย ตีณิ ทิวสานิ อุปปริกฺขิตฺวา ยสฺมึ อิริยาปเถ อสมาหิตํ วา จิตฺตํ สมาธิยติ สมาหิตํ วา ถิรตรํ

๑. ยุ. กายทฑฺฒีพหุโล ฯ

ปจฺวีกสิณนิทฺเทโส

โหติ โส สปฺปาโย อิตโร อสปฺปาโยติ เวทิตพฺโพ ฯ อิติ อิมํ สตฺตวิธํ อสปฺปายํ วชฺเชตฺวา สปฺปายํ เสวิตพฺพํ ฯ เอวํ ปฏิปนฺนสฺส หิ นิมิตฺตาเสวนพหุลสฺส นจิเรเนว กาเลน โหติ กสฺสจิ อปฺปนา ฯ ยสฺส ปน เอวมฺปิ ปฏิปชฺชโต น โหติ เตน ทสวิธํ อปฺปนาโกสลฺลํ สมฺปาเทตพฺพํ ฯ ตตฺรายํ นโย ฯ

ทสหาการเหิ อปฺปนาโกสลฺลํ อิจฺฉิตพฺพํ วตฺถุวิสท กิริยโต อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนโต นิมิตฺต กุสลโต ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ ปคฺคเหตพฺพํ ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ นิคฺคเหตพฺพํ ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ นิคฺคณฺหาติ ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ สมฺปหํสิตพฺพํ ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ สมฺปหํเสติ ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตพฺพํ ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ อสมาหิตปุคฺคล-ปริวชฺชนโต สมาหิตปุคฺคลเสวนโต ตทธิมุตฺติโตติ ฯ

ตตฺถ วตฺถุวิสท กิริยา นาม อชฺฌตฺติกพาหิรานํ วตฺถูนํ วิสท-ภาว กรณํ ฯ ยทา หิสฺส เกส นข โลมานิ ทีฆานิ โหนฺติ สรีรํ วา เสทมลคฺคหิตํ ตทา อชฺฌตฺติกวตฺถุ อวิสทํ โหติ อปริสุทฺธํ ฯ ยทา ปนสฺส จีวรํ ชิณฺณํ กิลิฏฺจํ ทุคฺคนฺธํ โหติ เสนาสนํ วา อุกฺลาปํ ตทา พาหิรวตฺถุ อวิสทํ โหติ อปริสุทฺธํ ฯ อชฺฌตฺติก-พาหิเร จ วตฺถุมฺหิ อวิสเท อุปฺปนฺเนสุ จิตฺตเจตสิเกสุ ญาณมฺปิ อปริสุทฺธํ โหติ อปริสุทฺธานิ ทีปกปลฺลิก วฏฺฏิเตลานิ นิสฺสาย อุปฺปนฺนทีปสิขาย โอภาโส วิย ฯ อปริสุทฺเธน จ ญาเณน สงฺขาเร สมฺมสโต สงฺขาราปิ อวิภูตา โหนฺติ กมฺมฏฺฐานมนุยุญฺชโต

ปฐวีกสิณนิทฺเทโส

โหติ โส สปฺปาโย อิตโร อสปฺปาโยติ เวทิตพฺโพ ฯ อิติ อิมํ สตฺตวิธํ อสปฺปายํ วชฺเชตฺวา สปฺปายํ เสวิตพฺพํ ฯ เอวํ ปฏิปนฺนสฺส หิ นิมิตฺตาเสวนพหุลสฺส นจิเรเนว กาเลน โหติ กสฺสจิ อปฺปนา ฯ ยสฺส ปน เอวมฺปิ ปฏิปชฺชโต น โหติ เตน ทสวิธํ อปฺปนาโกสลฺลํ สมฺปาเทตพฺพํ ฯ ตตฺรายํ นโย ฯ

ทสหากาเรหิ อปฺปนาโกสลฺลํ อิจฺฉิตพฺพํ วตฺถุวิสท กิริยโต อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนโต นิมิตฺต กุสลโต ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ ปคฺคเหตพฺพํ ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ นิคฺคเหตพฺพํ ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ นิคฺคณฺหาติ ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ สมฺปหํสิตพฺพํ ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ สมฺปหํเสติ ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตพฺพํ ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ อสมาหิตปุคฺคล-ปริวชฺชนโต สมาหิตปุคฺคลเสวนโต ตทธิมุตฺติโตติ ฯ

ตตฺถ วตฺถุวิสท กิริยา นาม อชฺฌตฺติกพาหีรานํ วตฺถูนํ วิสท-ภาว กรณํ ฯ ยทา หิสฺส เกส นข โลมานิ ทีฆานิ โหนฺติ สรีรํ วา เสทมลคฺคหิตํ ตทา อชฺฌตฺติกวตฺถุ อวิสทํ โหติ อปริสุทฺธํ ฯ ยทา ปนสฺส จีวรํ ชิณฺณํ กิลิฏฺฐํ ทุคฺคนฺธํ โหติ เสนาสนํ วา อุกฺลาปํ ตทา พาหิรวตฺถุ อวิสทํ โหติ อปริสุทฺธํ ฯ อชฺฌตฺติก-พาหิเร จ วตฺถุมฺหิ อวิสเท อุปฺปนฺเนสุ จิตฺตเจตสิเกสุ ญาณมฺปิ อปริสุทฺธํ โหติ อปริสุทฺธานิ ทีปกปลฺลิก วฏฺฏิเตลานิ นิสฺสาย อุปฺปนฺนทีปสิขาย โอภาโส วิย ฯ อปริสุทฺเธน จ ญาเณน สงฺขาเร สมฺมสโต สงฺขาราปิ อวิภูตา โหนฺติ กมฺมฏฺฐานมนุยุญฺชโต

ปจวีกสิณนิทฺเทโส

วตฺถุสฺมึเยว ปสีทติ ฯ พลวสมาธึ ปน มนฺทวิริยํ สมาธิสฺส โกสชฺช-ปกฺขตฺตา โกสชฺชํ อภิภวติ ฯ พลววิริยํ มนฺทสมาธึ วิริยสฺส อุทฺธจฺจปกฺขตา อุทฺธจฺจํ อภิภวติ ฯ สมาธิ ปน วิริเยน สํโยชิโต โกสชฺเช ปติตุํ น ลภติ ฯ วิริยํ สมาธินา สํโยชิตํ อุทฺธจฺเจ ปติตุํ น ลภติ ฯ ตสฺมา ตทุภยํ สมํ กาตพฺพํ ฯ อุภยสมตาย หิ อปฺปนา โหติ ฯ

อปิจ สมาธิกมฺมิกสฺส พลวตีปิ สทฺธา วฏฺฏติ ฯ เอวํ สทฺทหนฺโต โอกปฺเปนฺโต อปฺปนํ ปาปุณิสฺสติ ฯ สมาธิปญฺญาสุ ปน สมาธิกมฺมิกสฺส เอกคฺคตา พลวตี วฏฺฏติ ฯ เอวํ หิ โส อปฺปนํ ปาปุณาติ ฯ วิปสฺสนากมฺมิกสฺส ปญฺญา พลวตี วฏฺฏติ ฯ เอวํ หิ โส ลกฺขณปฏิเวธํ ปาปุณาติ ฯ อุภินฺนํ ปน สมตายปิ อปฺปนา โหติเยว ฯ สติ ปน สพฺพตฺถ พลวตี วฏฺฏติ ฯ สติ หิ จิตฺตํ อุทฺธจฺจปกฺขิกานํ สทฺธาวิริยปญฺญานํ วเสน อุทฺธจฺจปาตโต โกสชฺชปกฺเขน จ สมาธินา โกสชฺชปาตโต รกฺขติ ฯ ตสฺมา สา โลณธูปนํ วิย สพฺพพฺยญฺชเนสุ สพฺพกมฺมิกอมจฺโจ วิย จ สพฺพราช-กิจฺเจสุ สพฺพตฺถ อิจฺฉิตพฺพา ฯ เตนาห สติ จ ปน สพฺพตฺถิกา วุตฺตา ภควตา กึการณา จิตฺตํ หิ สติปฏิสรณํ อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา จ สติ น วินา สติยา จิตฺตสฺส ปคฺคหนิคฺคโห โหตีติ ฯ

นิมิตฺตโกสลฺลํ นาม ปจวีกสิณาทิกสฺส จิตฺเตกคฺคตานิมิตฺตสฺส อกตสฺส กรณโกสลฺลํ กตสฺส ภาวนาโกสลฺลํ ภาวนาย ลทฺธสฺส รกฺขณโกสลฺลญฺจ ฯ ตํ อิธ อธิปฺเปตํ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

กถญฺจ ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ ปคฺคเหตพฺพํ ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ฯ ยทาสฺส อติสิถิลวิริยตาทีหิ ลีนํ จิตฺตํ โหติ ตทา ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคาทโย ตโย อภาเวตฺวา ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคาทโย ภาเวติ ฯ วุตฺตญฺเหตํ ภควตา เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ปุริโส ปริตฺตํ อคฺคึ อุชฺชาเลตุกาโม อสฺส โส ตตฺถ อลฺลานิ เจว ติณานิ ปกฺขิเปยฺย อลฺลานิ จ โคมยานิ ปกฺขิเปยฺย อลฺลานิ จ กฏฺฐานิ ปกฺขิเปยฺย อุทกวาตญฺจ ทเทยฺย ปํสุเกน จ โอกีเรยฺย ภพฺโพ นุ โข โส ภิกฺขเว ปุริโส ปริตฺตํ อคฺคึ อุชฺชาเลตุนฺติ ฯ โน เหตํ ภนฺเตติ ฯ เอวเมว โข ภิกฺขเว ยสฺมึ สมเย ลีนํ จิตฺตํ โหติ อกาโล ตสฺมึ สมเย ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย อกาโล สมาธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย อกาโล อุเปกฺขา-สมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย ตํ กิสฺส เหตุ ลีนํ ภิกฺขเว จิตฺตํ ตํ เอเตหิ ธมฺเมหิ ทุสฺสมุฏฺฐาปยํ โหติ ยสฺมิญฺจ โข ภิกฺขเว สมเย ลีนํ จิตฺตํ โหติ กาโล ตสฺมึ สมเย ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย กาโล วิริยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย กาโล ปีติสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย ตํ กิสฺส เหตุ ลีนํ ภิกฺขเว จิตฺตํ ตํ เอเตหิ ธมฺเมหิ สุสมุฏฺฐาปยํ โหติ เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ปุริโส ปริตฺตํ อคฺคึ อุชฺชาเลตุกาโม อสฺส โส ตตฺถ สุกฺขานิ เจว ติณานิ ปกฺขิเปยฺย สุกฺขานิ จ โคมยานิ ปกฺขิเปยฺย สุกฺขานิ จ กฏฺฐานิ ปกฺขิเปยฺย มุขวาตํ[๑] จ ทเทยฺย น จ ปํสุเกน โอกีเรยฺย ภพฺโพ

๑. ม. สุกฺกวาตญฺจ ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทโส

นุโข โส ภิกฺขเว ปุริโส ปริตฺตํ อคฺคึ อุชฺชาเลตุนฺติ ฯ เอวํ ภนฺเตติ[๑] ฯ

เอตฺถ จ ยถาสกํ อาหารวเสน ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคาทีนํ ภาวนา เวทิตพฺพา ฯ วุตฺตญฺเหตํ ภควตา อตฺถิ ภิกฺขเว กุสลากุสลา ธมฺมา สาวชฺชานวชฺชา ธมฺมา หีนปฺปณีตา ธมฺมา กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาคา ธมฺมา ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภิยฺโยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยาติ[๒] ฯ ตถา ฯ อตฺถิ ภิกฺขเว อารมฺภธาตุ[๓] นิกฺกม-ธาตุ ปรกฺกมธาตุ ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา วิริยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา วิริยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภิยฺโยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยาติ ฯ ตถา ฯ อตฺถิ ภิกฺขเว ปีติสมฺโพชฺฌงฺคฏฺฐานิยา ธมฺมา ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา ปีติ-สมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา ปีติสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภิยฺโยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยาติ ฯ

ตตฺถ สภาวสามญฺญลกฺขณ ปฏิเวธ วเสน ปวตฺตมนสิกาโร กุสลาทีสุ โยนิโสมนสิกาโร นาม ฯ อารมฺภธาตุอาทีนํ อุปฺปาทน-วเสน ปวตฺตมนสิกาโร อารมฺภธาตุอาทีสุ โยนิโสมนสิกาโร นาม ฯ ตตฺถ อารมฺภธาตูติ ปฐมวิริยํ วุจฺจติ ฯ นิกฺกมธาตูติ โกสชฺชโต

๑. สํ. มหาวาร. ๑๙/๑๕๖ ฯ ๒. สํ. มหาวาร. ๑๙/๘๖ ฯ ๓. อารพฺภธาตูติปิ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

นิกฺขนฺตตฺตา ตโต พลวตรํ ฯ ปรกฺกมธาตูติ ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมนโต ตโตปิ พลวตรํ ฯ ปีติสมฺโพชฺฌงฺคฏฺฐานิยา ธมฺมาติ ปน ปีติยาเอว เอตํ นามํ ตสฺสาปิ อุปฺปาทกมนสิกาโรว โยนิโสมนสิกาโร นาม ฯ

อปิจ สตฺต ธมฺมา ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ ปริปุจฺฉกตา วตฺถุวิสทกิริยตา อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนา ทุปฺปญฺญปุคฺคลปริวชฺชนา ปญฺญวนฺตปุคฺคลเสวนา คมฺภีรญาณจริยปจฺจเวกฺขณา ตทธิมุตฺตตาติ ฯ เอกาทส ธมฺมา วิริยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ อปายาทิภยปจฺจเวกฺขณตา วิริยายตฺตโลกิยโลกุตฺตรวิเสสาธิคมานิสํสทสฺสิตา พุทฺธปจฺเจกพุทฺธมหาสาวเกหิ คตมคฺโค มยา คนฺตพฺโพ โส จ น สกฺกา กุสีเตน คนฺตุนฺติ เอวํ คมนวีถิปจฺจเวกฺขณตา ทายกานํ มหปฺผลการกรเณน[๑] ปิณฺฑาปจายนตา วิริยารมฺภสฺส วณฺณวาที เม สตฺถา โส จ อนติกฺกมนียสาสโน อมฺหากํ จ พหูปกาโร ปฏิปตฺติยา จ ปูชิยมาโน ปูชิโต โหติ น อิตรถาติ เอวํ สตฺถุมหตฺตปจฺจเวกฺขณตา สทฺธมฺมสงฺขาตํ เม มหาทายชฺชํ คเหตพฺพํ ตญฺจ น สกฺกา กุสีเตน คเหตุนฺติ เอวํ ทายชฺชมหตฺตปจฺจเวกฺขณตา อาโลกสญฺญามนสิการอิริยาปถปริวตฺตนอพฺโภกาสเสวนาทีหิ ถีนมิทฺธวิโนทนตา กุสีตปุคฺคลปริวชฺชนตา อารทฺธวิริยปุคฺคลเสวนตา สมฺมปฺปธานปจฺจเวกฺขณตา ตทธิมุตฺตตาติ ฯ เอกาทส ธมฺมา ปีติสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย

๑. มหปฺผลภาวกรเณนาติปิ ฯ

ปจฺจวีกฺสิณนิทฺเทโส

สํวตฺตนฺติ พุทฺธานุสฺสติ ธมฺมสงฺฆสีลจาคเทวตานุสฺสติ อุปสมานุสฺสติ ลูขปุคฺคลปริวชฺชนตา สินิทฺธปุคฺคลเสวนตา ปสาทนียสุตฺตนฺต-ปจฺจเวกฺขณตา ตทธิมุตฺตตาติ ฯ

อิติ อิเมหิ อากาเรหิ เอเต ธมฺเม อุปฺปาเทนฺโต ธมฺมวิจย-สมฺโพชฺฌงฺคาทโย ภาเวติ นาม ฯ เอวํ ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ ปคฺคเหตพฺพํ ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ฯ

กถํ ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ นิคฺคเหตพฺพํ ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ นิคฺคณฺหาติ ฯ ยทาสฺส อจฺจารทฺธวิริยตาทีหิ อุทฺธฏํ จิตฺตํ โหติ ตทา ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคาทโย ตโย อภาเวตฺวา ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺ-ฌงฺคาทโย ภาเวติ ฯ วุตฺตญฺเหตํ ภควตา เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ปุริโส มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ นิพฺพาเปตุกาโม อสฺส โส ตตฺถ สุกฺขานิ เจว ติณานิ ปกฺขิเปยฺย ฯเปฯ น จ ปํสุเกน โอกีเรยฺย ภพฺโพ นุโข โส ภิกฺขเว ปุริโส มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ นิพฺพาเปตุนฺติ ฯ โน เหตํ ภนฺเตติ ฯ เอวเมว โข ภิกฺขเว ยสฺมึ สมเย อุทฺธฏํ จิตฺตํ โหติ อกาโล ตสฺมึ สมเย ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย อกาโล วิริยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย อกาโล ปีติสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย ตํ กิสฺส เหตุ อุทฺธฏํ ภิกฺขเว จิตฺตํ ตํ หิ เอเตหิ ธมฺเมหิ ทุวูปสมยํ โหติ ยสฺมึ จ โข ภิกฺขเว สมเย อุทฺธฏํ จิตฺตํ โหติ กาโล ตสฺมึ สมเย ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย กาโล สมาธิ-สมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย กาโล อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย ตํ กิสฺส เหตุ อุทฺธฏํ ภิกฺขเว จิตฺตํ ตํ หิ เอเตหิ ธมฺเมหิ

วิสุทฺธิมคฺเค

สุวูปสมยํ โหติ เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ปุริโส มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ นิพฺพาเปตุกาโม อสฺส โส ตตฺถ อลฺลานิ เจว ติณานิ ปกฺขิเปยฺย ฯเปฯ ปํสุเกน จ โอกีเรยฺย ภพฺโพ นุโข โส ภิกฺขเว ปุริโส มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ นิพฺพาเปตุนฺติ ฯ เอวํ ภนฺเตติ[๑] ฯ

เอตฺถาปิ ยถาสกํ อาหารวเสน ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคาทีนํ ภาวนา เวทิตพฺพา ฯ วุตฺตญฺเหตํ ภควตา อตฺถิ ภิกฺขเว กายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภิยฺโยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยาติ ฯ ตถา ฯ อตฺถิ ภิกฺขเว สมถนิมิตฺตํ อพฺยคฺคนิมิตฺตํ ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา สมาธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา สมาธิสมฺโพชฺ-ฌงฺคสฺส ภิยฺโยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยาติ ฯ ตถา ฯ อตฺถิ ภิกฺขเว อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคฏฺฐานิยา ธมฺมา ตตฺถ โยนิโส-มนสิการพหุลีกาโร อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา อุเปกฺขา-สมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภิยฺโยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยาติ ฯ ตตฺถ ยถาสฺส ปสฺสทฺธิอาทโย อุปฺปนฺนปุพฺพา ตํ อาการํ สลฺลกฺเขตฺวา เตสํ อุปฺปาทนวเสน ปวตฺตมนสิกาโรเอว ตีสุปิ ปเทสุ โยนิโสมนสิกาโร นาม ฯ สมถนิมิตฺตนฺติ จ สมถสฺเสเวตํ อธิวจนํ ฯ อวิกฺเขปฏฺเฐน

๑. สํ. มหาวาร. ๑๙/๑๕๘ ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทโส

จ ตสฺเสว อพฺยคฺคนิมิตฺตนฺติ อธิวจนํ ฯ

อปิจ สตฺต ธมฺมา ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ ปณีตโภชน เสวนตา อุตุสุขเสวนตา อิริยาปถสุข-เสวนตา มชฺฌตฺตปฺปโยคตา สารทฺธกายปุคฺคลปริวชฺชนตา ปสฺสทฺธ-กายปุคฺคลเสวนตา ตทธิมุตฺตตาติ ฯ เอกาทส ธมฺมา สมาธิสมฺโพชฺ-ฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ วตฺถุวิสทตา นิมิตฺตกุสลตา อินฺทฺริย สมตฺตปฏิปาทนตา สมเย จิตฺตสฺส นิคฺคหณตา สมเย จิตฺตสฺส ปคฺคหณตา นิรสฺสาทสฺส จิตฺตสฺส สทฺธาสํเวควเสน สมฺปหํสนตา สมฺมาปวตฺตสฺส อชฺฌุเปกฺขนตา อสมาหิตปุคฺคลปริวชฺชนตา สมาหิต-ปุคฺคลเสวนตา ฌานวิโมกฺขปจฺจเวกฺขณตา ตทธิมุตฺตตาติ ฯ ปญฺจ ธมฺมา อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ สตฺตมชฺฌตฺตตา สงฺขารมชฺฌตฺตตา สตฺตสงฺขารเกลายนปุคฺคลปริวชฺชนตา สตฺต-สงฺขารมชฺฌตฺตปุคฺคลเสวนตา ตทธิมุตฺตตาติ ฯ

อิติ อิเมหิ อากาเรหิ เอเต ธมฺเม อุปฺปาเทนฺโต ปสฺสทฺธิ-สมฺโพชฺฌงฺคาทโย ภาเวติ นาม ฯ เอวํ ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ นิคฺคเหตพฺพํ ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ นิคฺคณฺหาติ ฯ

กถํ ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ สมฺปหํสิตพฺพํ ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ สมฺปหํเสติ ฯ ยทาสฺส ปญฺญาปโยคมนฺทตาย วา อุปสมสุขาน ธิคเมน วา นิรสฺสาทํ จิตฺตํ โหติ ตทา นํ อฏฺจสํเวควตฺถุ-ปจฺจเวกฺขเณน สํเวเชติ ฯ อฏฺจ สํเวควตฺถูนิ นาม ชาติชรา-พฺยาธิ มรณานิ จตฺตาริ อปายทุกฺขํ ปญฺจมํ อตีเต วฏฺฏมูลกํ

ทุกฺขํ อนาคเต วฏฺฏมูลกํ ทุกฺขํ ปจฺจุปฺปนฺเน อาหารปริเยฏฺฐิมูลกํ ทุกฺขนฺติ ฯ พุทฺธธมฺมสงฺฆคุณานุสฺสรเณนปิสฺส ปสาทํ ชเนติ ฯ เอวํ ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ สมฺปหํสิตพฺพํ ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ สมฺปหํเสติ ฯ

กถํ ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตพฺพํ ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ ฯ ยทาสฺส เอวํ ปฏิปชฺชโต อลีนํ อนุทฺธฏํ อนิรสฺสาทํ อารมฺมเณ สมปฺปวตฺตํ สมถวีถิปฏิปนฺนํ จิตฺตํ โหติ ตทาสฺส ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ น พฺยาปารํ อาปชฺชติ สารถิ วิย สมปฺปวตฺเตสุ อสฺเสสุ ฯ เอวํ ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตพฺพํ ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ ฯ

อสมาหิตปุคฺคลปริวชฺชนา นาม เนกฺขมฺมปฏิปทํ อนารุฬฺหปุพฺพานํ อเนกกิจฺจปฺปสุตานํ วิกฺขิตฺตหทยานํ ปุคฺคลานํ อารกา ปริจฺจาโค ฯ สมาหิตปุคฺคลเสวนา นาม เนกฺขมฺมปฏิปทํ ปฏิปนฺนานํ สมาธิลาภีนํ ปุคฺคลานํ กาเลน กาลํ อุปสงฺกมนํ ฯ ตทธิมุตฺตตา นาม สมาธิอธิมุตฺตตา สมาธิครุสมาธินินฺน สมาธิโปณสมาธิปพฺภารตาติ อตฺโถ ฯ เอวเมตํ ทสวิธํ อปฺปนาโกสลฺลํ สมฺปาเทตพฺพํ ฯ

เอวํ หิ สมฺปาทยโต อปฺปนาโกสลฺยํ[๑] อิมํ
ปฏิลทฺเธ นิมิตฺตสฺมึ อปฺปนา สมฺปวตฺตติ ฯ
เอวมฺปิ ปฏิปนฺนสฺส สเจ สา นปฺปวตฺตติ
ตถาปิ น ชเห โยคํ วายเมเถว ปณฺฑิโต ฯ

๑. ยุ. อปฺปนาโกลลฺลํ ฯ ตเถว ฏีกาปาโฐ ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทโส

หิตฺวา หิ สมฺมาวายามํ วิเสสํ นาม มาณโว[1]
อธิคจฺเฉ ปริตฺตมฺปิ ฐานเมตํ น วิชฺชติ ฯ
จิตฺตปฺปวตฺติอาการํ ตสฺมา สลฺลกฺขยํ พุโธ
สมตํ วิริยสฺเสว โยชเยถ ปุนปฺปุนํ ฯ
อีสกมฺปิ ลยํ ยนฺตํ ปคฺคณฺเหเถว มานสํ
อจฺจารทฺธํ นิเสเธตฺวา สมเมว ปวตฺตเย ฯ
เรณุมฺหิ อุปฺปลทเล สุตฺเต นาวาย นาฬิยา
ยถา มธุกราทีนํ ปวตฺติ สมฺปวณฺณิตา
ลีนอุทฺธจฺจภาเวหิ โมจยิตฺวาน สพฺพโส
เอวํ นิมิตฺตาภิมุขํ มานสมฺปฏิปาทเยติ ฯ

ตตฺรายํ อตฺถทีปนา ฯ ยถา หิ อจฺเฉโก มธุกโร อสุกสฺมึ รุกฺเข ปุปฺผํ ปุปฺผิตนฺติ ญตฺวา ติกฺเขน เวเคน ปกฺขนฺโต ตํ อติกฺกมิตฺวา ปฏินิวตฺตนฺโต ขีเณ เรณุมฺหิ สมฺปาปุณาติ อปโร อจฺเฉโก มนฺเทน ชเวน ปกฺขนฺโต ขีเณเยว สมฺปาปุณาติ เฉโก ปน สเมน ชเวน ปกฺขนฺโต สุเขน ปุปฺผราสึ สมฺปตฺวา ยาวติจฺฉกํ เรณุํ อาทาย มธุํ สมฺปาเทตฺวา มธุรสํ อนุภวติ ฯ ยถา จ สลฺลกตฺตอนฺเตวาสิเกสุ อุทกถาลคเต อุปฺปลปตฺเต สตฺถกมฺมํ สิกฺขนฺเตสุ[2] เอโก อติจฺเฉโก เวเคน สตฺถํ ปาเตนฺโต อุปฺปลปตฺตํ ทฺวิธา วา ฉินฺทติ อุทเก วา ปเวเสติ อปโร อจฺเฉโก ฉิชฺชนปเวสนภยา สตฺถเกน ผุสิตุมฺปิ น วิสหติ เฉโก ปน สเมน ปโยเคน

๑. มานโวติปิ ฯ ๒. ยุ. สิกฺขนฺเตสุ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

ตตฺถ สตฺถปทํ ทสฺเสตฺวา ปริโยทาตสิปฺโป หุตฺวา ตถารูเปสุ ฐาเนสุ กมฺมํ กตฺวา ลาภํ ลภติ ฯ ยถา จ โย จตุพฺยามปฺปมาณํ มกฺกฏกสุตฺตํ อาหรติ โส จตฺตาริ สหสฺสานิ ลภตีติ รญฺญา วุตฺเต เอโก อติจฺเฉโก ปุริโส เวเคน มกฺกฏกสุตฺตํ อากฑฺฒนฺโต ตหึ ตหึ ฉินฺทติเยว อปโร อจฺเฉโก เฉทนภยา หตฺเถน ผุสิตุมฺปิ น วิสหติ เฉโก ปน โกฏิโต ปฏฺฐาย สเมน ปโยเคน ทณฺฑเก เวเฐตฺวา อาหริตฺวา ลาภํ ลภติ ฯ ยถา จ อติจฺเฉโก นิยฺยามโก พลววาเต ลการํ ปูเรนฺโต นาวํ วิเทสํ ปกฺขนฺทาเปติ อปโร อจฺเฉโก มนฺทวาเต ลการํ โอโรเปนฺโต นาวํ ตตฺเถว ฐเปติ เฉโก ปน มนฺทวาเต ลการํ ปูเรตฺวา พลววาเต อฑฺฒลการํ กตฺวา โสตฺถินา อิจฺฉิตฏฺฐานํ ปาปุณาติ ฯ ยถา จ โย เตลํ อฉฑฺเฑนฺโต นาฬึ ปูเรติ โส ลาภํ ลภตีติ อาจริเยน อนฺเตวาสิกานํ วุตฺเต เอโก อติจฺเฉโก ลาภลุทฺโธ เวเคน ปูเรนฺโต เตลํ ฉฑฺเฑติ อปโร อจฺเฉโก เตลํ ฉฑฺฑนภยา อาสิญฺจิตุมฺปิ น วิสหติ เฉโก ปน สเมน ปโยเคน ปูเรตฺวา ลาภํ ลภติ ฯ เอวเมว เอโก ภิกฺขุ อุปฺปนฺเน นิมิตฺเต สีฆเมว อปฺปนํ ปาปุณิสฺสามีติ คาฬฺหํ วิริยํ กโรติ ตสฺส จิตฺตํ อจฺจารทฺธวิริยตฺตา อุทฺธจฺเจ ปตติ โส น สกฺโกติ อปฺปนํ ปาปุณิตุํ เอโก อจฺจารทฺธวิริยตาย โทสํ ทิสฺวา กินฺทานิ เม อปฺปนายาติ วิริยํ หาเปติ ตสฺส จิตฺตํ อติลีนวิริยตฺตา โกสชฺเช ปตติ โสปิ น สกฺโกติ อปฺปนํ ปาปุณิตุํ โย ปน อีสกมฺปิ ลีนํ จิตฺตํ ลีนภาวโต อุทฺธฏํ อุทฺธจฺจโต โมเจตฺวา

ปฐวีกสิณนิทฺเทโส

สเมน ปโยเคน นิมิตฺตาภิมุขํ ปวตฺเตติ โส อปฺปนํ ปาปุณาติ ฯ ตาทิเสน ภวิตพฺพํ ฯ อิมมตฺถํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ

เรณุมฺหิ อุปฺปลทเล สุตฺเต นาวาย นาฬิยา
ยถา มธุกราทีนํ ปวตฺติ สมฺปวณฺณิตา
ลีนอุทฺธฏภาเวหิ โมจยิตฺวาน สพฺพโส
เอวํ นิมิตฺตาภิมุขํ มานสมฺปฏิปาทเยติ ฯ

อิติ เอวํ นิมิตฺตาภิมุขํ มานสมฺปฏิปาทยโต ปนสฺส อิทานิ อปฺปนา อิชฺฌิสฺสตีติ ภวงฺคํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา ปฐวี ปฐวีติ อนุโยค-วเสน อุปฏฺฐิตํ ตเทว ปฐวีกสิณํ อารมฺมณํ กตฺวา มโนทฺวารา-วชฺชนํ อุปฺปชฺชติ ฯ ตโต ตสฺมึเยวารมฺมเณ จตฺตาริ ปญฺจ วา ชวนานิ ชวนฺติ เตสุ อวสาเน เอกํ รูปาวจรํ เสสานิ กามาวจรานิ ปกติจิตฺเตหิ พลวตรวิตกฺกวิจารปีติสุขจิตฺเตกคฺคตานิ ยานิ อปฺปนาย ปริกมฺมตฺตา ปริกมฺมานีติปิ ยถา คามาทีนํ อาสนฺนปฺปเทโส คามุปจาโร นครุปจาโรติ วุจฺจติ เอวํ อปฺปนาย อาสนฺนตฺตา สมีปจาริตฺตา วา อุปจารานีติปิ อิโต ปุพฺเพ ปริกมฺมานํ อุปริ อปฺปนาย จ อนุโลมโต อนุโลมานีติปิ วุจฺจนฺติ ฯ ยญฺเจตฺถ สพฺพนฺติมํ ตํ ปริตฺตโคตฺตาภิภวนโต มหคฺคตโคตฺตภาวนโต จ โคตฺรภูติปิ วุจฺจติ ฯ อคฺคหิตคฺคหเณน ปเนตฺถ ปฐมํ ปริกมฺมํ ทุติยํ อุปจารํ ตติยํ อนุโลมํ จตุตฺถํ โคตฺรภู ปฐมํ วา อุปจารํ ทุติยํ อนุโลมํ ตติยํ โคตฺรภู จตุตฺถํ ปญฺจมํ วา อปฺปนาจิตฺตํ ฯ จตุตฺถเมว หิ ปญฺจมํ วา อปฺเปติ ฯ ตญฺจ โข ขิปฺปาภิญฺญา-

ทนฺธาภิญฺญาวเสน ฯ ตโต ปรํ ชวนํ ปตติ ฯ ภวงฺคสฺส วาโร โหติ ฯ

อาภิธมฺมิกโคทตฺตตฺเถโร ปน ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโยติ[๑] อิมํ สุตฺตํ วตฺวา อาเสวนปจฺจเยน ปจฺฉิโม ปจฺฉิโม ธมฺโม พลวา โหติ ตสฺมา ฉฏฺเฐปิ สตฺตเมปิ อปฺปนา โหตีติ อาห ฯ ตํ อฏฺฐกถาสุ อตฺตโน มติมตฺตํ เถรสฺเสตนฺติ วตฺวา ปฏิกฺขิตฺตํ ฯ จตุตฺถปญฺจเมสฺเยว ปน อปฺปนา โหติ ปรโต ชวนํ ปติตํ นาม โหติ ภวงฺคสฺส อาสนฺนตฺตาติ วุตฺตํ ฯ ตํ เอวํ วิจาเรตฺวา วุตฺตตฺตา น สกฺกา ปฏิกฺขิปิตุํ ฯ ยถา หิ ปุริโส ฉินฺนปปาตาภิมุโข[๒] ธาวนฺโต ฐาตุ-กาโมปิ ปริยนฺเต ปาทํ กตฺวา ฐาตุํ น สกฺโกติ ปปาเตเอว ปตติ เอวํ ฉฏฺเฐ วา สตฺตเม วา อปฺเปตุํ น สกฺโกติ ภวงฺคสฺส อาสนฺนตฺตา ตสฺมา จตุตฺถปญฺจเมสฺเยว อปฺปนา โหตีติ เวทิตพฺพา ฯ

สา จ ปน เอกจิตฺตกฺขณิกาเยว ฯ สตฺตสุ หิ ฐาเนสุ อทฺธานปริจฺเฉโท นาม นตฺถิ ปฐมปฺปนายํ โลกิยาภิญฺญาสุ จตูสุ มคฺเคสุ มคฺคานนฺตเร ผเล รูปารูปภเวสุ ภวงฺคชฺฌาเน นิโรธสฺส ปจฺจเย เนวสญฺญานาสญฺญายตเน นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺส ผลสมาปตฺติยนฺติ ฯ เอตฺถ มคฺคานนฺตรํ ผลํ ติณฺณํ อุปริ น โหติ ฯ นิโรธสฺส ปจฺจยํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ทฺวินฺนํ อุปริ น โหติ ฯ รูปารูเปสุ ภวงฺคสฺส ปริมาณํ นตฺถิ ฯ เสสฏฺฐาเนสุ

๑. อภิ. ป. ๔๐/๔ ฯ ๒. สี. ฉินฺนตฏาภิมุโข ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทโส

เอกเมว จิตฺตนฺติ ฯ อิติ เอกจิตฺตกฺขณิกาเยว อปฺปนา ฯ ตโต ภวงฺคปาโต ฯ อถ ภวงฺคํ วิจฺฉินฺทิตฺวา ฌานปจฺจเวกฺขณตฺถาย อาวชฺชนํ ฯ ตโต ฌานปจฺจเวกฺขณนฺติ ฯ

เอตฺตาวตา ปเนส วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชมฺปีติสุขํ ปจมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ ฯ เอวมเนน ปญฺจงฺควิปฺปหีนํ ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ ติวิธกลฺยาณํ ทสลกฺขณ สมฺปนฺนํ ปจมชฺฌานํ อธิคตํ โหติ ปจวีกสิณํ ฯ

ตตฺถ วิวิจฺเจว กาเมหีติ กาเมหิ วิวิจฺจิตฺวา วินา หุตฺวา อปกฺกมิตฺวา ฯ โย ปนายเมตฺถ เอวกาโร โส นิยมฏฺโจติ เวทิตพฺโพ ฯ ยสฺมา จ นิยมฏฺโจ ตสฺมา ตสฺมึ ปจมชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรณสมเย อวิชฺชมานานมฺปิ กามานํ ตสฺส ปจมชฺ-ฌานสฺส ปฏิปกฺขภาวํ กามปริจฺจาเคเนว จสฺส อธิคมํ ทีเปติ ฯ กถํ ฯ วิวิจฺเจว กาเมหีติ เอวํ หิ นิยเม กริยมาเน อิทํ ปญฺญายติ นูนิมสฺส ฌานสฺส กามา ปฏิปกฺขภูตา เยสุ สติ อิทํ นปฺปวตฺตติ อนฺธกาเร สติ ปทีโปภาโส วิย เตสํ ปริจฺจาเคเนว จสฺส อธิคโม โหติ โอริมตีรปริจฺจาเคน ปาริมตีรสฺเสว ตสฺมา นิยมํ กโรตีติ ฯ

ตตฺถ สิยา กสฺมา ปเนส ปุพฺพปเทเยว วุตฺโต น อุตฺตรปเท กึ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ อวิวิจฺจาปิ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหเรยฺยาติ ฯ น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ ตํนิสฺสรณโต หิ ปุพฺพปเท เอส วุตฺโต กามธาตุสมติกฺกมนโต หิ กามราคปฏิปกฺขโต จ อิทํ ฌานํ กามานเมว นิสฺสรณํ ยถาห กามานเมตํ นิสฺสรณํ

วิสุทฺธิมคฺเค

ยทิทํ เนกฺขมฺมนฺติ[๑] อุตฺตรปเทปิ ปน ยถา อิเธว ภิกฺขเว ปฐโม สมโณ อิธ ทุติโย สมโณติ[๒] เอตฺถ เอวกาโร อาเนตฺวา วุจฺจติ เอวํ วตฺตพฺโพ น หิ สกฺกา อิโต อญฺเญหิปิ นีวรณสงฺขาเตหิ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ อวิวิจฺจ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหริตุํ ตสฺมา วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺเจว อกุสเลหิ ธมฺเมหีติ เอวํ ปททฺวเยปิ เอส ทฏฺฐพฺโพ ฯ ปททฺวเยปิ จ กิญฺจาปิ วิวิจฺจาติ อิมินา สาธารณวจเนน ตทงฺค-วิเวกาทโย จิตฺตวิเวกาทโย จ สพฺเพปิ วิเวกา สงฺคหํ คจฺฉนฺติ ตถาปิ กายวิเวโก จิตฺตวิเวโก วิกฺขมฺภนวิเวโกติ ตโยเอว อิธ ทฏฺฐพฺพา ฯ

กาเมหีติ อิมินา ปน ปเทน เย จ นิทฺเทเส กตเม วตฺถุกามา มนาปา ปิยรูปาติอาทินา[๓] นเยน วตฺถุกามา วุตฺตา เย จ ตตฺเถว วิภงฺเค จ ฉนฺโท กาโม ราโค กาโม ฉนฺทราโค กาโม สงฺกปฺโป กาโม ราโค กาโม สงฺกปฺปราโค กาโม อิเม วุจฺจนฺติ กามาติ[๔] เอวํ กิเลสกามา วุตฺตา เต สพฺเพปิ สงฺคหิตา อิจฺเจว ทฏฺฐพฺพา ฯ เอวํ หิ สติ วิวิจฺเจว กาเมหีติ วตฺถุกาเมหิปิ วิวิจฺเจวาติ อตฺโถ ยุชฺชติ ฯ เตน กายวิเวโก วุตฺโต โหติ ฯ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหีติ กิเลสกาเมหิ สพฺพากุสเลหิ วา วิวิจฺจาติ อตฺโถ ยุชฺชติ ฯ เตน จิตฺตวิเวโก วุตฺโต โหติ ฯ ปุริเมน เจตฺถ วตฺถุกาเมหิ วิเวกวจนโตเอว กามสุข-ปริจฺจาโค ทุติเยน กิเลสกาเมหิ วิเวกวจนโต เนกฺขมฺมสุขปริคฺคโห

๑. ขุ. ป. ๓๑/๖๓๙ ฯ ๒. องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๓๒๓ ฯ ๓. ขุ. มหา. ๒๙/๑ ฯ
๔. อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๖ ฯ

ปจฺจนีกสิฌนิทฺเทโส

วิภาวิโต โหติ ฯ เอวํ วตฺถุกามกิเลสกามวิเวกวจนโตเยว จ เอเตสํ ปฐเมน สงฺกิเลสวตฺถุปฺปหานํ ทุติเยน สงฺกิเลสปฺปหานํ ปฐเมน โลลภาวสฺส เหตุปริจฺจาโค ทุติเยน พาลภาวสฺส เหตุปริจฺจาโค ปฐเมน จ ปโยคสุทฺธิ ทุติเยน อาสยโปสนํ วิภาวิตํ โหตีติ วิญฺญาตพฺพํ ฯ เอส ตาว นโย กาเมหีติ เอตฺถ วุตฺตกาเมสุ วตฺถุกามปกฺเข ฯ กิเลสกามปกฺเข ปน ฉนฺโทติ จ ราโคติ จ เอวมาทีหิ อเนกเภโท กามจฺฉนฺโทเยว กาโมติ อธิปฺเปโต ฯ โส จ อกุสลปริยาปนฺโนปิ สมาโน ตตฺถ กตเม กามา ฉนฺโท กาโมติอาทินา[๑] นเยน วิภงฺเค ฌานปฏิปกฺขโต วิสุํ วุตฺโต ฯ กิเลสกามตฺตา วา ปุริมปเท วุตฺโต อกุสลปริยาปนฺนตฺตา ทุติยปเท ฯ อเนกเภทโต จสฺส กามโตติ อวตฺวา กาเมหีติ วุตฺตํ ฯ อญฺเญสมฺปิ จ ธมฺมานํ อกุสลภาเว วิชฺชมาเน ตตฺถ กตเม อกุสลา ธมฺมา กามจฺฉนฺโทติอาทินา[๒] นเยน วิภงฺเค อุปริ ฌานงฺคานํ ปจฺจนีกปฏิปกฺขภาวทสฺสนโต นีวรณาเนว วุตฺตานิ ฯ นีวรณานิ หิ ฌานงฺคปจฺจนีกานิ ฯ เตสํ ฌานงฺคาเนว ปฏิปกฺขานิ วิทฺธํสกานิ วิฆาตกานีติ วุตฺตํ โหติ ฯ ตถา หิ สมาธิ กามจฺฉนฺทสฺส ปฏิปกฺโข ปีติ พฺยาปาทสฺส วิตกฺโก ถีนมิทฺธสฺส สุขํ อุทฺธจฺจ-กุกฺกุจฺจสฺส วิจาโร วิจิกิจฺฉายาติ เปฏเก วุตฺตํ ฯ เอวเมตฺถ วิวิจฺเจว กาเมหีติ อิมินา กามจฺฉนฺทสฺส วิกฺขมฺภนวิเวโก วุตฺโต โหติ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหีติ อิมินา ปญฺจนฺนมฺปิ นีวรณานํ ฯ

๑-๒. อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๖ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

อคฺคหิตคฺคหเณน ปน ปจเมน กามจฺฉนฺทสฺส ทุติเยน เสสนีวรณานํ ตถา ปจเมน ตีสุ อกุสลมูเลสุ ปญฺจกามคุณเภทวิสยสฺส โลภสฺส ทุติเยน อาฆาตวตฺถุเภทาทิวิสยานํ โทสโมหานํ โอฆาทีสุ วา ธมฺเมสุ ปจเมน กาโมฆกามโยคกามาสวกามุปาทานอภิชฺฌากายคนฺถกามราคสํโยชนานํ ทุติเยน อวเสสโอฆโยคาสวอุปาทานกายคนฺถสํโยชนานํ ปจเมน จ ตณฺหาย ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ทุติเยน อวิชฺชาย ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ อปิจ ปจเมน โลภสมฺปยุตฺตกานํ อฏฺจนฺนํ จิตฺตุปฺปาทานํ ทุติเยน เสสานํ จตุนฺนํ อกุสลจิตฺตุปฺปาทานํ วิกฺขมฺภนวิเวโก วุตฺโต โหตีติ เวทิตพฺโพ ฯ อยํ ตาว วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหีติ เอตฺถ อตฺถปฺปกาสนา ฯ

เอตฺตาวตา จ ปจมสฺส ฌานสฺส ปหานงฺคํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ สมฺปโยคงฺคํ ทสฺเสตุํ สวิตกฺกํ สวิจารนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ วิตกฺกนํ วิตกฺโก โอหนนฺติ[๑] วุตฺตํ โหติ ฯ สฺวายํ อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อภินิโรปนลกฺขโณ อาหนนปริยาหนนรโส ฯ ตถา หิ เตน โยคาวจโร อารมฺมณํ วิตกฺกาหตํ วิตกฺกปริยาหตํ กโรตีติ วุจฺจติ ฯ อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อานยนปจฺจุปฏฺฐาโน ฯ วิจรณํ วิจาโร อนุสญฺจรณนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ สฺวายํ อารมฺมณานุมชฺชนลกฺขโณ ตตฺถ สหชาตานุโยชนรโส จิตฺตสฺส อนุปฺปพนฺธนปจฺจุปฏฺฐาโน ฯ สนฺเตปิ จ เนสํ กตฺถจิ อวิปฺปโยเค โอฬาริกฏฺเฐน ปุพฺพงฺคมฏฺเฐน จ ฆณฺฑาภิฆาโต[๒] วิย เจตโส ปจมาภินิปาโต

๑. ยุ. อูหนํ ฯ ๒. ยุ. มณฺฑาภิฆาโต ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทโส

วิตกฺโก ฯ สุขุมฏฺเฐน อนุมชฺชนสภาเวน จ ฆณฺฑานุรโว วิย อนุปฺปพนฺโธ วิจาโร ฯ วิปฺผารวา เจตฺถ วิตกฺโก ปฐมุปฺปตฺติกาเล ปริปฺผนฺทนภูโต จิตฺตสฺส อากาเส อุปฺปติตุกามสฺส ปกฺขิโน ปกฺขวิกฺเขโป วิย ปทุมาภิมุขปาโต วิย จ คนฺธานุพนฺธเจตโส ภมรสฺส สนฺตวุตฺติ วิจาโร นาติปริปฺผนฺทภาโว จิตฺตสฺส อากาเส อุปฺปติตสฺส ปกฺขิโน ปกฺขปฺปสารณํ วิย ปริพฺภมนํ วิย จ ปทุมาภิมุขปติตสฺส ภมรสฺส ปทุมสฺส อุปริภาเค ฯ ทุกนิปาตฏฺฐกถายํ ปน อากาเส คจฺฉโต มหาสกุณสฺส อุโภหิ ปกฺเขหิ วาตํ คาหาเปตฺวา ปกฺเข สนฺนิสีทาเปตฺวา คมนํ วิย อารมฺมเณ เจตโส อภินิโรปนภาเวน ปวตฺโต วิตกฺโก วาตคฺคหณตฺถํ ปกฺเข ผนฺทาปยมานสฺส คมนํ วิย อนุมชฺชนสภาเวน ปวตฺโต วิจาโรติ วุตฺตํ ฯ ตํ อนุปฺปพนฺเธน ปวตฺติยํ ยุชฺชติ ฯ โส ปน เตสํ วิเสโส ปฐมทุติยชฺฌาเนสุ ปากโฏ โหติ ฯ อปิจ มลคฺคหิตํ กํสภาชนํ เอเกน หตฺเถน ทฬฺหํ คเหตฺวา อิตเรน หตฺเถน จุณฺณ-เตลวาลณฺฑุปเกน ปริมชฺชนฺตสฺส ทฬฺหํ คหณหตฺโถ วิย วิตกฺโก ปริมชฺชนหตฺโถ วิย วิจาโร ฯ ตถา กุมฺภการสฺส ทณฺฑปฺปหาเรน จกฺกํ ภมยิตฺวา ภาชนํ กโรนฺตสฺส อุปฺปีฬนหตฺโถ วิย วิตกฺโก อิโตจิโตจ สํสรณหตฺโถ วิย วิจาโร ฯ ตถา มณฺฑลํ กโรนฺตสฺส มชฺเฌ สนฺนิรุมฺภิตฺวา ฐิตกนฺทโก[๑] วิย อภินิโรปโน วิตกฺโก พหิ ปริพฺภมนกนฺทโก วิย อนุมชฺชโน[๒] วิจาโร ฯ อิติ อิมินา จ วิตกฺเกน

๑. ฐิตกณฺฏโก ฯ ๒. ยุ. อนุมชฺชนฺโต ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

อิมินา จ วิจาเรน สห ปวตฺตติ รุกฺโข วิย ปุปฺเผน จ ผเลน จาติ อิทํ ฌานํ สวิตกฺกํ สวิจารนฺติ วุจฺจติ ฯ วิภงฺเค ปน อิมินา จ วิตกฺเกน อิมินา จ วิจาเรน อุเปโต โหติ สมุเปโตติ-[๑] อาทินา นเยน ปุคฺคลาธิฏฺฐานา เทสนา กตา ฯ อตฺโถ ปน ตตฺราปิ เอวเมว ทฏฺฐพฺโพ ฯ

วิเวกชนฺติ เอตฺถ ฯ วิวิตฺติ วิเวโก นีวรณวิคโมติ อตฺโถ วิวิตฺโต วา วิเวโก นีวรณวิวิตฺโต ฌานสมฺปยุตฺตธมฺมราสีติ อตฺโถ ฯ ตสฺมา วิเวกา ตสฺมึ วา วิเวเก ชาตนฺติ วิเวกชํ ฯ

ปีติสุขนฺติ เอตฺถ ฯ ปีนยตีติ ปีติ ฯ สา สมฺปิยายนลกฺขณา กายจิตฺตปีนนรสา ผรณรสา วา โอทคฺยปจฺจุปฏฺฐานา ฯ สา ปเนสา ขุทฺทกาปีติ ขณิกาปีติ โอกฺกนฺติกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ ผรณาปีตีติ ปญฺจวิธา โหติ ฯ ตตฺถ ขุทฺทกาปีติ สรีเร โลมหํสนมตฺตเมว กาตุํ สกฺโกติ ฯ ขณิกาปีติ ขเณ ขเณ วิชฺชุปฺปาทสทิสา โหติ ฯ โอกฺกนฺติกาปีติ สมุทฺทตีรํ วีจิ วิย กายํ โอกฺกมิตฺวา โอกฺกมิตฺวา ภิชฺชติ ฯ อุพฺเพงฺคาปีติ พลวตี โหติ กายํ อุทฺธคฺคํ กตฺวา อากาเส ลงฺฆาปนปฺปมาณปฺปตฺตา ฯ

ตถา หิ ปุณฺณวลฺลิกวาสิมหาติสฺสตฺเถโร[๒] ปุณฺณมีทิวเส สายํ เจติยงฺคณํ คนฺตฺวา จนฺทาโลกํ ทิสฺวา มหาเจติยาภิมุโข หุตฺวา อิมาย วต เวลาย จตสฺโส ปริสา มหาเจติยํ วนฺทนฺตีติ ปกติยา ทิฏฺฐารมฺมณวเสน พุทฺธารมฺมณํ อุพฺเพงฺคาปีตึ อุปฺปาเทตฺวา

๑. อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๗ ฯ ๒. ปุนฺนวลฺลิก ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทโส

ธาตเล ปหฏฺฐวิจิตฺรเคณฺฑุโก วิย อากาเส อุปฺปติตฺวา มหาเจติยงฺคเณเยว ปติฏฺฐาสิ ฯ ตถา คิริกณฺฑกวิหารสฺส[๑] อุปนิสฺสเย วตฺตกาลคาเม เอกา กุลธีตาปิ พลวพุทฺธารมฺมณาย อุพฺเพงฺคาปีติยา อากาเส ลงฺเฆสิ ฯ

ตสฺสา กิร มาตาปิตโร สายํ ธมฺมสฺสวนตฺถาย วิหารํ คจฺฉนฺตา อมฺม ตฺวํ ครุภารา อกาเล วิจริตุํ น สกฺโกสิ มยํ ตุยฺหํ ปตฺตึ ทตฺวา ธมฺมํ โสสฺสามาติ อคมํสุ ฯ สา คนฺตุกามาปิ เตสํ วจนํ ปฏิพาหิตุํ อสกฺโกนฺตี ฆเร โอหิยิตฺวา ฆราชิเร ฐตฺวา จนฺทาโลเกน คิริกณฺฑเก อากาสเจติยงฺคณํ โอโลเกนฺตี เจติยสฺส ทีปปูชํ อทฺทส จตสฺโส จ ปริสา มาลาคนฺธาทีหิ เจติยปูชํ กตฺวา ปทกฺขิณํ กโรนฺติโย ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ คณสชฺฌายสทฺทํ อสฺโสสิ ฯ อถสฺสา ธญฺญา วติเม เย จ วิหารํ คนฺตฺวา เอวรูเป เจติยงฺคเณ อนุสญฺจริตุํ เอวรูปญฺจ มธุรํ ธมฺมกถํ โสตุํ ลภนฺตีติ มุตฺตาราสิสทิสํ เจติยํ ปสฺสนฺติยาเอว อุพฺเพงฺคาปีติ อุทปาทิ ฯ สา อากาเส ลงฺฆิตฺวา มาตาปิตูนํ ปุริมตรํเยว อากาสเจติยงฺคเณ โอรุยฺห เจติยํ วนฺทิตฺวา ธมฺมํ สุณมานา อฏฺฐาสิ ฯ อถ นํ มาตาปิตโร อาคนฺตฺวา อมฺม ตฺวํ กตเรน มคฺเคน อาคตาติ ปุจฺฉึสุ ฯ สา อากาเสนาคตมฺหิ น มคฺเคนาติ วตฺวา อมฺม อากาเสน นาม ขีณาสวา สญฺจรนฺติ ตฺวํ กถํ อาคตาติ วุตฺตา อาห มยฺหํ จนฺทาโลเกน เจติยํ โอโลเกนฺติยา ฐิตาย พุทฺธารมฺมณา

๑. สี. มหาวิหารสฺส ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

พลวปีติ อุปฺปชฺชิ อถาหํ เนว อตฺตโน ฐิตภาวํ น นิสินฺนภาวํ อญฺญาสึ คหิตนิมิตฺเตเนว ปน อากาเส ลงฺฆิตฺวา เจติยงฺคเณ ปติฏฺฐิตมฺหีติ ฯ เอวํ อุพฺเพงฺคาปีติ อากาเส ลงฺฆาปนปฺปมาณา โหติ ฯ ผรณาปีติยา ปน อุปฺปนฺนาย สกลสรีรํ ธมิตฺวา ปูริตวตฺถิ วิย มหตา อุทโกเฆน ปกฺขนฺตปพฺพตกุจฺฉิ วิย จ อนุปริปฺผุฏฺฐ โหติ ฯ สา ปเนสา ปญฺจวิธา ปีติ คพฺภํ คณฺหนฺตี ปริปากํ คจฺฉนฺตี ทุพฺพิธํ ปสฺสทฺธึ ปริปูเรติ กายปสฺสทฺธิญฺจ จิตฺตปสฺสทฺธิญฺจ ฯ ปสฺสทฺธิ คพฺภํ คณฺหนฺตี ปริปากํ คจฺฉนฺตี ทุวิธมฺปิ สุขํ ปริปูเรติ กายิกญฺจ เจตสิกญฺจ ฯ สุขํ คพฺภํ คณฺหนฺตํ ปริปากํ คจฺฉนฺตํ ติวิธํ สมาธึ ปริปูเรติ ขณิกสมาธึ อุปจารสมาธึ อปฺปนาสมาธินฺติ ฯ ตาสุ ยา อปฺปนาสมาธิสฺส มูลํ หุตฺวา วฑฺฒมานา สมาธิสมฺปโยคํ คตา ผรณาปีติ อยํ อิมสฺมึ อตฺเถ อธิปฺเปตา ปีติ ฯ อิตรํ ปน ฯ สุขนํ สุขํ ฯ สุฏฺฐุ วา ขาทติ ขณติ หนติ กายจิตฺตาพาธนฺติ สุขํ ฯ ตํ สาต ลกฺขณํ ตํสมฺ ปยุตฺตานํ อุปพฺรูหนรสํ อนุคฺคหปจฺจุปฏฺฐานํ ฯ สติปิ จ เนสํ กตฺถจิ อวิปฺปโยเค อิฏฺฐารมฺมณปฏิลาภตุฏฺฐิ ปีติ ปฏิลทฺธรสา-นุภวนํ สุขํ ฯ ยตฺถ ปีติ ตตฺถ สุขํ ฯ ยตฺถ สุขํ ตตฺถ นนิยมโต ปีติ ฯ สงฺขารกฺขนฺธสงฺคหิตา ปีติ เวทนากฺขนฺธสงฺคหิตํ สุขํ ฯ กนฺตารขินฺนสฺส วนนฺตุทกนฺตทสฺสนสวเนสุ วิย ปีติ วนจฺฉายา-ปเวสนอุทกปริโภเคสุ วิย สุขํ ฯ ตสฺมึ ตสฺมึ สมเย ปากฏภาวโต

ปจวีกสิณนิทฺเทโส

เจตํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ อิติ อยญฺจ ปีติ อิทญฺจ สุขํ อสฺส ฌานสฺส อสฺมึ วา ฌาเน อตฺถีติ อิทํ ฌานํ ปีติสุขนฺติ วุจฺจติ ฯ อถวา ปีติ จ สุขญฺจ ปีติสุขํ ธมฺมวินยาทโย วิย ฯ วิเวกชํ ปีติสุขมสฺส ฌานสฺส อสฺมึ วา ฌาเน อตฺถีติ เอวมฺปิ วิเวกชมฺปีติ-สุขํ ฯ ยเถว หิ ฌานํ เอวํ ปีติสุขมฺเปตฺถ วิเวกชเมว โหติ ฯ ตญฺจสฺส อตฺถิ ตสฺมา เอกปเทเนว วิเวกชมฺปีติสุขนฺติ วตฺตุํ ยุชฺชติ ฯ วิภงฺเค ปน อิทํ สุขํ อิมาย ปีติยา สหคตนฺติ[๑]-อาทินา นเยน วุตฺตํ ฯ อตฺโถ ปน ตตฺถาปิ เอวเมว ทฏฺฐพฺโพ ฯ

ปฐมํ ฌานนฺติ อิทํ ปรโต อาวีภวิสฺสติ ฯ อุปสมฺปชฺชาติ อุปคนฺตฺวา ปาปุณิตฺวาติ วุตฺตํ โหติ อุปสมฺปาทยิตฺวา วา นิปฺผาเทตฺวาติ วุตฺตํ โหติ ฯ วิภงฺเค ปน อุปสมฺปชฺชาติ ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาโภ ปฏิลาโภ ปตฺติ สมฺปตฺติ ผุสนา สมฺผุสนา สจฺฉิกิริยา อุปสมฺปทาติ[๒] วุตฺตํ ฯ ตสฺสาปิ เอวเมว อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ ฯ วิหรตีติ ตทนุรูเปน อิริยาปถวิหาเรน อิติ วุตฺตปฺปการชฺฌานสมงฺคี หุตฺวา อตฺตภาวสฺส อิริยํ วุตฺตึ ปาลนํ ยปนํ ยาปนํ จารํ วิหารํ อภินิปฺผาเทติ ฯ วุตฺตญฺเหตํ วิภงฺเค วิหรตีติ อิริยติ วตฺตติ ปาเลติ ยเปติ ยาเปติ จรติ วิหรติ เตน วุจฺจติ วิหรตีติ[๓] ฯ

ยํ ปน วุตฺตํ ปญฺจงฺควิปฺปหีนํ ปญฺจงฺค สมนฺนาคตนฺติ ตตฺถ กามจฺฉนฺโท พฺยาปาโท ถีนมิทฺธํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ วิจิกิจฺฉาติ อิเมสํ

๑. อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๙ ฯ ๒. อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๙ ฯ ๓. อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๐ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

ปญฺจนฺนํ นีวรณานํ ปหานวเสน ปญฺจงฺควิปฺปหีนตา เวทิตพฺพาติ ฯ น หิ เอเตสุ อปฺปหีเนสุ ฌานํ อุปฺปชฺชติ เตนสฺเสตานิ ปหานงฺคานีติ วุจฺจนฺติ ฯ กิญฺจาปิ หิ ฌานกฺขเณ อญฺเญปิ อกุสลา ธมฺมา ปหียนฺติ ตถาปิ เอตาเนว วิเสเสน ฌานนฺตรายกรานิ ฯ กามจฺฉนฺเทน หิ นานาวิสยปฺปโลภิตํ จิตฺตํ น เอกตฺตารมฺมเณ สมาธิยติ ฯ กามจฺฉนฺทาภิภูตํ วา ตํ น กามธาตุปฺปหานาย ปฏิปทํ ปฏิปชฺชติ ฯ พฺยาปาเทน จารมฺมเณ ปฏิหญฺญมานํ น นิรนฺตรํ ปวตฺตติ ฯ ถีนมิทฺธาภิภูตํ อกมฺมญฺญํ โหติ ฯ อุทฺธจฺจ กุกฺกุจฺจ-ปเรตํ อวูปสนฺตเมว หุตฺวา ปริพฺภมติ ฯ วิจิกิจฺฉาย อุปหตํ ฌานาธิคมสาธิกํ ปฏิปทํ นาโรหติ ฯ อิติ วิเสเสน ฌานนฺตรายกรตฺตา เอตาเนว ปหานงฺคานีติ วุตฺตานิ ฯ

ยสฺมา ปน วิตกฺโก อารมฺมเณ จิตฺตํ อภินิโรเปติ วิจาโร อนุปฺปพนฺธติ เตหิ อวิกฺเขปาย สมฺปาทิตปฺปโยคสฺส เจตโส ปโยคสมฺปตฺติสมฺภวา ปีติ ปีนนํ สุขญฺจ อุปพฺรูหนํ กโรติ อถ นํ สเสสสมฺปยุตฺตธมฺมํ เอเตหิ อภินิโรปนานุปฺปพนฺธนปีนนุปพฺรูหเนหิ อนุคฺคหิตา เอกคฺคตา เอกตฺตารมฺมเณ สมํ สมฺมา จ อาธิยติ ตสฺมา วิตกฺโก วิจาโร ปีติ สุขํ จิตฺเตกคฺคตาติ อิเมสํ ปญฺจนฺนํ อุปฺปตฺติ-วเสน ปญฺจงฺคสมนฺนาคตตา เวทิตพฺพา ฯ อุปฺปนฺเนสุ หิ เอเตสุ ปญฺจสุ ฌานํ อุปฺปนฺนํ นาม โหติ ฯ เตนสฺส เอตานิ ปญฺจ สมนฺนาคตงฺคานีติ วุจฺจนฺติ ฯ ตสฺมา น เอเตหิ สมนฺนาคตํ อญฺญเทว ฌานํ นาม อตฺถีติ คเหตพฺพํ ฯ ยถา ปน องฺคมตฺตวเสเนว

ปจวีกสิณนิทฺเทโส

จตุรงฺคินี เสนา ปญฺจงฺคิกํ ตุริยํ อฏฺฐงฺคิโก จ มคฺโคติ
วุจฺจติ เอวมิทมฺปิ องฺคมตฺตวเสเนว ปญฺจงฺคิกนฺติ วา ปญฺจงฺค-
สมนฺนาคตนฺติ วา วุจฺจตีติ เวทิตพฺพํ ฯ เอตานิ ปญฺจ องฺคานิ
กิญฺจาปิ อุปจารกฺขเณปิ อตฺถิ อถโข อุปจาเร ปกติ จิตฺตโต
พลวตรานิ ฯ อิธ ปน อุปจารโตปิ พลวตรานิ รูปาวจรลกฺขณปฺ-
ปตฺตานิ ฯ เอตฺถ หิ วิตกฺโก สุวิสเทน อากาเรน อารมฺมเณ
จิตฺตํ อภินิโรปยมาโน อุปฺปชฺชติ ฯ วิจาโร อติวิย อารมฺมณํ
อนุมชฺชมาโน ฯ ปีติสุขํ สพฺพาวนฺตมฺปิ กายํ ผรมานํ ฯ เตเนวาห
นาสฺส กิญฺจิ สพฺพาวโต กายสฺส วิเวกเชน ปีติสุเขน อปฺผุฏํ
โหตีติ[1] ฯ จิตฺเตกคฺคตาปิ เหฏฺฐิมมฺหิ สมุคฺคปฏเลอุปริมํ สมุคฺคปฏลํ
วิย อารมฺมเณสุ ผุสิตา หุตฺวา อุปฺปชฺชติ ฯ อยเมเตสํ อิตเรหิ
วิเสโส ฯ ตตฺถ จิตฺเตกคฺคตา กิญฺจาปิ สวิตกฺกํ สวิจารนฺติ อิมสฺมึ
ปาเฐ น นิทฺทิฏฺฐา ตถาปิ วิภงฺเค ฌานนฺติ วิตกฺโก วิจาโร
ปีติ สุขํ จิตฺเตกคฺคตาติ[2] เอวํ วุตฺตตฺตา องฺคเมว ฯ เยน หิ อธิปฺปาเยน
ภควตา อุทฺเทโส กโต โสเยว เตน วิภงฺเค ปกาสิโต โหติ ฯ

ติวิธกลฺยาณํ ทสลกฺขณสมฺปนฺนนฺติ เอตฺถ ปน อาทิมชฺฌ-
ปริโยสานวเสน ติวิธกลฺยาณตา เตสํเยว จ อาทิมชฺฌปริโยสานานํ
ลกฺขณวเสน ทสลกฺขณสมฺปนฺนตา เวทิตพฺพา ฯ ตตฺรายํ
ปาลิ ปฐมสฺส ฌานสฺส ปฏิปทาวิสุทฺธิ อาทิ อุเปกฺขา นุพฺรูหนา
มชฺเฌ สมฺปหํสนา ปริโยสานํ ปฐมสฺส ฌานสฺส ปฏิปทาวิสุทฺธิ

๑. ที. สี. ๙/๙๘ ฯ ๒. อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๗ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

อาทิ อาทิสฺส กตี ลกฺขณานิ อาทิสฺส ตีณิ ลกฺขณานิ โย ตสฺส ปริปนฺโถ ตโต จิตฺตํ วิสุชฺฌติ วิสุทฺธตฺตา จิตฺตํ มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชติ ปฏิปนฺนตฺตา ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ ยญฺจ ปริปนฺถโต จิตฺตํ วิสุชฺฌติ ยญฺจ วิสุทฺธตฺตา จิตฺตํ มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชติ ยญฺจ ปฏิปนฺนตฺตา ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ ปฐมสฺส ฌานสฺส ปฏิปทาวิสุทฺธิ อาทิ อาทิสฺส อิมานิ ตีณิ ลกฺขณานิ เตน วุจฺจติ ปฐมํ ฌานํ อาทิกลฺยาณญฺเจว โหติ ติลกฺขณสมฺปนฺนญฺจาติ ปฐมสฺส ฌานสฺส อุเปกฺขานุพฺรูหนา มชฺเฌ มชฺฌสฺส กติ ลกฺขณานิ มชฺฌสฺส ตีณิ ลกฺขณานิ วิสุทฺธํ จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ สมถปฏิปนฺนํ อชฺฌุเปกฺขติ เอกตฺตุปฏฺฐานํ อชฺฌุเปกฺขติ ยญฺจ วิสุทฺธํ จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ ยญฺจ สมถ-ปฏิปนฺนํ อชฺฌุเปกฺขติ ยญฺจ เอกตฺตุปฏฺฐานํ อชฺฌุเปกฺขติ ปฐมสฺส ฌานสฺส อุเปกฺขานุพฺรูหนา มชฺเฌ มชฺฌสฺส อิมานิ ตีณิ ลกฺขณานิ เตน วุจฺจติ ปฐมํ ฌานํ มชฺเฌกลฺยาณญฺเจว โหติ ติลกฺขณสมฺปนฺนญฺจาติ ปฐมสฺส ฌานสฺส สมฺปหํสนา ปริโยสานํ ปริโยสานสฺส กตี ลกฺขณานิ ปริโยสานสฺส จตฺตาริ ลกฺขณานิ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน สมฺปหํสนา อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเฐน สมฺปหํสนา ตทุปควิริยวาหนฏฺเฐน สมฺปหํสนา อาเสวนฏฺเฐน สมฺปหํสนา ปฐมสฺส ฌานสฺส สมฺปหํสนา ปริโยสานํ ปริโยสานสฺส อิมานิ จตฺตาริ ลกฺขณานิ เตน วุจฺจติ ปฐมํ ฌานํ ปริโยสานกลฺยาณญฺเจว โหติ จตุลกฺขณสมฺปนฺนญฺจาติ[๑] ฯ

๑. ขุ. ป. ๓๑/๒๕๒ ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทโส

ตตฺถ ปฏิปทาวิสุทฺธิ นาม สสมฺภาริโก อุปจาโร อุเปกฺขานุพฺรูหนา นาม อปฺปนา สมฺปหํสนา นาม ปจฺจเวกฺขณาติ เอวเมเก วณฺณยนฺติ ฯ ยสฺมา ปน เอกตฺตคตํ จิตฺตํ ปฏิปทาวิสุทฺธิปกฺขนฺตญฺเจว โหติ อุเปกฺขานุพฺรูหิตญฺจ ญาเณน จ สมฺปหํสิตนฺติ[๑] ปาลิยํ วุตฺตํ ตสฺมา อนฺโตอปฺปนายเมว อาคมนวเสน ปฏิปทาวิสุทฺธิ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาย กิจฺจวเสน อุเปกฺขานุพฺรูหนา ธมฺมานํ อนติวตฺตนาทิภาวสาธเนน ปริโยทปกสฺส[๒] ญาณสฺส กิจฺจนิปฺผตฺติวเสน สมฺปหํสนา จ เวทิตพฺพา ฯ กถํ ฯ ยสฺมึ หิ วาเร อปฺปนา อุปฺปชฺชติ ตสฺมึ โย นีวรณสงฺขาโต กิเลสคโณ ตสฺส ฌานสฺส ปริปนฺโถ ตโต จิตฺตํ วิสุชฺฌติ ฯ วิสุทฺธตฺตา อาวรณวิรหิตํ หุตฺวา มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชติ ฯ มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ นาม สมปฺปวตฺโต อปฺปนาสมาธิเยว ฯ ตทนนฺตรํ ปน ปุริมจิตฺตํ เอกสนฺตติปริณามนเยน ตถตฺตํ อุปคจฺฉมานํ มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชติ นาม ฯ เอวํ ปฏิปนฺนตฺตา ตถตฺตุปคมเนน ตตฺถ ปกฺขนฺทติ นาม ฯ เอวนฺตาว ปุริมจิตฺเต วิชฺชมานาการนิปฺผาทิกา ปฐมสฺส ฌานสฺส อุปฺปาทกฺขเณเยว อาคมนวเสน ปฏิปทาวิสุทฺธิ เวทิตพฺพา ฯ เอวํ วิสุทฺธสฺส ปน ตสฺส ปุน วิโสเธตพฺพาภาวโต วิโสธเน พฺยาปารํ อกโรนฺโต วิสุทฺธจิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ นาม ฯ สมถภาวุปคมเนน สมถปฏิปนฺนสฺส ปุน สมาทาเน[๓] พฺยาปารํ อกโรนฺโต สมถปฏิปนฺนํ อชฺฌุเปกฺขติ นาม ฯ สมถปฏิปนฺน-

๑. ขุ. ป. ๓๑/๒๕๒ ฯ ปาลิยมฺปน ปฏิปทาวิสุทฺธิปสนฺนญฺเจวาติ ทิสฺสติ ฯ ปฏิปทา... ปกฺขนฺนนฺติ ภเวยฺย ฯ ๒. ปริโยทาปกสฺส ฯ ๓. ยุ. สมาธาเน ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

ภาวโตเอว จสฺส สงฺกิเลสสํสคฺคํ ปหาย เอกตฺเตน อุปฏฺฐิตสฺส ปุน เอกตฺตุปฏฺฐาเน พฺยาปารํ อกโรนฺโต เอกตฺตุปฏฺฐานํ อชฺฌุเปกฺขติ นาม ฯ เอวํ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาย กิจฺจวเสน อุเปกฺขานุพฺรูหนา เวทิตพฺพา ฯ เย ปเนเต เอวํ อุเปกฺขานุพฺรูหิเต ตตฺถ ชาตา สมาธิปญฺญาสงฺขาตา ยุคนทฺธธมฺมา อญฺญมญฺญํ อนติวตฺตมานา หุตฺวา ปวตฺตา ยานิ จ สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ นานากิเลเสหิ วิมุตฺตตฺตา วิมุตฺติรเสน เอกรสานิ หุตฺวา ปวตฺตานิ ยญฺเจส ตทุปคํ เตสํ อนติวตฺตน- เอกรสภาวานํ อนุจฺฉวิกํ วิริยํ วาหยติ ยา จสฺส ตสฺมึ ขเณ ปวตฺตา อาเสวนา สพฺเพปิ เต อาการา ยสฺมา ญาเณน สงฺกิเลส- โวทาเนสุ ตํ ตํ อาทีนวญฺจ อานิสํสญฺจ ทิสฺวา ตถา ตถา สมฺปหํสิตตฺตา วิโสธิตตฺตา ปริโยทาปิตตฺตา นิปฺผนฺนาว ตสฺมา ธมฺมานํ อนติวตฺตนาทิภาวสาธเนน ปริโยทปกสฺส[๑] ญาณสฺส กิจฺจนิปฺผตฺติวเสน สมฺปหํสนา เวทิตพฺพาติ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ ยสฺมา อุเปกฺขาวเสน ญาณํ ปากฏํ โหติ ยถาห ตถา ปคฺคหิตํ จิตฺตํ สาธุกํ อชฺฌุเปกฺขติ อุเปกฺขาวเสน ปญฺญาวเสน จ ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ อุเปกฺขาวเสน นานตฺตกิเลเสหิ จิตฺตํ วิมุจฺจติ วิโมกฺขวเสน ปญฺญาวเสน จ ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ วิมุตฺตตฺตา เต ธมฺมา เอกรสา โหนฺติ เอกรสฏฺเฐน ภาวนาติ[๒] ตสฺมา ญาณกิจฺจภูตา สมฺปหํสนา ปริโยสานนฺติ วุตฺตา ฯ

อิทานิ ปฐมํ ฌานํ อธิคตํ โหติ ปฐวีกสิณนฺติ เอตฺถ ฯ คณนานุปุพฺพตา ปฐมํ ฯ ปฐมํ อุปฺปนฺนนฺติปิ ปฐมํ ฯ อารมฺมณ-

๑. ยุ. ปริโยทาปกสฺส ฯ ๒. ขุ. ป. ๓๑/๓๓๘ เทฺว จสทฺทา นตฺถิ ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทโส

ปนิชฺฌานโต ปจฺจนีกชฺฌาปนโต วา ฌานํ ฯ ปจวีมณฺฑลํ ปน สกลฏฺเฐน ปจวีกสิณนฺติ วุจฺจติ ฯ ตํ นิสฺสาย ปฏิลทฺธํ นิมิตฺตมฺปิ ปจวีกสิณํ นิมิตฺเต ปฏิลทฺธํ ฌานมฺปิ ฯ ตตฺร อิมสฺมึ อตฺเถ ฌานํ ปจวีกสิณนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ปจมํ ฌานํ อธิคตํ โหติ ปจวีกสิณนฺติ ฯ

เอวํ อธิคเต ปน เอตสฺมึ เตน โยคินา วาลเวธินา วิย สูเทน วิย จ อาการา ปริคฺคเหตพฺพา ฯ ยถา หิ สุกุสโล ธนุคฺคโห วาลเวธาย กมฺมํ กุรุมาโน ยสฺมึ วาเร วาลํ วิชฺฌติ ตสฺมึ วาเร อกฺกนฺตปทานญฺจ ธนุทณฺฑสฺส จ ชิยาย จ สรสฺส จ อาการํ ปริคฺคณฺเหยฺย เอวํ เม จิเตน เอวํ ธนุทณฺฑํ เอวํ ชิยํ เอวํ สรํ คเหตฺวา วาโล วิทฺโธติ โส ตโต ปฏฺฐาย ตเถว เต อาการเ สมฺปาเทนฺโต อวิราเธตฺวา วาลํ วิชฺเฌยฺย เอวเมว โยคินาปิ อิมํ นาม เม โภชนํ ภุญฺชิตฺวา เอวรูปํ ปุคฺคลํ เสวมาเนน เอวรูเป เสนาสเน วิหรนฺเตน อิมินา นาม อิริยาปเถน อิมสฺมึ กาเล อิทํ อธิคตนฺติ เอเต โภชนสปฺปายาทโย อาการา ปริคฺคเหตพฺพา ฯ เอวํ หิ โส นฏฺเจ วา ตสฺมึ เต อาการเ สมฺปาเทตฺวา ปุน อุปฺปาเทตุํ อปฺปคุณํ วา ปคุณํ กโรนฺโต ปุนปฺปุนํ อปฺเปตุํ สกฺขิสฺสติ ฯ ยถา จ กุสโล สูโท ภตฺตารํ ปริวิสนฺโต ตสฺส ยํ ยํ รุจิยา ภุญฺชติ ตํ ตํ สลฺลกฺเขตฺวา ตโต ปฏฺฐาย ตาทิสํเยว อุปนาเมนฺโต ลาภสฺส ภาคี โหติ เอวมยมฺปิ อธิคตกฺขเณ โภชนาทโย อาการเ คเหตฺวา เต สมฺปาเทนฺโต ปุนปฺปุนํ อปฺปนาย ลาภี โหติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

ตสฺมาเนน วาลเวธินา วิย สูเทน วิย จ อาการา ปริคฺคเหตพฺพา ฯ

วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ปณฺฑิโต วิยตฺโต กุสโล สูโท ราชานํ วา ราชมหามตฺตํ วา นานาจเยหิ สูเปหิ ปจฺจุปฏฺฐิโต อสฺส อมฺพิลคฺเคหิปิ ติตฺตกคฺเคหิปิ กฏุกคฺเคหิปิ มธุรคฺเคหิปิ ขาริเกหิปิ อขาริเกหิปิ โลณิเกหิปิ อโลณิเกหิปิ สโข โส ภิกฺขเว ปณฺฑิโต วิยตฺโต กุสโล สูโท สกสฺส ภตฺตุ นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหาติ อิทํ วา เม อชฺช ภตฺตุ สูเปยฺยํ รุจฺจติ อิมสฺส วา อภิหรติ อิมสฺส วา พหุํ คณฺหติ อิมสฺส วา วณฺณํ ภาสติ อมฺพิลคฺคํ วา เม อชฺช ภตฺตุ สูเปยฺยํ รุจฺจติ อมฺพิลคฺคสฺส วา อภิหรติ อมฺพิลคฺคสฺส วา พหุํ คณฺหติ อมฺพิลคฺคสฺส วา วณฺณํ ภาสติ ฯเปฯ อโลณิกสฺส วา วณฺณํ ภาสตีติ สโขโส ภิกฺขเว ปณฺฑิโต วิยตฺโต กุสโล สูโท ลาภี เจว โหติ อจฺฉาทนสฺส ลาภี เวตฺตนสฺส ลาภี อภิหารานํ ตํ กิสฺส เหตุ ตถา หิ โส ภิกฺขเว ปณฺฑิโต วิยตฺโต กุสโล สูโท สกสฺส ภตฺตุ นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหาติ เอวเมว โข ภิกฺขเว อิเธกจฺโจ ปณฺฑิโต วิยตฺโต กุสโล ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ เวทนาส... จิตฺเต... ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ ตสฺส ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสิโน วิหรโต จิตฺตํ สมาธิยติ อุปกฺกิเลสา ปหียนฺติ โส ตํ นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหาติ สโข โส ภิกฺขเว ปณฺฑิโต วิยตฺโต กุสโล ภิกฺขุ ลาภี เจว โหติ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารานํ ลาภี สติสมฺปชญฺญสฺส ตํ กิสฺส เหตุ

ปจวีกสิณนิทฺเทโส

ตถา หิ โส ภิกฺขเว ปณฺฑิโต วิยตฺโต กุสโล ภิกฺขุ สกสฺส จิตฺตสฺส นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหาตีติ[๑]

นิมิตฺตคฺคหเณน จสฺส ปุน เต อากาเร สมฺปาทยโต อปฺปนามตฺตเมว อิชฺฌติ ฯ น จิรฏฺฐานํ ฯ จิรฏฺฐานํ ปน สมาธิปริปนฺถานํ ธมฺมานํ สุวิโสธิตตฺตา โหติ ฯ โย หิ ภิกฺขุ กามาทีนวปจฺจเวกฺขณาทีหิ กามจฺฉนฺทํ น สุฏฺฐุ วิกฺขมฺเภตฺวา กายปสฺสทฺธิวเสน กายทุฏฺฐุลฺลํ น สุฏฺฐุ ปฏิปสฺสทฺธํ กตฺวา อารมฺภธาตุมนสิการาทิวเสน ถีนมิทฺธํ น สุฏฺฐุ ปฏิวิโนเทตฺวา สมถนิมิตฺตมนสิการาทิวเสน อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ น สุฏฺฐุ สมูหตํ กตฺวา อญฺเญปิ สมาธิปริปนฺเถ ธมฺเม น สุฏฺฐุ วิโสเธตฺวา ฌานํ สมาปชฺชติ โส อวิโสธิตํ อาสยํ ปวิฏฺฐภมโร วิย อสุทฺธํ อุยฺยานํ ปวิฏฺฐราชา วิย จ ขิปฺปเมว นิกฺขมติ ฯ โย ปน สมาธิปริปนฺเถ ธมฺเม สุฏฺฐุ วิโสเธตฺวา ฌานํ สมาปชฺชติ โส สุวิโสธิตํ อาสยํ ปวิฏฺฐภมโร วิย สุปริสุทฺธํ อุยฺยานํ ปวิฏฺฐราชา วิย จ สกลมฺปิ ทิวสภาคํ อนฺโตสมาปตฺติยเมว โหติ ฯ เตนาหุ โปราณา

กาเมสุ ฉนฺทํ ปฏิฆํ วิโนทเย
อุทฺธจฺจมิทฺธํ วิจิกิจฺฉปญฺจมํ
วิเวก ปาโมชฺช กเรน เจตสา
ราชาว สุทฺธนฺตคโต ตหึ รเมติ ฯ

ตสฺมา จิรฏฺฐิติกาเมน ปาริปนฺถิกธมฺเม โสเธตฺวา ฌานํ สมาปชฺชิ-

๑. สํ. มหาวาร. ๑๙/๒๐๑ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

ตพฺพํ ฯ จิตฺตภาวนาเวปุลฺลตฺถญฺจ ยถาลทฺธํ ปฏิภาคนิมิตฺตํ วฑฺเฒตพฺพํ ฯ ตสฺส เทฺว วฑฺฒนาภูมิโย อุปจาโร วา อปฺปนา วา ฯ อุปจารํ ปตฺวาปิ หิ ตํ วฑฺเฒตุํ วฏฺฏติ อปฺปนํ ปตฺวาปิ เอกสฺมึ ปน ฐาเน อวสฺสํ วฑฺเฒตพฺพํ ฯ เตน วุตฺตํ ยถาลทฺธํ ปฏิภาคนิมิตฺตํ วฑฺเฒตพฺพนฺติ ฯ

ตตฺรายํ วฑฺฒนานโย ฯ เตน โยคินา ตํ นิมิตฺตํ ปตฺตวฑฺฒน-ปูววฑฺฒนภตฺตวฑฺฒน ลตาวฑฺฒนทุสฺสวฑฺฒนโยเคน อวฑฺเฒตฺวา ยถา นาม กสโก กสิตพฺพฏฺฐานํ นงฺคเลน ปริจฺฉินฺทิตฺวา ปริจฺเฉทพฺภนฺตเร กสติ ยถา วา ปน ภิกฺขู สีมํ พนฺธนฺตา ปฐมํ นิมิตฺตานิ สลฺลกฺเขตฺวา ปจฺฉา พนฺธนฺติ เอวเมว ตสฺส ยถา-ลทฺธสฺส นิมิตฺตสฺส อนุกฺกเมน เอกงฺคุลทฺวงฺคุลติวงฺคุลจตุรงฺคุลมตฺตํ มนสา ปริจฺฉินฺทิตฺวา ยถาปริจฺเฉทํ วฑฺเฒตพฺพํ อปริจฺฉินฺทิตฺวา ปน น วฑฺเฒตพฺพํ ฯ ตโต วิทตฺถิรตนปมุขปริเวณวิหารสีมานํ คามนิคมชนปทรชฺชสมุทฺทสีมานญฺจ ปริจฺเฉทวเสน วฑฺฒยนฺเตน จกฺกวาฬปริจฺเฉเทน วา ตโต วาปิ อุตฺตรึ ปริจฺฉินฺทิตฺวา วฑฺเฒตพฺพํ ฯ ยถา หิ หํสโปตกา ปกฺขานํ อุฏฺฐิตกาลโต ปฏฺฐาย ปริตฺตํ ปริตฺตํ ปเทสํ อุปคนฺตฺวา ปริจยํ กตฺวา อนุกฺกเมน จนฺทิมสุริยานํ สนฺติกํ คจฺฉนฺติ เอวเมว ภิกฺขุ วุตฺตนเยน นิมิตฺตํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา วฑฺเฒนฺโต ยาว จกฺกวาฬปริจฺเฉทา ตโต วา อุตฺตรึ วฑฺเฒติ ฯ อถสฺส ตํ นิมิตฺตํ วฑฺฒิตวฑฺฒิตฏฺฐาเน ปฐวิยา อุกฺกูล-วิกฺกูลนทีวิทุคฺคปพฺพตวิสเมสุ สงฺกุสตสมพฺภาหตํ อุสภจมฺมํ วิย

ปฐวีกสิณนิทฺเทโส

โหติ ฯ ตสฺมึ ปน นิมิตฺเต ปตฺตปฐมชฺฌาเนน อาทิกมฺมิเกน สมาปชฺชนพหุเลน ภวิตพฺพํ น ปจฺจเวกฺขณพหุเลน ฯ

ปจฺจเวกฺขณพหุลสฺส หิ ฌานงฺคานิ ถูลานิ ทุพฺพลานิ หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติ ฯ อถสฺส ตานิ เอวํ อุปฏฺฐิตตฺตา อุปริ อุสฺสุกฺกนาย ปจฺจยตํ น อาปชฺชนฺติ ฯ โส อปฺปคุเณ ฌาเน อุสฺสุกฺกมาโน ปฐมชฺฌานา จ ปริหายติ น จ สกฺโกติ ทุติยํ ปาปุณิตุํ ฯ เตนาห ภควา เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว คาวี ปพฺพเตยฺยา พาลา อพฺยตฺตา อกฺเขตฺตญฺญู อกุสลา วิสเม ปพฺพเต วิจริตุํ ตสฺสา เอวมสฺส ยนฺนูนาหํ อคตปุพฺพญฺเจว ทิสํ คจฺเฉยฺยํ อขาทิตปุพฺพานิ จ ติณานิ ขาเทยฺยํ อปีตปุพฺพานิ จ ปานียานิ ปิเวยฺยนฺติ สา ปุริมํ ปาทํ น สุปติฏฺฐิตํ ปติฏฺฐเปตฺวา ปจฺฉิมํ ปาทํ อุทฺธเรยฺย สา น เจว อคตปุพฺพํ ทิสํ คจฺเฉยฺย น จ อขาทิตปุพฺพานิ ติณานิ ขาเทยฺย น จ อปีตปุพฺพานิ ปานียานิ ปิเวยฺย ยสฺมึ จสฺสา ปเทเส ฐิตาย เอวมสฺส ยนฺนูนาหํ อคตปุพฺพญฺเจว ฯเปฯ ปิเวยฺยนฺติ ตญฺจ ปเทสํ น โสตฺถินา ปจฺจาคจฺเฉยฺย ตํ กิสฺส เหตุ ตถา หิ สา ภิกฺขเว คาวี ปพฺพเตยฺยา พาลา อพฺยตฺตา อกฺเขตฺตญฺญู อกุสลา วิสเม ปพฺพเต วิจริตุํ เอวเมว โข ภิกฺขเว อิเธกจฺโจ ภิกฺขุ พาโล อพฺยตฺโต อกฺเขตฺตญฺญู อกุสโล วิวิจฺเจว กาเมหิ ฯเปฯ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหริตุํ โส ตํ นิมิตฺตํ นาเสวติ น ภาเวติ น พหุลีกโรติ น จ สฺวาธิฏฺฐิตํ อธิฏฺฐาติ ตสฺส เอวํ โหติ ยนฺนูนาหํ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา ฯเปฯ ทุติยํ

วิสุทฺธิมคฺเค

ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหเรยฺยนฺติ โส น สกฺโกติ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา ฯเปฯ ทุติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหริตุํ ตสฺส เอวํ โหติ ยนฺนูนาหํ วิวิจฺเจว กาเมหิ ฯเปฯ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหเรยฺยนฺติ โส น สกฺโกติ วิวิจฺเจว กาเมหิ ฯเปฯ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหริตุํ อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อุภโต ภฏฺโฐ อุภโต ปริหีโน เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว สา คาวี ปพฺพเตยฺยา พาลา อพฺยตฺตา อกฺเขตฺตญฺญู อกุสลา วิสเม ปพฺพเต วิจริตุนฺติ[๑] ฯ ตสฺมาเนน ตสฺมึเยว ตาว ปฐมชฺฌาเน ปญฺจหากาเรหิ จิณฺณวสินา ภวิตพฺพํ ฯ

ตตฺริมา ปญฺจ วสิโย อาวชฺชนวสี สมาปชฺชนวสี อธิฏฺฐานวสี วุฏฺฐานวสี ปจฺจเวกฺขณวสีติ ฯ ปฐมชฺฌานํ ยตฺถิจฺฉกํ ยทิจฺฉกํ ยาวทิจฺฉกํ อาวชฺชติ อาวชฺชนาย ทนฺธายิตตฺตํ นตฺถีติ อาวชฺชนวสี ฯ ปฐมชฺฌานํ ยตฺถิจฺฉกํ ฯเปฯ สมาปชฺชติ สมาปชฺชนาย ทนฺธายิตตฺตํ นตฺถีติ สมาปชฺชนวสี ฯ เอวํ เสสาปิ วิตฺถาเรตพฺพา ฯ อยํ ปเนตฺถ อตฺถปฺปกาสนา ฯ

ปฐมชฺฌานโต วุฏฺฐาย ปฐมํ วิตกฺกํ อาวชฺชยโต ภวงฺคํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา อุปฺปนฺนาวชฺชนานนฺตรํ วิตกฺการมฺมณาเนว จตฺตาริ ปญฺจ วา ชวนานิ ชวนฺติ ตโต เทฺว ภวงฺคานิ ตโต ปุน วิจารารมฺมณํ อาวชฺชนํ วุตฺตนเยเนว ชวนานีติ เอวํ ปญฺจสุ ฌานงฺเคสุ ยทา นิรนฺตรํ จิตฺตํ เปเสตุํ สกฺโกติ อถสฺส อาวชฺชน-

๑. องฺ. นวก. ๒๓/๔๓๓ ฯ

ปชวีกสิณนิทฺเทโส

วสี สิทฺธา โหติ ฯ อยํ ปน มตฺถกปฺปตฺตา วสี ภควโต ยมก-
ปาฏิหาริเย ลพฺภติ อญฺเญสํ วา เอวรูเป กาเล ฯ อิโต ปรํ
สีฆตรา อาวชฺชนวสี นาม นตฺถิ ฯ อายสฺมโต ปน มหาโมคฺคลฺลานสฺส
นนฺโทปนนฺทนาคราชทมเน วิย สีฆํ สมาปชฺชนสมตฺถตา
สมาปชฺชนวสี นาม ฯ อจฺฉรามตฺตํ วา ทสจฺฉรามตฺตํ วา ขณํ
ฐเปตุํ สมตฺถตา อธิฏฺฐานวสี นาม ฯ ตเถว ลหุํ วุฏฺฐาตุํ
สมตฺถตา วุฏฺฐานวสี นาม ฯ ตทุภยทสฺสนตฺถํ พุทฺธรกฺขิตตฺเถรสฺส
วตฺถุํ กเถตุํ วฏฺฏติ ฯ

โส หายสฺมา อุปสมฺปทาย อฏฺฐวสฺสิโก หุตฺวา[๑] เถรมฺพตฺถเล
มหาโรหณคุตฺตตฺเถรสฺส คิลานุปฏฺฐานํ อาคตานํ ตึสมตฺตานํ
อิทฺธิมนฺตสหสฺสานํ มชฺเฌ นิสินฺโน เถรสฺส ยาคุํ ปฏิคฺคาหยมานํ
อุปฏฺฐากนาคราชานํ คเหสฺสามีติ อากาสโต ปกฺขนฺทนฺตํ สุปณฺณ-
ราชานํ ทิสฺวา ตาวเทว ปพฺพตํ นิมฺมินิตฺวา นาคราชานํ พาหาย
คเหตฺวา ตตฺถ ปาวิสิ ฯ สุปณฺณราชา ปพฺพเต ปหารํ ทตฺวา
ปลายิ ฯ มหาเถโร อาห สเจ อาวุโส พุทฺธรกฺขิโต[๒] นาภวิสฺส
สพฺเพว คารยฺหา อสฺสามาติ ฯ

ปจฺจเวกฺขณวสี ปน อาวชฺชนวสิยาเอว วุตฺตา ฯ ปจฺจเวกฺขณ-
ชวนาเนว หิ ตตฺถ อาวชฺชนานนฺตรานีติ ฯ

อิมาสุ ปน ปญฺจสุ วสีสุ จิณฺณวสินา ปคุณปฐมชฺฌานโต
วุฏฺฐาย อยํ สมาปตฺติ อาสนฺนนีวรณปจฺจตฺถิกา วิตกฺกวิจารานํ

๑. ม. เถรปฺปตฺตเลเณ ฯ ๒. รกฺขิโต ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

โอฬาริกตฺตา องฺคทุพฺพลาติ จ ตตฺถ โทสํ ทิสฺวา ทุติยชฺฌานํ สนฺตโต มนสิกริตฺวา ปฐมชฺฌาเน นิกนฺตึ ปริยาทาย ทุติยาธิคมาย โยโค กาตพฺโพ ฯ อถสฺส ยทา ปฐมชฺฌานา วุฏฺฐาย สตสฺส สมฺปชานสฺส ฌานงฺคานิ ปจฺจเวกฺขโต วิตกฺกวิจารา โอฬาริกโต อุปฏฺฐหนฺติ ปีติสุขญฺเจว จิตฺเตกคฺคตา จ สนฺตโต อุปฏฺฐาติ ตทาสฺส โอฬาริกงฺคปฺปหานาย สนฺตงฺคปฏิลาภาย จ ตเทว นิมิตฺตํ ปฐวี ปฐวีติ ปุนปฺปุนํ มนสิกโรโต อิทานิ ทุติยชฺฌานํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ ภวงฺคํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา ตเทว ปฐวีกสิณํ อารมฺมณํ กตฺวา มโนทฺวาราวชฺชนํ อุปฺปชฺชติ ฯ ตโต ตสฺมึเยว อารมฺมเณ จตฺตาริ ปญฺจ วา ชวนานิ ชวนฺติ เยสํ อวสาเน เอกํ รูปาวจรํ ทุติยชฺฌานิกํ เสสานิ วุตฺตปฺปการาเนว กามาวจรานีติ ฯ

เอตฺตาวตา เจส วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิภาวํ อวิตกฺกํ อวิจารํ สมาธิชมฺปีติสุขํ ทุติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ ฯ เอวมเนน ทฺวงฺค วิปฺปหีนํ ติวงฺค-สมนฺนาคตํ ติวิธกลฺยาณํ ทสลกฺขณสมฺปนฺนํ ทุติยชฺฌานํ อธิคตํ โหติ ปฐวีกสิณํ ฯ

ตตฺถ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมาติ วิตกฺกสฺส จ วิจารสฺส จาติ อิเมสํ ทฺวินฺนํ วูปสมา สมติกฺกมา ฯ ทุติยชฺฌานกฺขเณ อปาตุภาวาติ วุตฺตํ โหติ ฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ ทุติยชฺฌาเน สพฺเพปิ ปฐมชฺฌาน-ธมฺมา น สนฺติ อญฺเญเยว หิ ปฐมชฺฌาเน ผสฺสาทโย อญฺเญ อิธ ฯ โอฬาริกสฺส ปน โอฬาริกสฺส องฺคสฺส สมติกฺกมา

ปจวีกสิณนิทฺเทโส

ปฐมชฺฌานโต ปเรสํ ทุติยชฺฌานาทีนํ อธิคโม โหตีติ ทีปนตฺถํ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมาติ เอวํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ

อชฺฌตฺตนฺติ อิธ นิยกชฺฌตฺตํ อธิปฺเปตํ ฯ วิภงฺเค ปน อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตนฺติ[๑] เอตฺตกเมว วุตฺตํ ฯ ยสฺมา จ นิยกชฺฌตฺตํ อธิปฺเปตํ ตสฺมา อตฺตโน อตฺตนิ วา ชาตํ อตฺตโน สนฺตาเน นิพฺพตฺตนฺติ อยเมตฺถ อตฺโถ ฯ

สมฺปสาทนนฺติ สมฺปสาทนํ วุจฺจติ สทฺธา ฯ สมฺปสาทนโยคโต ฌานมฺปิ สมฺปสาทนํ นีลวณฺณโยคโต นีลวตฺถํ วิย ฯ ยสฺมา วา ตํ ฌานํ สมฺปสาทนสมนฺนาคตตฺตา วิตกฺกวิจารกฺโขภ วูปสมเนน จ เจโต สมฺปสาทยติ ตสฺมาปิ สมฺปสาทนนฺติ วุตฺตํ ฯ อิมสฺมึ จ อตฺถวิกปฺเป สมฺปสาทนํ เจตโสติ เอวํ ปทสมฺพนฺโธ เวทิตพฺโพ ฯ ปุริมสฺมึ ปน อตฺถวิกปฺเป เจตโสติ เอตํ เอโกทิภาเวน สทฺธึ โยเชตพฺพํ ฯ ตตฺรายํ อตฺถโยชนา ฯ เอโก อุเทตีติ เอโกทิ ฯ วิตกฺกวิจาเรหิ อนชฺฌารุฬฺหตฺตา อคฺโค เสฏฺโฐ หุตฺวา อุเทตีติ อตฺโถ ฯ เสฏฺโฐปิ หิ โลเก เอโกติ วุจฺจติ ฯ วิตกฺกวิจาร-วิรหิโต วา เอโก อสหาโย หุตฺวา อิติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติ ฯ อถวา สมฺปยุตฺตธมฺเม อุทยตีติ อุทิ อุฏฺฐาเปตีติ อตฺโถ ฯ เสฏฺฐฏฺเฐน เอโก จ โส อุทิ จาติ เอโกทิ ฯ สมาธิสฺเสตํ อธิวจนํ ฯ อิติ อิมํ เอโกทึ ภาเวติ วฑฺเฒตีติ อิทํ ทุติยชฺฌานํ เอโกทิภาวํ ฯ โส ปนายํ เอโกทิ ยสฺมา เจตโส น สตฺตสฺส น ชีวสฺส ตสฺมา

๑. อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๘ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

เอตํ เจตโส เอโกทิภาวนฺติ วุตฺตํ ฯ นนุ จายํ สทฺธา ปฐมชฺฌาเนปิ อตฺถิ อยญฺจ เอโกทินามโก สมาธิ อถ กสฺมา อิทเมว สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิภาวญฺจาติ วุตฺตํ ฯ วุจฺจเต ฯ อทุํ หิ ปฐมชฺฌานํ วิตกฺกวิจารกฺโขเภน วีจิตรงฺคสมากุลมิว ชลํ น สุปฺปสนฺนํ โหติ ตสฺมา สติยาปิ สทฺธาย สมฺปสาทนนฺติ น วุตฺตํ นสุปฺปสนฺนตฺตาเยว เจตฺถ สมาธิปิ น สุฏฺฐุ ปากโฏ ตสฺมา เอโกทิภาวนฺติปิ น วุตฺตํ อิมสฺมึ ปน ฌาเน วิตกฺกวิจาร ปลิโพธาภาเวน ลทฺโธกาสา พลวตี สทฺธา พลวสทฺธาสหายปฏิลาเภเนว จ สมาธิปิ ปากโฏ ตสฺมา อิทเมว เอวํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ วิภงฺเค ปน สมฺปสาทนนฺติ ยา สทฺธา สทฺทหนา โอกปฺปนา อภิปฺปสาโท เจตโส เอโกทิภาวนฺติ ยา จิตฺตสฺส ฐิติ ฯเปฯ สมฺมาสมาธีติ[๑] เอตฺตกเมว วุตฺตํ ฯ เอวํ วุตฺเตน ปเนเตน สทฺธึ อยํ อตฺถวณฺณนา ยถา น วิรุชฺฌติ อญฺญทตฺถุํ สํสนฺทติ เจว สเมติ จ เอวํ เวทิตพฺพา ฯ

อวิตกฺกํ อวิจารนฺติ ภาวนาย ปหีนตฺตา เอตสฺมึ เอตสฺส วา วิตกฺโก นตฺถีติ อวิตกฺกํ ฯ อิมินาว นเยน อวิจารํ ฯ วิภงฺเคปิ วุตฺตํ อิติ อยญฺจ วิตกฺโก อยญฺจ วิจาโร สนฺตา โหนฺติ สมิตา วูปสนฺตา อตฺถงฺคตา อพฺภตฺถงฺคตา อปฺปิตา พฺยปฺปิตา โสสิตา วิโสสิตา พฺยนฺตีกตา เตน วุจฺจติ อวิตกฺกํ อวิจารนฺติ ฯ เอตฺถาห นนุ จ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมาติ อิมินาปิ อยมตฺโถ สิทฺโธ

๑. อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๘ ฯ

ปชวีกสิณนิทฺเทโส

อถ กสฺมา ปุน วุตฺตํ อวิตกฺกํ อวิจารนฺติ ฯ วุจฺจเต ฯ เอวเมว สิทฺโธวายมตฺโถ น ปเนตํ ตทตฺถทีปกํ นนุ อโวจุมฺหา โอฬาริกสฺส ปน โอฬาริกสฺส องฺคสฺส สมติกฺกมา ปฐมชฺฌานโต ปเรสํ ทุติยชฺฌานาทีนํ สมธิคโม โหตีติ ทสฺสนตฺถํ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมาติ เอวํ วุตฺตนฺติ อปิจ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อิทํ สมฺปสาทนํ น กิเลสกาลุสฺสิยสฺส วิตกฺกวิจารานญฺจ วูปสมา เอโกทิภาวํ น อุปจารชฺฌานมิว นีวรณปฺปหานา ปฐมชฺฌานมิว จ องฺคปาตุภาวาติ เอวํ สมฺปสาทนเอโกทิภาวานํ เหตุปริทีปกมิทํ วจนํ ตถา วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อิทํ อวิตกฺกํ อวิจารํ น ตติย-จตุตฺถชฺฌานานิ วิย จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ วิย จ อภาวาติ เอวํ อวิตกฺกอวิจารภาวสฺส เหตุปริทีปกญฺจ น วิตกฺกวิจาราภาวมตฺต-ปริทีปกํ วิตกฺกวิจาราภาวมตฺตปริทีปกเมว ปน อวิตกฺกํ อวิจารนฺติ อิทํ วจนํ ตสฺมา ปุริมํ วตฺวาปิ วตฺตพฺพเมวาติ ฯ

สมาธิชนฺติ ปฐมชฺฌานสมาธิโต สมฺปยุตฺตสมาธิโต วา ชาตนฺติ อตฺโถ ฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ ปฐมมฺปิ สมฺปยุตฺตสมาธิโต ชาตํ อถโข อยเมว สมาธิ สมาธีติ วตฺตพฺพตํ อรหติ วิตกฺกวิจารกฺโขภวิรเหน อติวิย อจลตฺตา สุปฺปสนฺนตฺตา จ ฯ ตสฺมา อิมสฺส วณฺณภณนตฺถํ อิทเมว สมาธิชนฺติ วุตฺตํ ฯ ปีติสุขนฺติ อิทํ วุตฺตนยเมว ฯ ทุติยนฺติ คณนานุปุพฺพตา ทุติยํ ฯ อิทํ ทุติยํ สมาปชฺชตีติปิ ทุติยํ ฯ

ยํ ปน วุตฺตํ ทฺวงฺควิปฺปหีนํ ติวงฺคสมนฺนาคตนฺติ ตตฺถ ฯ วิตกฺกวิจารานํ ปหานวเสน ทฺวงฺควิปฺปหีนตา เวทิตพฺพา ฯ ยถา จ

วิสุทฺธิมคฺเค

ปฐมชฺฌานสฺส อุปจารกฺขเณ นีวรณานิ ปหียนฺติ น ตถา อิมสฺส วิตกฺกวิจารา ฯ อปฺปนากฺขเณเยว ปเนตํ วินา เตหิ อุปฺปชฺชติ ฯ เตนสฺส เต ปหานงฺคานีติ วุจฺจนฺติ ฯ ปีติ สุขํ จิตฺเตกคฺคตาติ อิเมสํ ปน ติณฺณํ อุปฺปตฺติวเสน ติวงฺคสมนฺนาคตตา เวทิตพฺพา ฯ ตสฺมา ยํ วิภงฺเค ฌานนฺติ สมฺปสาโท ปีติ สุขํ จิตฺตสฺส เอกคฺคตาติ[๑] วุตฺตํ ตํ สปริกฺขารํ ฌานํ ทสฺเสตุํ ปริยาเยน วุตฺตํ ฯ ฐเปตฺวา ปน สมฺปสาทนํ นิปฺปริยาเยน อุปนิชฺฌานลกฺขณปฺปตฺตานํ องฺคานํ วเสน ติวงฺคิกเมเวตํ โหติ ฯ ยถาห ฯ กตมํ ตสฺมึ สมเย ติวงฺคิกํ ฌานํ โหติ ปีติ สุขํ จิตฺตสฺเสกคฺคตาติ[๒] ฯ เสสํ ปฐมชฺฌาเน วุตฺตนยเมว ฯ

เอวํ อธิคเต ปน ตสฺมิมฺปิ วุตฺตนเยเนว ปญฺจหากาเรหิ จิณฺณวสินา หุตฺวา ปคุณทุติยชฺฌานโต วุฏฺฐาย อยํ สมาปตฺติ อาสนฺนวิตกฺกวิจารปจฺจตฺถิกา ยเทว ตตฺถ ปีติคตํ เจตโส อุพฺพิลาวิตํ เอเตเนตํ โอฬาริกํ อกฺขายตีติ วุตฺตาย ปีติยา โอฬาริกตฺตา องฺคทุพฺพลาติ จ ตตฺถ โทสํ ทิสฺวา ตติยชฺฌานํ สนฺตโต มนสิกริตฺวา ทุติยชฺฌาเน นิกนฺตึ ปริยาทาย ตติยาธิคมาย โยโค กาตพฺโพ ฯ อถสฺส ยทา ทุติยชฺฌานโต วุฏฺฐาย สตสฺส สมฺปชานสฺส ฌานงฺคานิ ปจฺจเวกฺขโต ปีติ โอฬาริกโต อุปฏฺฐาติ สุขญฺเจว เอกคฺคตา จ สนฺตโต อุปฏฺฐาติ ตทาสฺส โอฬาริกงฺคปฺปหานาย สนฺตงฺค ปฏิลาภาย จ ตเทว นิมิตฺตํ ปฐวี ปฐวีติ ปุนปฺปุนํ

๑. อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๙ ฯ ๒. อภิ. วิ. ๓๕/๓๕๖ ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทโส

มนสิกโรโต อิทานิ ตติยชฺฌานํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ ภวงฺคํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา ตเทว ปจวีกสิณํ อารมฺมณํ กตฺวา มโนทฺวาราวชฺชนํ อุปฺปชฺชติ ฯ ตโต ตสฺมึเยวารมฺมเณ จตฺตาริ ปญฺจ วา ชวนานิ ชวนฺติ เยสํ อวสาเน เอกํ รูปาวจรํ ตติยชฺฌานิกํ เสสานิ วุตฺตนเยเนว กามาวจรานีติ ฯ

เอตฺตาวตา ปเนส ปีติยา จ วิราคา อุเปกฺขโก จ วิหรติ สโต จ สมฺปชาโน สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทติ ยนฺตํ อริยา อาจิกฺขนฺติ อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารีติ ตติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ ฯ เอวมเนน เอกงฺควิปฺปหีนํ ทฺวงฺคสมนฺนาคตํ ติวิธกลฺยาณํ ทสลกฺขณสมฺปนฺนํ ตติยชฺฌานํ อธิคตํ โหติ ปจวีกสิณํ ฯ

ตตฺถ ปีติยา จ วิราคาติ วิราโค นาม วุตฺตปฺปการาย ปีติยา ชิคุจฺฉนํ วา สมติกฺกโม วา ฯ อุภินฺนํ ปน อนฺตรา จสทฺโท สมฺปิณฺฑนตฺโถ ฯ โส วูปสมํ วา สมฺปิณฺเฑติ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมํ วา ฯ ตตฺถ ยทา วูปสมเมว สมฺปิณฺเฑติ ตทา ปีติยา จ วิราคา กิญฺจิ ภิยฺโย วูปสมา จาติ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพา ฯ อิมิสฺสา จ โยชนาย วิราโค ชิคุจฺฉนตฺโถ โหติ ฯ ตสฺมา ปีติยา ชิคุจฺฉนา จ วูปสมา จาติ อยมตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ ฯ ยทา ปน วิตกฺกวิจารวูปสมํ สมฺปิณฺเฑติ ตทา ปีติยา จ วิราคา กิญฺจิ ภิยฺโย วิตกฺกวิจารานญฺจ วูปสมาติ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพา ฯ อิมิสฺสา จ โยชนาย วิราโค สมติกฺกมนตฺโถ โหติ ฯ ตสฺมา ปีติยา จ สมติกฺกมา วิตกฺกวิจารานญฺจ วูปสมาติ อยมตฺโถ

วิสุทฺธิมคฺเค

ทฏฺฐพฺโพ ฯ กามญฺเจเต วิตกฺกวิจารา ทุติยชฺฌาเนเยว วูปสนฺตา อิมสฺส ปน ฌานสฺส มคฺคปริทีปนตฺถํ วณฺณภณนตฺถญฺเจตํ วุตฺตํ ฯ วิตกฺกวิจารานญฺจ วูปสมาติ หิ วุตฺเต อิทํ ปญฺญายติ นูน วิตกฺกวิจารวูปสโม มคฺโค อิมสฺส ฌานสฺสาติ ฯ ยถา จ ตติเย อริยมคฺเค อปฺปหีนานมฺปิ สกฺกายทิฏฺฐาทีนํ ปญฺจนฺนํ โอรมฺภาคิยานํ สํโยชนานํ ปหานาติ เอวํ ปหานํ วุจฺจมานํ วณฺณภณนํ โหติ ตทธิคมาย อุสฺสุกฺกานํ อุสฺสาหชนกํ เอวเมว อิธ อวูปสนฺตานมฺปิ วิตกฺกวิจารานํ วูปสโม วุจฺจมาโน วณฺณภณนํ โหติ ฯ เตนายมตฺโถ วุตฺโต ปีติยา จ สมติกฺกมา วิตกฺกวิจารานญฺจ วูปสมาติ ฯ

อุเปกฺขโก จ วิหรตีติ เอตฺถ ฯ อุปปตฺติโต อิกฺขตีติ อุเปกฺขา สมํ ปสฺสติ อปกฺขปติตา หุตฺวา ปสฺสตีติ อตฺโถ ฯ ตาย วิสทาย วิปุลาย ถามคตาย สมนฺนาคตตฺตา ตติยชฺฌานสมงฺคี อุเปกฺขโกติ วุจฺจติ ฯ อุเปกฺขา ปน ทสวิธา โหติ ฉฬงฺคุเปกฺขา พฺรหฺม- วิหารุเปกฺขา โพชฺฌงฺคุเปกฺขา วิริยุเปกฺขา สงฺขารุเปกฺขา เวทนู- เปกฺขา วิปสฺสนูเปกฺขา ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา ฌานุเปกฺขา ปริสุทฺธุ- เปกฺขาติ ฯ ตตฺถ ยา อิธ ขีณาสโว ภิกฺขุ จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา เนว สุมโน โหติ น ทุมฺมโน อุเปกฺขโก จ วิหรติ สโต สมฺปชาโนติ เอวมาคตา ขีณาสวสฺส ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐานิฏฺฐฉฬา- รมฺมณาปาเถ ปริสุทฺธปกติภาวาวิชหนาการภูตา อุเปกฺขา อยํ ฉฬงฺคุเปกฺขา นาม ฯ ยา ปน อุเปกฺขาสหคเตน เจตสา เอกํ

ปจวีกสิณนิทฺเทโส

ทิสํ ผริตฺวา วิหรตีติ[๑] เอวมาคตา สตฺเตสุ มชฺฌตฺตาการภูตา อุเปกฺขา อยํ พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา นาม ฯ ยา อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตนฺติ[๒] เอวมาคตา สหชาตธมฺมานํ มชฺฌตฺตาการภูตา อุเปกฺขา อยํ โพชฺฌงฺคุเปกฺขา นาม ฯ ยา ปน กาเลน กาลํ อุเปกฺขานิมิตฺตํ มนสิกโรตีติ[๓] เอวมาคตา อนจฺจารทฺธนาติสิถิลวิริยสงฺขาตา อุเปกฺขา อยํ วิริยุเปกฺขา นาม ฯ ยา กตี สงฺขารุเปกฺขา สมาธิวเสน อุปฺปชฺชนฺติ กตี สงฺขารุเปกฺขา วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺติ อฏฺฐ สงฺขารุเปกฺขา สมาธิวเสน อุปฺปชฺชนฺติ ทส สงฺขารุเปกฺขา วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺตีติ[๔] เอวมาคตา นีวรณาทีนิ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา คหเณ มชฺฌตฺตภูตา อุเปกฺขา อยํ สงฺขารุเปกฺขา นาม ฯ ยา ปน ยสฺมึ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ อุเปกฺขาสหคตนฺติ[๕] เอวมาคตา อทุกฺขมสุขสญฺญิตา อุเปกฺขา อยํ เวทนุเปกฺขา นาม ฯ ยา ปน ยทตฺถิ ยํ ภูตํ ตํ ปชหติ อุเปกฺขํ ปฏิลภตีติ เอวมาคตา วิจินเน มชฺฌตฺตภูตา อุเปกฺขา อยํ วิปสฺสนุเปกฺขา นาม ฯ ยา ปน ฉนฺทาทีสุ เยวาปนเกสุ อาคตา สหชาตานํ สมวาหิตภูตา อุเปกฺขา อยํ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา นาม ฯ ยา อุเปกฺขโก จ วิหรตีติ[๖] เอวมาคตา อคฺคสุเขปิ ตสฺมึ อปกฺขปาตชนนี อุเปกฺขา อยํ ฌานุเปกฺขา นาม ฯ ยา ปน อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธึ จตุตฺถํ ฌานนฺติ[๗]

๑. องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๑๗๔ ฯ ๒. สํ. มหาวาร. ๑๙/๙๓ ฯ ๓. องฺ. ติก. ๒๐/๓๒๙ ฯ
๔. ขุ.ป. ๓๑/๙๒ ฯ ๕. อภิ.สํ. ๓๔/๔๒ ฯ ๖. อภิ.วิ. ๓๕/๓๒๙ ฯ ๗. อภิ.วิ. ๓๕/๓๓๐ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

เอวมาคตา สพฺพปจฺจนีกปริสุทฺธา ปจฺจนีกวูปสมเนปิ อพฺยาปารภูตา อุเปกฺขา อยํ ปริสุทฺธุเปกฺขา นาม ฯ

ตตฺถ ฉฬงฺคุเปกฺขา จ พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา จ โพชฺฌงฺคุเปกฺขา จ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา จ ฌานุเปกฺขา จ ปริสุทฺธุเปกฺขา จ อตฺถโต เอกา ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาว โหติ ฯ เตน เตน อวตฺถาเภเทน ปนสฺสา อยํ เภโท เอกสฺสาปิ สโต สตฺตสฺส กุมารยุวตฺเถรเสนาปติราชาทิวเสน เภโท วิย ตสฺมา ตาสุ ยตฺถ ฉฬงฺคุเปกฺขา น ตตฺถ โพชฺฌงฺคุเปกฺขาทโย ยตฺถ วา ปน โพชฺฌงฺคุเปกฺขา น ตตฺถ ฉฬงฺคุเปกฺขาทโย โหนฺตีติ เวทิตพฺพา ฯ ยถา เจตาสํ อตฺถโต เอกีภาโว เอวํ สงฺขารุเปกฺขาวิปสฺสนูเปกฺขานมฺปิ ฯ ปญฺญาเอว หิ สา กิจฺจวเสน ทฺวิธา ภินฺนา ฯ ยถา หิ ปุริสสฺส สายํ เคหํ ปวิฏฺฐํ สปฺปํ อชปททณฺฑํ คเหตฺวา ปริเยสมานสฺส ตํ ถุสโกฏฺฐเก นิปนฺนํ ทิสฺวา สปฺโป นุโข โนติ อวโลเกนฺตสฺส โสวตฺถิกตฺตยํ ทิสฺวา นิพฺเพมติกสฺส สปฺโป น สปฺโปติ วิจินเน มชฺฌตฺตตา โหติ เอวเมว ยา อารทฺธวิปสฺสกสฺส วิปสฺสนาญาเณน ลกฺขณตฺตเย ทิฏฺเฐ สงฺขารานํ อนิจฺจภาวาทิวิจินเน มชฺฌตฺตตา อุปฺปชฺชติ อยํ วิปสฺสนูเปกฺขา นาม ฯ ยถา ปน ตสฺส ปุริสสฺส อชปททณฺเฑน คาฬฺหํ สปฺปํ คเหตฺวา กินฺตาหํ อิมํ สปฺปํ อวิเหเฐนฺโต อตฺตานญฺจ อิมินา อฑํสาเปนฺโต มุญฺเจยฺยนฺติ มุญฺจนาการเมว ปริเยสโต คหเณ มชฺฌตฺตตา โหติ เอวเมว ยา ลกฺขณตฺตยสฺส ทิฏฺฐตฺตา อาทิตฺเต วิย ตโย ภเว ปสฺสโต

ปจวีกสิณนิทฺเทโส

สงฺขารคฺคหเณ มชฺฌตฺตตา อยํ สงฺขารุเปกฺขา นาม ฯ อิติ วิปสฺสนูเปกฺขาย สิทฺธาย สงฺขารุเปกฺขาปิ สิทฺธาว โหติ ฯ อิมินา ปเนสา วิจินนคฺคหเณสุ มชฺฌตฺตสงฺขาเตน[๑] กิจฺเจน ทฺวิธา ภินฺนาติ ฯ วิริยุเปกฺขา ปน เวทนูเปกฺขา จ อญฺญมญฺญญฺจ อวเสสาหิ จ อตฺถโต ภินฺนาเอวาติ ฯ

อิติ อิมาสุ อุเปกฺขาสุ ฌานุเปกฺขา อิธ อธิปฺเปตา ฯ สา มชฺฌตฺตลกฺขณา อนาโภครสา อพฺยาปารปจฺจุปฏฺฐานา ปีติวิราคปทฏฺฐานาติ ฯ เอตฺถาห นนุ จายํ อตฺถโต ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาว โหติ สา จ ปฐมทุติยชฺฌาเนสุปิ อตฺถิ ตสฺมา ตตฺราปิ อุเปกฺขโก จ วิหรตีติ เอวมยํ วตฺตพฺพา สิยา สา กสฺมา น วุตฺตาติ ฯ อปริพฺยตฺตกิจฺจโต ฯ อปริพฺยตฺตํ หิ ตสฺมา ตตฺถ กิจฺจํ วิตกฺกาทีหิ อภิภูตตฺตา ฯ อิธ ปนายํ วิตกฺกวิจารปีตีหิ อนภิภูตตฺตา อุกฺขิตฺตสิรา วิย หุตฺวา ปริพฺยตฺตกิจฺจา ชาตา ตสฺมา วุตฺตาติ ฯ นิฏฺฐิตา อุเปกฺขโก จ วิหรตีติ เอตสฺส สพฺพโส อตฺถวณฺณนา ฯ

อิทานิ สโต จ สมฺปชาโนติ เอตฺถ ฯ สรตีติ สโต ฯ สมฺมา ปชานาตีติ สมฺปชาโน ฯ ปุคฺคเลน สติ จ สมฺปชญฺญญฺจ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ สรณ ลกฺขณา สติ อปมฺมุสฺสนรสา[๒] อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา ฯ อสมฺโมหลกฺขณํ สมฺปชญฺญํ ตีรณรสํ ปวิจยปจฺจุปฏฺฐานํ ฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ อิทํ สติสมฺปชญฺญํ ปุริมชฺฌาเนสุปิ อตฺถิ มุฏฺฐสฺสติสฺส หิ อสมฺปชานสฺส อุปจารมตฺตมฺปิ น สมฺปชฺชติ ปเคว

๑. ยุ. มชฺฌตฺตตาสงฺขาเตน ฯ ๒. ยุ. อสมฺมุสฺสนรสา ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

อปฺปนา โอฬาริกตฺตา ปน เตสํ ฌานานํ ภูมิยํ วิย ปุริสสฺส จิตฺตสฺส คติ สุขา โหติ อพฺยตฺตํ ตตฺถ สติสมฺปชญฺญกิจฺจํ โอฬาริกงฺคปฺปหาเนน ปน สุขุมตฺตา อิมสฺส ฌานสฺส ปุริสสฺส ขุรธารายํ วิย สติสมฺปชญฺญกิจฺจปริคฺคหิตาเอว จิตฺตสฺส คติ อิจฺฉิตพฺพาติ อิเธว วุตฺตํ ฯ กิญฺจิ ภิยฺโย ฯ ยถา เธนูปโก วจฺโฉ เธนุโต อปนีโต อรกฺขิยมาโน ปุนเทว เธนน อุปคจฺฉติ เอวมิทํ ตติยชฺฌานสุขํ ปีติโต อปนีตํ ตํ สติสมฺปชญฺญารกฺเขน อรกฺขิยมานํ ปุนเทว ปีตึ อุปคจฺเฉยฺย ปีติสมฺปยุตฺตเมว สิยา ฯ สุเข จาปิ สตฺตา สารชฺชนฺติ อิทญฺจ อติมธุรํ สุขํ ตโต ปรํ สุขาภาวา สติสมฺปชญฺญานุภาเวน ปเนตฺถ สุเข อสารชฺชนา โหติ โน อญฺญถาติ อิมมฺปิ อตฺถวิเสสํ ทสฺเสตุํ อิทํ อิเธว วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพนฺติ ฯ

อิทานิ สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทตีติ เอตฺถ ฯ กิญฺจาปิ ตติยชฺฌานสมงฺคิโน สุขปฏิสํเวทนาโภโค นตฺถิ เอวํ สนฺเตปิ ยสฺมา ตสฺส นามกาเยน สมฺปยุตฺตํ สุขํ ยํ วา ตํ นามกาย-สมฺปยุตฺตํ สุขํ ตํสมุฏฺฐาเนนสฺส ยสฺมา อติปณีเตน รูเปน รูปกาโย ผุฏฺโฐ ยสฺส ผุฏฺฐตฺตา ฌานา วุฏฺฐิโตปิ สุขํ ปฏิสํเวเทยฺย ตสฺมา เอตมตฺถํ ทสฺเสนฺโต สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทตีติ อาห ฯ

อิทานิ ยนฺตํ อริยา อาจิกฺขนฺติ อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารีติ เอตฺถ ฯ ยํ ฌานเหตุ ยํ ฌานการณา ตํ ตติยชฺฌาน-สมงฺคิปุคฺคลํ พุทฺธาทโย อริยา อาจิกฺขนฺติ เทเสนฺติ ปญฺญเปนฺติ

ปจฺจวีกสิณนิทฺเทโส

ปฏฺฐเปนฺติ วิวรนฺติ วิภชนฺติ อุตฺตานีกโรนฺติ ปกาเสนฺติ ปสํสนฺตีติ อธิปฺปาโย กินฺติ อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารีติ ตํ ตติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตีติ เอวเมตฺถ โยชนา เวทิตพฺพา ฯ กสฺมา ปเนตํ เต เอวํ ปสํสนฺตีติ ฯ ปสํสารหโต ฯ อยํ หิ ยสฺมา อติมธุรสุเข สุขปารมิปฺปตฺเตปิ ตติยชฺฌาเน อุเปกฺขโก น ตตฺถ สุขาภิสงฺเคน อากฑฺฒิยติ ยถา จ ปีติ น อุปฺปชฺชติ เอวํ อุปฏฺฐิตสฺสติตาย สติมา ยสฺมา จ อริยกนฺตํ อริยชนเสวิตเมว จ อสงฺกิลิฏฺฐํ สุขํ นามกาเยน ปฏิสํเวเทติ ตสฺมา ปสํสารโห โหติ ฯ อิติ ปสํสารหโต นํ อริยา เต เอวํ ปสํสารหเหตุภูเต คุเณ ปกาเสนฺตา อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารีติ เอวํ ปสํสนฺตีติ เวทิตพฺพํ ฯ ตติยนฺติ คณนานุปุพฺพตา ตติยํ ฯ อิทํ ตติยํ สมาปชฺชตีติปิ ตติยํ ฯ

ยํ ปน วุตฺตํ เอกงฺควิปฺปหีนํ ทฺวงฺคสมนฺนาคตนฺติ เอตฺถ ฯ ปีติยา ปหานวเสน เอกงฺควิปฺปหีนตา เวทิตพฺพา ฯ สา ปเนสา ทุติยชฺฌานสฺส วิตกฺกวิจารา วิย อปฺปนากฺขเณเยว ปหียติ เตนสฺส สา ปหานงฺคนฺติ วุจฺจติ ฯ สุขํ จิตฺเตกคฺคตาติ อิเมสํ ปน ทฺวินฺนํ อุปฺปตฺติวเสน ทฺวงฺคสมนฺนาคตตา เวทิตพฺพา ฯ ตสฺมา ยํ วิภงฺเค ฌานนฺติ อุเปกฺขา สติสมฺปชญฺญํ สุขํ จิตฺตสฺเสกคฺคตาติ[๑] วุตฺตํ ตํ สปริกฺขารํ ฌานํ ทสฺเสตุํ ปริยาเยน วุตฺตํ ฯ ฐเปตฺวา ปน อุเปกฺขาสติสมฺปชญฺญานิ นิปฺปริยาเยน อุปนิชฺฌานลกฺขณปฺปตฺตานํ

๑. อภิ. วิ. ๓๕/๓๕๑ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

องฺคานํ วเสน ทุวงฺคิกเมเวตํ โหติ ฯ ยถาห ฯ กตมํ ตสฺมึ สมเย ทุวงฺคิกํ ฌานํ โหติ สุขํ จิตฺตสฺเสกคฺคตาติ[๑] ฯ เสสํ ปฐมชฺฌาเน วุตฺตนยเมว ฯ

เอวํ อธิคเต ปน ตสฺมิมฺปิ วุตฺตนเยเนว ปญฺจหากาเรหิ จิณฺณวสินา หุตฺวา ปคุณตติยชฺฌานโต วุฏฺฐาย อยํ สมาปตฺติ อาสนฺนปีติปจฺจตฺถิกา ยเทว ตตฺถ สุขมิติ เจตโส อาโภโค เอเตเนตํ โอฬาริกมกฺขายตีติ[๒] เอวํ วุตฺตสฺส สุขสฺส โอฬาริกตฺตา องฺคทุพฺพลาติ จ ตตฺถ โทสํ ทิสฺวา จตุตฺถชฺฌานํ สนฺตโต มนสิกริตฺวา ตติยชฺฌาเน นิกนฺตึ ปริยาทาย จตุตฺถาธิคมาย โยโค กาตพฺโพ ฯ อถสฺส ยทา ตติยชฺฌานโต วุฏฺฐาย สตสฺส สมฺปชานสฺส ฌานงฺคานิ ปจฺจเวกฺขโต เจตสิกโสมนสฺสสงฺขาตํ สุขํ โอฬาริกโต อุปฏฺฐาติ อุเปกฺขาเวทนา เจว จิตฺเตกคฺคตา จ สนฺตโต อุปฏฺฐาติ ตทาสฺส โอฬาริกงฺคปฺปหานาย สนฺตงฺคปฏิลาภาย จ ตเทว นิมิตฺตํ ปฐวี ปฐวีติ ปุนปฺปุนํ มนสิกโรโต อิทานิ จตุตฺถชฺฌานํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ ภวงฺคํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา ตเทว ปฐวีกสิณํ อารมฺมณํ กตฺวา มโนทฺวาราวชฺชนํ อุปฺปชฺชติ ฯ ตโต ตสฺมึเยวารมฺมเณ จตฺตาริ ปญฺจ วา ชวนานิ อุปฺปชฺชนฺติ เยสํ อวสาเน เอกํ รูปาวจรํ จตุตฺถชฺฌานิกํ เสสานิ วุตฺตปฺปการาเนว กามาวจรานิ ฯ อยํ ปน วิเสโส ยสฺมา สุขเวทนา อทุกฺขมสุขาย เวทนาย อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย ปน โหติ จตุตฺถชฺฌาเนว

๑. อภิ. วิ. ๓๕/๓๕๗ ฯ ๒. ที. สี. ๙/๔๘ ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทโส

อทุกฺขมสุขาย เวทนาย อุปฺปชฺชิตพฺพํ ตสฺมา ตานิ อุเปกฺขาเวทนาสมฺปยุตฺตานิ โหนฺติ อุเปกฺขาสมฺปยุตฺตตฺตาเยว เจตฺถ ปีติปิ ปริหายตีติ ฯ

เอตฺตาวตา เจส สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา ปุพฺเพว โสมนสฺสโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมา อทุกฺขมสุขํ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธึ จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ ฯ เอวมเนน เอกงฺควิปฺปหีนํ ทฺวงฺคสมนฺนาคตํ ติวิธกลฺยาณํ ทสลกฺขณสมฺปนฺนํ จตุตฺถชฺฌานํ อธิคตํ โหติ ปจวีกสิณํ ฯ

ตตฺถ สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานาติ กายิกสุขสฺส จ กายิกทุกฺขสฺส จ ปหานา ฯ ปุพฺเพวาติ ตํ จ โข ปุพฺเพว น จตุตฺถชฺฌานกฺขเณ ฯ โสมนสฺสโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมาติ เจตสิกสุขสฺส จ เจตสิกทุกฺขสฺส จาติ อิเมสมฺปิ ทฺวินฺนํ ปุพฺเพว อตฺถงฺคมา ฯ ปหานา อิจฺเจว วุตฺตํ โหติ ฯ กทา ปน เตสํ จ ปหานํ โหตีติ ฯ จตุนฺนํ ฌานานํ อุปจารกฺขเณ ฯ โสมนสฺสญฺหิ จตุตฺถชฺฌานสฺส อุปจารกฺขเณเยว ปหียติ ฯ ทุกฺขโทมนสฺสสุขานิ ปฐมทุติยตติยานํ อุปจารกฺขเณสุ ฯ เอวเมเตสํ ปหานกฺกเมเนว อวุตฺตานมฺปิ อินฺทฺริยวิภงฺเค ปน อินฺทฺริยานํ อุทฺเทสกฺกเมเนว อิธาปิ วุตฺตานํ สุขทุกฺขโสมนสฺสโทมนสฺสานํ ปหานํ เวทิตพฺพํ ฯ

ยทิ ปเนตานิ ตสฺส ตสฺส ฌานสฺส อุปจารกฺขเณเยว ปหียนฺติ อถ กสฺมา กตฺถ จุปฺปนฺนํ ทุกฺขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กาเมหิ ฯเปฯ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช

วิสุทฺธิมคฺเค

วิหรติ เอตฺถุปฺปนฺนํ ทุกฺขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ กตฺถ จุปฺปนฺนํ โทมนสฺสินฺทฺริยํ สุขินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สุขสฺส จ ปหานา ฯเปฯ จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ เอตฺถุปฺปนฺนํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌตีติ๑ เอวํ ฌาเนเสฺวว นิโรโธ วุตฺโตติ ฯ อติสยนิโรธตฺตา ฯ อติสยนิโรโธ หิ เนสํ ปฐมชฺฌานาทีสุ น นิโรโธเยว ฯ นิโรโธเยว ปน อุปจารกฺขเณ นาติสยนิโรโธ ฯ ตถาหิ นานาวชฺชเน ปฐมชฺ-ฌานุปจาเร นิรุทฺธสฺสาปิ ทุกฺขินฺทฺริยสฺส ฑํสมกสาทิสมฺผสฺเสน วา วิสมาสนุปตาเปน วา สิยา อุปฺปตฺติ ฯ น เตฺวว อนฺโตอปฺปนายํ ฯ อุปจาเร วา นิรุทฺธมฺเปตํ น สุฏฺฐุ นิรุทฺธํ โหติ ปฏิปกฺเขน อวิหตตฺตา ฯ อนฺโตอปฺปนายํ ปน ปีติผรเณน สพฺโพ กาโย สุโขกฺกนฺโต โหติ ฯ สุโขกฺกนฺตกายสฺส จ สุฏฺฐุ นิรุทฺธํ โหติ ทุกฺขินฺทฺริยํ ปฏิปกฺเขน วิหตตฺตา ฯ นานาวชฺชเนเยว จ ทุติยชฺ-ฌานุปจาเร ปหีนสฺสปิ โทมนสฺสินฺทฺริยสฺส ฯ ยสฺมา เอตํ วิตกฺก-วิจารปจฺจเยปิ กายกิลมเถ จิตฺตุปฆาเต จ สติ อุปฺปชฺชติ วิตกฺก-วิจารภาเว๒ จ เนว อุปฺปชฺชติ ยตฺถ ปน อุปฺปชฺชติ ตตฺถ วิตกฺกวิจารภาเว อปฺปหีนาเอว จ ทุติยชฺฌานุปจาเร วิตกฺกวิจาราติ ตตฺถสฺส สิยา อุปฺปตฺติ ฯ น เตฺวว ทุติยชฺฌาเน ปหีนปจฺจยตฺตา ฯ ตถา ตติยชฺฌานุปจาเร ปหีนสฺสาปิ สุขินฺทฺริยสฺส ปีติ สมุฏฺฐานปฺ-ปณีตรูปผุฏฺฐกายสฺส สิยา อุปฺปตฺติ ฯ น เตฺวว ตติยชฺฌาเน ฯ

๑. สํ. มหาวาร. ๑๙/๒๘๓ ฯ ๒. ยุ. วิตกฺกวิจาราภาเว ฯ

ปจฺวีกสิณนิทฺเทโส

ตติยชฺฌาเน หิ สุขสฺส ปจฺจยภูตา ปีติ สพฺพโส นิรุทฺธาติ ฯ ตถา จตุตฺถชฺฌานุปจาเร ปหีนสฺสาปิ โสมนสฺสินฺทฺริยสฺส ปีติอาสนฺนตฺตา อปฺปนาปฺปตฺตาย อุเปกฺขาย อภาเวน สมฺมา อนติกฺกนฺตตฺตา จ สิยา อุปฺปตฺติ ฯ น เตฺวว จตุตฺถชฺฌาเน ฯ ตสฺมา เอวญฺจ เอตฺถุปฺปนฺนํ ทุกฺขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌตีติ ตตฺถ ตตฺถ อปริเสสคฺคหณํ กตนฺติ ฯ

เอตฺถาห อเถวํ ตสฺส ตสฺส ฌานสฺสุปจาเร ปหีนาปิ เอตา เวทนา อิธ กสฺมา สมาหฏาติ ฯ สุขคฺคหณตฺถํ ฯ ยา หิ อยํ อทุกฺขมสุขนฺติ เอตฺถ อทุกฺขมสุขา เวทนา วุตฺตา สา สุขุมา ทุวิญฺเญยฺยา น สกฺกา สุเขน คเหตุํ ฯ ตสฺมา ยถา นาม ทุฏฺฐสฺส ยถา วา ตถา วา อุปสงฺกมิตฺวา คเหตุํ อสกฺกุเณยฺยสฺส โคณสฺส สุขคฺคหณตฺถํ โคโป เอกสฺมึ วเช สพฺพา คาโว สมาหรติ อเถเกกํ นีหรนฺโต ปฏิปาฏิยา อาคตํ อยํ โส คณฺหถ นนฺติ ตมฺปิ คาหยติ เอวเมว ภควา สุขคฺคหณตฺถํ สพฺพา เอตา สมาหริ ฯ เอวญฺหิ สมาหฏา เอตา ทสฺเสตฺวา ยํ เนว สุขํ น ทุกฺขํ น โสมนสฺสํ น โทมนสฺสํ อยํ อทุกฺขมสุขา เวทนาติ สกฺกา โหติ เอสา คาหยิตุํ ฯ อปิจ อทุกฺขมสุขาย เจโตวิมุตฺติยา ปจฺจย-ทสฺสนตฺถํ จาปิ เอตา วุตฺตาติ เวทิตพฺพา ฯ ทุกฺขปฺปหานาทโย หิ ตสฺสา ปจฺจยา ฯ ยถาห ฯ จตฺตาโร โข อาวุโส ปจฺจยา อทุกฺขมสุขาย เจโตวิมุตฺติยา สมาปตฺติยา อิธาวุโส ภิกฺขุ สุขสฺส จ ปหานา ฯเปฯ จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ อิเม โข

อาวุโส จตฺตาโร ปจฺจยา อทุกฺขมสุขาย เจโตวิมุตฺติยา สมาปตฺติ-ยาติ[๑] ฯ ยถา วา อญฺญตฺถ ปหีนาปิ สกฺกายทิฏฺฐิอาทโย ตติยมคฺคสฺส วณฺณภณนตฺถํ ตตฺถ ปหีนาติ วุตฺตา เอวํ วณฺณ-ภณนตฺถมฺเปตสฺส ฌานสฺส ตา อิธ วุตฺตาติ เวทิตพฺพา ฯ ปจฺจย-ฆาเตน วา เอตฺถ ราคโทสานํ อติทูรภาวํ ทสฺเสตุมฺเปตา วุตฺตาติ เวทิตพฺพา ฯ เอตาสุ หิ สุขํ โสมนสฺสสฺส ปจฺจโย โสมนสฺสํ ราคสฺส ทุกฺขํ โทมนสฺสสฺส ปจฺจโย โทมนสฺสํ โทสสฺส สุขาทิ-ฆาเตน จสฺส สปฺปจฺจยา ราคโทสา หตาติ อติทูเร โหนฺตีติ ฯ

อทุกฺขมสุขนฺติ ทุกฺขาภาเวน อทุกฺขํ สุขาภาเวน อสุขํ ฯ เอเตเนตฺถ ทุกฺขสุขปฏิปกฺขภูตํ ตติยเวทนํ ทีเปติ น ทุกฺขสุขา-ภาวมตฺตํ ฯ ตติยเวทนา นาม อทุกฺขมสุขา อุเปกฺขาติปิ วุจฺจติ ฯ สา อิฏฺฐานิฏฺฐวิปรีตานุภวนลกฺขณา มชฺฌตฺตรสา อวิภูตปจฺจุ-ปฏฺฐานา สุขนิโรธปทฏฺฐานาติ เวทิตพฺพา ฯ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธินฺติ อุเปกฺขาย ชนิตสติปาริสุทฺธึ ฯ อิมสฺมึ หิ ฌาเน สุปริสุทฺธา สติ ฯ ยา จ ตสฺสา สติยา ปาริสุทฺธิ สา อุเปกฺขาย กตา น อญฺเญน ฯ ตสฺมา เอตํ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธีติ วุจฺจติ ฯ วิภงฺเคปิ วุตฺตํ อยํ สติ อิมาย อุเปกฺขาย วิวฏา[๒] โหติ ปริสุทฺธา ปริโยทาตา เตน วุจฺจติ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธีติ[๓] ฯ ยาย จ อุเปกฺขาย เอตฺถ สติยา ปาริสุทฺธิ โหติ สา อตฺถโต ตตฺรมชฺฌตฺตตาติ เวทิตพฺพา ฯ น เกวลญฺเจตฺถ ตาย สติเยว ปริสุทฺธา อปิจ โข สพฺเพปิ

๑. ม. มู. ๑๒/๕๔๓ ฯ ๒. ม. วิสทา ฯ ๓. อภิ. วิ. ๓๕/๓๕๒ ฯ

ปจวีกสิณนิทฺเทโส

สมฺปยุตฺตธมฺมา ฯ สติสีเสน ปน เทสนา วุตฺตา ฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ อยํ อุเปกฺขา เหฏฺฐาปิ ตีสุ ฌาเนสุ วิชฺชติ ยถา ปน ทิวา สุริยปฺปภาภิภวา โสมภาเวน[๑] จ อตฺตโน อุปการกตฺเตน วา สภาคาย รตฺติยา อลาภา ทิวา วิชฺชมานาปิ จนฺทเลขา อปริสุทฺธา โหติ อปริโยทาตา เอวมยมฺปิ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาจนฺทเลขา วิตกฺกาทิ-ปจฺจนีกธมฺมเตชาภิภวา สภาคาย จ อุเปกฺขาเวทนารตฺติยา อปฺปฏิลาภา วิชฺชมานาปิ ปฐมาทิชฺฌานเภเท อปริสุทฺธา โหติ ฯ ตสฺสา จ อปริสุทฺธาย ทิวา อปริสุทฺธาย จนฺทเลขาย ปภา วิย สหชาตาปิ สติอาทโย อปริสุทฺธาว โหนฺติ ฯ ตสฺมา เตสุ เอกมฺปิ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธีติ น วุตฺตํ ฯ อิธ ปน วิตกฺกาทิปจฺจนีก-ธมฺมเตชาภิภวาภาวา สภาคาย จ อุเปกฺขาเวทนารตฺติยา ปฏิลาภา อยํ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาจนฺทเลขา อติวิย ปริสุทฺธา ฯ ตสฺสา ปริสุทฺธตฺตา ปริสุทฺธจนฺทเลขาปภา วิย สหชาตาปิ สติอาทโย ปริสุทฺธา โหนฺติ ปริโยทาตา ฯ ตสฺมา อิทเมว อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธีติ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ จตุตฺถนฺติ คณนานุปุพฺพตา จตุตฺถํ ฯ อิทํ จตุตฺถํ สมาปชฺชตีติปิ จตุตฺถํ ฯ

ยํ ปน วุตฺตํ เอกงฺควิปฺปหีนํ ทุวงฺคสมนฺนาคตนฺติ ตตฺถ ฯ โสมนสฺสสฺส ปหานวเสน เอกงฺควิปฺปหีนตา เวทิตพฺพา ฯ ตญฺจ ปน โสมนสฺสํ เอกวีถิยํ ปุริมชวเนสุเยว ปหียติ ฯ เตนสฺส ตํ ปหานงฺคนฺติ วุจฺจติ ฯ อุเปกฺขาเวทนา จิตฺเตกคฺคตาติ อิเมสํ ปน ทฺวินฺนํ อุปฺปตฺติวเสน ทุวงฺคสมนฺนาคตตา เวทิตพฺพา ฯ เสสํ

[๑] ยุ. โสมฺมภาเวน ฯ

ปฐมชฺฌาเน วุตฺตนยเมว ฯ เอส ตาว จตุกฺกชฺฌาเน นโย ฯ

ปญฺจกชฺฌานํ ปน นิพฺพตฺตนฺเตน ปคุณปฐมชฺฌานโต วุฏฺฐาย อยํ สมาปตฺติ อาสนฺนนีวรณปจฺจตฺถิกา วิตกฺกสฺส โอฬาริกตฺตา องฺคทุพฺพลาติ จ ตตฺถ โทสํ ทิสฺวา ทุติยชฺฌานํ สนฺตโต มนสิกริตฺวา ปฐมชฺฌาเน นิกนฺตึ ปริยาทาย ทุติยาธิคมาย โยโค กาตพฺโพ ฯ อถสฺส ยทา ปฐมชฺฌานา วุฏฺฐาย สตสฺส สมฺปชานสฺส ฌานงฺคานิ ปจฺจเวกฺขโต วิตกฺกมตฺตํ โอฬาริกโต อุปฏฺฐาติ วิจาราทโย สนฺตโต ตทาสฺส โอฬาริกงฺคปฺปหานาย สนฺตงฺค-ปฏิลาภาย จ ตเทว นิมิตฺตํ ปฐวี ปฐวีติ ปุนปฺปุนํ มนสิกโรโต วุตฺตนเยเนว ทุติยชฺฌานํ อุปฺปชฺชติ ฯ ตสฺส วิตกฺกมตฺตเมว ปหานงฺคํ วิจาราทีนิ จตฺตาริ สมนฺนาคตงฺคานิ ฯ เสสํ วุตฺตปฺป-การเมว ฯ เอวํ อธิคเต ปน ตสฺมิมฺปิ วุตฺตนเยเนว ปญฺจหากาเรหิ จิณฺณวสินา หุตฺวา ปคุณทุติยชฺฌานโต วุฏฺฐาย อยํ สมาปตฺติ อาสนฺนวิตกฺกปจฺจตฺถิกา วิจารสฺส โอฬาริกตฺตา องฺคทุพฺพลาติ จ ตตฺถ โทสํ ทิสฺวา ตติยชฺฌานํ สนฺตโต มนสิกริตฺวา ทุติยชฺฌาเน นิกนฺตึ ปริยาทาย ตติยาธิคมาย โยโค กาตพฺโพ ฯ อถสฺส ยทา ทุติยชฺฌานโต วุฏฺฐาย สตสฺส สมฺปชานสฺส ฌานงฺคานิ ปจฺจเวกฺขโต วิจารมตฺตํ โอฬาริกโต อุปฏฺฐาติ ปีติอาทีนิ สนฺตโต ตทาสฺส โอฬาริกงฺคปฺปหานาย สนฺตงฺคปฏิลาภาย จ ตเทว นิมิตฺตํ ปฐวี ปฐวีติ ปุนปฺปุนํ มนสิกโรโต วุตฺตนเยเนว ตติยชฺฌานํ อุปฺปชฺชติ ฯ ตสฺส วิจารมตฺตเมว ปหานงฺคํ จตุกฺกนยสฺส ทุติยชฺฌาเน วิย

เสสกสิณนิทฺเทโส

ปีติอาทีนิ ตีณิ สมนฺนาคตงฺคานิ ฯ เสสํ วุตฺตนยเมว ฯ อิติ ยํ จตุกฺกนเย ทุติยํ ตํ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา ปญฺจกนเย ทุติยญฺเจว ตติยญฺจ โหติ ยานิ จ ตตฺถ ตติยจตุตฺถานิ ตานิ จ จตุตฺถ-ปญฺจมานิ โหนฺติ ปฐมํ ปฐมเมวาติ ฯ

อิติ สาธุชนปามุชฺชตฺถาย กเต วิสุทฺธิมคฺเค สมาธิภาวนาธิกาเร ปฐวีกสิณนิทฺเทโส นาม จตุตฺโถ ปริจฺเฉโท ฯ

เสสกสิณนิทฺเทโส

อิทานิ ปฐวีกสิณานนฺตเร อาโปกสิเณ วิตฺถารกถา โหติ ฯ ยเถว หิ ปฐวีกสิณํ เอวํ อาโปกสิณมฺปิ ภาเวตุกาเมน สุขนิสินฺเนน อาปสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพํ ฯ กเต วา อกเต วาติ สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพํ ฯ ยถา จ อิธ เอวํ สพฺพตฺถ ฯ อิโต ปรญฺหิ เอตฺตกมฺปิ อวตฺวา วิเสสมตฺตเมว วกฺขาม ฯ อิธาปิ ปุพฺเพปิ กตาธิการสฺส ปุญฺญวโต อกเต อาปสฺมึ โปกฺขรณิยา วา ตฬาเก วา โลณิยํ วา สมุทฺเท วา นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ จูฬสิวตฺเถรสฺส วิย ฯ ตสฺส กิรายสฺมโต ลาภสกฺการํ ปหาย วิวิตฺตวาสํ วสิสฺสามีติ มหาติตฺเถ นาวํ อภิรูหิตฺวา ชมฺพูทีปํ คจฺฉโต อนฺตรา มหาสมุทฺทํ โอโลกยโต ตปฺปฏิภาคํ กสิณนิมิตฺตํ อุทปาทิ ฯ อกตาธิกาเรน จตฺตาโร กสิณโทเส ปริหรนฺเตน นีลปีตโลหิโตทาตวณฺณานํ อญฺญตรวณฺณํ อาปํ อคฺคเหตฺวา ยํ ปน ภูมึ อสมฺปตฺตเมว อากาเส สุทฺธวตฺเถน คหิตํ อุทกํ อญฺญํ วา ตถารูปํ วิปฺปสนฺนมนาวิลํ

วิสุทฺธิมคฺเค

เตน ปตฺตํ วา กุณฺฑิกํ วา สมติตฺติกํ ปูเรตฺวา วิหารปจฺจนฺเต วุตฺตปฺปกาเร ปริจฺฉินฺเน โอกาเส ฐเปตฺวา สุขนิสินฺเนน น วณฺโณ ปจฺจเวกฺขิตพฺโพ ฯ น ลกฺขณํ มนสิกาตพฺพํ ฯ นิสฺสยสวณฺณเมว กตฺวา อุสฺสทวเสน ปณฺณตฺติธมฺเม จิตฺตํ ฐเปตฺวา อมฺพุ อุทกํ วาริ สลิลนฺติอาทีสุ อาโปนาเมสุ ปากฏนามวเสเนว อาโป อาโปติ ภาเวตพฺพํ ฯ ตสฺเสวํ ภาวยโต อนุกฺกเมน วุตฺตนเยเนว นิมิตฺตทฺวยํ อุปฺปชฺชติ ฯ อิธ ปน อุคฺคหนิมิตฺตํ จลมานํ วิย อุปฏฺฐาติ ฯ สเจ เผณปุพฺพุลกมิสฺสํ อุทกํ โหติ ตาทิสเมว อุปฏฺฐาติ ฯ กสิณโทโส ปญฺญายติ ฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปน นิปฺปริปฺผนฺทํ[1] อากาเส ฐปิตมณิตาลวณฺฏํ วิย มณิมยาทาส-มณฺฑลํ วิย จ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ ฯ โส ตสฺส สห อุปฏฺฐาเนเนว อุปจารชฺฌานํ วุตฺตนเยเนว จ จตุกฺก ปญฺจกชฺฌานานิ ปาปุณาตีติ ฯ

อาโปกสิณํ สมตฺตํ ฯ

เตโชกสิณํ ภาเวตุกาเมนาปิ เตชสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพํ ฯ ตตฺถ กตาธิการสฺส ปุญฺญวโต อกเต นิมิตฺตํ คณฺหนฺตสฺส ทีปสิขาย วา อุทฺธเน วา ปตฺตปจนฏฺฐาเน วา ทวทาเห วา ยตฺถกตฺถจิเทว อคฺคิชาลํ โอโลเกนฺตสฺส นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ จิตฺตคุตฺตตฺเถรสฺส วิย ฯ ตสฺส หายสฺมโต ธมฺมสฺสวนทิวเส อุโปสถาคารํ ปวิฏฺฐสฺส ทีปสิขํ โอโลเกนฺตสฺเสว นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชิ ฯ อิตเรน ปน กาตพฺพํ ฯ ตตฺริทํ กรณวิธานํ ฯ สินิทฺธานิ สารทารูนิ ผาเลตฺวา สุกฺขาเปตฺวา

๑. ยุ. ปรินิปฺผนฺทนํ ฯ

เสสกสิณนิทฺเทโส

ฌฏิกํ ฌฏิกํ กตฺวา ปฏิรูปํ รุกฺขมูลํ วา มณฺฑปํ วา คนฺตฺวา ปตฺตปจนากาเรน ราสึ กตฺวา อาลิมฺเปตฺวา กฏสารเก วา จมฺเม วา ปเฏ วา วิทตฺถิจตุรงฺคุลปฺปมาณํ ฉิทฺทํ กาตพฺพํ ฯ ตํ ปุรโต ฐเปตฺวา วุตฺตนเยเนว นิสีทิตฺวา เหฏฺฐา ติณกฏฺฐํ วา อุปริ ธูมสิขํ วา อมนสิกริตฺวา เวมชฺเฌ ฆนชาลายํ นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพํ ฯ นีลนฺติ วา ปีตนฺติ วาติอาทิวเสน วณฺโณ น ปจฺจเวกฺขิตพฺโพ ฯ อุณฺหตฺตวเสน ลกฺขณํ น มนสิกาตพฺพํ ฯ นิสฺสยสวณฺณเมว กตฺวา อุสฺสทวเสน ปณฺณตฺติธมฺเม จิตฺตํ ฐเปตฺวา ปาวโก กณฺหวตฺตนิ ชาตเวโท หุตาสโนติอาทีสุ อคฺคินาเมสุ ปากฏนามวเสเนว เตโช เตโชติ ภาเวตพฺพํ ฯ ตสฺเสวํ ภาวยโต วุตฺตนเยเนว อนุกฺกเมน นิมิตฺตทฺวยํ อุปฺปชฺชติ ฯ ตตฺถ อุคฺคหนิมิตฺตํ ชาลํ ฉิชฺชิตฺวา ฉิชฺชิตฺวา ปตนสทิสํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ ฯ อกเต คณฺหนฺตสฺส ปน กสิณโทโส ปญฺญายติ ฯ อลาตขณฺฑํ วา องฺคารปิณฺโฑ วา ฉาริกา วา ธูโม วา อุปฏฺฐาติ ฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ นิจฺจลํ อากาเส ฐปิตรตฺตกมฺพล-ขณฺฑํ วิย สุวณฺณตาลวณฺฏํ วิย กาญฺจนตฺถมฺโภ วิย จ อุปฏฺฐาติ ฯ โส ตสฺส สห อุปฏฺฐาเนเนว อุปจารชฺฌานํ วุตฺตนเยเนว จ จตุกฺกปญฺจกชฺฌานานิ ปาปุณาตีติ ฯ เตโชกสิณํ ฯ

วาโยกสิณํ ภาเวตุกาเมนาปิ วายสฺมึ[๑] นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพํ ฯ ตญฺจ โข ทิฏฺฐวเสน วา ผุฏฺฐวเสน วา ฯ วุตฺตญฺเหตํ อฏฺฐกถาสุ วาโยกสิณํ อุคฺคณฺหนฺโต วายสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหาติ อุจฺฉคฺคํ วา

๑. ม. วายุสฺมึ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

เอริตํ สเมริตํ อุปลกฺเขติ เวฬุคฺคํ วา รุกฺขคฺคํ วา เกสคฺคํ วา เอริตํ สเมริตํ อุปลกฺเขติ กายสฺมึ วา ผุฏฺฐํ อุปลกฺเขตีติ ฯ ตสฺมา สมสีสฏฺฐิตํ ฆนปตฺตํ อุจฺฉุ วา เวฬุ วา รุกฺขํ วา จตุรงฺคุลปฺปมาณฆนเกสสฺส ปุริสสฺส สีสํ วา วาเตน ปหริยมานํ ทิสฺวา อยํ วาโต เอตสฺมึ ฐาเน ปหรตีติ สตึ ฐเปตฺวา ยํ วา ปนสฺส วาตปานนฺตริกาย วา ภิตฺติจฺฉิทฺเทน วา ปวิสิตฺวา วาโต กายปฺปเทสํ ปหรติ ตตฺถ สตึ ฐเปตฺวา วาตมาลุตอนิลาทีสุ วาตนาเมสุ ปากฏนามวเสเนว วาโต วาโตติ ภาเวตพฺพํ ฯ อิธ อุคฺคหนิมิตฺตํ อุทฺธนโต โอตาริตมตฺตสฺส ปายาสสฺส อุสุมวฏฺฏิสทิสํ จลํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ ฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ สนฺนิสินฺนํ โหติ นิจฺจลํ ฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติ ฯ วาโยกสิณํ ฯ

ตทนนฺตรํ ปน นีลกสิณํ อุคฺคณฺหนฺโต นีลกสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหาติ ปุปฺผสฺมึ วา วตฺถสฺมึ วา วณฺณธาตุยา วาติ วจนโต กตาธิการสฺส ปุญฺญวโต ตาว ตถารูปํ มาลาวจฺฉํ วา ปูชาฐาเน ปุปฺผสนฺถรํ วา นีลวตฺถมณีนํ วา อญฺญตรํ ทิสฺวาว นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ ฯ อิตเรน นีลุปฺปลคิริกณฺณิกาทีนิ ปุปฺผานิ คเหตฺวา ยถา เกสรํ วณฺฏํ วา น ปญฺญายติ เอวํ จงฺโกฏกํ วา กรณฺฑปฏลํ[๑] วา ปตฺเตหิเยว สมติตฺติกํ ปูเรตฺวา สนฺถริตพฺพํ ฯ นีลวณฺเณน วา วตฺเถน ภณฺฑิกํ พนฺธิตฺวา ปูเรตพฺพํ ฯ มุขวฏฺฏิยํ วาสฺส เภริตลมิว พนฺธิตพฺพํ ฯ กํสนีลปลาลนีลอญฺชนนีลาทีนํ วา

๑. กรณฺฑกปฏลํ ฯ

เสสกสิณนิทฺเทโส

อญฺญตเรน ธาตุนา ปจฺวีกสิเณ วุตฺตนเยเนว สํหาริมํ วา ภิตฺติยํเยว วา กสิณมณฺฑลํ กตฺวา วิสภาควณฺเณน ปจฺฉินฺทิตพฺพํ* ฯ ตโต ปจฺวีกสิเณ วุตฺตนเยน นีลํ นีลนฺติ มนสิกาโร ปวตฺเตตพฺโพ ฯ อิธาปิ อุคฺคหนิมิตฺเต กสิณโทโส ปญฺญายติ ฯ เกสรทณฺฑกปตฺตนฺตริกาทีนิ อุปฏฺฐหนฺติ ฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ กสิณมณฺฑลโต มุจฺจิตฺวา อากาเส มณิตาลวณฺฏสทิสํ อุปฏฺฐาติ ฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติ ฯ นีลกสิณํ ฯ

ปีตกสิเณปิ เอเสว นโย ฯ วุตฺตญฺเหตํ ปีตกสิณํ อุคฺคณฺหนฺโต ปีตกสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหาติ ปุปฺผสฺมึ วา วตฺถสฺมึ วา วณฺณธาตุยา วาติ ฯ ตสฺมา อิธาปิ กตาธิการสฺส ปุญฺญวโต ตถารูปํ มาลาวจฺฉํ วา ปุปฺผสนฺถรํ วา ปีตวตฺถธาตูนํ วา อญฺญตรํ ทิสฺวาว นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ จิตฺตคุตฺตตฺเถรสฺส วิย ฯ ตสฺส กิรายสฺมโต จิตฺตลปพฺพเต ปตฺตงฺคปุปฺเผหิ กตํ อาสนปูชํ ปสฺสโต สห ทสฺสเนเนว อาสนปฺปมาณํ นิมิตฺตํ อุทปาทิ ฯ อิตเรน กณฺณิการปุปฺผาทีหิ วา ปีตกวตฺเถน วา ธาตุนา วา นีลกสิเณ วุตฺตนเยเนว กสิณํ กตฺวา ปีตกํ ปีตกนฺติ มนสิกาโร ปวตฺเตตพฺโพ ฯ เสสํ ตาทิสเมวาติ ฯ ปีตกสิณํ ฯ

โลหิตกสิเณปิ เอเสว นโย ฯ วุตฺตญฺเหตํ โลหิตกสิณํ อุคฺคณฺหนฺโต โลหิตกสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหาติ ปุปฺผสฺมึ วา วตฺถสฺมึ วา วณฺณธาตุยา วาติ ฯ ตสฺมา อิธาปิ กตาธิการสฺส ปุญฺญวโต ตถารูปํ พนฺธุชีวกาทิมาลาวจฺฉํ วา ปุปฺผสนฺถรํ วา โลหิตกวตฺถมณิธาตูนํ

๑. ยุ. ปริจฺฉินฺทิตพฺพํ ฯ

วา อญฺญตรํ ทิสฺวาว นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ ฯ อิตเรน ชยกุสุม-
พนฺธุชีวกรตฺตกุรณฺฑกาทิปุปฺเผหิ วา รตฺตวตฺเถน วา ธาตุนา วา
นีลกสิเณ วุตฺตนเยเนว กสิณํ กตฺวา โลหิตกํ โลหิตกนฺติ มนสิกาโร
ปวตฺเตตพฺโพ ฯ เสสํ ตาทิสเมวาติ ฯ โลหิตกสิณํ ฯ

โอทาตกสิเณปิ โอทาตกสิณํ อุคฺคณฺหนฺโต โอทาตสฺมึ นิมิตฺตํ
คณฺหาติ ปุปฺผสฺมึ วา วตฺถสฺมึ วา วณฺณธาตุยา วาติ วจนโต
กตาธิการสฺส ตาว ปุญฺญวโต ตถารูปํ มาลาวจฺฉํ วา วสฺสิก-
สุมนาทิปุปฺผสนฺถรํ วา กุมุทปทุมราสึ วา โอทาตวตฺถธาตูนํ วา
อญฺญตรํ ทิสฺวาว นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ ฯ ติปุมณฺฑลรชตมณฺฑล-
จนฺทมณฺฑเลสุปิ อุปฺปชฺชติเยว ฯ อิตเรน วุตฺตปฺปกาเรหิ โอทาต-
ปุปฺเผหิ วา โอทาตวตฺเถน วา ธาตุนา วา นีลกสิเณ วุตฺตนเยเนว
กสิณํ กตฺวา โอทาตํ โอทาตนฺติ มนสิกาโร ปวตฺเตตพฺโพ ฯ
เสสํ ตาทิสเมวาติ ฯ โอทาตกสิณํ ฯ

อาโลกกสิเณ ปน อาโลกกสิณํ อุคฺคณฺหนฺโต อาโลกสฺมึ
นิมิตฺตํ คณฺหาติ ภิตฺติจฺฉิทฺเท วา ตาลจฺฉิทฺเท วา วาตปานนฺตริกาย
วาติ วจนโต กตาธิการสฺส ตาว ปุญฺญวโต ยํ ภิตฺติจฺฉิทฺทาทีนํ
อญฺญตเรน สุริยาโลโก วา จนฺทาโลโก วา ปวิสิตฺวา ภิตฺติยํ วา
ภูมิยํ วา มณฺฑลํ สมุฏฺฐาเปติ ฆนปณฺณรุกฺขสาขนฺตเรน วา
ฆนสาขามณฺฑปนฺตเรน วา นิกฺขมิตฺวา ภูมิยเมว มณฺฑลํ สมุฏฺฐาเปติ
ตํ ทิสฺวาว นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ ฯ อิตเรนาปิ ตเทว วุตฺตปฺปการํ
โอภาสมณฺฑลํ โอภาโส โอภาโสติ วา อาโลโก อาโลโกติ วา

เสสกสิณนิทฺเทโส

ภาเวตพฺพํ ฯ ตถา อสกฺโกนฺเตน ฆเฏ ทีปํ ชาเลตฺวา ฆฏมุขํ ปิทหิตฺวา ฆเฏ ฉิทฺทํ กตฺวา ภิตฺติมุขํ ฐเปตพฺพํ ฯ เตน ฉิทฺเทน ทีปาโลโก นิกฺขมิตฺวา ภิตฺติยํ มณฺฑลํ กโรติ ฯ ตํ อาโลโก อาโลโกติ ภาเวตพฺพํ ฯ อิทํ อิตเรหิ จิรฏฺฐิติกํ โหติ ฯ อิธ อุคฺคหนิมิตฺตํ ภิตฺติยํ วา ภูมิยํ วา อุฏฺฐิตมณฺฑลสทิสเมว โหติ ฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ ฆนวิปฺปสนฺนํ อาโลกปุญฺช สทิสํ ฯ เสสํ ตาทิสเมวาติ ฯ อาโลกกสิณํ ฯ

ปริจฺฉินฺนากาสกสิเณปิ อากาสกสิณํ อุคฺคณฺหนฺโต อากาสสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหาติ ภิตฺติจฺฉิทฺเท วา ตาลจฺฉิทฺเท วา วาตปานนฺตริกาย วาติ วจนโต กตาธิการสฺส ตาว ปุญฺญวโต ภิตฺติจฺฉิทฺทาทีสุ อญฺญตรํ ทิสฺวาว นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ ฯ อิตเรน สุฉนฺนมณฺฑเป วา จมฺม-กฏสารกาทีนํ วา อญฺญตรสฺมึ วิทตฺถิจตุรงฺคุลปฺปมาณํ ฉิทฺทํ กตฺวา ตเทว ภิตฺติจฺฉิทฺทาทิเภทํ ฉิทฺทํ อากาโส อากาโสติ ภาเวตพฺพํ ฯ อิธ อุคฺคหนิมิตฺตํ สทฺธึ ภิตฺติปริยนฺตาทีหิ ฉิทฺทสทิสเมว โหติ วฑฺฒิยมานมฺปิ น วฑฺฒติ ฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ อากาสมณฺฑลเมว หุตฺวา อุปฏฺฐาติ วฑฺฒิยมานํ จ วฑฺฒติ ฯ เสสํ ปฐวีกสิเณ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติ ฯ ปริจฺฉินฺนากาสกสิณํ ฯ

อิติ กสิณานิ ทสพโล ทส ยานิ อโวจ
สพฺพธมฺมทโส รูปาวจรมฺหิ จตุกฺกปญฺจกชฺฌานเหตูนิ ฯ
เอวํ ตานิ จ เตสํ จ ภาวนานยมิมํ วิทิตฺวาน
เตเสฺวว อยํ ภิยฺโย ปกิณฺณกกถาปิ วิญฺเญยฺยา ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

อิเมสุ หิ ปจวีกสิณวเสน เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหตีติ[๑] - อาทิภาโว อากาเส วา อุทเก วา ปจวึ นิมฺมินิตฺวา ปทสา คมนํ ฐานนิสชฺชาทิกปฺปนํ วา ปริตฺตอปฺปมาณนเยน อภิภายตนปฏิลาโภติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติ ฯ อาโปกสิณวเสน ปจวิยํ อุมฺมุชฺชน-นิมฺมุชฺชนํ อุทกวุฏฺฐิสมุปฺปาทนํ นทีสมุทฺทาทินิมฺมานํ ปจวี-ปพฺพตปาสาทาทีนํ กมฺปนนฺติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติ ฯ เตโชกสิณ-วเสน ธูมายนา ปชฺชลนา องฺคารวุฏฺฐิสมุปฺปาทนํ เตชสา เตชปริยาทานํ ยเทว โส อิจฺฉติ ตสฺส ทหนสมตฺถตา ทิพฺเพน จกฺขุนา รูปทสฺสนตฺถาย อาโลกกรณํ ปรินิพฺพานสมเย เตโชธาตุยา สรีรชฺ-ฌาปนนฺติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติ ฯ วาโยกสิณวเสน วายุคติ คมนํ วาตวุฏฺฐิสมุปฺปาทนนฺติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติ ฯ นีลกสิณวเสน นีลรูปนิมฺมานํ อนฺธการกรณํ สุวณฺณทุพฺพณฺณนเยน อภิภายตน-ปฏิลาโภ สุภวิโมกฺขาธิคโม จาติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติ ฯ ปีตกสิณวเสน ปีตกรูปนิมฺมานํ สุวณฺณนฺติ อธิมุจฺจนา วุตฺตนเยเนว อภิภายตนปฏิลาโภ สุภวิโมกฺขาธิคโม จาติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติ ฯ โลหิตกสิณวเสน โลหิตกรูปนิมฺมานํ วุตฺตนเยเนว อภิภายตน-ปฏิลาโภ สุภวิโมกฺขาธิคโม จาติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติ ฯ โอทาต-กสิณวเสน โอทาตรูปนิมฺมานํ ถีนมิทฺธสฺส ทูรภาวกรณํ อนฺธการวิธมนํ ทิพฺเพน จกฺขุนา รูปทสฺสนตฺถาย อาโลก กรณนฺติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติ ฯ อาโลกกสิณวเสน สุปภาสรูปนิมฺมานํ[๒]

๑. องฺ. ติก. ๒๐/๒๑๗ ฯ ๒. ยุ. สปฺปภารูปนิมฺมานํ ฯ สปฺปภาสรูป...อิติ มญฺเญ ฯ

เสสกสิณนิทฺเทโส

ถีนมิทฺธสฺส ทูร ภาว กรณํ อนฺธการวิธมนํ ทิพฺเพน จกฺขุนา รูปทสฺสนตฺถํ อาโลกกรณนฺติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติ ฯ อากาสกสิณวเสน ปฏิจฺฉนฺนานํ วิวฏกรณํ อนฺโตปจวีปพฺพตาทีสุปิ อากาสํ นิมฺมินิตฺวา อิริยาปถกปฺปนํ ติโรกุฑฺฑาทีสุ อสชฺชมานคมนนฺติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติ ฯ สพฺพาเนว อุทฺธํ อโธ ติริยํ อทฺวยํ อปฺปมาณนฺติ อิมํ ปเภทํ ลภนฺติ ฯ วุตฺตญฺเหตํ ปจวีกสิณเมโก สญฺชานาติ อุทฺธํ อโธ ติริยํ อทฺวยํ อปฺปมาณนฺติอาทิ ๑ ฯฏ

ตตฺถ อุทฺธนฺติ อุปริคคณตลาภิมุขํ ฯ อโธติ เหฏฺฐาภูมิตลาภิมุขํ ฯ ติริยนฺติ เขตฺตมณฺฑลมิว สมนฺตา ปริจฺฉินฺทิตํ ฯ เอกจฺโจ หิ อุทฺธเมว กสิณํ วฑฺเฒติ เอกจฺโจ อโธ เอกจฺโจ สมนฺตโต เตน เตน วา การเณน เอกํ ปสาเรติ อาโลกมิว ทิพฺพจกฺขุนา รูปทสฺสนกาโม ฯ เตน วุตฺตํ อุทฺธํ อโธ ติริยนฺติ ฯ อทฺวยนฺติ อิทํ ปน เอกสฺส อญฺญภาวานุปคมนตฺถํ วุตฺตํ ฯ ยถา หิ อุทกํ ปวิฏฺฐสฺส สพฺพทิสาสุ อุทกเมว โหติ น อญฺญํ เอวเมว ปจวีกสิณํ ปจวีกสิณเมว โหติ นตฺถิ ตสฺส อญฺโญ กสิณสมฺเภโทติ ฯ เอส นโย สพฺพตฺถ ฯ อปฺปมาณนฺติ อิทํ ตสฺส ผรณอปฺปมาณวเสน วุตฺตํ ฯ ตญฺหิ เจตสา ผรนฺโต สกลเมว ผรติ ฯ น อยมสฺส อาทิ อิทํ มชฺฌนฺติ ปมาณํ คณฺหาตีติ ฯ เย จ เต สตฺตา กมฺมาวรเณน วา สมนฺนาคตา กิเลสาวรเณน วา สมนฺนาคตา วิปากาวรเณน วา สมนฺนาคตา อสฺสทฺธา อจฺฉนฺทิกา ทุปฺปญฺญา

๑. องฺ. ทสก. ๒๔/๖๔.

วิสุทฺธิมคฺเค

อภพฺพา นิยามํ โอกฺกมิตุํ กุสเลสุ ธมฺเมสุ สมฺมตฺตนฺติ วุตฺตา เตสํ เอกสฺสปิ เอกกสิเณปิ ภาวนา น อิชฺฌติ ฯ

ตตฺถ กมฺมาวรเณน สมนฺนาคตาติ อานนฺตริยกมฺมสมงฺคิโน ฯ กิเลสาวรเณน สมนฺนาคตาติ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิกา เจว อุภโต-พฺยญฺชนกปณฺฑกา จ ฯ วิปากาวรเณน สมนฺนาคตาติ อเหตุก-ทฺวิเหตุกปฏิสนฺธิกา ฯ อสฺสทฺธาติ พุทฺธาทีสุ สทฺธาวิรหิตา ฯ อจฺฉนฺทิกาติ อปจฺจนีกปฏิปทายํ ฉนฺทวิรหิตา ฯ ทุปฺปญฺญาติ โลกิยโลกุตฺตรสมฺมาทิฏฺฐิยา วิรหิตา ฯ อภพฺพา นิยามํ โอกฺกมิตุํ กุสเลสุ ธมฺเมสุ สมฺมตฺตนฺติ กุสเลสุ ธมฺเมสุ นิยามสงฺขาตํ สมฺมตฺต-สงฺขาตญฺจ อริยมคฺคํ โอกฺกมิตุํ อภพฺพาติ อตฺโถ ฯ น เกวลญฺจ กสิเณเยว อญฺเญสุปิ กมฺมฏฺฐาเนสุ เอเตสํ เอกสฺสปิ ภาวนา น อิชฺฌติ ฯ ตสฺมา วิคตวิปากาวรเณนาปิ กุลปุตฺเตน กมฺมาวรณญฺจ กิเลสาวรณญฺจ อารกา ปริวชฺเชตฺวา สทฺธมฺมสฺสวนสปฺปุริสุปสฺสยาทีหิ สทฺธญฺจ ฉนฺทญฺจ ปญฺญญฺจ วฑฺเฒตฺวา กมฺมฏฺฐานานุโยเค โยโค กรณีโยติ ฯ

อิติ สาธุชนปามุชฺชตฺถาย กเต วิสุทฺธิมคฺเค
สมาธิวณฺณนาธิกาเร เสสกสิณ นิทฺเทโส นาม ปญฺจโม ปริจฺเฉโท ฯ

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทโส

กสิณานนฺตรํ อุทฺทิฏฺเฐสุ ปน อุทฺธุมาตกํ วินีลกํ วิปุพฺพกํ วิจฺฉิทฺทกํ วิกฺขายิตกํ วิกฺขิตฺตกํ หตวิกฺขิตฺตกํ โลหิตกํ ปุฬุวกํ

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทโส

อฏฺฐิกนฺติ ทสสุ อวิญฺญาณกอสุเภสุ ภสฺตา วิย วายุนา อุทฺธํ ชีวิตปริยาทานา ยถานุกฺกมํ สมุคฺคเตน สูนภาเวน อุทฺธุมาตตฺตา อุทฺธุมาตํ ฯ อุทฺธุมาตํเอว อุทฺธุมาตกํ ฯ ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ อุทฺธุมาตนฺติ อุทฺธุมาตกํ ฯ ตถารูปสฺส ฉวสรีรสฺเสตํ อธิวจนํ ฯ วินีลํ วุจฺจติ วิปริภินฺน นีลวณฺณํ ฯ วินีลเมว วินีลกํ ฯ ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วินีลนฺติ วินีลกํ ฯ มํสุสฺสทฏฺฐาเนสุ รตฺตวณฺณสฺส ปุพฺพ-สนฺนิจยฏฺฐาเนสุ เสตวณฺณสฺส เยภุยฺเยน จ นีลวณฺณสฺส นีลฏฺฐาเน นีลสาฏกปารุตสฺเสว ฉวสรีรสฺเสตํ อธิวจนํ ฯ ปริภินฺนฏฺฐาเนสุ วิสฺสนฺทมานํ ปุพฺพํ วิปุพฺพํ ฯ วิปุพฺพเมว วิปุพฺพกํ ฯ ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วิปุพฺพนฺติ วิปุพฺพกํ ฯ ตถารูปสฺส ฉวสรีรสฺเสตํ อธิวจนํ ฯ วิจฺฉิทฺทํ วุจฺจติ ทฺวิธา ฉินฺทเนน อปธาริตํ[๑] ฯ วิจฺฉิทฺทเมว วิจฺฉิทฺทกํ ฯ ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วิจฺฉิทฺทนฺติ วิจฺฉิทฺทกํ ฯ เวมชฺเฌ ฉินฺนสฺส ฉวสรีรสฺเสตํ อธิวจนํ ฯ อิโต จ เอโต[๒] จ วิวิธากาเรน โสณสิคาลาทีหิ ขายิตนฺติ วิกฺขายิตํ ฯ วิกฺขายิตเมว วิกฺขายิตกํ ฯ ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วิกฺขายิตนฺติ วิกฺขายิตกํ ฯ ตถารูปสฺส ฉวสรีรสฺเสตํ อธิวจนํ ฯ วิวิธํ ขิตฺตํ วิกฺขิตฺตํ ฯ วิกฺขิตฺตเมว วิกฺขิตฺตกํ ฯ ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วิกฺขิตฺตนฺติ วิกฺขิตฺตกํ ฯ อญฺเญน หตฺถํ อญฺเญน ปาทํ อญฺเญน สีสนฺติ เอวํ ตโต ตโต ขิตฺตสฺส ฉวสรีรสฺเสตํ อธิวจนํ ฯ หตญฺจ ตํ ปุริมนเยเนว วิกฺขิตฺตกญฺจาติ หตวิกฺขิตฺตกํ ฯ กาก-ปทากาเรน องฺคปจฺจงฺเคสุ สตฺเถน หนิตฺวา วุตฺตนเยเนว วิกฺขิตฺตสฺส ฉวสรีรสฺเสตํ อธิวจนํ ฯ โลหิตํ กีรติ วิกฺขิปติ อิโตจิโต จ ปคฺฆรตีติ

๑. อปวาริตนฺติปิ ทิสฺสติ ฯ ๒. เอตฺโตติปิ ฯ

โลหิตกํ ฯ ปคฺฆริตโลหิตมกฺขิตสฺส ฉวสรีรสฺเสตํ อธิวจนํ ฯ ปุฬุวา วุจฺจนฺติ กิมิโย ฯ ปุฬุเวตฺถ กีรนฺตีติ ปุฬุวกํ ฯ กิมิปริปุณฺณสฺส ฉวสรีรสฺเสตํ อธิวจนํ ฯ อฏฺฐิเยว อฏฺฐิกํ ฯ ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ อฏฺฐีติ อฏฺฐิกํ ฯ อฏฺฐิสงฺขลิกายปิ เอกฏฺฐิกสฺสาปิ เอตํ อธิวจนํ ฯ อิมานิ ปน อุทฺธุมาตกาทีนิ นิสฺสาย อุปฺปนฺนนิมิตฺตานมฺปิ นิมิตฺเตสุ ปฏิลทฺธชฺฌานานมฺปิ เอตาเนว นามานิ ฯ

ตตฺถ อุทฺธุมาตกสรีเร อุทฺธุมาตกนิมิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา อุทฺธุมาตกสงฺขาตํ ฌานํ ภาเวตุกาเมน โยคินา ปจวีกสิเณ วุตฺตนเยเนว วุตฺตปฺปการํ อาจริยํ อุปสงฺกมิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ อคฺคเหตพฺพํ ฯ เตนสฺส กมฺมฏฺฐานํ กเถนฺเตน อสุภนิมิตฺตตฺถาย คมนวิธานํ สมนฺตา นิมิตฺตุปลกฺขณํ เอกาทสวิเธน นิมิตฺตคฺคาโห คตาคตมคฺค-ปจฺจเวกฺขณนฺติ เอวํ อปฺปนาวิธานปริโยสานํ สพฺพํ กเถตพฺพํ ฯ เตนาปิ สพฺพํ สาธุกํ อุคฺคเหตฺวา ปุพฺเพ วุตฺตปฺปการํ เสนาสนํ อุปคนฺตฺวา อุทฺธุมาตกนิมิตฺตํ ปริเยสนฺเตน วิหาตพฺพํ ฯ

เอวํ วิหรนฺเตน จ อสุกสฺมึ นาม คามทฺวาเร วา อฏวีมุเข วา ปนฺเถ วา ปพฺพตปาเท วา รุกฺขมูเล วา สุสาเน วา อุทฺธุ-มาตกสรีรํ นิกฺขิตฺตนฺติ กเถนฺตานํ วจนํ สุตฺวาปิ น ตาวเทว อติตฺเถน ปกฺขนฺทนฺเตน วิย คนฺตพฺพํ ฯ กสฺมา ฯ อสุภํ หิ นาเมตํ พาฬมิคาธิฏฺฐิตมฺปิ อมนุสฺสาธิฏฺฐิตมฺปิ โหติ ฯ ตตฺรสฺส ชีวิตนฺตราโยปิ สิยา ฯ คมนมคฺโค วา ปเนตฺถ คามทฺวาเรน วา นฺหานติตฺเถน วา เกทารโกฏิยา วา โหติ ฯ ตตฺถ วิสภาครูปํ อาปาถํ อาคจฺฉติ ฯ

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทโส

ตเทว วา สรีรํ วิสภาคํ โหติ ฯ ปุริสสฺส หิ อิตฺถีสรีรํ อิตฺถิยา จ ปุริสสรีรํ วิสภาคํ ฯ ตเทตํ อธุนา มตํ สุภโตปิ อุปฏฺฐาติ ฯ เตนสฺส พฺรหฺมจริยนฺตราโยปิ สิยา ฯ สเจ ปน นยิทํ มาทิสสฺส ภาริยนฺติ อตฺตานํ ตกฺกยติ เอวํ ตกฺกยมาเนน คนฺตพฺพํ ฯ

คจฺฉนฺเตน จ สงฺฆตฺเถรสฺส วา อญฺญสฺส วา อภิญฺญาตสฺส ภิกฺขุโน กเถตฺวา คนฺตพฺพํ ฯ กสฺมา ฯ สเจ หิสฺส สุสาเน อมนุสฺสสีหพฺยคฺฆาทีนํ รูปสทฺทาทิอนิฏฺฐารมฺมณาภิภูตสฺส องฺคปจฺจงฺคานิ วา ปเวธนฺติ ภุตฺตํ วา น ปริสณฺฐาติ อญฺโญ วา อาพาโธ โหติ ฯ อถสฺส โส วิหาเร ปตฺตจีวรํ สุรกฺขิตํ กริสฺสติ ทหเร วา สามเณเร วา ปหิณิตฺวา ตํ ภิกฺขุํ ปฏิชคฺคิสฺสติ ฯ อปิจ สุสานํ นาม นิราสงฺกฏฺฐานนฺติ มญฺญมานา กตกมฺมาปิ อกตกมฺมาปิ โจรา สโมสรนฺติ ฯ เต มนุสฺเสหิ อนุพนฺธา ภิกฺขุสฺส สมีเป ภณฺฑกํ ฉฑฺเฑตฺวาปิ ปลายนฺติ ฯ มนุสฺสา สโหฑํ โจรํ อทฺทสามาติ ภิกฺขุํ คเหตฺวา วิเหเฐนฺติ ฯ อถสฺส โส มา อิมํ วิเหฐยิตฺถ มมายํ กเถตฺวา อิมินา นาม กมฺเมน คโตติ เต มนุสฺเส สญฺญาเปตฺวา โสตฺถิภาวํ กริสฺสติ ฯ อยมานิสํโส กเถตฺวา คมเน ฯ

ตสฺมา วุตฺตปฺปการสฺส ภิกฺขุโน กเถตฺวา อสุภนิมิตฺตทสฺสเน สญฺชาตาภิลาเสน ยถา นาม ขตฺติโย อภิเสกฏฺฐานํ ยชมาโน ยญฺญสาลํ อธโน วา ปน นิธิฏฺฐานํ ปีติโสมนสฺสชาโต คจฺฉติ เอวํ ปีติโสมนสฺสํ อุปฺปาเทตฺวา อฏฺฐกถาสุ วุตฺเตน วิธินา คนฺตพฺพํ ฯ วุตฺตญฺเหตํ อุทฺธุมาตกํ อสุภนิมิตฺตํ อุคฺคณฺหนฺโต เอโก

วิสุทฺธิมคฺเค

อทุติโย คจฺฉติ อุปฏฺฐิตาย สติยา อปมฺมุฏฺฐาย[๑] อนฺโตคเตหิ อินฺทฺริเยหิ อพหิคเตน มานเสน คตาคตมคฺคํ ปจฺจเวกฺขมาโน ยสฺมึ ปเทเส อุทฺธุมาตกํ อสุภนิมิตฺตํ นิกฺขิตฺตํ โหติ ตสฺมึ ปเทเส ปาสาณํ วา วมฺมิกํ วา รุกฺขํ วา คจฺฉํ วา ลตํ วา สนิมิตฺตํ กโรติ สารมฺมณํ กโรติ สนิมิตฺตํ กตฺวา สารมฺมณํ กตฺวา อุทฺธุมาตกํ อสุภนิมิตฺตํ สภาวภาวโต อุปลกฺเขติ วณฺณโตปิ ลิงฺคโตปิ สณฺฐานโตปิ ทิสโตปิ โอกาสโตปิ ปริจฺเฉทโตปิ สนฺธิโต วิวรโต นินฺนโต ถลโต สมนฺตโต โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กโรติ สูปธาริตํ อุปธาเรติ สุววฏฺฐิตํ ววฏฺฐเปติ โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กตฺวา สูปธาริตํ อุปธาเรตฺวา สุววฏฺฐิตํ ววฏฺฐเปตฺวา เอโก อทุติโย คจฺฉติ อุปฏฺฐิตาย สติยา อปมฺมุฏฺฐาย อนฺโต-คเตหิ อินฺทฺริเยหิ อพหิคเตน มานเสน คตาคตมคฺคํ ปจฺจเวกฺขมาโน โส จงฺกมนฺโตปิ ตพฺภาคิยํเยว จงฺกมํ อธิฏฺฐาติ นิสีทนฺโตปิ ตพฺภาคิยํเยว อาสนํ ปญฺญาเปติ ฯ สมนฺตา นิมิตฺตุปลกฺขณา กิมตฺถิยา กิมานิสํสาติ สมนฺตา นิมิตฺตุปลกฺขณา อสมฺโมหตฺถา อสมฺโมหานิสํสา ฯ เอกาทสวิเธน นิมิตฺตคฺคาโห กิมตฺถิโย กิมานิสํโสติ เอกาทสวิเธน นิมิตฺตคฺคาโห อุปนิพนฺธนตฺโถ อุปนิพนฺธนานิสํโส ฯ คตาคตมคฺคปจฺจเวกฺขณา กิมตฺถิยา กิมานิสํสาติ คตาคตมคฺคปจฺจเวกฺขณา วีถิสมฺปฏิปาทนตฺถา วีถิสมฺปฏิปาทนานิสํสา ฯ โส อานิสํสทสฺสาวี รตนสญฺญี หุตฺวา จิตฺตีการํ อุปฏฺฐเปตฺวา สมฺปิยายมาโน ตสฺมึ อารมฺมเณ จิตฺตํ อุปนิพนฺธติ อทฺธา อิมาย

๑. ยุ. อสมฺมุฏฺฐาย ฯ

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทโส

ปฏิปทาย ชรามรณมฺหา ปริมุจฺจิสฺสามีติ โส วิวิจฺเจว กาเมหิ ฯเปฯ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ ตสฺสาธิคตํ โหติ รูปาวจรํ ปฐมชฺฌานํ ทิพฺโพ จ วิหาโร ภาวนามยญฺจ ปุญฺญกิริยาวตฺถุนฺติ ฯ

ตสฺมา โย จิตฺตสญฺญตฺตตฺถาย สิวฏฺฐิกาทสฺสนํ คจฺฉติ โส คณฺฑึ ปหริตฺวา คณํ สนฺนิปาเตตฺวาปิ คจฺฉตุ ฯ กมฺมฏฺฐานสีเสน ปน คจฺฉนฺเตน เอกเกน อทุติเยน มูลกมฺมฏฺฐานํ อวิสชฺเชตฺวา ตํ มนสิกโรนฺเตเนว สุสาเน โสณาทิปริสฺสยวิโนทนตฺถํ กตฺตรทณฺฑํ วา ยฏฺฐึ วา คเหตฺวา สุปติฏฺฐิตภาวสมฺปาทเนน อปมฺมุฏฺฐํ สตึ กตฺวา มนจฺฉฏฺฐานญฺจ อินฺทฺริยานํ อนฺโตคตภาวํ สมฺปาทนโต พหิ อคตมเนน หุตฺวา คนฺตพฺพํ ฯ วิหารโต นิกฺขมนฺเตเนว อสุกทิสาย อสุกทฺวาเรน นิกฺขนฺโตมฺหีติ ทฺวารํ สลฺลกฺเขตพฺพํ ฯ ตโต เยน มคฺเคน คจฺฉติ โส มคฺโค ววฏฺฐเปตพฺโพ อยํ มคฺโค ปาจีน-ทิสาภิมุโข วา คจฺฉติ ปจฺฉิมอุตฺตรทกฺขิณทิสาภิมุโข วา วิทิสา-ภิมุโข วาติ ฯ อิมสฺมึ ปน ฐาเน วามโต คจฺฉติ อิมสฺมึ ฐาเน ทกฺขิณโต อิมสฺมึ จสฺสฏฺฐาเน ปาสาโณ อิมสฺมึ วมฺมิโก อิมสฺมึ รุกฺโข อิมสฺมึ คจฺโฉ อิมสฺมึ ลตาติ เอวํ คมนมคฺคํ ววฏฺฐเปนฺเตน นิมิตฺตฏฺฐานํ คนฺตพฺพํ ฯ โน จ โข ปฏิวาตํ ฯ ปฏิวาตํ คจฺฉนฺตสฺส หิ กุณปคนฺโธ ฆานํ ปหริตฺวา มตฺถลุงฺคํ วา สงฺโขเภยฺย อาหารํ วา ฉฑฺฑาเปยฺย วิปฺปฏิสารํ วา ชเนยฺย อีทิสํ นาม กุณปฏฺฐานํ อาคโตมฺหีติ ตสฺมา ปฏิวาตํ วชฺเชตฺวา อนุวาตํ คนฺตพฺพํ ฯ สเจ อนุวาตมคฺเคน น สกฺกา โหติ คนฺตุํ อนฺตรา

วิสุทฺธิมคฺเค

ปพฺพโต วา ปปาโต วา ปาสาโณ วา วติ วา กณฺฑกฏฺฐานํ[๑] วา อุทกํ วา จิกฺขลฺลํ วา โหติ จีวรกณฺเณน นาสํ ปิทหิตฺวา คนฺตพฺพํ ฯ อิทมสฺส คมนวตฺตํ ฯ

เอวํ คเตน ปน น ตาว อสุภนิมิตฺตํ โอโลเกตพฺพํ ฯ ทิสา ววฏฺฐเปตพฺพา ฯ เอกสฺมึ หิ ทิสาภาเค ฐิตสฺส อารมฺมณญฺจ น วิภูตํ หุตฺวา ขายติ จิตฺตญฺจ น กมฺมนียํ โหติ ตสฺมา ตํ วชฺเชตฺวา ยตฺถ ฐิตสฺส อารมฺมณญฺจ วิภูตํ หุตฺวา ขายติ จิตฺตญฺจ กมฺมนียํ โหติ ตตฺถ ฐาตพฺพํ ฯ ปฏิวาตานุวาตํ จ ปหาตพฺพํ ฯ ปฏิวาเต ฐิตสฺส หิ กุณปคนฺเธน อุพฺพาฬฺหสฺส จิตฺตํ วิธาวติ อนุวาเต ฐิตสฺส สเจ ตตฺถ อธิวฏฺฐา อมนุสฺสา โหนฺติ เต กุชฺฌิตฺวา อนตฺถํ กโรนฺติ ตสฺมา อีสกํ โอกฺกมฺม[๒] นาติอนุวาเต ฐาตพฺพํ ฯ เอวํ ติฏฺฐมาเนนาปิ นาติทูเร นาจฺจาสนฺเน นานุปาทํ นานุสีสํ ฐาตพฺพํ ฯ อติทูเร ฐิตสฺส หิ อารมฺมณํ อวิภูตํ โหติ อจฺจาสนฺเน ภยํ อุปฺปชฺชติ อนุปาทํ วา อนุสีสํ วา ฐิตสฺส สพฺพํ อสุภํ สมํ น ปญฺญายติ ตสฺมา นาติทูเร นาจฺจาสนฺเน โอโลเกนฺตสฺส ผาสุกฏฺฐาเน สรีรเวมชฺฌภาเค ฐาตพฺพํ ฯ

เอวํ ฐิเตน ตสฺมึ ปเทเส ปาสาณํ วา ฯเปฯ ลตํ วา สนิมิตฺตํ กโรตีติ เอวํ วุตฺตานิ สมนฺตา นิมิตฺตานิ อุปลกฺเข-ตพฺพานิ ฯ ตตฺริทํ อุปลกฺขณวิธานํ ฯ สเจ ตสฺส นิมิตฺตสฺส สมนฺตา จกฺขุปเถ ปาสาโณ โหติ โส อยํ ปาสาโณ อุจฺโจ วา นีโจ

๑. กณฺฏกฏฺฐานํ ฯ ๒. ม. อุกฺกมฺม ฯ

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทโส

วา ขุทฺทโก วา มหนฺโต วา [๑] กาโฬ วา เสโต วา ทีโฆ วา ปริมณฺฑโล วาติ ววฏฺฐเปตพฺโพ ฯ ตโต อิมสฺมึ นาม โอกาเส อยํ ปาสาโณ อิทํ อสุภนิมิตฺตํ อิทํ อสุภนิมิตฺตํ อยํ ปาสาโณติ สลฺลกฺเขตพฺพํ ฯ สเจ วมฺมิโก โหติ โสปิ อุจฺโจ วา นีโจ วา ขุทฺทโก วา มหนฺโต วา ตมฺโพ วา กาโฬ วา เสโต วา รสฺโส วา ทีโฆ วา ปริมณฺฑโล วาติ ววฏฺฐเปตพฺโพ ฯ ตโต อิมสฺมึ นาม โอกาเส อยํ วมฺมิโก อิทํ อสุภนิมิตฺตนฺติ สลฺลกฺเขตพฺพํ ฯ สเจ รุกฺโข โหติ โสปิ อสฺสตฺโถ วา นิโคฺรโธ วา กจฺฉโก วา กปิฏฺฐโน วา อุจฺโจ วา นีโจ วา ขุทฺทโก วา มหนฺโต วา กาโฬ วา เสโต วาติ ววฏฺฐเปตพฺโพ ฯ ตโต อิมสฺมึ นาม โอกาเส อยํ รุกฺโข อิทํ อสุภนิมิตฺตนฺติ สลฺลกฺเขตพฺพํ ฯ สเจ คจฺโฉ โหติ โสปิ สินฺทิ วา กรมณฺโฑ[๒] วา กณวีโร[๓] วา กุรณฺฑโก วา อุจฺโจ วา นีโจ วา ขุทฺทโก วา มหนฺโต วาติ ววฏฺฐเปตพฺโพ ฯ ตโต อิมสฺมึ นาม โอกาเส อยํ คจฺโฉ อิทํ อสุภนิมิตฺตนฺติ สลฺลกฺเขตพฺพํ ฯ สเจ ลตา โหติ สาปิ ลาพุ วา กุมฺภณฺฑี วา สามา วา กาฬวลฺลี วา ปูติลตา วาติ ววฏฺฐเปตพฺพา ฯ ตโต อิมสฺมึ นาม โอกาเส อยํ ลตา อิทํ อสุภนิมิตฺตํ อิทํ อสุภนิมิตฺตํ อยํ ลตาติ สลฺลกฺเขตพฺพํ ฯ

ยํ ปน วุตฺตํ สนิมิตฺตํ กโรติ สารมฺมณํ กโรตีติ ตํ อิเธว อนฺโตคธํ ฯ ปุนปฺปุนํ ววฏฺฐเปนฺโต หิ สนิมิตฺตํ กโรติ นาม ฯ

๑. ตมฺโพ วา ฯ ๒. ยุ. กรมนฺโท ฯ ๓. ยุ. กนวีโร ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

อยํ ปาสาโณ อิทํ อสุภนิมิตฺตํ อิทํ อสุภนิมิตฺตํ อยํ ปาสาโณติ เอวํ เทฺว สมาเสตฺวา สมาเสตฺวา ววฏฺฐเปนฺโต สารมฺมณํ กโรติ นาม ฯ เอวํ สนิมิตฺตํ สารมฺมณํ จ กตฺวา ปน สภาวภาวโต ววฏฺฐเปตีติ วุตฺตตฺตา ยฺวาสฺส สภาวภาโว อนญฺญสาธารโณ อตฺตนิโย อุทฺธุมาตกภาโว เตน มนสิกาตพฺพํ ฯ วณิตํ อุทฺธุมาต-กนฺติ เอวํ สภาเวน สรเสน ววฏฺฐเปตพฺพนฺติ อตฺโถ ฯ

เอวํ ววฏฺฐเปตฺวา วณฺณโตปิ ลิงฺคโตปิ สณฺฐานโตปิ ทิสโตปิ โอกาสโตปิ ปริจฺเฉทโตปีติ ฉพฺพิเธน นิมิตฺตํ คเหตพฺพํ ฯ กถํ ฯ เตน หิ โยคินา อิทํ สรีรํ กาฬสฺส วา โอทาตสฺส วา มคุรจฺฉวิโน[๑] วาติ วณฺณโต ววฏฺฐเปตพฺพํ ฯ ลิงฺคโต ปน อิตฺถีลิงฺคํ วา ปุริสลิงฺคํ วาติ อววฏฺฐเปตฺวา ปฐมวเย วา มชฺฌิมวเย วา ปจฺฉิมวเย วา ฐิตสฺสาติ ววฏฺฐเปตพฺพํ ฯ สณฺฐานโต อุทฺธุมาตกสณฺฐานวเสเนว อิทมสฺส สีสสณฺฐานํ อิทํ คีวสณฺฐานํ อิทํ หตฺถสณฺฐานํ อิทํ อุทรสณฺฐานํ อิทํ นาภิสณฺฐานํ อิทํ กฏิสณฺฐานํ อิทํ อุรุสณฺฐานํ อิทํ ชงฺฆสณฺฐานํ อิทํ ปาทสณฺฐานนฺติ ววฏฺฐเปตพฺพํ ฯ ทิสโต ปน อิมสฺมึ สรีเร เทฺว ทิสา นาภิยา อโธ เหฏฺฐิมทิสา อุทฺธํ อุปริมทิสาติ ววฏฺฐเปตพฺพํ ฯ อถวา อหํ อิมิสฺสา ทิสาย ฐิโต อสุภนิมิตฺตํ อิมิสฺสาติ ววฏฺฐเปตพฺพํ ฯ โอกาสโต ปนถ อิมสฺมึ นาม โอกาเส หตฺถา อิมสฺมึ ปาทา อิมสฺมึ สีสํ อิมสฺมึ มชฺฌิมกาโย ฐิโตติ ววฏฺฐเปตพฺพํ ฯ อถวา อหํ อิมสฺมึ

๑. ม. มงฺคุรจฺฉวิโน ฯ

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทโส

โอกาเส ฐิโต อสุภนิมิตฺตํ อิมสฺมินฺติ ววฏฺฐเปตพฺพํ ฯ ปริจฺเฉทโต อิทํ สรีรํ อโธ ปาทตเลน อุปริ เกสมตฺถเกน ติริยํ ตเจน ปริจฺฉินฺนํ ยถาปริจฺฉินฺเน จ ฐาเน ทฺวตฺตึสกุณปภริตเมวาติ ววฏฺฐเปตพฺพํ ฯ อถวา อยมสฺส หตฺถปริจฺเฉโท อยํ ปาทปริจฺเฉโท อยํ สีสปริจฺเฉโท อยํ มชฺฌิมกายปริจฺเฉโทติ ววฏฺฐเปตพฺพํ ฯ ยตฺตกํ วา ปน ฐานํ คณฺหติ ตตฺตกเมว อิทํ อีทิสํ อุทฺธุมาตกนฺติ ปริจฺฉินฺทิตพฺพํ ฯ ปุริสสฺส ปน อิตฺถีสรีรํ อิตฺถิยา วา ปุริสสรีรํ น วฏฺฏติ ฯ วิสภาเค สรีเร อารมฺมณํ น อุปฏฺฐาติ วิปฺผนฺทนสฺเสว ปจฺจโย โหติ ฯ อุคฺฆาฏิตาปิ หิ อิตฺถี ปุริสสฺส จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐตีติ มชฺฌิมฏฺฐกถายํ วุตฺตํ ฯ ตสฺมา สภาคสรีเรเยว เอวํ ฉพฺพิเธน นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพํ ฯ

โย ปน ปุริมพุทฺธานํ สนฺติเก อาเสวิตกมฺมฏฺฐาโน ปริหฏ-ธุตงฺโค ปริมทฺทิตมหาภูโต ปริคฺคหิตสงฺขาโร ววฏฺฐาปิตนามรูโป อุคฺฆาฏิตสตฺตสญฺโญ กตสมณธมฺโม วาสิตวาสโน ภาวิตภาวโน สพีโช ญาณุตฺตโร อปฺปกิเลโส กุลปุตฺโต ตสฺส โอโลกิโต-โลกิตฏฺฐาเนเยว ปฏิภาคนิมิตฺตํ อุปฏฺฐาติ โน เจ เอวํ อุปฏฺฐาติ อเถวํ ฉพฺพิเธน นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหโต อุปฏฺฐาติ ฯ ยสฺส ปน เอวมฺปิ น อุปฏฺฐาติ เตน สนฺธิโต วิวรโต นินฺนโต ถลโต สมนฺตโตติ ปุนปิ ปญฺจวิเธน นิมิตฺตํ คเหตพฺพํ ฯ

ตตฺถ สนฺธิโตติ อสีติสตสนฺธิโต ฯ อุทฺธุมาตเก ปน กถํ อสีติสตสนฺธโย ววฏฺฐเปสฺสติ ฯ ตสฺมาเนน ตโย ทกฺขิณหตฺถสนฺธี

วิสุทฺธิมคฺเค

ตโย วามหตฺถสนฺธี ตโย ทกฺขิณปาทสนฺธี ตโย วามปาทสนฺธี เอโก คีวสนฺธิ เอโก กฏิสนฺธีติ เอวํ จุทฺทสมหาสนฺธิวเสน สนฺธิโต ววฏฺฐเปตพฺพํ ฯ วิวรโตติ วิวรํ นาม หตฺถนฺตรํ ปาทนฺตรํ อุทรนฺตรํ กณฺณนฺตรนฺติ เอวํ วิวรโต ววฏฺฐเปตพฺพํ ฯ อกฺขีนมฺปิ นิมฺมีลิตภาโว วา อุมฺมีลิตภาโว วา มุขสฺสาปิ ปิทหิตภาโว วา วิวฏภาโว วา ววฏฺฐเปตพฺโพ ฯ นินฺนโตติ ยํ สรีเร นินฺนฏฺฐานํ อกฺขิกูโป วา อนฺโตมุขํ วา คลวาฏโก วา ตํ ววฏฺฐเปตพฺพํ ฯ อถวา อหํ นินฺเน ฐิโต สรีรํ อุนฺนเตติ ววฏฺฐเปตพฺพํ ฯ ถลโตติ ยํ สรีเร อุนฺนตฏฺฐานํ ชนฺนุกํ วา อุโร วา นลาฏํ วา ตํ ววฏฺฐเปตพฺพํ ฯ อถวา อหํ ถเล ฐิโต สรีรํ นินฺเนติ ววฏฺฐเปตพฺพํ ฯ สมนฺตโตติ สพฺพํ สรีรํ สมนฺตโต ววฏฺฐเปตพฺพํ ฯ สกลสรีเร ญาณํ จาเรตฺวา ยํ ฐานํ วิภูตํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ ตตฺถ อุทฺธุมาตกํ อุทฺธุมาตกนฺติ จิตฺตํ ฐเปตพฺพํ ฯ สเจ เอวมฺปิ น อุปฏฺฐาติ อุทรปริโยสานํ อติเรกอุทฺธุมาตกํ โหติ ตตฺถปิ อุทฺธุมาตกํ อุทฺธุมาตกนฺติ จิตฺตํ ฐเปตพฺพํ ฯ

อิทานิ โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กโรตีติ อาทีสุ อยํ วินิจฺฉยกถา ฯ เตน โยคินา ตสฺมึ สรีเร ยถาวุตฺตนิมิตฺตคฺคาหวเสน สุฏฺฐุ นิมิตฺตํ คเหตพฺพํ ฯ สตึ สูปฏฺฐิตํ กตฺวา อาวชฺชิตพฺพํ ฯ เอวํ ปุนปฺปุนํ กโรนฺเตน สาธุกํ อุปธาเรตพฺพญฺเจว ววฏฺฐเปตพฺพญฺจ ฯ สรีรโต นาติทูเร นาจฺจาสนฺเน ปเทเส ฐิเตน วา นิสินฺเนน วา จกฺขุํ อุมฺมีเลตฺวา โอโลเกตฺวา นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพํ ฯ

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทโส

อุทฺธุมาตกํ ปฏิกูลํ อุทฺธุมาตกํ ปฏิกูลนฺติ สตกฺขตฺตุํ สหสฺสกฺขตฺตุํ
อุมฺมีเลตฺวา โอโลเกตพฺพํ ฯ นิมฺมีเลตฺวา อาวชฺชิตพฺพํ ฯ เอวํ
ปุนปฺปุนํ กโรนฺตสฺส อุคฺคหนิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ โหติ ฯ กทา
สุคฺคหิตํ โหติ ฯ ยทา อุมฺมีเลตฺวา โอโลเกนฺตสฺส นิมฺมีเลตฺวา
อาวชฺชนฺตสฺส จ เอกสทิสํ หุตฺวา อาปาถํ อาคจฺฉติ ตทา
สุคฺคหิตํ นาม โหติ ฯ โส ตํ นิมิตฺตํ เอวํ สุคฺคหิตํ กตฺวา
สูปธาริตํ อุปธาเรตฺวา สุววฏฺฐิตํ ววฏฺฐเปตฺวา สเจ ตตฺเถว
ภาวนาปริโยสานํ ปตฺตุํ น สกฺโกติ อถาเนน อาคมนกาเล วุตฺต-
นเยเนว เอกเกน อทุติเยน ตเทว กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรนฺเตน สูปฏฺฐิตํ
สตึ กตฺวา อนฺโตคเตหิ อินฺทฺริเยหิ อพหิคเตน มานเสน อตฺตโน
เสนาสนเมว คนฺตพฺพํ ฯ สุสานา นิกฺขมนฺเตเนว จ อาคมนมคฺโค
ววฏฺฐเปตพฺโพ เยน มคฺเคน นิกฺขมนฺโตสฺมิ° อยํ มคฺโค ปาจีน-
ทิสาภิมุโข วา คจฺฉติ ปจฺฉิมอุตฺตรทกฺขิณทิสาภิมุโข วา คจฺฉติ
วิทิสาภิมุโข วา คจฺฉติ อิมสฺมึ วา ปน ฐาเน วามโต คจฺฉติ
อิมสฺมึ ทกฺขิณโต อิมสฺมิญฺจสฺส ฐาเน ปาสาโณ อิมสฺมึ วมฺมิโก
อิมสฺมึ รุกฺโข อิมสฺมึ คจฺโฉ อิมสฺมึ ลตาติ ฯ เอวํ อาคมนมคฺคํ
ววฏฺฐเปตฺวา อาคเตน จงฺกมนฺเตนาปิ ตพฺภาคิโยว จงฺกโม อธิฏฺ-
ฐาตพฺโพ ฯ อสุภนิมิตฺตทิสาภิมุเข ภูมิปฺปเทเส จงฺกมิตพฺพนฺติ อตฺโถ ฯ
นิสีทนฺเตน อาสนมฺปิ ตพฺภาคิยเมว ปญฺญาเปตพฺพํ ฯ สเจ ปน
ตสฺสํ ทิสายํ โสพฺโภ วา ปปาโต วา รุกฺโข วา วติ วา กลลํ วา
โหติ น สกฺกา ตํทิสาภิมุเข ภูมิปฺปเทเส จงฺกมิตุํ อาสนมฺปิ

๑. นิกฺขนฺโตติปิ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

อโนกาสตฺตา น สกฺกา ปญฺญเปตุํ ตํ ทิสํ อนวโลเกนฺเตนาปิ โอกาสานุรูเป ฐาเน จงฺกมิตพฺพญฺเจว นิสีทิตพฺพญฺจ ฯ จิตฺตํ ปน ตํทิสาภิมุขํเยว กาตพฺพํ ฯ

อิทานิ สมนฺตา นิมิตฺตุปลกฺขณา กิมตฺถิยาติอาทีนํ ปญฺหานํ อสมฺโมหตฺถาติอาทิมฺหิ วิสชฺชเน อยมธิปฺปาโย ฯ ยสฺส หิ อเวลายํ อุทฺธุมาตกนิมิตฺตฏฺฐานํ คนฺตฺวา สมนฺตาปิ นิมิตฺตุปลกฺขณํ กตฺวา นิมิตฺตคฺคหณตฺถํ จกฺขุํ อุมฺมีเลตฺวา โอโลเกนฺตสฺเสว ตํ สรีรํ อุฏฺฐหิตฺวา ฐิตํ วิย อชฺโฌตฺถรมานํ วิย อนุพนฺธมานํ วิย จ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ ฯ โส ตํ วิภจฺฉํ เภรวารมฺมณํ ทิสฺวา วิกฺขิตฺตจิตฺโต อุมฺมตฺตโก วิย โหติ ภยํ ฉมฺภิตตฺตํ โลมหํสํ ปาปุณาติ ฯ ปาลิยํ หิ วิภตฺตอฏฺฐตฺตึสารมฺมเณสุ อญฺญํเอว รูปํ เภรวารมฺมณํ นาม นตฺถิ ฯ อิมสฺมึ หิ กมฺมฏฺฐาเน ฌานวิพฺภนฺตโก นาม โหติ ฯ กสฺมา ฯ อติเภรวตฺตา กมฺมฏฺฐานสฺส ฯ ตสฺมา เตน โยคินา สนฺถมฺภิตฺวา สตึ สูปฏฺฐิตํ กตฺวา มตสรีรํ อุฏฺฐหิตฺวา อนุพนฺธนกํ นาม นตฺถิ สเจ หิ โส เอตสฺส สมีเป ฐิโต ปาสาโณ วา ลตา วา อาคจฺเฉยฺย สรีรมฺปิ อาคจฺเฉยฺย ยถา ปน โส ปาสาโณ วา ลตา วา นาคจฺฉติ เอวํ สรีรมฺปิ นาคจฺฉติ อยํ ปน ตุยฺหํ อุปฏฺฐานากาโร สญฺญาโช สญฺญาสมฺภโว กมฺมฏฺฐานนฺเต อชฺช อุปฏฺฐิตํ มา ภายิ ภิกฺขูติ ตาสํ วิโนเทตฺวา หาสํ อุปฺปาเทตฺวา ตสฺมึ นิมิตฺเต จิตฺตํ สญฺจาราเปตพฺพํ ฯ เอวํ

๑. ม. มตสรีรํ ฯ

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทโส

วิเสสมธิคจฺฉติ ฯ อิทเมตํ สนฺธาย วุตฺตํ สมนฺตา นิมิตฺตุปลกฺขณา อสมฺโมหตฺถาติ ฯ

เอกาทสวิเธน ปน นิมิตฺตคฺคาหํ สมฺปาเทนฺโต กมฺมฏฺฐานํ อุปนิพนฺธติ ฯ ตสฺส หิ จกฺขูนิ อุมฺมีเลตฺวา โอโลกนปจฺจยา อุคฺคหนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ ฯ ตสฺมึ มานสํ จาเรนฺตสฺส ปฏิภาคนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ ฯ ตตฺถ มานสํ จาเรนฺโต อปฺปนํ ปาปุณาติ ฯ อปฺปนายํ ฐตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อรหตฺตํ สจฺฉิกโรติ ฯ เตน วุตฺตํ เอกาทสวิเธน นิมิตฺตคฺคาโห อุปนิพนฺธนตฺโถติ ฯ

คตาคตมคฺคปจฺจเวกฺขณา วีถิสมฺปฏิปาทนตฺถาติ เอตฺถ ปน ฯ ยา คตมคฺคสฺส จ อาคตมคฺคสฺส จ ปจฺจเวกฺขณา วุตฺตา สา กมฺมฏฺฐานวีถิยา สมฺปฏิปาทนตฺถาติ อตฺโถ ฯ สเจ หิ อิมํ ภิกฺขุํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อาคจฺฉนฺตํ อนฺตรามคฺเค เกจิ อชฺช ภนฺเต กตมีติ ทิวสํ วา ปุจฺฉนฺติ ปญฺหํ วา ปุจฺฉนฺติ ปฏิสนฺถารํ วา กโรนฺติ ฯ อหํ กมฺมฏฺฐานิโกติ ตุณฺหีภูเตน คนฺตุํ น วฏฺฏติ ฯ ทิวโส กเถตพฺโพ ฯ ปญฺโห วิสชฺเชตพฺโพ ฯ สเจ น ชานาติ น ชานามีติ วตฺตพฺพํ ฯ ธมฺมิโก ปฏิสนฺถาโร กาตพฺโพ ฯ ตสฺเสวํ กโรนฺตสฺส อุคฺคหิตํ ตรุณนิมิตฺตํ นสฺสติ ฯ ตสฺมึ นสฺสนฺเตปิ ทิวสํ ปุฏฺเฐน กเถตพฺพเมว ฯ ปญฺหํ อชานนฺเตน น ชานามีติ วตฺตพฺพํ ฯ ชานนฺเตน เอกเทเสน[1] กเถตุมฺปิ วฏฺฏติ ฯ ปฏิสนฺถาโรปิ กาตพฺโพ ฯ อาคนฺตุกํ ปน ภิกฺขุํ ทิสฺวา อาคนฺตุกปฏิสนฺถาโร

๑. ม. เอกํเสน ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

กาตพฺโพว ฯ อวเสสานิปิ เจติยงฺคณวตฺตโพธิยงฺคณวตฺตอุโปสถาคารวตฺตโภชนสาลาชนฺตาฆรอาจริยอุปชฺฌายอาคนฺตุกคมิกวตฺตาทีนิ สพฺพานิ ขนฺธกวตฺตานิ ปูเรตพฺพาเนว ฯ ตสฺส ตานิ ปูเรนฺตสฺสาปิ ตํ ตรุณนิมิตฺตํ นสฺสติ ฯ ปุน คนฺตฺวา นิมิตฺตํ คณฺหิสฺสามีติ คนฺตุกามสฺสาปิ อมนุสฺเสหิ วา พาฬมิเคหิ วา อธิฏฺฐิตตฺตา สุสานมฺปิ คนฺตุํ วา น สกฺกา โหติ นิมิตฺตํ วา อนฺตรธายติ ฯ อุทฺธุมาตกญฺหิ เอกเมว วา เทฺว วา ทิวเส ฐตฺวา วินีลกาทิภาวํ คจฺฉติ ฯ สพฺพกมฺมฏฺฐาเนสุ เอเตน สมํ ทุลฺลภํ กมฺมฏฺฐานํ นาม นตฺถิ ฯ ตสฺมา เอวํ นฏฺเฐ นิมิตฺเต เตน ภิกฺขุนา รตฺติฏฺฐาเน วา ทิวาฏฺฐาเน วา นิสีทิตฺวา อหํ อิมินา นาม ทฺวาเรน วิหารา นิกฺขมิตฺวา อสุกทิสาภิมุขํ มคฺคํ ปฏิปชฺชิตฺวา อสุกสฺมึ นาม ฐาเน วามํ คณฺหึ อสุกสฺมึ ทกฺขิณํ ตสฺส อสุกสฺมึ ฐาเน วา ปาสาโณ อสุกสฺมึ วมฺมิกรุกฺขคจฺฉลตานํ อญฺญตรํ โสมฺหิ เตน มคฺเคน คนฺตฺวา อสุกสฺมึ นาม ฐาเน อสุภํ อทฺทสํ ตตฺถ อสุกทิสาภิมุโข ฐตฺวา เอวญฺเจวญฺจ สมนฺตา นิมิตฺตานิ สลฺลกฺเขตฺวา เอวรูเปน นาม มคฺเคน อิทญฺจิทญฺจ กโรนฺโต อาคนฺตฺวา อิธ นิสินฺโนติ เอวํ ยาว ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสินฺนฏฺฐานํ ตาว คตาคตมคฺโค ปจฺจเวกฺขิตพฺโพ ฯ ตสฺเสวํ ปจฺจเวกฺขโต ตํ นิมิตฺตํ ปากฏํ โหติ ปุรโต นิกฺขิตฺตํ วิย อุปฏฺฐาติ ฯ กมฺมฏฺฐานํ ปุริมากาเรเนว วีถึ ปฏิปชฺชติ ฯ เตน วุตฺตํ คตาคตมคฺคปจฺจเวกฺขณา

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทโส

วีถิสมฺปฏิปาทนตฺถาติ ฯ

อิทานิ อานิสํสทสฺสาวี รตนสญฺญี หุตฺวา จิตฺตีการํ อุปฏฺฐเปตฺวา สมฺปิยายมาโน ตสฺมึ อารมฺมเณ จิตฺตํ อุปนิพนฺธตีติ เอตฺถ ฯ อุทฺธุมาตกปฏิกูเล มานสํ จาเรตฺวา ฌานํ นิพฺพตฺเตตฺวา ฌานปทฏฺฐานํ วิปสฺสนํ วฑฺเฒนฺเตน อทฺธา อิมาย ปฏิปทาย ชรามรณมฺหา ปริมุจฺจิสฺสามีติ เอวํ อานิสํสทสฺสาวินา ภวิตพฺพํ ฯ ยถา ปน ทุคฺคโต ปุริโส มหคฺฆมณิรตนํ ลภิตฺวา ทุลฺลภํ วต เม ลทฺธนฺติ ตสฺมึ รตนสญฺญี หุตฺวา คารวํ ชเนตฺวา วิปุเลน เปเมน สมฺปิยายมาโน ตํ รกฺเขยฺย เอวเมว ทุลฺลภํ เม อิทํ กมฺมฏฺฐานํ ลทฺธํ ทุคฺคตสฺส มหคฺฆมณิรตนสทิสํ จตุธาตุกมฺมฏฺฐานิโก หิ อตฺตโน จตฺตาโร มหาภูเต ปริคฺคณฺหาติ อานาปานกมฺมฏฺฐานิโก อตฺตโน นาสิกวาตํ ปริคฺคณฺหาติ กสิณกมฺมฏฺฐานิโก กสิณํ กตฺวา ยถาสุขํ ภาเวติ เอวํ อิตรานิ กมฺมฏฺฐานานิ สุลภานิ อิทํ ปน เอกเมว วา เทฺว วา ทิวเส ติฏฺฐติ ตโต ปรํ วินีลกาทิภาวํ ปาปุณาตีติ นตฺถิ อิโต ทุลฺลภตรนฺติ ตสฺมึ รตนสญฺญินา หุตฺวา จิตฺตีการํ อุปฏฺฐเปตฺวา สมฺปิยายมาเนน ตํ นิมิตฺตํ รกฺขิตพฺพํ ฯ รตฺติฏฺฐาเน จ ทิวาฏฺฐาเน จ อุทฺธุมาตกํ ปฏิกูลํ อุทฺธุมาตกํ ปฏิกูลนฺติ ตตฺถ ปุนปฺปุนํ จิตฺตํ อุปนิพนฺธิตพฺพํ ฯ ปุนปฺปุนํ ตํ นิมิตฺตํ อาวชฺชิตพฺพํ มนสิกาตพฺพํ ตกฺกาหตํ วิตกฺกาหตํ กาตพฺพํ ฯ

ตสฺเสวํ กโรโต ปฏิภาคนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ ฯ ตตฺริทํ

วิสุทฺธิมคฺเค

นิมิตฺตทฺวยสฺส นานากรณํ ฯ อุคฺคหนิมิตฺตํ วิรูปํ วิภจฺฉํ เภรวทสฺสนํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ ฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปน ยาวทตฺถํ ภุญฺชิตฺวา นิปนฺโน ถูลงฺคปจฺจงฺคปุริโส วิย ฯ ตสฺส ปฏิภาคนิมิตฺตปฏิลาภสมกาลเมว พหิทฺธา กามานํ อมนสิการา วิกฺขมฺภนวเสน กามจฺฉนฺโท ปหิยฺยติ อนุนยปฺปหาเนเนว จสฺส โลหิตปฺปหาเนน ปุพฺโพ วิย พฺยาปาโท ปหิยฺยติ ตถา อารทฺธวิริยตาย ถีนมิทฺธํ อวิปฺปฏิสารกร- สนฺตธมฺมานุโยควเสน อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ อธิคตวิเสสสฺส ปจฺจกฺขตาย ปฏิปตฺติเทสเก สตฺถริ ปฏิปตฺติยํ ปฏิปตฺติผเล จ วิจิกิจฺฉา ปหิยฺยตีติ ปญฺจ นีวรณานิ ปหิยฺยนฺติ ตสฺมึเยว จ นิมิตฺเต เจตโส อภินิโรปน ลกฺขโณ วิตกฺโก นิมิตฺตานุมชฺชนกิจฺจํ สาธยมาโน วิจาโร ปฏิลทฺธวิเสสาธิคมปจฺจยา ปีติ ปีติมนสฺส ปสฺสทฺธิสมฺภวโต ปสฺสทฺธินิมิตฺตํ สุขํ สุขิตสฺส จิตฺตสมาธิสมฺภวโต สุขนิมิตฺตา เอกคฺคตา จาติ ฌานงฺคานิ ปาตุภวนฺติ ฯ เอวมสฺส ปฐมชฺฌาน- ปฏิพิมฺพภูตํ อุปจารชฺฌานมฺปิ ตํขณํเยว นิพฺพตฺตติ ฯ อิโต ปรํ ยาว ปฐมชฺฌานสฺส อปฺปนา เจว วสิปฺปตฺติ จ ตาว สพฺพํ ปฐวีกสิเณ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ ฯ

อิโต ปเรสุ ปน วินีลกาทีสุปิ ยนฺตํ อุทฺธุมาตกํ อสุภนิมิตฺตํ อุคฺคณฺหนฺโต เอโก อทุติโย คจฺฉติ อุปฏฺฐิตาย สติยาติอาทินา นเยน คมนํ อาทึ กตฺวา ลกฺขณํ วุตฺตํ ตํ สพฺพํ วินีลกํ อสุภนิมิตฺตํ อุคฺคณฺหนฺโต วิปุพฺพกํ อสุภนิมิตฺตํ อุคฺคณฺหนฺโตติ เอวํ ตสฺส ตสฺส วเสน ตตฺถ ตตฺถ อุทฺธุมาตกปทมตฺตํ ปริวตฺเตตฺวา

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทโส

วุตฺตนเยเนว สวินิจฺฉยาธิปฺปายํ เวทิตพฺพํ ฯ อยํ ปน วิเสโส ฯ

วินีลเก วินีลกํ ปฏิกูลํ วินีลกํ ปฏิกูลนฺติ มนสิกาโร ปวตฺเตตพฺโพ ฯ อุคฺคหนิมิตฺตญฺเจตฺถ กวรกวรวณฺณํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ ฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปน อุสฺสทวเสน อุปฏฺฐาติ ฯ

วิปุพฺพเก วิปุพฺพกํ ปฏิกูลํ วิปุพฺพกํ ปฏิกูลนฺติ มนสิกาโร ปวตฺเตตพฺโพ ฯ อุคฺคหนิมิตฺตํ ปเนตฺถ ปคฺฆรนฺตมิว อุปฏฺฐาติ ฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ นิจฺจลํ สนฺนิสินฺนํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ ฯ

วิจฺฉิทฺทกํ ยุทฺธมณฺฑเล วา โจราฏวิยํ วา สุสาเน วา ยตฺถ ราชาโน โจเร ฉินฺทาเปนฺติ อรญฺเญ วา ปน สีหพฺยคฺเฆหิ ฉินฺนปุริสฏฺฐาเน ลพฺภติ ตสฺมา ตถารูปํ ฐานํ คนฺตฺวา สเจ นานาทิสาย ปติตมฺปิ เอกาวชฺชเนน อาปาถํ อาคจฺฉติ อิจฺเจตํ กุสลํ โน เจ อาคจฺฉติ สยํ หตฺเถน น ปรามสิตพฺพํ ฯ ปรามสนฺโต หิ วิสฺสาสํ อาปชฺชติ ตสฺมา อารามิเกน วา สมณุทฺเทเสน วา อญฺเญน วา เกนจิ เอกฏฺฐาเน กาเรตพฺพํ ฯ อลภนฺเตน กตฺตรยฏฺฐิยา วา ทณฺฑเกน วา เอกงฺคุลนฺตรํ กตฺวา อุปนาเมตพฺพํ ฯ เอวํ อุปนาเมตฺวา วิจฺฉิทฺทกํ ปฏิกูลํ วิจฺฉิทฺทกํ ปฏิกูลนฺติ มนสิกาโร ปวตฺเตตพฺโพ ฯ ตตฺถ อุคฺคหนิมิตฺตํ มชฺเฌ ฉิทฺทํ วิย อุปฏฺฐาติ ฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปน ปริปุณฺณํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ ฯ

วิกฺขายิตเก วิกฺขายิตกํ ปฏิกูลํ วิกฺขายิตกํ ปฏิกูลนฺติ ปวตฺเตตพฺโพ ฯ อุคฺคหนิมิตฺตํ ปเนตฺถ ตหึ ตหึ ขายิตสทิสเมว

วิสุทฺธิมคฺเค

อุปฏฺฐาติ ฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปริปุณฺณเมว หุตฺวา อุปฏฺฐาติ ฯ

วิกฺขิตฺตกมฺปิ วิจฺฉิทฺทเก วุตฺตนเยเนว องฺคุลงฺคุลนฺตรํ กาเรตฺวา วา กตฺวา วา วิกฺขิตฺตกํ ปฏิกูลํ วิกฺขิตฺตกํ ปฏิกูลนฺติ มนสิกาโร ปวตฺเตตพฺโพ ฯ เอตฺถ อุคฺคหนิมิตฺตํ ปากฏนฺตรํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ ฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปน ปริปุณฺณเมว หุตฺวา อุปฏฺฐาติ ฯ

หตวิกฺขิตฺตกมฺปิ วิจฺฉิทฺทเก วุตฺตปฺปกาเรสุเยว ฐาเนสุ ลพฺภติ ฯ ตสฺมา ตตฺถ คนฺตฺวา วุตฺตนเยเนว องฺคุลงฺคุลนฺตรํ กาเรตฺวา วา กตฺวา วา หตวิกฺขิตฺตกํ ปฏิกูลํ หตวิกฺขิตฺตกํ ปฏิกูลนฺติ มนสิกาโร ปวตฺเตตพฺโพ ฯ อุคฺคหนิมิตฺตํ ปเนตฺถ ปญฺญายมานํ ปหารมุขํ วิย โหติ ฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปริปุณฺณเมว หุตฺวา อุปฏฺฐาติ ฯ

โลหิตกํ ยุทฺธมณฺฑลาทีสุ ลทฺธปฺปหารานํ หตฺถปาทาทีสุ วา ฉินฺเนสุ ภินฺนคณฺฑปีฬกาทีนํ วา มุขโต ปคฺฆรมานกาเล ลพฺภติ ฯ ตสฺมา ตํ ทิสฺวา โลหิตกํ ปฏิกูลํ โลหิตกํ ปฏิกูลนฺติ มนสิกาโร ปวตฺเตตพฺโพ ฯ เอตฺถ อุคฺคหนิมิตฺตํ วาตปฺปหฏา วิย รตฺตปฏากา จลมานาการํ อุปฏฺฐาติ ฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปน สนฺนิสินฺนํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ ฯ

ปุฬุวกํ ทฺวีหตีหจฺจเยน กุณปสฺส นวหิ วณมุเขหิ กิมิราสิปคฺฆรณกาเล โหติ ฯ อปิจ ตํ โสณ สิคาลมนุสฺสโค มหิส หตฺถิอสฺส อชคราทีนํ สรีรปฺปมาณเมว หุตฺวา สาลิภตฺตราสิ วิย ติฏฺฐติ ฯ เตสุ ยตฺถ กตฺถจิ ปุฬุวกํ ปฏิกูลํ ปุฬุวกํ ปฏิกูลนฺติ มนสิกาโร ปวตฺเตตพฺโพ ฯ จูฬปิณฺฑปาติกติสฺสตฺเถรสฺส หิ กาฬทีฆวาปิยา

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทโส

อนฺโต หตฺถิกุณเป นิมิตฺตํ อุปฏฺฐาติ ฯ อุคฺคหนิมิตฺตํ ปเนตฺถ จลมานํ วิย อุปฏฺฐาติ ฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ สาลิภตฺตปิณฺโฑ วิย สนฺนิสินฺนํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ ฯ

อฏฺฐิกํ โส ปสฺเสยฺย สรีรํ สิวฏฺฐิกาย ฉฑฺฑิตํ อฏฺฐิสงฺขลิกํ สมํสโลหิตํ นฺหารุสมฺพนฺธนฺติอาทินา นเยน นานปฺปการโต วุตฺตํ ฯ ตสฺมา ยตฺถ ตํ นิกฺขิตฺตํ โหติ ตตฺถ ปุริมนเยเนว คนฺตฺวา สมนฺตา ปาสาณาทีนํ วเสน สนิมิตฺตํ สารมฺมณํ กตฺวา อิทํ อฏฺฐิกนฺติ สภาวภาวโต อุปลกฺเขตฺวา วณฺณาทิวเสน เอกาทสหากาเรหิ นิมิตฺตํ อุคฺคเหตพฺพํ ฯ ตํ ปน วณฺณโต เสตนฺติ โอโลเกนฺตสฺส น อุปฏฺฐาติ โอทาตกสิณสมฺเภโท โหติ ฯ ตสฺมา อฏฺฐิกนฺติ ปฏิกูลวเสเนว โอโลเกตพฺพํ ฯ ลิงฺคนฺติ อิธ หตฺถาทีนํ นามํ ฯ ตสฺมา หตฺถปาทสีสอุรพาหุกฏิอูรุชงฺฆานํ วเสน ลิงฺคโต ววตฺถเปตพฺพํ ฯ ทีฆรสฺสวฏฺฏจตุรสฺสขุทฺทกมหนฺตวเสน ปน สณฺฐานโต ววตฺถเปตพฺพํ ฯ ทิโสกาสา วุตฺตนยาเยว ฯ ตสฺส ตสฺส อฏฺฐิโน ปริยนฺตวเสน ปน ปริจฺเฉทโต ววตฺถเปตฺวา ยเทเวตฺถ ปากฏํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ ตํ คเหตฺวา อปฺปนา ปาปุณิตพฺพา ฯ ตสฺส ตสฺส อฏฺฐิโน นินฺนฏฺฐานถลฏฺฐานวเสน ปน นินฺนโต จ ถลโต จ ววตฺถเปตพฺพํ ฯ ปเทสวเสนาปิ อหํ นินฺเน ฐิโต อฏฺฐิ ถเล อหํ วา ถเล อฏฺฐิ นินฺเนติปิ ววตฺถเปตพฺพํ ฯ ทฺวินฺนํ ปน อฏฺฐิกานํ ฆฏิตฆฏิตฏฺฐานวเสน สนฺธิโต ววตฺถเปตพฺพํ ฯ อฏฺฐิกานํเยว อนฺตรวเสน วิวรโต ววตฺถเปตพฺพํ ฯ สพฺพตฺเถว ปน

ญาณํ จาเรตฺวา อิมสฺมึ ฐาเน อิทมฏฺฐีติ สมนฺตโต ววฏฺฐเปตพฺพํ ฯ เอวมฺปิ นิมิตฺเต อนุปฏฺฐหนฺเต นลาฏฏฺฐิมฺหิ จิตฺตํ สณฺฐเปตพฺพํ ฯ ยถา เจตฺถ เอวํ อิทํ เอกาทสวิเธน นิมิตฺตคฺคหณํ อิโต ปุริเมสุ ปุพฺพกาทีสุปิ ยุชฺชมานวเสน สลฺลกฺเขตพฺพํ ฯ อิทญฺจ ปน กมฺมฏฺฐานํ สกลายปิ อฏฺฐิกสงฺขลิกาย เอกสฺมิมฺปิ อฏฺฐิเก สมฺปชฺชติ ตสฺมา เตสุ ยตฺถ กตฺถจิ เอกาทสวิเธน นิมิตฺตํ อุคฺคเหตฺวา อฏฺฐิกํ ปฏิกูลํ อฏฺฐิกํ ปฏิกูลนฺติ มนสิกาโร ปวตฺเตตพฺโพ ฯ อิธ อุคฺคหนิมิตฺตมฺปิ ปฏิภาคนิมิตฺตมฺปิ เอกสทิสเมว โหตีติ วุตฺตํ ฯ ตํ เอกสฺมึ อฏฺฐิเก ยุตฺตํ ฯ อฏฺฐิกสงฺขลิกาย ปน อุคฺคหนิมิตฺเต ปญฺญายมานวิวรตา ปฏิภาคนิมิตฺเต ปริปุณฺณภาโว ยุชฺชติ ฯ เอกฏฺฐิเกปิ จ อุคฺคหนิมิตฺเต วิภจฺเฉน ภยานเกน ภวิตพฺพํ ปฏิภาคนิมิตฺเตน ปีติโสมนสฺสชนเกน อุปจาราวหตฺตา ฯ อิมสฺมิญฺหิ โอกาเส ยํ อฏฺฐกถาสุ วุตฺตํ ตํ ทฺวารํ ทตฺวาว วุตฺตํ ฯ ตถา หิ ตตฺถ จตูสุ พฺรหฺมวิหาเรสุ ทสสุ จ อสุเภสุ ปฏิภาคนิมิตฺตํ นตฺถิ พฺรหฺมวิหาเรสุ หิ สีมสมฺเภโทเยว นิมิตฺตํ ทสสุ จ อสุเภสุ นิพฺพิกปฺปํ กตฺวา ปฏิกูลภาเวเยว ทิฏฺเฐ นิมิตฺตํ นาม โหตีติ วตฺวาปิ ปุน อนนฺตรเมว ทุวิธํ อิธ นิมิตฺตํ อุคฺคหนิมิตฺตํ ปฏิภาคนิมิตฺตํ อุคฺคหนิมิตฺตํ วิรูปํ วิภจฺฉํ เภรวารมฺมณํ ภยานกํ หุตฺวา อุปฏฺฐาตีติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตสฺมา ยํ วิจาเรตฺวา อโวจุมฺหา อิทเมเวตฺถ ยุตฺตํ ฯ อปิจ มหาติสฺสตฺเถรสฺส ทนฺตฏฺฐิกมตฺโตโลกเนน สกลิตฺถีสรีรสฺส อฏฺฐิสงฺฆาฏภาเวน

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทโส
อุปฏฺฐานาทีนิ เจตฺถ นิทสฺสนานีติ ฯ

อิติ อสุภานิ สุภคุโณ ทส สตโลจเนน ถุตกิตฺติ
ยานิ อโวจ ทสพโล เอเกกชฺฌานเหตูนิ ฯ
เอวํ ตานิ เจเตสญฺจ ภาวนานยมิมํ วิทิตฺวาน
เตเสฺวว อยํ ภิยฺโย ปกิณฺณกกถาปิ วิญฺเญยฺยา ฯ

เอเตสุ หิ ยตฺถ กตฺถจิ อธิคตชฺฌาโน สุวิกฺขมฺภิตราคตฺตา วีตราโค วิย นิลฺโลลุปฺปจาโร โหติ ฯ เอวํ สนฺเตปิ ยฺวายํ อสุภปฺปเภโท วุตฺโต โส สรีรสภาวปฺปตฺติวเสน จ ราคจริตเภทวเสน จาติ เวทิตพฺโพ ฯ

ฉวสรีรญฺหิ ปฏิกูลภาวํ อาปชฺชมานํ อุทฺธุมาตกสภาวปฺปตฺตํ วา สิยา วินีลกาทีนํ วา อญฺญตรสภาวปฺปตฺตํ ฯ อิติ ยาทิสํ ยาทิสํ สกฺกา โหติ ลทฺธุํ ตาทิเส ตาทิเส อุทฺธุมาตกํ ปฏิกูลํ วินีลกํ ปฏิกูลนฺติ เอวํ นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพเมวาติ สรีรสภาวปฺปตฺติวเสน ทสธา อสุภปฺปเภโท วุตฺโตติ เวทิตพฺโพ ฯ

วิเสสโต เจตฺถ อุทฺธุมาตกํ สรีรสณฺฐานวิปตฺติปฺปกาสนโต สณฺฐานราคิโน สปฺปายํ วินีลกํ ฉวิราควิปตฺติปฺปกาสนโต สรีรวณฺณราคิโน สปฺปายํ วิปุพฺพกํ[๑] กายวณฺณปฏิพทฺธสฺส ทุคฺคนฺธภาวสฺส ปกาสนโต มาลาคนฺธาทิวเสน สมุฏฺฐาปิตสรีรคนฺธราคิโน สปฺปายํ วิจฺฉิทฺทกํ อนฺโตสุสิรภาวปฺปกาสนโต สรีเร ฆนภาวราคิโน สปฺปายํ วิกฺขายิตกํ มํสุปจยสมฺปตฺติวินาสปฺปกาสนโต ถนาทีสุ

๑. กายวณฺณปฏิพทฺธสฺสาติ เอวํ ภวิตพฺพํ ฯ ฏีกายมฺปน กาโยเอว กายวณฺโณติ วุตฺตํ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

สรีรปฺปเทเสสุ มํสุปจยราคิโน สปฺปายํ วิกฺขิตฺตกํ องฺคปจฺจงฺคานํ วิกฺเขปปฺปกาสนโต องฺคปจฺจงฺคลีลาราคิโน สปฺปายํ หตวิกฺขิตฺตกํ สรีรสงฺฆาฏเภทวิการปฺปกาสนโต สรีรสงฺฆาฏสมฺปตฺติราคิโน สปฺปายํ โลหิตกํ โลหิตมกฺขิตปฏิกูลภาวปฺปกาสนโต อลงฺการชนิตโสภาราคิโน สปฺปายํ ปุฬุวกํ กายสฺส อเนกกิมิกุลสาธารณภาวปฺปกาสนโต กาเย มมตฺตราคิโน สปฺปายํ อฏฺฐิกํ สรีรฏฺฐีนํ ปฏิกูลภาวปฺปกาสนโต ทนฺตสมฺปตฺติราคิโน สปฺปายนฺติ เอวํ ราคจริตเภทวเสนาปิ ทสธา อสุภปฺปเภโท วุตฺโตติ เวทิตพฺโพ ฯ

ยสฺมา ปน ทสวิเธปิ เอตสฺมึ อสุเภ เสยฺยถาปิ นาม อปริสณฺฐิตชลาย สีฆโสตาย นทิยา อริตฺตพเลเนว นาวา ติฏฺฐติ วินา อริตฺเตน น สกฺกา ฐเปตุํ เอวเมว ทุพฺพลตฺตา อารมฺมณสฺส วิตกฺกพเลเนว จิตฺตํ เอกคฺคํ หุตฺวา ติฏฺฐติ วินา วิตกฺเกน น สกฺกา ฐเปตุํ ตสฺมา ปฐมชฺฌานเมเวตฺถ โหติ น ทุติยาทีนิ ฯ ปฏิกูเลปิ เจตสฺมึ อารมฺมเณ อทฺธา อิมาย ปฏิปทาย ชรามรณมฺหา ปริมุจฺจิสฺสามีติ เอวํ อานิสํสทสฺสาวิตาย เจว นีวรณสนฺตาปปฺปหาเนน จ ปีติโสมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ พหหทานิ เวตฺตนํ° ลภิสฺสามีติ อานิสํสทสฺสาวิโน ปุปฺผจฺฉฑฺฑกสฺส คูถราสิมฺหิ วิย อุสฺสนฺนพฺยาธิทุกฺขสฺส โรคิโน วมนวิเรจนปฺปวตฺติยํ วิย จ ฯ

ทสวิธมฺปิ เจตํ อสุภํ ลกฺขณโต เอกเมว โหติ ฯ ทสวิธสฺสาปิ เหตสฺส อสุจิ ทุคฺคนฺธเชคุจฺฉปฏิกูลภาโวเยว ลกฺขณํ ฯ ตเทตํ อิมินา ลกฺขเณน น เกวลํ มตสรีเร ทนฺตฏฺฐิกทสฺสาวิโน

๑. เวตนนฺติปิ ฯ

อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทโส

ปน เจติยปพฺพตวาสิมหาติสฺสตฺเถรสฺส วิย หตฺถิกฺขนฺธคตํ ราชานํ โอโลเกนฺตสฺส สงฺฆรกฺขิตตฺเถรุปฏฺฐากสามเณรสฺส วิย จ ชีวมานก-สรีเรปิ อุปฏฺฐาติ ฯ ยเถว หิ มตสรีรํ เอวํ ชีวมานกมฺปิ อสุภเมว ฯ อสุภลกฺขณํ ปเนตฺถ อาคนฺตุเกน อลงฺกาเรน[๑] ปฏิจฺฉนฺนตฺตา น ปญฺญายติ ฯ ปกติยา ปน อิทํ สรีรํ นาม อติเรกติสตอฏฺฐิก-สมุสฺสยํ อสีติสตสนฺธิสงฺฆฏิกํ นวนฺหารุสต นิพนฺธํ นวมํสเปสิ-สตานุลิตฺตํ อลฺลตนุจมฺมปริโยนทฺธํ ฉวิยา ปฏิจฺฉนฺนํ ฉิทฺทาวฉิทฺทํ เมทกถาลิกา วิย นิจฺจุคฺฆริตปคฺฆริตํ กิมิสงฺฆนิเสวิตํ โรคานํ อายตนํ ทุกฺขธมฺมานํ วตฺถุ ปริภินฺนปุราณคณฺโฑ วิย นวหิ วณมุเขหิ สตตํ วิสฺสนฺทนํ ยสฺส อุโภหิ อกฺขีหิ อกฺขิคูถโก ปคฺฆรติ กณฺณวิเลหิ กณฺณคูถโก นาสปุเฏหิ สิงฺฆาณิกา มุขโต อาหารปิตฺตเสมฺห-รุหิรานิ อโธทฺวาเรหิ อุจฺจารปสฺสาโว นวนวุติยา โลมกูปสหสฺเสหิ อสุจิเสทยูโส ปคฺฆรติ นีลมกฺขิกาทโย สมฺปริวาเรนฺติ ยํ ทนฺต-กฏฺฐมุขโธวนสีสมกฺขนนฺหานนิวาสนปารุปนาทีหิ อปฺปฏิชคฺคิตฺวา ยถาชาโตว ผรุสวิปฺปกิณฺณเกโส หุตฺวา คาเมน คามํ วิจรนฺโต ราชาปิ ปุปฺผจฺฉฑฺฑกจณฺฑาลาทีสุ อญฺญตโรปิ สมสรีรปฏิกูลตาย นิพฺพิเสโส โหติ ฯ เอวํ อสุจิทุคฺคนฺธเชคุจฺฉปฏิกูลตาย รญฺโญ วา จณฺฑาลสฺส วา สรีเร เวมตฺตํ นาม นตฺถิ ฯ ทนฺตกฏฺฐมุข-โธวนาทีหิ ปเนตฺถ ทนฺตมลาทีนิ ปริมชฺชิตฺวา นานาวตฺเถหิ หิริโกปีนํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา นานาวณฺเณน สุรภิวิเลปเนน วิลิมฺปิตฺวา ปุปฺผาภรณาทีหิ อลงฺกริตฺวา อหนฺติ มมนฺติ คเหตพฺพาการปฺปตฺตํ

๑. ยุ....นิพทฺธํ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

กโรนฺติ ฯ ตโต อิมินา อาคนฺตุเกน อลงฺกาเรน ปฏิจฺฉนฺนตฺตา ตทสฺส ยาถาวสรสํ อสุภลกฺขณํ อสลฺชานนฺตา ปุริสา อิตฺถีสุ อิตฺถิโย จ ปุริเสสุ รตึ กโรนฺติ ฯ ปรมตฺถโต ปเนตฺถ รชิตพฺพก- ยุตฺตฏฺฐานํ นาม อณุมตฺตมฺปิ นตฺถิ ฯ ตถา หิ เกสโลมนข ทนฺต- เขฬสิงฺฆาณิกอุจฺจารปสฺสาวาทีสุ เอกโกฏฺฐาสมฺปิ สรีรโต พหิ ปติตํ สตฺตา หตฺเถน ฉุปิตุมฺปิ น อิจฺฉนฺติ อฏฺฏิยนฺติ หรายนฺติ ชิคุจฺฉนฺติ ยํ ยํ ปเนตฺถ อวเสสํ โหติ ตํ ตํ เอวํ ปฏิกูลมฺปิ สมานํ อวิชฺชนฺธการปริโยนทฺธา อตฺตสิเนหราครตฺตา อิฏฺฐํ กนฺตํ นิจฺจํ สุขํ อตฺตาติ คณฺหนฺติ ฯ เต เอวํ คณฺหนฺตา อฏวิยํ กึสุกรุกฺขํ ทิสฺวา รุกฺขโต อปติตปุปฺผํ อยํ มํสเปสิ อยํ มํสเปสีติ วิหญฺญมาเนน ชรสิคาเลน สมานตํเยว อาปชฺชนฺติ ฯ ตสฺมา

ยถาปิ ปุปฺผิตํ ทิสฺวา สิคาโล กึสุกํ วเน
มํสรุกฺโข มยา ลทฺโธ อิติ คนฺตฺวาน เวคสา
ปติตํ ปติตํ ปุปฺผํ ฑํสิตวา อติโลลุโป
นยิทํ มํสํ อทุํ มํสํ ยํ รุกฺขสฺมินฺติ คณฺหติ
โกฏฺฐาสํ ปติตํเยว อสุภนฺติ ตถา พุโธ
อคฺคเหตฺวาน คณฺเหยฺย สรีรฏฺฐมฺปิ นํ ตถา
อิมญฺหิ สุภโต กายํ คเหตฺวา ตตฺถ มุจฺฉิตา
พาลา กโรนฺตา ปาปานิ ทุกฺขา น ปริมุจฺจเร
ตสฺมา ปสฺเสยฺย เมธาวี ชีวโต วา มตสฺส วา
สภาวํ ปูติกายสฺส สุภภาเวน วชฺชิตํ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทโส

วุตฺตญฺเหตํ

ทุคฺคนฺโธ อสุจิ กาโย   กุณโป อุกฺกรูปโม
นินฺทิโต จกฺขุภูเตหิ   กาโย พาลาภินนฺทิโต
อลฺลจมฺมปฏิจฺฉนฺโน   นวทฺวาโร มหาวโณ
สมนฺตโต ปคฺฆรติ   อสุจิ ปูติคนฺธิโย
สเจ อิมสฺส กายสฺส   อนฺโต พาหิรโต สิยา
ทณฺฑํ นูน คเหตฺวาน   กากโสเณ นิวารเยติ ฯ

ตสฺมา ทพฺพชาติเกน ภิกฺขุนา ชีวมานสรีรํ วา โหตุ มตสรีรํ วา ยตฺถ ยตฺถ อสุภากาโร ปญฺญายติ ตตฺถ ตตฺเถว นิมิตฺตํ คเหตฺวา กมฺมฏฺฐานํ อปฺปนํ ปาเปตพฺพนฺติ ฯ

อิติ สาธุชนปาโมชฺชตฺถาย กเต วิสุทฺธิมคฺเค สมาธิภาวนาธิกาเร อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทโส นาม ฉฏฺโฐ ปริจฺเฉโท ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทโส

อสุภานนฺตรํ อุทฺทิฏฺฐาสุ ปน ทสสุ อนุสฺสตีสุ ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนโต สติเยว อนุสฺสติ ฯ ปวตฺติตพฺพฏฺฐานมฺหิเยว ปวตฺตตฺตา สทฺธาปพฺพชิตสฺส กุลปุตฺตสฺส อนุรูปา สตีติปิ อนุสฺสติ ฯ พุทฺธํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ พุทฺธานุสฺสติ ฯ พุทฺธคุณารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํ ฯ ธมฺมํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ ธมฺมานุสฺสติ ฯ สฺวากฺขาตตาทิธมฺมคุณารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํ ฯ สงฺฆํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ สงฺฆานุสฺสติ ฯ สุปฏิปนฺนตาทิสงฺฆ-

วิสุทฺธิมคฺเค

คุณารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํ ฯ สีลํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ สีลานุสฺสติ ฯ อขณฺฑตาทิสีลคุณารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํ ฯ จาคํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ จาคานุสฺสติ ฯ มุตฺตจาคตาทิจาคคุณารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํ ฯ เทวตา อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ เทวตานุสฺสติ ฯ เทวตา สกฺขิฏฺฐาเน จเปตฺวา อตฺตโน สทฺธาทิคุณารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํ ฯ มรณํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ มรณานุสฺสติ ฯ ชีวิตินฺทฺริยุ-ปจฺเฉทารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํ ฯ เกสาทิเภทํ รูปกายํ คตา กาเย วา คตาติ กายคตา ฯ กายคตา จ สา สติ จาติ กายคตสฺสตีติ วตฺตพฺเพ รสฺสํ อกตฺวา กายคตาสตีติ วุตฺตา ฯ เกสาทิกายโกฏฺฐาสนิมิตฺตารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํ ฯ อานาปาเน อารพฺภ อุปฺปนฺนา สติ อานาปานสฺสติ ฯ อสฺสาส-ปสฺสาสนิมิตฺตารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํ ฯ อุปสมํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ อุปสมานุสฺสติ ฯ สพฺพทุกฺขุปสมารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํ ฯ

อิติ อิมาสุ ทสสุ อนุสฺสตีสุ พุทฺธานุสฺสตึ ตาว ภาเวตุกาเมน อเวจฺจปฺปสาทสมนฺนาคเตน โยคินา ปฏิรูเป เสนาสเน รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนน อิติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชฺชาจรณ-สมฺปนฺโน สุคโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสานํ พุทฺโธ ภควาติ เอวํ พุทฺธสฺส ภควโต คุณา อนุสฺสริตพฺพา ฯ ตตฺรายํ อนุสฺสรณนโย ฯ โส ภควา อิติปิ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทโส

อรหํ ฯเปฯ โส ภควา อิติปิ ภควาติ อนุสฺสรติ ฯ อิมินา จ อิมินา จ การเณนาติ วุตฺตํ โหติ ฯ

ตตฺถ อารกตฺตา อรีนํ อรานญฺจ หตตฺตา ปจฺจยาทีนํ อรหตฺตา ปาปกรเณ รหาภาวาติ อิเมหิ ตาว การเณหิ โส ภควา อรหนฺติ อนุสฺสรติ ฯ อารกา หิ โส สพฺพกิเลเสหิ สุวิทูรวิทูเร ฐิโต มคฺเคน สวาสนานํ กิเลสานํ วิทฺธํสิตตฺตาติ อารกตฺตา อรหํ ฯ

โส ตโต อารกา นาม ยสฺส เยนาสมงฺคิตา
อสมงฺคี จ โทเสหิ นาโถ เตนารหํ มโตติ ฯ
เต จาเนน กิเลสาริโย มคฺเคน หตาติ อรีนํ หตตฺตาปิ อรหํ ฯ
ยสฺมา ราคาทิสงฺขาตา สพฺเพปิ อริโย หตา
ปญฺญาสตฺเถน นาเถน ตสฺมาปิ อรหํ มโตติ ฯ

ยญฺเจตํ อวิชฺชาภวตณฺหามยนาภิ ปุญฺญาทิอภิสงฺขารารํ ชรามรณเนมิ สาสวสมุทยมเยน[๑] อกฺเขน วิชฺฌิตฺวา ติภวรเถ สมาโยชิตํ อนาทิกาลปฺปวตฺตํ สํสารจกฺกํ ตสฺสาเนน โพธิมณฺเฑ วิริยปาเทหิ สีลปถวิยํ ปติฏฺฐาย สทฺธาหตฺเถน กมฺมกฺขยกรญาณผรสุํ คเหตฺวา สพฺเพ อรา หตาติ อรานํ หตตฺตาปิ อรหํ ฯ อถวา สํสารจกฺกนฺติ อนมตคฺคํ สํสารวฏฺฏํ วุจฺจติ ฯ ตสฺส จ อวิชฺชา นาภิ มูลตฺตา ชรามรณํ เนมิ ปริโยสานตฺตา เสสา ทส ธมฺมา อรา อวิชฺชามูลกตฺตา ชรามรณปริยนฺตตฺตา จ ฯ ตตฺถ ทุกฺขาทีสุ อญฺญาณํ อวิชฺชา ฯ กามภเว จ อวิชฺชา กามภเว สงฺขารานํ ปจฺจโย โหติ ฯ รูปภเว อวิชฺชา รูปภเว สงฺขารานํ ปจฺจโย โหติ ฯ อรูปภเว

๑. ยุ. อาสวสมุทยมเยน ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

อวิชฺชา อรูปภเว สงฺขารานํ ปจฺจโย โหติ ฯ กามภเว สงฺขารา กามภเว ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสฺส ปจฺจยา โหนฺติ ฯ เอส นโย อิตเรสุ ฯ กามภเว ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํ กามภเว นามรูปสฺส ปจฺจโย โหติ ฯ ตถา รูปภเว ฯ อรูปภเว นามสฺเสว ปจฺจโย โหติ ฯ กามภเว นามรูปํ กามภเว สฬายตนสฺส ปจฺจโย โหติ ฯ รูปภเว นามรูปํ รูปภเว ติณฺณํ อายตนานํ ปจฺจโย โหติ ฯ อรูปภเว นามํ อรูปภเว เอกสฺสายตนสฺส ปจฺจโย โหติ ฯ กามภเว สฬายตนํ กามภเว ฉพฺพิธสฺส ผสฺสสฺส ปจฺจโย โหติ ฯ รูปภเว ตีณิ อายตนานิ รูปภเว ติณฺณํ ผสฺสานํ ปจฺจยา โหนฺติ ฯ อรูปภเว เอกมายตนํ อรูปภเว เอกสฺส ผสฺสสฺส ปจฺจโย โหติ ฯ กามภเว ฉ ผสฺสา กามภเว ฉนฺนํ เวทนานํ ปจฺจยา โหนฺติ ฯ รูปภเว ตโย ตตฺเถว ติสฺสนฺนํ ฯ อรูปภเว เอโก ตตฺเถว เอกิสฺสา เวทนาย ปจฺจโย โหติ ฯ กามภเว ฉ เวทนา กามภเว ฉนฺนํ ตณฺหากายานํ ปจฺจยา โหนฺติ ฯ รูปภเว ติสฺโส ตตฺเถว ติณฺณํ ฯ อรูปภเว เอกา เวทนา อรูปภเว เอกสฺส ตณฺหากายสฺส ปจฺจโย โหติ ฯ ตตฺถ ตตฺถ สา สา ตณฺหา ตสฺส ตสฺส อุปาทานสฺส ฯ อุปาทานาทโย ภวาทีนํ ฯ กถํ ฯ อิเธกจฺโจ กาเม ปริภุญฺชิสฺสามีติ กามุปาทานปจฺจยา กาเยน ทุจฺจริตํ จรติ วาจาย ทุจฺจริตํ จรติ มนสา ทุจฺจริตํ จรติ ฯ ทุจฺจริตปาริปูริยา อปาเย อุปฺปชฺชติ ฯ ตตฺถสฺส อุปปตฺติเหตุภูตํ กมฺมํ กมฺมภโว ฯ กมฺมนิพฺพตฺตา ขนฺธา อุปปตฺติภโว ฯ ขนฺธานํ นิพฺพตฺติ ชาติ ปริปาโก ชรา เภโท มรณํ ฯ อปโร สคฺค-

ฉอนุสฺสตินิทฺเทโส

สมฺปตฺตึ อนุภวิสฺสามีติ ตเถว สุจริตํ จรติ สุจริตปาริปูริยา สคฺเค อุปฺปชฺชติ ฯ ตตฺถสฺส อุปปตฺติเหตุภูตํ กมฺมํ กมฺมภโวติ โสเยว นโย ฯ อปโร ปน พฺรหฺมโลกสมฺปตฺตึ อนุภวิสฺสามีติ กามุปาทาน- ปจฺจยาเอว เมตฺตํ ภาเวติ กรุณํ มุทิตํ อุเปกฺขํ ภาเวติ ภาวนา- ปาริปูริยา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตติ ฯ ตตฺถสฺส นิพฺพตฺติเหตุภูตํ กมฺมํ กมฺมภโวติ โสเยว นโย ฯ อปโร อรูปภเว สมฺปตฺตึ อนุภวิสฺสามีติ ตเถว อากาสานญฺจายตนาทิสมาปตฺติโย ภาเวติ ภาวนาปาริปูริยา ตตฺถ ตตฺถ นิพฺพตฺตติ ฯ ตตฺถสฺส นิพฺพตฺติเหตุภูตํ กมฺมํ กมฺมภโว ฯ กมฺมนิพฺพตฺตา ขนฺธา อุปปตฺติภโว ฯ ขนฺธานํ นิพฺพตฺติ ชาติ ปริปาโก ชรา เภโท มรณนฺติ ฯ เอเสว นโย เสสุปาทานมูลิกาสุปิ โยชนาสุ ฯ เอวมยํ อวิชฺชา เหตุ สงฺขารา เหตุสมุปฺปนฺนา อุโภเปเต เหตุสมุปฺปนฺนาติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณํ อตีตมฺปิ อทฺธานํ อนาคตมฺปิ อทฺธานํ อวิชฺชา เหตุ สงฺขารา เหตุสมุปฺปนฺนา อุโภเปเต เหตุสมุปฺปนฺนาติ ปจฺจย- ปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณนฺติ[๑] ฯ เอเตน นเยน สพฺพปทานิ วิตฺถาเรตพฺพานิ ฯ ตตฺถ อวิชฺชาสงฺขารา เอโก สงฺเขโป วิญฺญาณ- นามรูปสฬายตนผสฺสเวทนา เอโก ตณฺหูปาทานภวา เอโก ชาติ- ชรามรณํ เอโก ฯ ปุริมสงฺเขโป เจตฺถ อตีโต อทฺธา เทฺว มชฺฌิมา ปจฺจุปฺปนฺโน ชาติชรามรณํ อนาคโต ฯ อวิชฺชาสงฺขารคฺคหเณน เจตฺถ ตณฺหูปาทานภวา คหิตาว โหนฺตีติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา

๑. ขุ. ป. ๓๑/๗๓ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

อตีเต กมฺมวฏฺฏํ ฯ วิญฺญาณาทโย ปญฺจ เอตรหิ วิปากวฏฺฏํ ฯ ตณฺหูปาทานภวคฺคหเณน อวิชฺชาสงฺขารา คหิตาว โหนฺตีติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา เอตรหิ กมฺมวฏฺฏํ ฯ ชาติชรามรณาปเทเสน วิญฺญาณาทีนํ นิทฺทิฏฺฐตฺตา อิเม ปญฺจ ธมฺมา อายตึ วิปากวฏฺฏํ ฯ เต อาการโต วีสติวิธา โหนฺติ ฯ สงฺขารวิญฺญาณานญฺเจตฺถ อนฺตรา เอโก สนฺธิ เวทนาตณฺหานํ อนฺตรา เอโก ภว ชาตี- นมนฺตรา เอโกติ ฯ อิติ ภควา เอตํ จตุสงฺเขปํ ติยทฺธํ วีสตาการํ ติสนฺธึ ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ สพฺพาการโต ชานาติ ปสฺสติ อญฺญาติ ปฏิวิชฺฌติ ฯ ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา ฯ เตน วุจฺจติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณนฺติ ฯ อิมินา ธมฺมฏฺฐิติญาเณน ภควา เต ธมฺเม ยถาภูตํ ญตฺวา เตสุ นิพฺพินฺทนฺโต วิรชฺชนฺโต วิมุจฺจนฺโต วุตฺตปฺปการสฺส อิมสฺส สํสารจกฺกสฺส อเร พหิ วิหนิ วิทฺธํเสสิ ฯ เอวมฺปิ อรานํ หตตฺตา อรหํ ฯ

อรา สํสารจกฺกสฺส หตา ญาณาสินา ยโต
โลกนาเถน เตเนส อรหนฺติ ปวุจฺจติ ฯ

อคฺคทกฺขิเณยฺยตฺตา จ จีวราทิปจฺจเย อรหติ ปูชาวิเสสญฺจ เตเนว จ อุปฺปนฺเน ตถาคเต เยเกจิ มเหสกฺขา เทวมนุสฺสา น เต อญฺญตฺถ ปูชํ กโรนฺติ ฯ ตถา หิ พฺรหฺมา สหมฺปติ สิเนรุมตฺเตน รตนทาเมน ตถาคตํ ปูเชสิ ฯ ยถาพลญฺจ อญฺเญ เทวา มนุสฺสา จ พิมฺพิสารโกสลราชาทโย ฯ ปรินิพฺพุตมฺปิ จ ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส ฉนฺนวุติโกฏิธนํ วิสชฺเชตฺวา อโสกมหาราชา สกลชมฺพูทีเป

ฉอนุสฺสตินิทฺเทโส

จตุราสีติวิหารสหสฺสานิ ปติฏฺฐาเปสิ โก ปน วาโท อญฺเญสํ ปูชาวิเสสานนฺติ ปจฺจยาทีนํ อรหตฺตาปิ อรหํ ฯ

ปูชาวิเสสํ สห ปจฺจเยหิ
ยสฺมา อยํ อรหติ โลกนาโถ
อตฺถานุรูปํ อรหนฺติ โลเก
ตสฺมา ชิโน อรหติ นามเมตํ ฯ

ยถา จ โลเก เยเกจิ ปณฺฑิตมานิโน พาลา อสิโลกภเยน รโห ปาปํ กโรนฺติ เอวเมส น กทาจิ กโรตีติ ปาปกรเณ รหาภาวโตปิ อรหํ ฯ

ยสฺมา นตฺถิ รโห นาม ปาปกมฺเมสุ ตาทิโน
รหาภาวน เตเนส อรหํ อิติ วิสฺสุโต ฯ

เอวํ สพฺพถาปิ

อารกตฺตา หตตฺตา จ กิเลสารีน โส มุนิ
หตสํสารจกฺกาโร ปจฺจยาทีนมารโห[๑]
น รโห กโรติ ปาปานิ อรหํ เตน วุจฺจตีติ ฯ

สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา ปน สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ ตถาเหส สพฺพธมฺเม สมฺมา สามญฺจ พุทฺโธ อภิญฺเญยฺเย ธมฺเม อภิญฺเญยฺยโต พุทฺโธ ปริญฺเญยฺเย ธมฺเม ปริญฺเญยฺยโต ปหาตพฺเพ ธมฺเม ปหาตพฺพโต สจฺฉิกาตพฺเพ ธมฺเม สจฺฉิกาตพฺพโต ภาเวตพฺเพ ธมฺเม ภาเวตพฺพโต ฯ เตเนว จาห

๑. ปจฺจยาทีน จารโห ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

อภิญฺเญยฺยํ อภิญฺญาตํ ภาเวตพฺพญฺจ ภาวิตํ

ปหาตพฺพํ ปหีนํ เม ตสฺมา พุทฺโธสฺมิ พฺราหฺมณาติ[๑] ฯ

อปิจ จกฺขุํ ทุกฺขสจฺจํ ตสฺส มูลการณภาเวน สมุฏฺฐาปิกา ปุริมตณฺหา สมุทยสจฺจํ อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ นิโรธสจฺจํ นิโรธปชานนา ปฏิปทา มคฺคสจฺจนฺติ เอวํ เอเกกปทุทฺธาเรนาปิ สพฺพธมฺเม สมฺมา สามญฺจ พุทฺโธ ฯ เอส นโย โสตฆานชิวฺหา-กายมเนสุ ฯ เอเตเนว นเยน รูปาทีนิ ฉ อายตนานิ จกฺขุวิญฺญาณาทโย ฉ วิญฺญาณกายา จกฺขุสมฺผสฺสาทโย ฉ ผสฺสา จกฺขุสมฺผสฺสชาเวทนาทโย ฉ เวทนา รูปสญฺญาทโย ฉ สญฺญา รูปสญฺเจตนาทโย ฉ เจตนา รูปตณฺหาทโย ฉ ตณฺหากายา รูปวิตกฺกาทโย ฉ วิตกฺกา รูปวิจาราทโย ฉ วิจารา รูปกฺขนฺธาทโย ปญฺจกฺขนฺธา ทส กสิณานิ ทส อนุสฺสติโย อุทฺธุมาตก-สญฺญาทิวเสน ทส สญฺญา เกสาทโย ทฺวตฺตึสาการา ทฺวาทสา-ยตนานิ อฏฺฐารส ธาตุโย กามภวาทโย นว ภวา ปฐมาทีนิ จตฺตาริ ฌานานิ เมตฺตาภาวนาทโย จตสฺโส อปฺปมญฺญาโย จตสฺโส อรูปสมาปตฺติโย ปฏิโลมโต ชรามรณาทีนิ อนุโลมโต อวิชฺชาทีนิ ปฏิจฺจสมุปฺปาทงฺคานิ จ โยเชตพฺพานิ ฯ ตตฺรายํ เอกปทโยชนา ฯ ชรามรณํ ทุกฺขสจฺจํ ชาติ สมุทยสจฺจํ อุภินฺนมฺปิ นิสฺสรณํ นิโรธสจฺจํ นิโรธปชานนา ปฏิปทา มคฺคสจฺจนฺติ เอวํ เอเกกปทุทฺธาเรน สพฺพธมฺเม สมฺมา สามญฺจ พุทฺโธ อนุพุทฺโธ

๑. ขุ. สุ. ๒๕/๔๔๔ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทโส

ปฏิพุทฺโธ ฯ เตน วุตฺตํ สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา ปน สมฺมาสมฺพุทฺโธติ ฯ

วิชฺชาหิ ปน จรเณน จ สมฺปนฺนตฺตา วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน ฯ ตตฺถ วิชฺชาติ ติสฺโสปิ วิชฺชา อฏฺฐปิ วิชฺชา ฯ ติสฺโส วิชฺชา ภยเภรวสุตฺเต วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพา ฯ อฏฺฐ อมฺพฏฺฐสุตฺเต ฯ ตตฺร หิ วิปสฺสนาญาเณน มโนมยิทฺธิยา จ สห ฉ อภิญฺญา ปริคฺคเหตฺวา อฏฺฐ วิชฺชา วุตฺตา ฯ จรณนฺติ สีลสํวโร อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา โภชเน มตฺตญฺญุตา ชาคริยานุโยโค สตฺต สทฺธมฺมา จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานีติ อิเมเยว ปณฺณรส ธมฺมา เวทิตพฺพา ฯ อิเมเยว หิ ปณฺณรส ธมฺมา ยสฺมา เอเตหิ จรติ อริยสาวโก คจฺฉติ อมตํ ทิสํ ตสฺมา จรณนฺติ วุตฺตา ฯ ยถาห ฯ อิธ มหานาม อริยสาวโก สีลวา โหตีติ[๑] ฯ สพฺพํ มชฺฌิมปณฺณาสเก วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ ฯ ภควา อิมาหิ วิชฺชาหิ อิมินา จ จรเณน สมนฺนาคโต เตน วุจฺจติ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโนติ ฯ ตตฺถ วิชฺชาสมฺปทา ภควโต สพฺพญฺญุตํ ปูเรตฺวา ฐิตา จรณสมฺปทา มหาการุณิกตํ ฯ โส สพฺพญฺญุตาย สพฺพสตฺตานํ อตฺถานตฺถํ ญตฺวา มหาการุณิกตาย อนตฺถํ ปริวชฺเชตฺวา อตฺเถ นิโยเชติ ยถาตํ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน ฯ เตนสฺส สาวกา สุปฏิปนฺนา โหนฺติ โน ทุปฺปฏิปนฺนา วิชฺชาจรณวิปนฺนานํ สาวกา อตฺตนฺตปาทโย วิย ฯ

โสภนคมนตฺตา สุนฺทรํ ฐานํ คตตฺตา สมฺมา คตตฺตา สมฺมา จ

๑. ม. ม. ๑๓/๒๖ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

คทตฺตา สุคโต ฯ คมนมฺปิ หิ คตนฺติ วุจฺจติ ฯ ตญฺจ ภควโต โสภนํ ปริสุทฺธมนวชฺชํ ฯ กึ ปน ตนฺติ ฯ อริยมคฺโค ฯ เตน เหส คมเนน เขมํ ทิสํ อสชฺชมาโน คโตติ โสภนคมนตฺตา สุคโต ฯ สุนฺทรํ เจส ฐานํ คโต อมตํ นิพฺพานนฺติ สุนฺทรํ ฐานํ คตตฺตาปิ สุคโต ฯ สมฺมา จ คโต เตน เตน มคฺเคน ปหีเน กิเลเส ปุน อปจฺจาคจฺฉนฺโต ฯ วุตฺตญฺเหตํ โสตาปตฺติมคฺเคน เย กิเลสา ปหีนา เต กิเลเส น ปุเนติ น ปจฺเจติ น ปจฺจาคจฺฉตีติ สุคโต ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน เย กิเลสา ปหีนา เต กิเลเส น ปุเนติ น ปจฺเจติ น ปจฺจาคจฺฉตีติ สุคโตติ ฯ สมฺมา วา คโต ทีปงฺกรปาทมูลโต ปภูติ ยาว โพธิมณฺฑา ตาว สมตึสปารมีปูริตาย สมฺมาปฏิปตฺติยา สพฺพโลกสฺส หิตสุขเมว กโรนฺโต สสฺสตํ อุจฺเฉทํ กามสุขํ อตฺตกิลมถนฺติ อิเม จ อนฺเต อนุปคจฺฉนฺโต คโตติ สมฺมา คตตฺตาปิ สุคโต ฯ สมฺมา เจส คทติ ยุตฺตฏฺฐาเน ยุตฺตเมว วาจํ ภาสตีติ สมฺมา คทตฺตาปิ สุคโต ฯ ตตฺริทํ สาธกสุตฺตํ ยํ ตถาคโต วาจํ ชานาติ อภูตํ อตจฺฉํ อนตฺถสญฺหิตํ สา จ ปเรสํ อปฺปิยา อมนาปา น ตถาคโต ตํ วาจํ ภาสติ ยมฺปิ ตถาคโต วาจํ ชานาติ ภูตํ ตจฺฉํ อนตฺถสญฺหิตํ สา จ ปเรสํ อปฺปิยา อมนาปา ตมฺปิ ตถาคโต วาจํ น ภาสติ ยญฺจ โข ตถาคโต วาจํ ชานาติ ภูตํ ตจฺฉํ อตฺถสญฺหิตํ สา จ ปเรสํ อปฺปิยา อมนาปา ตตฺร กาลญฺญู ตถาคโต โหติ ตสฺสา วาจาย เวยฺยากรณาย ยํ ตถาคโต วาจํ ชานาติ อภูตํ อตจฺฉํ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทโส

อนตฺถสญฺหิตํ สา จ ปเรสํ ปิยา มนาปา น ตถาคโต ตํ วาจํ ภาสติ ยมฺปิ ตถาคโต วาจํ ชานาติ ภูตํ ตจฺฉํ อนตฺถสญฺหิตํ สา จ ปเรสํ ปิยา มนาปา ตมฺปิ ตถาคโต วาจํ น ภาสติ ยญฺจ โข ตถาคโต วาจํ ชานาติ ภูตํ ตจฺฉํ อตฺถสญฺหิตํ สา จ ปเรสํ ปิยา มนาปา ตตฺร กาลญฺญู ตถาคโต โหติ ตสฺสา วาจาย เวยฺยากรณายาติ๑ เอวํ สมฺมา คทตฺตาปิ สุคโตติ เวทิตพฺโพ ฯ

สพฺพถาปิ วิทิตโลกตฺตา ปน โลกวิทู ฯ โส หิ ภควา สภาวโต สมุทยโต นิโรธโต นิโรธุปายโตติ สพฺพถา โลกํ อเวทิ อญฺญาสิ ปฏิวิชฺฌิ ฯ ยถาห ฯ ยตฺถ โข อาวุโส น ชายติ น ชิยฺยติ น มิยฺยติ น จวติ น อุปปชฺชติ นาหํ ตํ คมเนน โลกสฺสนฺตํ ญาเตยฺยํ ทิฏฺเฐยฺยํ ปตฺเตยฺยนฺติ วทามิ น จาหํ อาวุโส อปฺปตฺวาว โลกสฺสนฺตํ ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยํ วทามิ อปิจาหํ อาวุโส อิมสฺมึเยว พฺยามมตฺเต กเลวเร สสญฺญมฺหิ สมนเก โลกญฺจ ปญฺญเปมิ โลกสมุทยญฺจ โลกนิโรธญฺจ โลกนิโรธคามินิญฺจ ปฏิปทํ

คมเนน น ปตฺตพฺโพ โลกสฺสนฺโต กุทาจนํ
น จ อปฺปตฺวา โลกนฺตํ ทุกฺขา อตฺถิ ปโมจนํ
ตสฺมา หเว โลกวิทู สุเมโธ
โลกนฺตคู วูสิตพฺรหฺมจริโย

๑. ม. ม. ๑๓/๙๒ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

โลกสฺส อนฺตํ สมิตาวิ ญตฺวา

นาสึสตี โลกมิมํ ปรญฺจาติ[๑] ฯ

อปิจ ตโย โลกา สงฺขารโลโก สตฺตโลโก โอกาสโลโกติ ฯ ตตฺถ เอโก โลโก สพฺเพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกาติ[๒] อาคตฏฺฐาเน สงฺขารโลโก เวทิตพฺโพ ฯ สสฺสโต โลโกติ วา อสสฺสโต โลโกติ วาติ[๓] อาคตฏฺฐาเน สตฺตโลโก ฯ

ยาวตา จนฺทิมสุริยา ปริหรนฺติ ทิสา ภนฺติ วิโรจนา

ตาว สหสฺสธา โลโก เอตฺถ เต วตฺตเต วโสติ[๔]

อาคตฏฺฐาเน โอกาสโลโก ฯ ตมฺปิ ภควา สพฺพถา อเวทิ ฯ ตถา หิสฺส เอโก โลโก สพฺเพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา เทฺว โลกา นามญฺจ รูปญฺจ ตโย โลกา ติสฺโส เวทนา จตฺตาโร โลกา จตฺตาโร อาหารา ปญฺจ โลกา ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ฉ โลกา ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิ สตฺต โลกา สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติโย อฏฺฐ โลกา อฏฺฐ โลกธมฺมา นว โลกา นว สตฺตาวาสา ทส โลกา ทสายตนานิ ทฺวาทส โลกา ทฺวาทสายตนานิ อฏฺฐารส โลกา อฏฺฐารส ธาตุโยติ[๕] อยํ สงฺขารโลโกปิ สพฺพถา วิทิโต ฯ ยสฺมา ปเนส สพฺเพสมฺปิ สตฺตานํ อาสยํ ชานาติ อนุสยํ ชานาติ จริตํ ชานาติ อธิมุตฺตึ ชานาติ อปฺปรชกฺเข มหารชกฺเข ติกฺขินฺทฺริเย มุทินฺทฺริเย สฺวากาเร ทฺวากาเร สุวิญฺญาปเย ทุวิญฺญาปเย ภพฺเพ

๑. องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๖๔ ฯ ๒. ขุ. ป. ๓๑/๑๗๘ ฯ ๓. ม. ม. ๑๓/๑๔๓ ฯ
๔. ม. มู. ๑๒/๕๙ ฯ ๕. ขุ. ป. ๓๑/๑๗๙ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทโส

อภพฺเพ สตฺเต ชานาติ ตสฺมาสฺส สตฺตโลโกปิ สพฺพถา วิทิโต ฯ ยถา จ สตฺตโลโก เอวํ โอกาสโลโกปิ ฯ ตถาเหส เอกจกฺกวาฬํ อายามโต จ วิตฺถารโต จ โยชนานํ ทฺวาทสสตสหสฺสานิ จตุตฺตึสสตานิ จ ปญฺญาสญฺจ โยชนานิ ปริกฺเขปโต ปน

สพฺพํ สตสหสฺสานิ ฉตฺตึส ปริมณฺฑลํ

ทสญฺเจว สหสฺสานิ อฑฺฒุฑฺฒานิ สตานิ จ

ตตฺถ

ทุเว สตสหสฺสานิ จตฺตาริ นหุตานิ จ

เอตฺตกํ พหลตฺเตน สงฺขาตายํ วสุนฺธรา

ตสฺสาเยว สนฺธารกํ

จตฺตาริ สตสหสฺสานิ อฏฺเฐว นหุตานิ จ

เอตฺตกํ พหลตฺเตน ชลํ วาเต ปติฏฺฐิตํ

ตสฺสาปิ สนฺธาโก

นว สตสหสฺสานิ มาลุโต นภมุคฺคโต

สฏฺฐิญฺเจว สหสฺสานิ เอสา โลกสฺส สณฺฐิติ

เอวํ สณฺฐิเต เจตฺถ โยชนานํ

จตุราสีติ สหสฺสานิ อชฺโฌคาฬฺโห มหณฺณเว

อจฺจุคฺคโต ตาวเทว สิเนรุ ปพฺพตุตฺตโม

ตโต อุปฑฺฒุปฑฺเฒน ปมาเณน ยถากฺกมํ

อชฺโฌคาฬฺหุคฺคตา ทิพฺพา นานารตนจิตฺตกา

ยุคนฺธโร อิสินฺธโร กรวีโก สุทสฺสโน

วิสุทฺธิมคฺเค

เนมินฺธโร วินตโก อสฺสกณฺโณ คิริพฺรหา
เอเต สตฺต มหาเสลา สิเนรุสฺส สมนฺตโต
มหาราชานมาวาสา เทวยกฺข นิเสวิตา
โยชนานํ สตานุจฺโจ หิมวา ปญฺจ ปพฺพโต
โยชนานํ สหสฺสานิ ตีณิ อายตวิตฺถโต
จตุราสีติสหสฺเสหิ กูเฏหิ ปฏิมณฺฑิโต
ติปญฺจโยชนกฺขนฺธ- ปริกฺเขปา นควฺหยา
ปญฺญาสโยชนกฺขนฺธ- สาขายามา สมนฺตโต
สตโยชนวิตฺถิณฺณา ตาวเทว จ อุคฺคตา
ชมฺพู ยสฺสานุภาเวน ชมฺพูทีโป ปกาสิโต

ยญฺเจตํ ชมฺพุยา ปมาณํ เอตเทว อสุรานํ จิตฺรปาฏลิยา ครุฬานํ สิมฺพลีรุกฺขสฺส อมรโคยาเน กทมฺพสฺส อุตฺตรกุรูสุ กปฺปรุกฺขสฺส ปุพฺพวิเทเห สิรีสสฺส ตาวตึเสสุ ปาริจฺฉตฺตกสฺสาติ เตนาหุ โปราณา

ปาฏลี สิมฺพลี ชมฺพู เทวานํ ปาริฉตฺตโก
กทมฺโพ กปฺปรุกฺโข จ สิรีโส เจติ สตฺตมนฺติ
เทฺว อสีติสหสฺสานิ อชฺโฌคาฬฺโห มหณฺณเว
อจฺจุคฺคโต ตาวเทว จกฺกวาฬสิลุจฺจโย
ปริกฺขิปิตฺวา ตํ สพฺพํ โลกธาตุมยํ ฐิโต

ตตฺถ จนฺทมณฺฑลํ เอกูนปญฺญาสโยชนํ สุริยมณฺฑลํ ปญฺญาสโยชนํ ตาวตึสภวนํ ทสสหสฺสโยชนํ ตถา อสุรภวนํ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทโส

อวีจิมหานิรโย ชมฺพูทีโป จ อมรโคยานํ สตฺตสหสฺสโยชนํ ตถา ปุพฺพวิเทหํ อุตฺตรกุรุ อฏฺฐสหสฺสโยชนํ เอกเมโก เจตฺถ มหาทีโป ปญฺจสตปญฺจสตปริตฺตทีปปริวาโร ตํ สพฺพมฺปิ เอกจกฺกวาฬํ เอกา โลกธาตุ ตทนฺตเรสุ โลกนฺตริยนิรยา เอวํ อนนฺตานิ จกฺกวาฬานิ อนนฺตา โลกธาตุโย ภควา อนนฺเตน พุทฺธญาเณน อเวทิ อญฺญาสิ ปฏิวิชฺฌิ ฯ เอวมสฺส โอกาสโลโกปิ สพฺพถา วิทิโต ฯ เอวมฺปิ สพฺพถา วิทิตโลกตฺตา โลกวิทู ฯ

อตฺตนา ปน คุเณหิ วิสิฏฺฐตรสฺส กสฺสจิ อภาวโต นตฺถิ เอตสฺส อุตฺตโรติ อนุตฺตโร ฯ ตถาเหส สีลคุเณนาปิ สพฺพํ โลกมภิภวติ สมาธิปญฺญาวิมุตฺติวิมุตฺติญาณทสฺสนคุเณนาปิ สีลคุเณนาปิ อสโม อสมสโม อปฺปฏิโม อปฺปฏิภาโค อปฺปฏิปุคฺคโล ฯเปฯ วิมุตฺติญาณทสฺสนคุเณนาปิ ฯ ยถาห ฯ น โข ปนาหํ ภิกฺขเว สมนุปสฺสามิ สเทวเก โลเก สมารเก สพฺรหฺมเก ฯเปฯ สเทวมนุสฺสาย ปชาย อตฺตนา สีลสมฺปนฺนตรนฺติ[๑] ฯ วิตฺถาโร ฯ เอวํ อคฺคปฺปสาทสุตฺตาทีนิ น เม อาจริโย อตฺถีติอาทิกา[๒] คาถาโย จ วิตฺถาเรตพฺพา ฯ

ปุริสทมฺเม สาเรตีติ ปุริสทมฺมสารถิ ทเมติ วิเนตีติ วุตฺตํ โหติ ฯ ตตฺถ ปุริสทมฺมาติ อทนฺตา ทเมตุํ ยุตฺตา ติรจฺฉานปุริสาปิ มนุสฺสปุริสาปิ อมนุสฺสปุริสาปิ ฯ ตถาหิ ภควตา ติรจฺฉานปุริสาปิ อปลาโล นาคราชา จูโฬทโร มโหทโร อคฺคิสิโข ธูมสิโข

๑. สํ. ส. ๑๕/๒๐๔ ฯ ๒. ม. มู. ๑๒/๓๒๙ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

อาลวาโฬ[1] นาคราชา ธนปาลโก หตฺถีติ เอวมาทโย ทมิตา นิพฺพิสา กตา สรเณสุ จ สีเลสุ จ ปติฏฺฐาปิตา มนุสฺสปุริสาปิ สจฺจกนิคณฺฐปุตฺตอมฺพฏฺฐมาณวโปกฺขรสาติโสณทณฺฑกูฏทนฺตาทโย อมนุสฺสปุริสาปิ อาฬวกสูจิโลมขรโลมยกฺขสกฺกเทวราชาทโย ทมิตา วินีตา วิจิตฺเรหิ วินยุปาเยหิ ฯ อหํ โข เกสิ ปุริสทมฺเม สณฺเหนปิ วิเนมิ ผรุเสนปิ วิเนมิ สณฺหผรุเสนปิ วิเนมีติ[2] อิทญฺเจตฺถ สุตฺตํ วิตฺถาเรตพฺพํ ฯ อปิจ ภควา วิสุทฺธสีลาทีนํ ปฐมชฺฌานาทีนิ โสตาปนฺนาทีนญฺจ อุตฺตริมคฺคปฏิปทํ อาจิกฺขนฺโต ทนฺเตปิ ทเมติเยว ฯ

อถวา อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถีติ เอกเมวิทํ อตฺถปทํ ฯ ภควา หิ ตถา ปุริสทมฺเม สาเรติ ยถา เอกปลฺลงฺเกเนว นิสินฺนา อฏฺฐ ทิสา อสชฺชมานา ธาวนฺติ ตสฺมา อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถีติ วุจฺจติ ฯ หตฺถิทมเกน ภิกฺขเว หตฺถิทมฺโม สาริโต เอกํเยว ทิสํ ธาวตีติ[3] อิทญฺเจตฺถ สุตฺตํ วิตฺถาเรตพฺพํ ฯ

ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺเถหิ ยถารหํ อนุสาสตีติ สตฺถา ฯ อปิจ สตฺถาติ ภควา สตฺถวาโห ยถา สตฺถวาโห สตฺเถ กนฺตารํ ตาเรติ โจรกนฺตารํ ตาเรติ วาฬกนฺตารํ ตาเรติ ทุพฺภิกฺขกนฺตารํ ตาเรติ นิรุทกกนฺตารํ ตาเรติ อุตฺตาเรติ นิตฺตาเรติ ปตาเรติ[4] เขมนฺตภูมึ สมฺปาเปติ เอวเมว ภควา สตฺถา สตฺถวาโห สตฺเต ภวกนฺตารํ ตาเรติ ชาติกนฺตารํ ตาเรตีติ-[5] อาทินา นิทฺเทสนเยนเปตฺถ อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ เทวมนุสฺสานนฺติ

๑. ยุ. อารวาโฬ ฯ ๒. องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๑๕๑ ฯ ๓. ม. อุ. ๑๔/๔๐๙ ฯ
๔. ปตาเรตีติปิ ฯ ๕. ขุ. จู. ๓๐/๓๑๓ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทโส

เทวานญฺจ มนุสฺสานญฺจ ฯ อุกฺกฏฺฐปริจฺเฉทวเสน ภพฺพปุคฺคลปริจฺเฉทวเสน เจตํ วุตฺตํ ฯ ภควา ปน ติรจฺฉานคตานมฺปิ อนุสาสนิปฺปทาเนน สตฺถาเยว ฯ เตปิ หิ ภควโต ธมฺมสฺสวเนน อุปนิสฺสยสมฺปตฺตึ ปตฺวา ตายเอว อุปนิสฺสยสมฺปตฺติยา ทุติเย วา ตติเย วา อตฺตภาเว มคฺคผลภาคิโน โหนฺติ ฯ มณฺฑูกเทวปุตฺตาทโย เจตฺถ นิทสฺสนํ ฯ

ภควติ กิร คคฺคราย โปกฺขรณิยา ตีเร จมฺปานครวาสีนํ ธมฺมํ เทสยมาเน เอโก มณฺฑูโก ภควโต สเร นิมิตฺตํ อคฺคเหสิ ฯ ตํ เอโก วจฺฉปาลโก ทณฺฑโมลุพฺภ ติฏฺฐนฺโต สีเส สนฺนิรุมฺภิตฺวา อฏฺฐาสิ ฯ โส ตาวเทว กาลํ กตฺวา ตาวตึสภวเน ทฺวาทสโยชนิเก กนกวิมาเน นิพฺพตฺติ สุตฺตปฺปพุทฺโธ วิย ฯ ตตฺถ อจฺฉราสงฺฆปริวุตํ อตฺตานํ ทิสฺวา อเร อหมฺปิ นาม อิธ นิพฺพตฺโต กินฺนุโข กมฺมํ อกาสินฺติ อาวชฺเชนฺโต น อญฺญํ กิญฺจิ อทฺทส อญฺญตฺร ภควโต สเร นิมิตฺตคฺคาหา ฯ โส ตาวเทว สห วิมาเนน อาคนฺตฺวา ภควโต ปาเท วนฺทิ ฯ ภควา ชานนฺโตว ปุจฺฉิ

โก เม วนฺทติ ปาทานิ อิทฺธิยา ยสสา ชลํ
อภิกฺกนฺเตน วณฺเณน สพฺพา โอภาสยํ ทิสาติ ฯ
มณฺฑูโกหํ ปุเร อาสึ อุทเก วาริโคจโร
ตว ธมฺมํ สุณนฺตสฺส อวธิ วจฺฉปาลโกติ ฯ

ภควา ตสฺส ธมฺมํ เทเสสิ ฯ จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ ฯ เทวปุตฺโตปิ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาย สิตํ

กตฺวา ปกฺกามีติ ฯ

ยํ ปน กิญฺจิ อตฺถิ เณยฺยํ นาม สพฺพสฺเสว พุทฺธตฺตา วิโมกฺขนฺติกญาณวเสน พุทฺโธ ฯ ยสฺมา วา จตฺตาริ สจฺจานิ อตฺตนาปิ พุชฺฌิ อญฺเญปิ สตฺเต โพเธสิ ตสฺมา เอวมาทีหิปิ การเณหิ พุทฺโธ ฯ อิมสฺส จ ปนตฺถสฺส วิญฺญาปนตฺถํ พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุทฺโธ โพเธตา ปชายาติ พุทฺโธติ๑ เอวํ ปวตฺโต สพฺโพปิ นิทฺเทสนโย วา ปฏิสมฺภิทานโย วา วิตฺถาเรตพฺโพ ฯ

ภควาติ อิทํ ปนสฺส คุณวิสิฏฺฐสตฺตุตฺตมครุคารวาธิวจนํ ฯ เตนาหุ โปราณา

ภควาติ วจนํ เสฏฺฐํ ภควาติ วจนมุตฺตมํ

ครุคารวยุตฺโต โส ภควา เตน วุจฺจตีติ ฯ

จตุพฺพิธํ วา นามํ อาวตฺถิกํ ลิงฺคิกํ เนมิตฺติกํ อธิจฺจ-สมุปฺปนฺนนฺติ ฯ อธิจฺจสมุปฺปนฺนํ นาม โลกิยโวหาเรน ยาทิจฺฉกนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ ตตฺถ วจฺโฉ ทมฺโม พลิพทฺโทติ เอวมาทิ อาวตฺถิกํ ฯ ทณฺฑี ฉตฺตี สิขี กรีติ เอวมาทิ ลิงฺคิกํ ฯ เตวิชฺโช ฉฬภิญฺโญติ เอวมาทิ เนมิตฺติกํ ฯ สิริวฑฺฒโก ธนวฑฺฒโกติ เอวมาทิ วจนตฺถํ อนเปกฺขิตฺวา ปวตฺตํ อธิจฺจสมุปฺปนฺนํ ฯ อิทํ ปน ภควาติ นามํ เนมิตฺติกํ น มหามายาย น สุทฺโธทนมหาราเชน น อสีติยา ญาติสหสฺเสหิ กตํ น สกฺกสนฺตุสิตาทีหิ เทวตาวิเสเสหิ ฯ วุตฺตมฺปิเจตํ ธมฺมเสนาปตินา ภควาติ เนตํ นามํ มาตรา กตํ ฯเปฯ

๑. ขุ. จู. ๓๐/๒๗๑ ฯ ขุ. ป. ๓๑/๒๖๑ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทโส

วิโมกฺขนฺติกเมตํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ โพธิยา มูเล สห สพฺพญฺญุต-
ญาณสฺส ปฏิลาภา สจฺฉิกาปญฺญตฺติ ยทิทํ ภควาติ[๑] ฯ ยํ-
คุณเนมิตฺติกํ เจตํ นามํ เตสํ คุณานํ ปกาสนตฺถํ อิมํ คาถํ วทนฺติ

ภคี ภชี ภาคี วิภตฺตวา อิติ
อกาสิ ภคฺคนฺติ ครูติ ภาคฺยวา
พหูหิ ญาเยหิ สุภาวิตตฺตโน
ภวนฺตโค โส ภควาติ วุจฺจตีติ ฯ

นิทฺเทเส วุตฺตนเยเนว เจตฺถ เตสํ เตสํ ปทานํ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ ฯ

อยํ ปน อปโร นโย

ภาคฺยวา ภคฺควา ยุตฺโต ภเคหิ จ วิภตฺตวา
ภตฺตวา วนฺตคมโน ภเวสุ ภควา ตโตติ ฯ

ตตฺถ วณฺณาคโม วณฺณวิปริยาโยติอาทิกํ นิรุตฺติลกฺขณํ
คเหตฺวา สทฺทนเยน วา ปิโสทราทิปกฺเขปลกฺขณํ คเหตฺวา ยสฺมา
โลกิยโลกุตฺตรสุขาภินิพฺพตฺตกํ ทานสีลาทิปารปฺปตฺตํ ภาคฺยมสฺส อตฺถิ
ตสฺมา ภาคฺยวาติ วตฺตพฺเพ ภควาติ วุจฺจตีติ ญาตพฺพํ ฯ ยสฺมา
ปน โลภโทสโมหวิปรีตมนสิการอหิริกาโนตฺตปฺปโกธุปนาหมกฺข-
ปลาส อิสฺสามจฺฉริยมายาสาเถยฺยถมฺภสารมฺภมานาติมานมทปฺปมาท-
ตณฺหา อวิชฺชาติวิธากุสลมูลทุจฺจริตสงฺกิเลสมลวิสมสญฺญาวิตกฺก-
ปปญฺจ จตุพฺพิธวิปริเยสอาสวคณฺฐโอฆโยคอคติตณฺหูปาทานปญฺจ-
เจโตขีล วินิพนฺธนีวรณาภินนฺทนฉวิวาทมูลตณฺหากายสตฺตานุสย อฏฺฐ-

๑. ขุ. จู. ๓๐/๑๑ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค
มิจฺฉตฺตนวตณฺหามูลกทสากุสลกมฺมปถทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตอฏฺฐสตตณฺหาวิปรีตปฺปเภทสพฺพทรถปริฬาหกิเลสสตสหสฺสานิ๑ สงฺเขปโต วา ปญฺจ กิเลสกฺขนฺธาภิสงฺขารเทวปุตฺตมจฺจุมาเร อภญฺชิ ตสฺมา ภคฺคตฺตา เอเตสํ ปริสฺสยานํ ภคฺควาติ วตฺตพฺเพ ภควาติ วุจฺจติ ฯ อาห เจตฺถ

ภคฺคราโค ภคฺคโทโส ภคฺคโมโห อนาสโว

ภคฺคสฺส ปาปกา ธมฺมา ภควา เตน วุจฺจตีติ ฯ

ภาคฺยวตาย จสฺส สตปุญฺญลกฺขณธรสฺส รูปกายสมฺปตฺติ ทีปิตา โหติ ภคฺคโทสตาย ธมฺมกายสมฺปตฺติ ตถา โลกิยปริกฺขกานํ พหุมตภาโว คหฏฺฐปพฺพชิเตหิ อภิคมนียตา อภิคตานญฺจ เนสํ กายจิตฺตทุกฺขาปนยเน ปฏิพลภาโว อามิสทานธมฺมทาเนหิ อุปการิตา โลกิยโลกุตฺตรสุเขหิ จ สํโยชนสมตฺถตา ทีปิตา โหติ ฯ ยสฺมา จ โลเก อิสฺสริยธมฺมยสสิริกามปฺปยตฺเตสุ ฉสุ ธมฺเมสุ ภคสทฺโท วตฺตติ ปรมญฺจสฺส สกจิตฺเต อิสฺสริยํ อณิมาลงฺฆิมาทิกํ วา โลกิยสมฺมตํ สพฺพาการปริปูรํ อตฺถิ ตถา โลกุตฺตโร ธมฺโม โลกตฺตยพฺยาปโก ยถาภุจฺจคุณาธิคโต อติวิย ปริสุทฺโธ ยโส รูปกายทสฺสนพฺยาวฏชนนยนมนปฺปสาทชนนสมตฺถา สพฺพาการปริปูรา สพฺพงฺคปจฺจงฺคสิริ ยํ ยํ เอเตน อิจฺฉิตํ ปฏฺฐิตํ อตฺตหิตํ วา ปรหิตํ วา ตสฺส ตสฺส ตเถวาภินิปฺผนฺนตฺตา อิจฺฉิตตฺถนิปฺผตฺติสญฺญิโต กาโม สพฺพโลกครุภาวุปฺปตฺติเหตุภูโต สมฺมาวายามสงฺขาโต ปยตฺโต จ อตฺถิ ตสฺมา อิเมหิ ภเคหิ ยุตฺตตฺตาปิ ภคา อสฺส สนฺตีติ อิมินา อตฺเถน ภควาติ วุจฺจติ ฯ ยสฺมา ปน

๑. ตณฺหาวิจริ...อิติปิ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทโส

กุสลาทีหิ เภเทหิ สพฺพธมฺเม ขนฺธายตนธาตุสจฺจอินฺทฺริยปฏิจฺจ-สมุปฺปาทาทีหิ วา กุสลาทิธมฺเม ปีฬนสงฺขตสนฺตาปวิปริณามฏฺเฐน วา ทุกฺขํ อริยสจฺจํ อายูหนนิทานสํโยคปลิโพธฏฺเฐน สมุทยํ นิสฺสรณวิเวกาสงฺขตอมตฏฺเฐน นิโรธํ นิยฺยานิกเหตุทสฺสนาธิป-เตยฺยฏฺเฐน มคฺคํ วิภตฺตวา วิภชิตฺวา วิวริตฺวา เทสิตฺวาติ[๑] วุตฺตํ โหติ ตสฺมา วิภตฺตวาติ วตฺตพฺเพ ภควาติ วุจฺจติ ฯ ยสฺมา เจส ทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาเร กายจิตฺตอุปธิวิเวเก สุญฺญตาปฺปณิ-หิตานิมิตฺตวิโมกฺเข อญฺเญ จ โลกิยโลกุตฺตเร อุตฺตริมนุสฺสธมฺเม ภชิ เสวิ พหุลมกาสิ ตสฺมา ภตฺตวาติ วตฺตพฺเพ ภควาติ วุจฺจติ ฯ ยสฺมา จ ปน ตีสุ ภเวสุ ตณฺหาสงฺขาตํ คมนํ อเนน วนฺตํ ตสฺมา ภเวสุ วนฺตคมโนติ วตฺตพฺเพ ภวสทฺทโต ภการํ คมนสทฺทโต คการํ วนฺตสทฺทโต วการญฺจ ทีฆํ กตฺวา อาทาย ภควาติ วุจฺจติ ยถา จ[๒] โลเก เมหนสฺส ขสฺส มาลาติ วตฺตพฺเพ เมขลาติ วุจฺจติ ฯ

ตสฺเสวํ อิมินา จ อิมินา จ การเณน โส ภควา อรหํ ฯเปฯ อิมินา จ อิมินา จ การเณน โส ภควา ภควาติ พุทฺธคุเณ อนุสฺสรโต เนวสฺส ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ น โทสปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ ตถาคตํ อารพฺภ ฯ อิจฺจสฺส เอวํ ราคาทิปริยุฏฺฐานาภาเวน วิกฺขมฺภิตนีวรณสฺส กมฺมฏฺฐานา-ภิมุขตาย อุชุคตจิตฺตสฺส พุทฺธคุณโปณา วิตกฺกวิจารา ปวตฺตนฺติ ฯ

๑. เทสิตวา ฯ ๒. จสทฺโทยํ อญฺญตฺถ น ทิสฺสติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

พุทฺธคุเณ อนุวิตกฺกยโต อนุวิจารยโต ปีติ อุปฺปชฺชติ ฯ ปีติมนสฺส ปีติปทฏฺฐานาย ปสฺสทฺธิยา กายจิตฺตทรถา ปฏิปสฺสมฺภนฺติ ฯ ปสฺสทฺธทรถสฺส กายิกมฺปิ เจตสิกมฺปิ สุขํ อุปฺปชฺชติ ฯ สุขิโน พุทฺธคุณารมฺมณํ หุตฺวา จิตฺตํ สมาธิยตีติ อนุกฺกเมน เอกกฺขเณ ฌานงฺคานิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ พุทฺธคุณานํ ปน คมฺภีรตาย นานปฺปการ-คุณานุสฺสรณาธิมุตฺตตาย วา อปฺปนํ อปฺปตฺวา อุปจารปฺปตฺตเมว ฌานํ โหติ ฯ ตเทตํ พุทฺธคุณานุสฺสรณวเสน อุปฺปนฺนตฺตา พุทฺธา-นุสฺสติจฺเจว สงฺขํ คจฺฉติ ฯ อิมญฺจ ปน พุทฺธานุสฺสติมนุยุตฺโต ภิกฺขุ สตฺถริ สคารโว โหติ สปฺปติสฺโส สทฺธาเวปุลฺลํ สติเวปุลฺลํ ปญฺญาเวปุลฺลํ ปุญฺญเวปุลฺลญฺจ อธิคจฺฉติ ปีติปาโมชฺชพหุโล โหติ ภยเภรวสโห ทุกฺขาธิวาสนสมตฺโถ สตฺถารา สํวาสสญฺญํ ปฏิลภติ ฯ พุทฺธคุณานุสฺสติยา อชฺฌาวุฏฺฐญฺจสฺส สรีรมฺปิ เจติยฆรมิว ปูชารหํ โหติ ฯ พุทฺธภูมิยํ จิตฺตํ นมติ ฯ วีติกฺกมิตพฺพวตฺถุสมาโยเค จสฺส สมฺมุขา สตฺถารํ ปสฺสโต วิย หิโรตฺตปฺปํ ปจฺจุปฏฺฐาติ ฯ อุตฺตรึ อปฺปฏิวิชฺฌนฺโต ปน สุคติปรายโน โหติ ฯ

ตสฺมา หเว อปฺปมาทํ กยิราถ สุเมธโส
เอวํ มหานุภาวาย พุทฺธานุสฺสติยา สทาติ ฯ
อิทํ ตาว พุทฺธานุสฺสติยํ วิตฺถารกถามุขํ ฯ

ธมฺมานุสฺสตึ ภาเวตุกาเมนาปิ รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนน สฺวากฺ-ขาโต ภควตา ธมฺโม สนฺทิฏฺฐิโก อกาลิโก เอหิปสฺสิโก โอปนยิโก ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหีติ เอวํ ปริยตฺติธมฺมสฺส เจว นววิธสฺส

ฉอนุสฺสตินิทฺเทโส

จ โลกุตฺตรธมฺมสฺส คุณา อนุสฺสริตพฺพา ฯ

สฺวากฺขาโตติ อิมสฺมิญฺหิ ปเท ปริยตฺติธมฺโมปิ สงฺคหํ คจฺฉติ อิตเรสุ โลกุตฺตรธมฺโมว ฯ ตตฺถ ปริยตฺติธมฺโม ตาว สฺวากฺขาโต อาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณตฺตา สาตฺถสพฺยญฺชนเกวลปริปุณฺณ-ปริสุทฺธพฺรหฺมจริยปฺปกาสนตฺตา จ ฯ ยญฺหิ ภควา เอกํ คาถมฺปิ เทเสติ สา สมนฺตภทฺทกตฺตา ธมฺมสฺส ปฐมปาเทน อาทิกลฺยาณา ทุติยตติยปาเทหิ มชฺเฌกลฺยาณา ปจฺฉิมปาเทน ปริโยสานกลฺยาณา ฯ เอกานุสนฺธิกํ สุตฺตํ นิทาเนน อาทิกลฺยาณํ นิคเมน ปริโยสาน-กลฺยาณํ เสเสน มชฺเฌกลฺยาณํ ฯ นานานุสนฺธิกํ สุตฺตํ ปฐมานุ-สนฺธินา อาทิกลฺยาณํ ปจฺฉิเมน ปริโยสานกลฺยาณํ เสเสหิ มชฺเฌกลฺยาณํ ฯ อปิจ สนิทานสอุปฺปตฺติกตฺตา อาทิกลฺยาณํ เวเนยฺยานํ อนุรูปโต อตฺถสฺส อวิปรีตตาย จ เหตูทาหรณยุตฺตโต จ มชฺเฌกลฺยาณํ โสตูนํ สทฺธาปฏิลาภชนเนน นิคเมน จ ปริโยสาน-กลฺยาณํ ฯ สกโลปิ สาสนธมฺโม อตฺตโน อตฺถภูเตน สีเลน อาทิกลฺยาโณ สมถวิปสฺสนามคฺคผเลหิ มชฺเฌกลฺยาโณ นิพฺพาเนนปิ ปริโยสานกลฺยาโณ ฯ สีลสมาธีหิ วา อาทิกลฺยาโณ วิปสฺสนา-มคฺเคหิ มชฺเฌกลฺยาโณ ผลนิพฺพาเนหิ ปริโยสานกลฺยาโณ ฯ พุทฺธสุโพธิตาย วา อาทิกลฺยาโณ ธมฺมสุธมฺมตาย มชฺเฌกลฺยาโณ สงฺฆสุปฏิปตฺติยา ปริโยสานกลฺยาโณ ฯ ตํ สุตฺวา ตถตฺตาย ปฏิปนฺเนน อธิคนฺตพฺพาย อภิสมฺโพธิยา วา อาทิกลฺยาโณ ปจฺเจกสมฺโพธิยา มชฺเฌกลฺยาโณ สาวกโพธิยา ปริโยสานกลฺยาโณ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค
สุยฺยมาโน เจส นีวรณวิกฺขมฺภนโต สวเนนปิ กลฺยาณเมวาวหตีติ อาทิกลฺยาโณ ปฏิปชฺชิยมาโน สมถวิปสฺสนาสุขาวหนโต ปฏิปตฺติยาปิ กลฺยาณํ อาวหตีติ มชฺเฌกลฺยาโณ ตถา ปฏิปนฺโน จ ปฏิปตฺติผเล นิฏฺฐิเต ตาทิภาวาวหนโต ปฏิปตฺติผเลนปิ กลฺยาณํ อาวหตีติ ปริโยสานกลฺยาโณติ เอวํ อาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณตฺตา สฺวากฺขาโต ฯ ยํ ปเนส ภควา ธมฺมํ เทเสนฺโต สาสนพฺรหฺมจริยญฺจ มคฺคพฺรหฺมจริยญฺจ ปกาเสติ นานานเยหิ ทีเปติ ตํ ยถานุรูปํ อตฺถสมฺปตฺติยา สาตฺถํ พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา สพฺยญฺชนํ ฯ สงฺกาสนปฺปกาสนวิวรณวิภชนอุตฺตานีกรณปญฺญตฺติอตฺถปทสมาโยคโต สาตฺถํ อกฺขรปทพฺยญฺชนาการนิรุตฺตินิทฺเทสสมฺปตฺติยา สพฺยญฺชนํ ฯ อตฺถคมฺภีรตาปฏิเวธคมฺภีรตาหิ สาตฺถํ ธมฺมคมฺภีรตาเทสนาคมฺภีรตาหิ สพฺยญฺชนํ ฯ อตฺถปฏิภาณปฏิสมฺภิทาวิสยโต สาตฺถํ ธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาวิสยโต สพฺยญฺชนํ ฯ ปณฺฑิตเวทนียโต ปริกฺขกชนปฺปสาทกนฺติ สาตฺถํ สทฺเธยฺยโต โลกิยชนปฺปสาทกนฺติ สพฺยญฺชนํ ฯ คมฺภีราธิปฺปายโต สาตฺถํ อุตฺตานปทโต สพฺยญฺชนํ ฯ อุปเนตพฺพสฺส อภาวโต สกลปริปุณฺณภาเวน เกวลปริปุณฺณํ ฯ อปเนตพฺพสฺส อภาวโต นิทฺโทสภาเวน ปริสุทฺธํ ฯ อปิจ ปฏิปตฺติยา อธิคมพฺยตฺติโต สาตฺถํ ปริยตฺติยา อาคมพฺยตฺติโต สพฺยญฺชนํ สีลาทิปญฺจธมฺมกฺขนฺธยุตฺตโต เกวลปริปุณฺณํ นิรุปกฺกิเลสโต นิตฺถรณตฺถาย ปวตฺติโต โลกามิสนิรเปกฺขโต จ ปริสุทฺธนฺติ เอวํ สาตฺถสพฺยญฺชนเกวลปริปุณฺณปริสุทฺธพฺรหฺมจริยปฺปกาสนตฺตา สฺวากฺขาโต ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทโส
อตฺถวิปลฺลาสาภาวโต วา สุฏฺฐุ อกฺขาโตติ สฺวากฺขาโต ฯ ยถา หิ อญฺญติตฺถิยานํ ธมฺมสฺส อตฺโถ วิปลฺลาสํ อาปชฺชติ อนฺตรายิกาติ วุตฺตธมฺมานํ อนฺตรายิกตฺตาภาวโต นิยฺยานิกาติ จ วุตฺตธมฺมานํ นิยฺยานิกตฺตาภาวโต เตน เต ทุรกฺขาตธมฺมาเยว โหนฺติ น ตถา ภควโต ธมฺมสฺส อตฺโถ วิปลฺลาสํ อาปชฺชติ อิเม ธมฺมา อนฺตรายิกา อิเม ธมฺมา นิยฺยานิกาติ เอวํ วุตฺตธมฺมานํ ตถาภาวานติกฺกมนโตติ เอวํ ตาว ปริยตฺติธมฺโม สฺวากฺขาโต ฯ

โลกุตฺตรธมฺโม ปน นิพฺพานานุรูปาย ปฏิปตฺติยา ปฏิปทานุรูปสฺส จ นิพฺพานสฺส อกฺขาตตฺตา สฺวากฺขาโต ฯ ยถาห ฯ สุปญฺญตฺตา โข ปน เตน ภควตา สาวกานํ นิพฺพานคามินี ปฏิปทา สํสนฺทติ นิพฺพานญฺจ ปฏิปทา จ เสยฺยถาปิ นาม คงฺโคทกํ ยมุโนทเกน สํสนฺทติ สเมติ เอวเมว สุปญฺญตฺตา โข ปน เตน ภควตา สาวกานํ นิพฺพานคามินี ปฏิปทา สํสนฺทติ นิพฺพานญฺจ ปฏิปทา จาติ[๑] ฯ อริยมคฺโค เจตฺถ อนฺตทฺวยํ อนุปคมฺม มชฺฌิมาปฏิปทาภูโตว มชฺฌิมาปฏิปทาติ อกฺขาตตฺตา สฺวากฺขาโต ฯ สามญฺญผลานิ ปฏิปสฺสทฺธกิเลสาเนว ปฏิปสฺสทฺธกิเลสานีติ อกฺขาตตฺตา สฺวากฺขาตานิ ฯ นิพฺพานํ สสฺสตามตตาณเลณาทิสภาวเมว สสฺสตาทิสภาววเสน อกฺขาตตฺตา สฺวากฺขาตนฺติ เอวํ โลกุตฺตรธมฺโมปิ สฺวากฺขาโต ฯ

สนฺทิฏฺฐิโกติ เอตฺถ ปน ฯ อริยมคฺโค ตาว อตฺตโน สนฺตาเน ราคาทีนํ อภาวํ กโรนฺเตน อริยปุคฺคเลน สามํ ทฏฺฐพฺโพติ

๑. ที. มหา. ๑๐/๒๖๑ ฯ

สนฺทิฏฺฐิโก ฯ ยถาห ฯ รตฺโต โข พฺราหฺมณ ราเคน อภิภูโต ปริยาทินฺนจิตฺโต อตฺตพฺยาพาธายปิ เจเตติ ปรพฺยาพาธายปิ เจเตติ อุภยพฺยาพาธายปิ เจเตติ เจตสิกมฺปิ ทุกฺขโทมนสฺสํ ปฏิสํเวเทติ ราเค ปหีเน เนว อตฺตพฺยาพาธายปิ เจเตติ น ปรพฺยาพาธายปิ เจเตติ น อุภยพฺยาพาธายปิ เจเตติ น เจตสิกํ ทุกฺขโทมนสฺสํ ปฏิสํเวเทติ เอวมฺปิ โข พฺราหฺมณ สนฺทิฏฺฐิโก ธมฺโม โหตีติ[๑] ฯ

อปิจ นววิโธปิ โลกุตฺตรธมฺโม เยน เยน อธิคโต โหติ เตน เตน ปรสทฺธาย คนฺตพฺพตํ หิตฺวา ปจฺจเวกฺขณญาเณน สยํ ทฏฺฐพฺโพติ สนฺทิฏฺฐิโก ฯ อถวา ปสตฺถา ทิฏฺฐิ สนฺทิฏฺฐิ สนฺทิฏฺฐิยา ชยตีติ สนฺทิฏฺฐิโก ฯ ตถาเหตฺถ อริยมคฺคสมฺปยุตฺตาย[๒] อริยผลการณภูตาย นิพฺพานวิสยีภูตาย[๒] สนฺทิฏฺฐิยา กิเลเส ชยติ ตสฺมา ยถา รเถน ชยตีติ รถิโก เอวํ นววิโธปิ โลกุตฺตรธมฺโม สนฺทิฏฺฐิยา ชยตีติ สนฺทิฏฺฐิโก ฯ อถวา ทิฏฺฐนฺติ ทสฺสนํ วุจฺจติ ฯ ทิฏฺฐเมว สนฺทิฏฺฐํ ทสฺสนนฺติ อตฺโถ ฯ สนฺทิฏฺฐํ อรหตีติ สนฺทิฏฺฐิโก ฯ โลกุตฺตรธมฺโม หิ ภาวนาภิสมยวเสน สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน จ ทิสฺสมาโนเยว วฏฺฏภยํ นิวตฺเตติ ตสฺมา ยถา วตฺถมรหตีติ วตฺถิโก เอวํ สนฺทิฏฺฐํ อรหตีติ สนฺทิฏฺฐิโก ฯ

อตฺตโน ผลทานํ สนฺธาย นาสฺส กาโลติ อกาโล ฯ อกาโลเยว อกาลิโก ฯ น ปญฺจาหสตฺตาหาทิเภทํ กาลํ เขเปตฺวา ผลํ ททาติ

๑. องฺ. ติก. ๒๐/๑๙๙ ฯ ๒. ม. ยุ. อริยมคฺโค...นิพฺพานํ...อิติ ทิสฺสติ ฯ ยทิ เอวํ อริยผล การณภูตายาติ ภวิตพฺพํ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทโส

อตฺตโน ปน ปวตฺติสมนฺตรเมว ผลํ เทตีติ วุตฺตํ โหติ ฯ อถวา อตฺตโน ผลปฺปทาเน ปกฏฺโจ กาโล ปตฺโต อสฺสาติ กาลิโก ฯ โก โส ฯ โลกิโย กุสลธมฺโม ฯ อยํ ปน สมนนฺตรผลตฺตา น กาลิโกติ อกาลิโก ฯ อิทํ มคฺคเมว สนฺธาย วุตฺตํ ฯ

เอหิ ปสฺส อิมํ ธมฺมนฺติ เอวํ ปวตฺตํ เอหิปสฺสวิธึ อรหตีติ เอหิปสฺสิโก ฯ กสฺมา ปเนส ตํ วิธึ อรหตีติ ฯ วิชฺชมานตฺตา จ ปริสุทฺธตฺตา จ ฯ ริตฺตมุฏฺจิยณฺหิ หิรญฺญํ วา สุวณฺณํ วา อตฺถีติ วตฺวาปิ เอหิ ปสฺส อิมนฺติ น สกฺกา วตฺตุํ ฯ กสฺมา ฯ อวิชฺชมานตฺตา ฯ วิชฺชมานมฺปิ จ คูถํ วา มุตฺตํ วา มนุญฺญ-ภาวปฺปกาสเนน จิตฺตสมฺปหํสนตฺถํ เอหิ ปสฺส อิมนฺติ น สกฺกา วตฺตุํ อปิจ โข ปน ติเณหิ วา ปณฺเณหิ วา ปฏิจฺฉาเทตพฺพเมว โหติ ฯ กสฺมา ฯ อปริสุทฺธตฺตา ฯ อยํ ปน นววิโธปิ โลกุตฺตรธมฺโม สภาวโต จ วิชฺชมาโน วิคตวลาหเก จ อากาเส สมฺปุณฺณจนฺท-มณฺฑลํ วิย ปณฺฑุกมฺพเล นิกฺขิตฺตชาติมณิ วิย จ ปริสุทฺโธ ตสฺมา วิชฺชมานตฺตา ปริสุทฺธตฺตา จ เอหิปสฺสวิธิมรหตีติ เอหิปสฺสิโก ฯ

อุปเนตพฺโพติ โอปนยิโก ฯ อยํ ปเนตฺถ วินิจฺฉโย ฯ อุปนยนํ อุปนโย ฯ อาทิตฺตํ เจลํ วา สีสํ วา อชฺฌุเปกฺขิตฺวาปิ ภาวนา-วเสน อตฺตโน อตฺตโน จิตฺเต อุปนยนํ อรหตีติ อุปนยิโก ฯ อุปนยิโกว โอปนยิโก ฯ อิทํ สงฺขเต โลกุตฺตรธมฺเม ยุชฺชติ ฯ อสงฺขเต ปน อตฺตโน จิตฺเตน อุปนยนํ อรหตีติ โอปนยิโก สจฺฉิ-กิริยาวเสน อลฺลียนํ อรหตีติ อตฺโถ ฯ อถวา นิพฺพานํ อุปเนตีติ

วิสุทฺธิมคฺเค

อริยมคฺโค อุปเนยฺโย ฯ สจฺฉิกาตพฺพตํ อุปเนตพฺโพติ ผลนิพฺพาน-ธมฺโม อุปเนยฺโย ฯ อุปเนยฺโยเอว โอปนยิโก ฯ

ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหีติ สพฺเพหิปิ อุคฺฆฏิตญฺญูอาทีหิ วิญฺญูหิ อตฺตนิ อตฺตนิ เวทิตพฺโพ ภาวิโต เม มคฺโค อธิคตํ ผลํ สจฺฉิกโต นิโรโธติ ฯ น หิ อุปชฺฌาเยน ภาวิเตน มคฺเคน สทฺธิวิหาริกสฺส กิเลสา ปหิยฺยนฺติ น โส ตสฺส ผลสมาปตฺติยา ผาสุ[๑] วิหรติ น เตน สจฺฉิกตํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติ ฯ ตสฺมา เนส ปรสฺส สีเส อาภรณํ วิย ทฏฺฐพฺโพ อตฺตโน ปน จิตฺเตเยว ทฏฺฐพฺโพ ฯ อนุภวิตพฺโพ วิญฺญูหีติ วุตฺตํ โหติ ฯ พาลานํ ปน อวิสโยเวส ฯ อปิจ โข สฺวากฺขาโต อยํ ธมฺโม ฯ กสฺมา ฯ สนฺทิฏฺฐิกตฺตา ฯ สนฺทิฏฺฐิโก อกาลิกตฺตา ฯ อกาลิโก เอหิ-ปสฺสิกตฺตา ฯ โย จ เอหิปสฺสิโก นาม โส โอปนยิโก โหตีติ ฯ

ตสฺเสวํ สฺวากฺขาตาทิเภเท[๒] ธมฺมคุเณ อนุสฺส-รโต เนวสฺส ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ น โทส ฯเปฯ น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ ธมฺมํ อารพฺภาติ ปุริมนเยเนว วิกฺขมฺภิตนีวรณสฺส เอกกฺขเณ ฌานงฺคานิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ ธมฺมคุณานํ ปน คมฺภีรตาย นานปฺปการ-คุณานุสฺสรณาธิมุตฺตตาย วา อปฺปนํ อปฺปตฺวา อุปจารปฺปตฺตเมว ฌานํ โหติ ฯ ตเทตํ ธมฺมคุณานุสฺสรณวเสน อุปฺปนฺนตฺตา ธมฺมา-นุสฺสติจฺเจว สงฺขํ คจฺฉติ ฯ อิมญฺจ ปน ธมฺมานุสฺสติมนุยุตฺโต

๑. ผาสุนฺติ ยุตฺตตรํ ฯ ๒. สฺวากฺขาตตาทิเภเทติ ภเวยฺย ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทโส

ภิกฺขุ เอวํ โอปนยิกสฺส ธมฺมสฺส เทเสตารํ อิมินาปงฺเคน สมนฺนาคตํ สตฺถารํ เนว อตีตํเส สมนุปสฺสามิ น ปเนตรหิ อญฺญตฺร เตน ภควตาติ[๑] เอวํ ธมฺมคุณานุสฺสรเณเนว สตฺถริ สคารโว โหติ สปฺปติสฺโส ธมฺเม ครุจิตฺตีกาโร สทฺธาทิเวปุลฺลํ อธิคจฺฉติ ปีติ-ปาโมชฺชพหุโล โหติ ภยเภรวสโห ทุกฺขาธิวาสนสมตฺโถ ธมฺเมน สํวาสสญฺญํ ปฏิลภติ ฯ ธมฺมคุณานุสฺสติยา อชฺฌาวุฏฺฐจญฺจสฺส สรีรมฺปิ เจติยฆรมิว ปูชารหํ โหติ ฯ อนุตฺตรธมฺมาธิคมาย จิตฺตํ นมติ ฯ วีติกฺกมิตพฺพวตฺถุสมาโยเค จสฺส ธมฺมสุธมฺมตํ สมนุสฺสรโต หิโรตฺตปฺปํ ปจฺจุปฏฺฐาติ ฯ อุตฺตรึ อปฺปฏิวิชฺฌนฺโต ปน สุคติปรายโน โหติ ฯ

ตสฺมา หเว อปฺปมาทํ กยิราถ สุเมธโส
เอวํ มหานุภาวาย ธมฺมานุสฺสติยา สทาติ ฯ

อิทํ ธมฺมานุสฺสติยํ วิตฺถารกถามุขํ ฯ

สงฺฆานุสฺสตึ ภาเวตุกาเมนาปิ รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนน สุปฏิ-ปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ อุชุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ญาย-ปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ สามีจิปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ยทิทํ จตฺตาริ ปุริสยุคานิ อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา เอส ภควโต สาวก-สงฺโฆ อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิเณยฺโย อญฺชลีกรณีโย อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺสาติ เอวํ อริยสงฺฆคุณา อนุสฺสริตพฺพา ฯ

ตตฺถ สุปฏิปนฺโนติ สุฏฺฐุ ปฏิปนฺโน สมฺมาปฏิปทํ อนิวตฺติ-ปฏิปทํ อนุโลมปฏิปทํ อปจฺจนีกปฏิปทํ ธมฺมานุธมฺมปฏิปทํ ปฏิ-

๑. ที. มหา. ๑๐/๒๖๑ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

ปนฺโนติ วุตฺตํ โหติ ฯ ภควโต โอวาทานุสาสนึ สกฺกจฺจํ สุณนฺตีติ สาวกา ฯ สาวกานํ สงฺโฆ สาวกสงฺโฆ ฯ สีลทิฏฺฐิสามญฺญตาย สงฺฆาฏภาวํ อาปนฺโน สาวกสมูโหติ อตฺโถ ฯ ยสฺมา ปน สา สมฺมาปฏิปทา อุชุ อวงฺกา อกุฏิลา อชิมฺหา อริโย จ ญาโยติปิ วุจฺจติ อนุจฺฉวิกตฺตา จ สามีจีติปิ สงฺขํ คตา[๑] ตสฺมา ตํ ปฏิปนฺโน อริยสงฺโฆ อุชุปฏิปนฺโน ญายปฏิปนฺโน สามีจิปฏิปนฺโนติปิ วุตฺโต ฯ เอตฺถ จ เย มคฺคฏฺฐา เต สมฺมา-ปฏิปตฺติสมงฺคิตาย สุปฏิปนฺนา เย ผลฏฺฐา เต สมฺมาปฏิปทาย อธิคนฺตพฺพสฺส อธิคตตฺตา อตีตํ ปฏิปทํ อุปาทาย สุปฏิปนฺนาติ เวทิตพฺพาติ ฯ

อปิจ สฺวากฺขาเต ธมฺมวินเย ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปนฺนตฺตาปิ อปณฺณกปฏิปทํ ปฏิปนฺนตฺตาปิ สุปฏิปนฺโน มชฺฌิมาย ปฏิปทาย อนฺตทฺวยํ อนุปคมฺม ปฏิปนฺนตฺตา กายวจีมโนวงฺกกุฏิลชิมฺห-โทสปฺปหานาย ปฏิปนฺนตฺตา จ อุชุปฏิปนฺโน ญาโย วุจฺจติ นิพฺพานํ ตทตฺถาย ปฏิปนฺนตฺตา ญายปฏิปนฺโน ยถา ปฏิปนฺนา สามีจิกมฺมารหา โหนฺติ ตถา ปฏิปนฺนตฺตา สามีจิปฏิปนฺโน ฯ

ยทิทนฺติ ยานิ อิมานิ ฯ จตฺตาริ ปุริสยุคานีติ ยุคลวเสน ปฐมมคฺคฏฺโฐ ผลฏฺโฐติ อิทเมกํ ยุคลนฺติ เอวํ จตฺตาริ ปุริส-ยุคลานิ โหนฺติ ฯ อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลาติ ปุริสปุคฺคลวเสน เอโก ปฐมมคฺคฏฺโฐ เอโก ผลฏฺโฐติ อิมินา นเยน อฏฺเฐว ปุริสปุคฺคลา

๑. ม. ยุ. คโต ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทโส

โหนฺติ ฯ เอตฺถ จ ปุริโสติ วา ปุคฺคโลติ วา เอกฏฺฐาเนตานิ ปทานิ ฯ เวเนยฺยวเสน ปเนตํ วุตฺตํ ฯ เอส ภควโต สาวกสงฺโฆติ ยานิ อิมานิ ยุคลวเสน จตฺตาริ ปุริสยุคานิ ปาฏิเยกฺกโต อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ ฯ

อาหุเนยฺโยติอาทีสุ ฯ อาเนตฺวา หุนิตพฺพนฺติ อาหุนํ ทูรโตปิ อาเนตฺวา สีลวนฺเตสุ ทาตพฺพนฺติ อตฺโถ ฯ จตุนฺนํ ปจฺจยานเมตํ อธิวจนํ ฯ ตํ อาหุนํ ปฏิคฺคเหตุํ ยุตฺโต ตสฺส มหปฺผลกรณโตติ อาหุเนยฺโย ฯ อถวา ทูรโตปิ อาคนฺตฺวา สพฺพํ สาปเตยฺยมฺปิ เอตฺถ หุนิตพฺพนฺติ อาหวนีโย ฯ สกฺกาทีนมฺปิ วา อาหวนํ อรหตีติ อาหวนีโย ฯ โย จายํ พฺราหฺมณานํ อาหวนีโย นาม อคฺคิ ยตฺถ หุตํ มหปฺผลนฺติ เตสํ ลทฺธิ สเจ หุตสฺส มหปฺผลตาย อาหวนีโย สงฺโฆว อาหวนีโย สงฺเฆ หุตญฺหิ มหปฺผลํ โหติ ฯ ยถาห ฯ

โย จ วสฺสสตํ ชนฺตุ อคฺคึ ปริจเร วเน
เอกญฺจ ภาวิตตฺตานํ มุหุตฺตมปิ ปูชเย
สาเยว ปูชนา เสยฺโย ยญฺเจ วสฺสสตํ หุตนฺติ[๑] ฯ

ตเทตํ นิกายนฺตเร อาหวนีโยติ ปทํ อิธ อาหุเนยฺโยติ อิมินา ปเทน อตฺถโต เอกํ พฺยญฺชนโต ปเนตฺถ กิญฺจิมตฺตเมว นานํ ฯ อิติ อาหุเนยฺโย ฯ

ปาหุเนยฺโยติ เอตฺถ ปน ฯ ปาหุนํ วุจฺจติ ทิสาวิทิสโต อาคตานํ ปิยมนาปานํ ญาติมิตฺตานํ อตฺถาย สกฺกาเรน ปฏิยตฺตํ

๑. ขุ. ธ. ๒๕/๒๘ ฯ

วิสุทฺธิมคฺเค

อาคนฺตุกทานํ ตมฺปิ ฐเปตฺวา เต ตถารูเป จ^๑ ปาหุนเก สงฺฆสฺเสว ทาตุํ ยุตฺตํ สงฺโฆว ตํ ปฏิคฺคเหตุํ ยุตฺโต ฯ สงฺฆสทิโส หิ ปาหุนโก นตฺถิ ฯ ตถาเหส เอกพุทฺธนฺตเร จ ทิสฺสติ อพฺโพ-กิณฺณญฺจ ปิยมนาปตฺตกเรหิ ธมฺเมหิ สมนฺนาคโตติ เอวํ ปาหุนมสฺส ทาตุํ ยุตฺตํ ปาหุนญฺจ ปฏิคฺคเหตุํ ยุตฺโตติ ปาหุเนยฺโย ฯ เยสํ ปน ปาหวนีโยติ ปาลิ เตสํ ยสฺมา สงฺโฆ ปุพฺพการํ อรหติ ตสฺมา สพฺพปฐมํ อาเนตฺวา เอตฺถ หุนิตพฺพนฺติ ปาหวนีโย สพฺพปฺ-ปกาเรน วา อาหวนํ อรหตีติ ปาหวนีโย ฯ สฺวายมิธ เตเนว อตฺเถน ปาหุเนยฺโยติ วุจฺจติ ฯ

ทกฺขิณาติ ปน ปรโลกํ สทฺทหิตฺวา ทาตพฺพทานํ วุจฺจติ ตํ ทกฺขิณํ อรหติ ทกฺขิณาย วา หิโต ยสฺมา นํ มหปฺผล-กรณตาย วิโสเธตีติ ทกฺขิเณยฺโย ฯ

อุโภ หตฺเถ สิรสิ ปติฏฺฐาเปตฺวา สพฺพโลเกน กริยมานํ อญฺชลีกมฺมํ อรหตีติ อญฺชลีกรณีโย ฯ

อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺสาติ สพฺพโลกสฺส อสทิสํ ปุญฺญ-วิรูหณฏฺฐานํ ฯ ยถา หิ รญฺโญ วา อมจฺจสฺส วา สาลีนํ วา ยวานํ วา วิรูหณฏฺฐานํ รญฺโญ สาลิกฺเขตฺตํ รญฺโญ ยวกฺเขตฺตนฺติ วุจฺจติ เอวํ สงฺโฆ สพฺพโลกสฺส ปุญฺญานํ วิรูหณฏฺฐานํ ฯ สงฺฆํ นิสฺสาย หิ โลกสฺส นานปฺปการหิตสุขสํวตฺตนิกานิ ปุญฺญานิ วิรูหนฺติ ตสฺมา สงฺโฆ อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺสาติ ฯ

เอวํ สุปฏิปนฺนตาทิเภเท สงฺฆคุเณ อนุสฺสรโต เนว ตสฺมึ

๑. ยุ. จสทฺโทยํ นตฺถิ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทโส

สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ น โทส ฯเปฯ น โมห-
ปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ สงฺฆํ
อารพฺภาติ ปุริมนเยเนว วิกฺขมฺภิตนีวรณสฺส เอกกฺขเณ ฌานงฺคานิ
อุปฺปชฺชนฺติ ฯ สงฺฆคุณานํ ปน คมฺภีรตาย นานปฺปการคุณานุสฺสรณาธิ-
มุตฺตตาย วา อปฺปนํ อปฺปตฺวา อุปจารปฺปตฺตเมว ฌานํ โหติ ฯ
ตเทตํ สงฺฆคุณานุสฺสรณวเสน อุปฺปนฺนตฺตา สงฺฆานุสฺสติจฺเจว สงฺขํ
คจฺฉติ ฯ อิมญฺจ ปน สงฺฆานุสฺสติมนุยุตฺโต ภิกฺขุ สงฺเฆ สคารโว
โหติ สปฺปติสฺโส สทฺธาทิเวปุลฺลํ อธิคจฺฉติ ปีติปามุชฺชพหุโล โหติ
ภยเภรวสโห ทุกฺขาธิวาสนสมตฺโถ สงฺเฆน สํวาสสญฺญํ ปฏิลภติ ฯ
สงฺฆคุณานุสฺสติยา อชฺฌาวุฏฺฐญฺจสฺส สรีรมฺปิ สนฺนิปติตสงฺฆมิว
อุโปสถาคารํ ปูชารหํ โหติ ฯ สงฺฆคุณาธิคมาย จิตฺตํ นมติ ฯ วีติกฺ-
กมิตพฺพวตฺถุสมาโยเค จสฺส สมฺมุขา สงฺฆํ ปสฺสโต วิย หิโรตฺตปฺปํ
ปจฺจุปฏฺฐาติ ฯ อุตฺตรึ อปฺปฏิวิชฺฌนฺโต ปน สุคติปรายโน โหติ ฯ

ตสฺมา หเว อปฺปมาทํ กยิราถ สุเมธโส
เอวํ มหานุภาวาย สงฺฆานุสฺสติยา สทาติ ฯ

อิทํ สงฺฆานุสฺสติยํ วิตฺถารกถามุขํ ฯ

สีลานุสฺสตึ ภาเวตุกาเมน ปน รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนน อโห วต
เม สีลานิ อขณฺฑานิ อจฺฉิทฺทานิ อสพลานิ อกมฺมาสานิ ภุชิสฺสานิ
วิญฺญุปสตฺถานิ อปรามฏฺฐานิ สมาธิสํวตฺตนิกานีติ เอวํ อขณฺฑตาทิ-
คุณวเสน อตฺตโน สีลานิ อนุสฺสริตพฺพานิ ฯ ตานิ จ คหฏฺเฐน
คหฏฺฐสีลานิ ปพฺพชิเตน ปพฺพชิตสีลานิ ฯ คหฏฺฐสีลานิ วา โหนฺตุ

วิสุทฺธิมคฺเค

ปพฺพชิตสีลานิ วา เยสํ อาทิมฺหิ วา อนฺเต วา เอกมฺปิ น ภินฺนํ ตานิ ปริยนฺตฉินฺนสาฏโก วิย น ขณฺฑานีติ อขณฺฑานิ ฯ เยสํ เวมชฺเฌ เอกมฺปิ น ภินฺนํ ตานิ มชฺเฌ วินิวิทฺธสาฏโก วิย น ฉิทฺทานีติ อจฺฉิทฺทานิ ฯ เยสํ ปฏิปาฏิยา เทฺว วา ตีณิ วา น ภินฺนานิ ตานิ ปิฏฺฐิยา วา กุจฺฉิยา วา อุฏฺฐิเตน ทีฆวฏฺฏาทิสณฺฐาเนน วิสภาควณฺเณน กาฬรตฺตาทีนํ อญฺญตรสรีรวณฺณา คาวี วิย น สพลานีติ อสพลานิ ฯ ยานิ อนฺตรนฺตรา น ภินฺนานิ ตานิ วิสภาคพินฺทุวิจิตฺรา คาวี วิย น กมฺมาสานีติ อกมฺมาสานิ ฯ อวิเสเสน วา สพฺพานิปิ สตฺตวิเธน เมถุนสํโยเคน โกธุปนาหาทีหิ จ ปาปธมฺเมหิ อนุปหตตฺตา อขณฺฑานิ อจฺฉิทฺทานิ อสพลานิ อกมฺมาสานิ ฯ ตานิเยว ตณฺหาทาสพฺยโต โมเจตฺวา ภุชิสฺสภาวกรเณน ภุชิสฺสานิ ฯ พุทฺธาทีหิ วิญฺญูหิ ปสตฺถตฺตา วิญฺญุปสตฺถานิ ฯ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อปรามฏฺฐตาย เกนจิ วา อยนฺเต สีเลสุ โทโสติ เอวํ ปรามฏฺฐุํ อสกฺกุเณยฺยตาย อปรามฏฺฐานิ ฯ อุปจารสมาธึ วา อปฺปนาสมาธึ วา อถวา ปน มคฺคสมาธึ ผลสมาธิญฺจาปิ สํวตฺเตนฺตีติ สมาธิสํวตฺตนิกานิ ฯ

เอวํ อขณฺฑตาทิคุณวเสน อตฺตโน สีลานิ อนุสฺสรโต เนวสฺส ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ น โทส ฯเปฯ น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ สีลํ อารพฺภาติ ปุริมนเยเนว วิกฺขมฺภิตนีวรณสฺส เอกกฺขเณ ฌานงฺคานิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ สีลคุณานํ ปน คมฺภีรตาย นานปฺปการ-

ฉอนุสฺสตินิทฺเทโส

คุณานุสฺสรณาธิมุตฺตตาย วา อปฺปนํ อปฺปตฺวา อุปจารปฺปตฺตเมว ฌานํ โหติ ฯ ตเทตํ สีลคุณานุสฺสรณวเสน อุปฺปนฺนตฺตา สีลานุสฺสติจฺเจว สงฺขํ คจฺฉติ ฯ อิมญฺจ ปน สีลานุสฺสติมนุยุตฺโต ภิกฺขุ สิกฺขาย สคารโว โหติ สภาควุตฺติ ปฏิสนฺถาเร อปฺปมตฺโต อตฺตานุวาทาทิภยวิรหิโต อณุมตฺเตสุ วชฺเชสุ ภยทสฺสาวี สทฺธาทิเวปุลฺลํ อธิคจฺฉติ ปีติปามุชฺชพหุโล โหติ ฯ อุตฺตรึ อปฺปฏิวิชฺฌนฺโต ปน สุคติปรายโน โหติ ฯ

ตสฺมา หเว อปฺปมาทํ กยิราถ สุเมธโส
เอวํ มหานุภาวาย สีลานุสฺสติยา สทาติ ฯ

อิทํ สีลานุสฺสติยํ วิตฺถารกถามุขํ ฯ

จาคานุสฺสตึ ภาเวตุกาเมน ปน ปกติยา จาคาธิมุตฺเตน นิจฺจปฺปวตฺตทานสํวิภาเคน ภวิตพฺพํ อถวา ปน ภาวนํ อารภนฺเตน อิโตทานิ ปภูติ สติ ปฏิคฺคาหเก อนฺตมโส เอกาโลปมตฺตมฺปิ ทานํ อทตฺวา น ภุญฺชิสฺสามีติ สมาทานํ กตฺวา ตํทิวสํ คุณวิสิฏฺเฐสุ ปฏิคฺคาหเกสุ ยถาสตฺติ ยถาพลํ ทานํ ทตฺวา ตตฺถ นิมิตฺตํ คณฺหิตฺวา รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนน ลาภา วต เม สุลทฺธํ วต เม โยหํ มจฺเฉรมลปริยุฏฺฐิตาย ปชาย วิคตมลมจฺเฉเรน เจตสา วิหรามิ มุตฺตจาโค ปยตปาณิ โวสฺสคฺครโต ยาจโยโค ทานสํวิภาครโตติ เอวํ วิคตมลมจฺเฉรตาทิคุณวเสน อตฺตโน จาโค อนุสฺสริตพฺโพ ฯ ตตฺถ ลาภา วต เมติ มยฺหํ วต ลาภา ฯ เย อิเม อายุํ โข ปน ทตฺวา อายุสฺส ภาคี โหติ ทิพฺพสฺส วา

วิสุทฺธิมคฺเค

มานุสสฺส วา อิติ[๑] จ ททํ ปิโย โหติ ภชนฺติ นํ พหู ชนา อิติ[๒] จ ททมาโน ปิโย โหติ สตํ ธมฺมมนุกฺกมํ อิติ[๓] เอวมาทีหิ นเยหิ ภควตา ทายกสฺส ลาภา สํวณฺณิตา เต มยฺหํ อวสฺสํ ภาคิโนติ อธิปฺปาโย ฯ สุลทฺธํ วต เมติ ยํ มยา อิทํ สาสนํ มนุสฺสตฺตํ วา ลทฺธํ ตํ สุลทฺธํ วต เม ฯ กสฺมา ฯ โยหํ มจฺเฉรมลปริยุฏฺฐิตาย ฯเปฯ ทานสํวิภาครโตติ ฯ ตตฺถ มจฺเฉร-มลปริยุฏฺฐิตายาติ มจฺเฉรมเลน อภิภูตาย ฯ ปชายาติ ปชายน-วเสน สตฺตา วุจฺจนฺติ ตสฺมา อตฺตโน สมฺปตฺตีนํ ปเรสํ สาธารณ-ภาวํ อสหนลกฺขเณน จิตฺตสฺส ปภสฺสรภาวทูสนานํ กณฺหธมฺมานํ อญฺญตเรน มจฺเฉรมเลน อภิภูเตสุ สตฺเตสูติ อยเมตฺถ อตฺโถ ฯ วิคตมลมจฺเฉเรนาติ อญฺเญสมฺปิ ราคโทสาทิมลานญฺเจว มจฺเฉรสฺส จ วิคตตฺตา วิคตมลมจฺเฉเรน ฯ เจตสา วิหรามีติ ยถาวุตฺตปฺ-ปการจิตฺโต หุตฺวา วสามีติ อตฺโถ ฯ สุตฺเต ปน มหานามสฺส สกฺกสฺส โสตาปนฺนสฺส สโต นิสฺสยวิหารํ ปุจฺฉโต นิสฺสยวิหาร-วเสเนว เทสิตตฺตา อคารํ อชฺฌาวสามีติ[๔] วุตฺตํ ฯ ตตฺถ อภิภวิตฺวา[๕] วสามีติ อตฺโถ ฯ มุตฺตจาโคติ วิสฏฺฐจาโค ฯ ปยต-ปาณีติ ปริสุทฺธหตฺโถ ฯ สกฺกจฺจํ สหตฺถา เทยฺยธมฺมํ ทาตุํ สทา โธตหตฺโถเยวาติ วุตฺตํ โหติ ฯ โวสฺสคฺครโตติ โวสฺสชฺชนํ โวสฺสคฺโค ปริจฺจาโคติ อตฺโถ ตสฺมึ โวสฺสคฺเค สตตาภิโยค-

๑. องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๔๕ ฯ ๒. องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๔๓ ฯ ปาลิยมฺปน ชนาติ ปาโจน ทิสฺสติ ฯ ๓. องฺ. ปญฺจ. ๒๒/๔๓ ฯ ๔. องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๑๙ ฯ ๕. กตฺถจิ อาวสามีติ ทิสฺสติ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทโส

วเสน รโตติ โวสฺสคฺครโต ฯ ยาจโยโคติ ยํ ยํ ปเร ยาจนฺติ ตสฺส ตสฺส ทานโต ยาจนโยโคติ อตฺโถ ฯ ยาชโยโคติปิ ปาโฐ ฯ ยชนสงฺขาเตน ยาเชน ยุตฺโตติ อตฺโถ ฯ ทานสํวิภาครโตติ ทาเน จ สํวิภาเค จ รโต ฯ อหญฺหิ ทานญฺจ เทมิ อตฺตนา ปริ-ภุญฺชิตพฺพโตปิ จ สํวิภาคํ กโรมิ เอตฺเถว จสฺมิ อุภเย รโตติ เอวํ อนุสฺสรตีติ อตฺโถ ฯ ตสฺเสวํ วิคตมลมจฺเฉรตาทิคุณวเสน อตฺตโน จาคํ อนุสฺสรโต เนว ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ น โทส ฯเปฯ น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ จาคํ อารพฺภาติ ปุริมนเยเนว วิกฺขมฺภิตนีวรณสฺส เอกกฺขเณ ฌานงฺคานิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ จาคคุณานํ ปน คมฺภีรตาย นานปฺปการจาคคุณานุสฺสรณาธิมุตฺตตาย วา อปฺปนํ อปฺปตฺวา อุปจารปฺปตฺตเมว ฌานํ โหติ ฯ ตเทตํ จาคคุณานุสฺสรณวเสน อุปฺปนฺนตฺตา จาคานุสฺสติจฺเจว สงฺขํ คจฺฉติ ฯ อิมญฺจ ปน จาคา-นุสฺสติมนุยุตฺโต ภิกฺขุ ภิยฺโยโส มตฺตาย จาคาธิมุตฺโต โหติ อโลภชฺฌาสโย เมตฺตาย อนุโลมการี วิสารโท ปีติปามุชฺชพหุโล ฯ อุตฺตรึ อปฺปฏิวิชฺฌนฺโต ปน สุคติปรายโน โหติ ฯ

ตสฺมา หเว อปฺปมาทํ กยิราถ สุเมธโส
เอวํ มหานุภาวาย จาคานุสฺสติยา สทาติ ฯ

อิทํ จาคานุสฺสติยํ วิตฺถารกถามุขํ ฯ

เทวตานุสฺสตึ ภาเวตุกาเมน ปน อริยมคฺควเสน สมุทาคเตหิ สทฺธาทีหิ คุเณหิ สมนฺนาคเตน ภวิตพฺพํ ฯ ตโต รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนน

วิสุทฺธิมคฺเค

สนฺติ เทวา จาตุมฺมหาราชิกา สนฺติ เทวา ตาวตึสา ยามา ตุสิตา นิมฺมานรติโน ปรนิมฺมิตวสวตฺติโน สนฺติ เทวา พฺรหฺมกายิกา สนฺติ เทวา ตทุตฺตริ ยถารูปาย สทฺธาย สมนฺนาคตา ตา เทวตา อิโต จุตา ตตฺถ อุปฺปนฺนา มยฺหมฺปิ ตถารูปา สทฺธา สํวิชฺชติ ยถารูเปน สีเลน ยถารูเปน สุเตน ยถารูเปน จาเคน ยถารูปาย ปญฺญาย สมนฺนาคตา ตา เทวตา อิโต จุตา ตตฺถ อุปฺปนฺนา มยฺหมฺปิ ตถารูปา ปญฺญา สํวิชฺชตีติ เอวํ เทวตา สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตฺวา อตฺตโน สทฺธาทิคุณา อนุสฺสริตพฺพา ฯ สุตฺเต ปน ยสฺมึ มหานาม สมเย อริยสาวโก อตฺตโน จ ตาสญฺจ เทวตานํ สทฺธญฺจ สีลญฺจ สุตญฺจ จาคญฺจ ปญฺญญฺจ อนุสฺสรติ เนวสฺส ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหตีติ[๑] วุตฺตํ ฯ กิญฺจาปิ วุตฺตํ ฯ อถโข ตํ สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตพฺพํ เทวตานํ[๒] อตฺตโน สทฺธาทีหิ สมานคุณทีปนตฺถํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ อฏฺฐกถายญฺหิ เทวตา สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตฺวา อตฺตโน คุเณ อนุสฺสรตีติ ทฬฺหํ กตฺวา วุตฺตํ ฯ ตสฺมา ปุพฺพภาเค เทวตานํ คุเณ อนุสฺสริตฺวาปิ อปรภาเค อตฺตโน สํวิชฺชมาเน สทฺธาทิคุเณ อนุสฺสรโต จสฺส เนว ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ น โทส ฯเปฯ น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ เทวตา อารพฺภาติ ปุริมนเยเนว วิกฺขมฺภิตนีวรณสฺส เอกกฺขเณ ฌานงฺคานิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ สทฺธาทิคุณานํ ปน คมฺภีรตาย นานปฺปการคุณานุสฺ-

๑. องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๒๐ ฯ ๒. ฐเปตพฺพเทวตานนฺติปิ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทโส

สรณาธิมุตฺตตาย วา อปฺปนํ อปฺปตฺวา อุปจารปฺปตฺตเมว ฌานํ โหติ ฯ ตเทตํ เทวตานํ คุณสทิสสทฺธาทิคุณานุสฺสรณวเสน เทวตานุสฺสติจฺเจว สงฺขํ คจฺฉติ ฯ อิมญฺจ ปน เทวตานุสฺสติมนุยุตฺโต ภิกฺขุ เทวตานํ ปิโย โหติ มนาโป ภิยฺโยโส มตฺตาย สทฺธาทิเวปุลฺลํ อธิคจฺฉติ ปีติปามุชฺชพหุโล วิหรติ ฯ อุตฺตรึ อปฺปฏิวิชฺฌนฺโต ปน สุคติปรายโน โหติ ฯ

ตสฺมา หเว อปฺปมาทํ กยิราถ สุเมธโส
เอวํ มหานุภาวาย เทวานุสฺสติยา สทาติ ฯ

อิทํ เทวตานุสฺสติยํ วิตฺถารกถามุขํ ฯ

ยํ ปน เอตาสํ วิตฺถารเทสนาย อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ ตถาคตํ อารพฺภาติอาทีนิ วตฺวา อุชุคตจิตฺโต โข ปน มหานาม อริยสาวโก ลภติ อตฺถเวทํ ลภติ ธมฺมเวทํ ลภติ ธมฺมุปสญฺหิตํ ปามุชฺชํ ปมุทิตสฺส ปีติ ชายตีติ วุตฺตํ ตตฺถ อิติปิ โส ภควาติอาทีนํ อตฺถํ นิสฺสาย อุปฺปนฺนํ ตุฏฺฐึ สนฺธาย ลภติ อตฺถเวทนฺติ วุตฺตํ ปาลึ นิสฺสาย อุปฺปนฺนํ ตุฏฺฐึ สนฺธาย ลภติ ธมฺมเวทนฺติ วุตฺตํ อุภยวเสน ลภติ ธมฺมุปสญฺหิตํ ปามุชฺชนฺติ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ ยญฺจ เทวตานุสฺสติยํ เทวตา อารพฺภาติ วุตฺตํ ตํ ปุพฺพภาเค วา เทวตา อารพฺภ ปวตฺตจิตฺตวเสน เทวตาคุณสทิเส วา เทวตาภาวนิปฺผาทเก คุเณ อารพฺภ ปวตฺตจิตฺตวเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ

อิมา ปน ฉ อนุสฺสติโย อริยสาวกานํเยว อิชฺฌนฺติ ฯ เตสญฺหิ พุทฺธธมฺมสงฺฆคุณา ปากฏา โหนฺติ ฯ เต จ อขณฺฑตาทิคุเณหิ

วิสุทฺธิมคฺเค

สีเลหิ วิคตมลมจฺเฉเรน จาเคน มหานุภาวานํ เทวตานํ คุณสทิเสหิ สทฺธาทีหิ คุเณหิ จ สมนฺนาคตา ฯ มหานามสุตฺเต จ โสตาปนฺนสฺส นิสฺสยวิหารํ ปุฏฺเฐน ภควตา โสตาปนฺนสฺส นิสฺสย-วิหารทสฺสนตฺถเมเวตา วิตฺถารโต กถิตา ฯ เคธสุตฺเตปิ อิธ ภิกฺขเว อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ อิติปิ โส ภควา ฯเปฯ อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ นิกฺขนฺตํ มุตฺตํ วุฏฺฐิตํ เคธมฺหา เคโธติ โข ภิกฺขเว ปญฺจนฺเนตํ กามคุณานํ อธิวจนํ อิทมฺปิ โข ภิกฺขเว อารมฺมณํ กริตฺวา เอวมิเธกจฺเจ สตฺตา วิสุชฺฌนฺตีติ[๑] เอวํ อริยสาวกสฺส อนุสฺสติวเสน จิตฺตํ วิโสเธตฺวา อุตฺตรึ ปรมตฺถวิสุทฺธิอธิคมตฺถาย กถิตา ฯ อายสฺมตา มหากจฺจาเนน เทสิเต สมฺพาโธกาสสุตฺเตปิ อจฺฉริยํ อาวุโส อพฺภุตํ อาวุโส ยาวญฺจิทํ เตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา อรหตา สมฺมาสมฺพุทฺเธน สมฺพาเธ โอกาสาธิคโม อนุพุทฺโธ สตฺตานํ วิสุทฺธิยา ฯเปฯ นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย ยทิทํ ฉ อนุสฺสติฏฺฐานานิ กตมานิ ฉ อิธาวุโส อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ ฯเปฯ เอวมิเธกจฺเจ สตฺตา วิสุทฺธิธมฺมา ภวนฺตีติ[๒] เอวํ อริยสาวกสฺเสว ปรมตฺถวิสุทฺธิธมฺมตาย โอกาสาธิคมวเสน กถิตา ฯ อุโปสถสุตฺเตปิ กถญฺจ วิสาเข อริยุโปสโถ โหติ อุปกฺกิลิฏฺฐสฺส วิสาเข จิตฺตสฺส อุปกฺกเมน ปริโยทปนา โหติ กถญฺจ วิสาเข อุปกฺกิลิฏฺฐสฺส จิตฺตสฺส อุปกฺกเมน ปริโยทปนา โหติ อิธ วิสาเข อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรตีติ[๓]

๑. องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๔๗ ฯ ๒. องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๕๐ ฯ ๓. องฺ. ติก. ๒๐/๒๖๕ ฯ

ฉอนุสฺสตินิทฺเทโส

เอวํ อริยสาวกสฺเสว อุโปสถํ อุปวสโต จิตฺตวิโสธนกมฺมฏฺฐานวเสน อุโปสถสฺส มหปฺผลภาวทสฺสนตฺถํ กถิตา ฯ เอกาทสนิปาเตปิ สทฺโธ โข มหานาม อาราธโก โหติ โน อสฺสทฺโธ อารทฺธวิริโย อุปฏฺฐิตสฺสติ สมาหิโต ปญฺญวา มหานาม อาราธโก โหติ โน ทุปฺปญฺโญ อิเมสุ โข ตฺวํ มหานาม ปญฺจสุ ธมฺเมสุ ปติฏฺฐาย ฉ ธมฺเม อุตฺตรึ ภาเวยฺยาสิ อิธ ตฺวํ มหานาม ตถาคตํ อนุสฺสเรยฺยาสิ อิติปิ โส ภควาติ[๑] เอวํ อริยสาวกสฺเสว เตสํ โน ภนฺเต นานาวิหาเร วิหรตํ เกนสฺส วิหาเรน วิหริตพฺพนฺติ[๒] ปุจฺฉโต วิหารทสฺสนตฺถํ กถิตา ฯ เอวํ สนฺเตปิ ปริสุทฺธสีลาทิ-คุณสมนฺนาคเตน ปุถุชฺชเนนาปิ มนสิกาตพฺพา ฯ อนุสฺสรณวเสนาปิ หิ พุทฺธาทีนํ คุเณ อนุสฺสรโต จิตฺตํ ปสีทติเยว ยสฺสานุภาเวน นีวรณานิ วิกฺขมฺเภตฺวา อุฬารปามุชฺโช วิปสฺสนํ อารภิตฺวา อรหตฺตํเยว สจฺฉิกเรยฺย[๓] กฏฺฐอนฺธการวาสิปุสฺสเทวตฺเถโร วิย ฯ

โส กิรายสฺมา มาเรน นิมฺมิตํ พุทฺธรูปํ ทิสฺวา อยํ ตาว สราคโทสโมโหเยว โสภติ กถํ นุโข ภควา โสภิตฺถ สพฺพโส วีตราคโทสโมโหติ พุทฺธารมฺมณํ ปีตึ ปฏิลภิตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณีติ ฯ

อิติ สาธุชนปามุชฺชตฺถาย กเต วิสุทฺธิมคฺเค สมาธิภาวนาธิกาเร ฉอนุสฺสตินิทฺเทโส นาม สตฺตโม ปริจฺเฉโท ฯ

----

๑. องฺ. เอกาทสก. ๒๔/๓๕๕ ฯ ๒. ปาลิยมฺปน...นานาวิหาเรหิ วิหรตํ เกน วิหาเรน วิหาตพฺพนฺติ ทิสฺสติ ฯ ๓. ม. กฏฺฐอนฺธการ. สี. กฏฺฐกนฺทร. ยุ. กฏฺฐกนฺธการ ฯ